

Az aldunai szerb nyelvmedenczéhez tartozó szerbekenél a fekete vagy sötétké kabáttal és mellénnyel megjelenik a fehér és szürke darócna drág. A fiatalok fehér darócna drágja ugyancsak ki van színezve, hímezve. A fiatalok sötétké, sötétvörös és sötétzöld bársony kabátja alatt a mellény világosszínű selyemmel és aranyszállal áttört brokátszövetből van készítve. Ruházatukat opincs (booskor) egészíti ki. Téli felöltőjük fehér és szürke szür, suba, ködmön, bekecs és bőrbunda. A fehér- és szürke színű szür feketével van beszegve, itt-ott kizsinórozva. A bekecs színes applikációval, a bunda szép tarka hímmel van díszítve. Ilyen gazdag a díszítése a téli bőrmellénynek (grudnyák) is.

A fiatal nők élénk színű s igen tarka, az idősebbek tompa színű ruhát kedvelnek. Hétköznap a leányok és a menyecskék egyszerű kék festésű vászon-, ünnepnapon selyem- és itt-ott nehéz brokátszövetű ruhát viselnek. Kevedobrán a szerb nők az úri nőket u ánozzák a divatban és már ernyőt, kalapot és glacé-kezttyüt hordanak.

A férfiak ránczos szárú közönséges csizmát viselnek ünnepi alkalmakkor, hétköznap, nyáron papucsot, munkaidőben és télen bocskort. Ünnepkor a leányok és menyecskék sárga és fekete fűzős és gombos bőrczipőt, fehér atlaszczipőt csak a leányok, fekete bőrczipőt csak az asszonyok viselnek; hétköznapokon hímmel bársonypapucsot, munkában bőrpapucsot és bocskort hordanak. A nők a csipkét és a selyempántlikát nagy mértékben alkalmazzák betétül, felsőruhájukon, a blúzon, a derék alján. A fehér és tarka hímmel, horgolást ágy-neműiken és alsóruháikon. Itt-ott drága selyemhímmel van a derékon és a szoknyán. Legkedveltebb nyakékük a »szeferine«. Aranypénzfűző ez, az egész keblet befűdi, 8–60 darab nagyobb és kisebb aranyból van összeállítva, a mi egyszers-mind viselőjének a hozománya. Újabban fülbevalót és hosszú aranyláncot kezdenek hordani, melyen bros függ, szentképekkel. Férjes nők csak gyűrűt viselnek.

Az aldunai szerb nyelvmedenczében két új lábbeli motívum jelenik meg. Az egyik a férfi téli bocskora, lábszárvédő vörös gyapjuszövettel, a másik a natikácsa; gyapjúfonalból horgolják ezt és az asszonyok hordják.

Étkezés.

A nyelvzigeteken lakó szerbek elég szegényesen élnek. Hétfőn, szerdán és pénteken böjti ételeket, leveseket, babot, káposztát olajjal, kedden, csütörtökön krumpliszesztát, vagy időszi fűzeléket, szombaton főtt tésztát, puliszkát, vasárnap és ünnepnap tyúkhús, ritkán marhahúsleves, birkapaprikást, pecsenyét és sült tésztát esznek (Nagyszentpéter). Másutt kiegészítik még az ünnepi ételt kiszela csorbával és töltött káposztával (szárma).

A tiszavidéki szerb nyelvmedenczében (Gyálától Beodráig) már »jól« élnek. Böjtkor czibereleves, fűzelék, hal, tej, gyümölcs van napirenden. Munkaidőben hetenként négy-öt ízben húsesznek. Nyáron szárnyast, télen fűtölt sertés-húst. Marhahúsleves és pecsenye ritkán, karácsonykor, husvétkor és pünkösdkor kerül asztalra. Reggelire szalonna, tej, túró és vöröshagyma járja. Hétköznap ételek: káposzta, tök, zöld és száraz bab, lencse, borsó, töltött tök és töltött paprika. Külön ünnepi ételek: húsleves, paprikás, pecsenye, hal, kalács, rétes. Legjobban az őszi hónapokban élnek a karácsonyi ünnep bevégeztéig.

Az aldunai torontáli szerb nyelvmedence népének jellemző életmódját világítja meg a következő két napi ételsorozat. Ferdinándfalván: vasárnap tyúkleves, fűzelék, pecsenye, tészta, a hét többi napjain változatlan sorrendben mindig három-három napig egy és ugyanaz az étel hús nélkül, pl. babfűzelék, rántás nélkül, vagy káposzta. Munkaidőben ezekhez néha egy kis szalonna, vagy jűhtúró jár. Vacsora puliszka tejjel (hulya), főtt és sült krumpli. Sátoros ünnepeken nagy mennyiségű és különféle húsetelt fogyasztanak és még czukrászsütemény is kerül az asztalra. — Tamáslakon télen kétszer, nyáron, különösen mezei munka idejében háromszor, sőt négyszer is esznek naponta. A sertés-húst télen fogyasztják el, szalonnája pedig a mezei munka idejére marad. Téli ételek a bab, burgonya, káposzta, rendszeren hús nélkül, a puliszka tejjel, módosabbaknál zsírral, a savanyú paprika és főtt tészta. Vasárnap, ünnepnap baromfi-leves, paprikás vagy pecsenye és sütemény. Nyáron veteményes fűzelékek felváltva kerülnek asztalra s kiegészítik azokat uborka, saláta, szalonna, túró és vöröshagyma. A mezei munka idején kétszer, háromszor esznek naponta a mezőn s csak este, otthon, főtt ételt, húsfélét és tésztát.

A karácsonyi és husvét böjtöt szigorúan megtartják, csak fűzelékekkel és sült

krumplival élnek. A legfőbb táplálék a kenyér, melyet igen nagy mennyiségben fogyasztanak. Legkedveltebb nemzeti ételük a kiszela csorba, savanykás leves, tyúk- vagy bányahússal. Ünnepi ételek: baromfi-leves, paprikás, baromfi- vagy juh-húsból, szárnyas és marha- vagy sertéspecsenye, hal és sütemény.

A szerb lakodalom a szerb nyelvzigeteken, különösen a németségől körül-vett helységekben, majdnem teljesen színtelen.

A tiszavidéki szerb nyelvmedenczében (Gyálától Beodráig,) a vagyonosabb községekben, a hagyományok teljes színpompában kezdenek elénk lépni. Az aldunai szerb nyelvmedenczében (Melenczétől és Rudnától kezdve Dolováig) pedig teljes pompájában fejlődik ki.

Ha a legény tizenhét évesét betöltötte, a szülők alkalmas leányt keresnek számára, vásárokon, bucsúkon, vagy olyan alkalmakkor, mikor az ifjúság ünneplőben van s mikor a leányok nyaka tele van aggatva aranypénzzel, a »szeferine«-vel, mely kellő tájékozást ad a leány vagyoni helyzetéről.

Ha fiukhoz illő leányt találtak és olyat, ki a legénynek is tetszik, akkor kocsin a leány szüleihez mennek háztűznézőbe, kikérőbe. Előbb mindennapi, közönséges dologról beszélnek, majd rátérnek a tulajdonképeni tárgyra s a legény atyja kikéri a leányt. Ha a leány szülei beleegyeznek, akkor behívják a leányt, ki a legény szüleinek kezét csókol, ezek pedig megajándékozzák almával, melybe 50, 100, 200 korona értékű aranypénz van rejtve. Néhány nap mulva a leány szülei mennek a legényes házhoz háztűznézőbe. Magukkal hozzák az almát a pénzzel, hogy nem tetszés esetén azt ott hagyják. Kedvező esetben az eljegyzés napját állapítják meg. Az eljegyzés a lelkész lakásán esik meg s utána a leányos háznál szokott lenni az eljegyzési lakoma (prszten), a melyen a legény szülei s rokonságának idősebb tagjai vehetnek részt. E lakomán a legény rokonsága a leány ujjára gyűrűt huz s fejére kis fehér koszorút tesz, továbbá pénzzel és bokrétával ajándékozza meg a leányt, ki a bokrétát eljegyzése jeléül, egész az esküvőig a hajába, vagy a mellére tűzve viseli. Viszont a leány a legény rokonsága valamennyi megjelent tagjának ingeket ajándékoz. Majd kisiet a vendégeknek az udvaron álló kocsijaihoz s a lovakat feldiszi sávós szerb-vászonnal. Ezeket a leány maga szötte s maga díszítette hímmel.

Az eljegyzési lakomán nem vehet részt a vőlegény, sőt mi több, a leánykérés napjától kezdve, egész a lakodalomig menyasszonyával nem találkozhatnak, mert a találkozás szűgyent hozna a leányra.

Néhány nappal a menyegző előtt a szülők és a rokonok újra összejönnek úgynevezett jabukat inni, hogy megállapítsák a házasságkötés napját. Csakhamar túlesnek ezen is, a mit ismét hosszú lakoma követ, mely ének, zene és táncz közben másnap reggelig is eltart. Ezután kiszemelik a vőlegényi násznagyot (kum), a menyasszonyi násznagyot (sztari szvat) és a vőfélyt (dever), kiknek a legfontosabb szerep jut a lakodalomban.

A kum és sztari szvat tanúk az esküvőnél. A kum korlátlan hatalmú úr a lakodalomban; régente ő nála gyülekezett a lakodalmas nép. A sztari szvat a menyasszony házánál rendelkezik.

A dever szerepe a török időkbe nyúlik vissza. A vőlegény jóbarátjának és híres legénynek kellett lennie, ki az esetleges török támadástól a menyasszonyt meg tudta védeni. Segítői is voltak: »deverszki momei«, a vőfély legényei. Ezek a vőfély vezérlete alatt a támadó törökkel síkra szállottak, mialatt a násznép a hegyekbe menekült, az ott rejtőzködő »ajdukokat« felkereste s segítségükre küldötte. Az esküvő előtt való napon a vőfély lóháton, több társa kíséretében hívja meg a vendégeket. Színes szalagokkal és kendőkkel vannak feldiszi. Kalapjukon koszorú. A vőfély kezében felpántikázott kulacs, lovának nyaka tele csörgőkkel s egész lovát szerb-vászon takaró fedi. A vőfélyt legényeitől széles, hosszú vőfélykendő (deverszki peskir) különbözteti meg. Ez vállán keresztül mellét átövezi s derekán csokorba kötve bokájáig ér.

A meghívottakat a vőfély megkínálja a kulacsból; ezek a vőlegény egészségére isznak e szavakkal: »Adja Isten, hogy a házasság hosszú életű legyen«. Ezután a vőfélyre és legényeire vállukon keresztül kendőket aggatnak s a kulacsra pántlikát, ajándékol a vőlegény számára.

Esküvő reggelén a vőlegény egyik hozzátartozója kocsin, dudással elmegy a kumért, megkérve, hogy tisztjének gyakorlása végett kíséretével menjen a vőle-

Eljegyzés és lakodalom.

gény házához. Erre a kum, kocsiján a dudással, ott terem a vőlegényes háznál s a vőlegénynek és vendégeinek kocsisora élén indul a menyasszonyi házhoz.

Ezalatt a menyasszony vendégeivel, a sztari szvat vezetése alatt, kocsikon eléje megy a vőlegény közelgő kocsisorának. A találkozás helyén megtisztelik egymást a magukkal hozott csutorák, kulacsok tartalmával. Majd egybesorakozva, hosszú kocsisorban dudaszó mellett, éneklés és kurjantások közben, felvonulnak a menyasszonyi házhoz.

Ezalatt fájdalmas sírás-rívás között öltöztetik barátnői a menyasszonyt s ríkató tárgyú és dallamú búcsúztatóval teszik fejére a menyasszonyi fátyolt s így adják át a devernek. A fátyolos menyasszonyt a vőfély, ki rendszerint a vőlegény öcsöce, a vendégek elé vezeti, fejére tűzi a menyasszonyi koszorút, megcsókolja, a vendégeknek bemutatja és azután vezeti a kocsihoz, az esküvőre. Ez a tisztje a vőfélyt a menyasszony családjának valóságos rokonává avatja.

Erre azután a lakodalmi vendégség hosszú kocsisorral megindul az esküvőre, honnan kerülő úton tér vissza a lakodalmas nép. A vőlegény és menyasszony, vendégeivel együtt a menyasszony házához megy, ott megebédel, poharaz s a fiatalság duda, tambura vagy hegedűszó mellett tánczol három-négy óráig. Ekkor a menyasszony a kummal s az egész nászsereggel kocsira ül, még akkor is, ha a menyasszony és vőlegény háza egymás mellett van s így kísérik a menyasszonyt a vőlegényes házhoz. Ide megérkezve, a kum nem akarja a menyasszonyt a vőlegény apjának kiadni s addig hajtat ki s be az udvaron, míg elő nem hoznak egy borjút vagy bárányt.

Az elővezetett állatnak a fülén egy kis vágást ejt a kum késével, jelezvén ezzel akaratát, hogy ennek pecsenyéje kerüljön a lakodalmas asztalra. Ezután kis fiut hoznak a menyasszonynak, a kit ez megcsókol, háromszor megforgatja a levegőben s e közben körülcsavarja szerb-vászonnal. Csak most száll le a kocsirol, melyről a legény atyja emeli le. Kötényt kötnek eléje, hogy jó gazdasszony legyen. Két hóna alá kenyeret tesznek, hogy a házban mindig legyen kenyér. Két égő gyertyát két kezébe, hogy útja az új otthonban világos, fényes és dicső legyen. Így megrakva s így megáldva, az eléje terített szerb-vászon lépkedve, tér be új otthonába, a vőlegény házába. És mindezeket a motívumokat a kalmi énekekkel szinezik.

Ezzel megkezdődik a főmulatság, az esti lakoma. Táncz és vigadozás közben reggelig tart. Vacsora után egy tréfához értő legény tréfás szavak kíséretében felmutatja a menyasszonynak és a vőlegénynek adott ajándékokat, azokat lehetőleg lekicsinyelni s az ajándékozót gyöngéden kigúnyolni igyekezik. Mondókái ilyenek: »Tisztelt kum, sztari szvat és dever, és lakodalmi közönség! Itt van a kezemben egy ajándék N. N.-től, a kiről tudjuk, hogy ilyen-amolyan (gyöngéire kíméletesen czéloz). A menyasszonynak szánta. Viselje hát a menyasszony szerencsével és önérzetesen sokáig, ámen«.

Ezután a menyasszonytáncz következik. A ki a menyasszonynyal tánczol, az pénzt tesz a menyasszony perselyébe.

Éjfél tájban kivezetik a menyasszonyt a másik szobába, hol leteszi a menyasszonyi fátyolt s kontyba kötött kendőben tér vissza.

Kólótáncz, dalolás és tréfalkozás közben éri a hajnal a lakodalmas népet, de véget nem vet a mulatozásnak, folyik az tovább három éjjen, három napon át. Mert másnap van a »pogacsare«. A menyasszonyhoz jönnek vendégségbe a szülei és rokonai. Pogácsával, kalácsal jól megrakva, újabban itt-ott tortával is. A lakodalom folyamán előforduló kocsikázások, a menyasszony hazavitelének, esetleg a más faluból érkező násznépnek felvonulása mozgalmas, zajos és festői.

A menyasszony a kummal, ha csak lehet, négyes fogatra ül. Ebben és a többi fogatban sallangokkal és pillengőkkel díszített, csörgős hámban ficzánkolnak a formás torontáli tüzes lófajták, melyek színes kokárdáktól ékesen, lakodalmi peskirekkel felkendőzve lépdelnek. A kocsis kalapján, ostoronyele végén, a dudás kucsuján, dudája nyakán keskeny, színes szalagok libegnek. A násznép kocsijain arannyal és ezüsttel gazdagon hímzett fejkötős menyecskek, bársonykabátos és selyemmellényes legények és fehér ruhás koszorús lányok. A hátsó ülésről hosszan lóg le a szerb szőnyeg, a tyilim, rajta ó-szláv motívumok, keleti színekkel.

A kocsisort a zenészek kocsija s ezután az elmaradhatatlan kétkerekű bohócz-

taliga zárja be. Rajta kakastollas elnyűtt kalappal, álarczos vagy bekormozott arcú férfiak ülnek női ruhában, rossz rézedényekkel kalimpálva, vagy kolompokat ütve.

Megemlítjük végül a szokést. Ez a jobbmóduaknál akkor fordul elő, ha a leány szülei ellenzik a szerelmespár egybekelését. Az ifjú kocsira kapja a leányt s elvágtat vele egyik rokonához. De a szegényebbeknél ez a szoktetés a szülék tudtával esik meg azért, hogy a felesleges lakodalmi költségeket elkerüljék.

Az elsőszülött fiúgyermeknél nagy öröm van a háznál. Ilyenkor a rokonokat és szomszédokat meghívják s megvendélik. A keresztelőről visszatérve, az egész úton égő gyertyával kíséri a keresztanya a gyermeket, kit otthon megajándékoz pénzzel, a mit a szülők szépen kihímzett inggel viszonzoznak.

A jómóduaknál lakoma, szegényebbeknél áldomás fejezi be a keresztelést. A komaságot nagy tiszteletben tartják.

A leánygyermek játéka kezdetben a mama, később a tanító néni utánzása. Háztartást vezetnek, bábút dédelgetnek, látogatóba járnak. Férjnek egy kisebb fiút választanak, azt betanítják, hogyan viselkedjék egyes alkalmakkor. Altalános a körben forgás, miközben valamennyien ütemben beszélnek.

A fiúk ostorral kezdik, majd pálczára ülnek, ágyút tapasztanak, hunyókát játszanak. Körbe állanak s a hunyó kijelölésénél a következő versikét mondják: Ana, tana, tata, nija, szilba, raka, tika, taka, vija, vuja, val. A kire a végszó esik, az kikerül a körből. Mindaddig folyik ez így, a míg csak egy gyermek nem marad a körben, a ki hunyó lesz. A többiek elbújnak, a hunyó keresi őket s a kit megfog, az lesz az új hunyó.

Fiúknál, lányoknál kedvelt az ugró vagy iskolajáték. A játékosok a földre egy hat egyenlő részből álló téglalakú mezőt rajzolnak, ennek végére pedig félkört. A félkört két részre: menyországra és pokolra osztják. A játék menete a következő: a játékos igyekezik a tégladarabot egymásután mindegyik mezőbe dobni, de dobása csak akkor érvényes, ha a tégladarabot féllábon ugrálva az egyes mezőkről kirugja, úgy hogy a tégladarab ne álljon meg valamelyik mező határvonalán; de egyszersmind ügyelnie kell arra is, hogy másik lábával ne érintse a földet, mert különben vesztes lesz. Ha ez hatszor sikerül neki, akkor hozzáfoghat utolsó feladatához, hogy a tégladarabot a menyországba dobja, ha ez sikerül neki, akkor ő a győztes. Ha ellenben a tégladarab a félkör másik részébe, a pokolba gurul, akkor veszített s köteles a helyét társának átengedni.

A legények és leányok tavaszi mulatsága a labdázás. Estenként összejövetel van egyik vagy másik leányosház előtt, a hol tambura vagy harmonika mellett dalolgatnak, tánczolnak vagy tréfalgatnak. Télen ezt a »rogály«-t a szobában tartják s ilyenkor a leányok és asszonyok fonnak, varrnak, hímeznek, horgolnak. A bőjti időket kivéve, a legények és a leányok, nem ritkán a fiatal házások is összejönnek a község valamely kocsmájában s ott tánczolnak. Vasárnap, ünnepnapokon délután díszesen kiöltözve sétálnak a piac téren.

Minden ünnepnap mozsárágyú szól, miközben tart az istentisztelet; délután a fiatalok tánczra mennek, az öregebbek tizen-huszan összejönnek s megbeszélik a helyi eseményeket és valamelyik írástudó kalendáriumot, vagy újságot olvas nekik. Karácsony másodnapján délután a legények lóra ülnek s csengő bongás közben benyargalják az egész falut, meglátogatva rokonaikat. Ezek búzáat szórnak rájuk, megvendélik őket s ingvásznat, kendőt vagy törülközőt adnak nekik figyelmük viszonzásául. A bőjti időben hintát kötnek s hintáznak. Szent Lázár ünnepe előtt, szombaton este, a gyermekek kolompszóval járják be az egész falut, majd tüzet raknak s azt átugorják. Husvét másnapján kalácsot visznek a komához, a rokonokhoz, még a szomszédos falvakba is. Karácsonykor betlehemmel járnak, Szent György napján öntözik a leányokat. Husvétkor piros tojásokkal csettintenek. Szent Iván napján a leányok koszorút fonnak szentiváni virágból és egyet a ház homlokfalára tűznek, egyet pedig a háztetőre dobznak. Ha ez a háztetőről leesik, akkor a ház legénye ez évben nem nősül, leánya nem megy férjhez. A »szvecsár«-családi ünnep a család keresztény hitre térésének emlékére. A lakoma előtt mindenki egypár főtt búzaszemet eszik s a templomból hozott szentképet megcsókolja; azután gazdag vendéglátás, melyen a gazda házi szentje ünneplésére köszöntőt mond.

A nagybeteg felveszi a halotti szentséget s gyertyát adnak a kezébe, azt hívén, hogy a nélkül sokáig kínlódik s nem találja meg az üdvözüléshez vezető utat. Ezt teszik akkor is, ha valakivel haragban van. A halott mellett siránkozó

asszonyok virrasztanak. A sírba pénzt dobnak. A halotti torokat mindjárt a temetés után, majd nyolcz napra, hat hétre, félévre s egy évre, a haláleset évfordulóján, tartják meg. Erre az összes rokonságot s a szomszédságot meghívják, esznek-isznak a halott emlékére, a halott üdvösségére. A meghalt ruháit a szegények között kiosztják. A halotti tor megtartása előtt a nőrokonok a temetőben imádkoznak, a sírhelyet megtömjénezik, bor- s olaj-keverékkel megöntözik.

Babonák. A hivatalos egyházi ünnepeken kívül egyéb ünnepet is ülnék s ezekhez makacsul ragaszkodnak; ilyenkor nem fogják be az igavonó állatokat, mert különben tűz üt ki. Szerdán nem mosnak. Ha csak lehet, a szerb nem tér vissza azon az úton, melyen elindult. Ha kocsival útra kél és észreveszi, hogy valamit elfelejtett vagy útközben elvesztett, megáll a kocsival és gyalog megy vissza. Szürkület után a kútjából idegennek meríteni nem szabad. Gyógymódjuk a ráolvasás, titkos mondások és a gyógykutak, vodicák vizének használása. A csepegő fák nedvének is tulajdonítanak gyógyító hatást. Ezek vizében a beteget megfürösztik. Ezek a kutak és fák tele vannak aggatva szentképekkel s ruharongyokkal, hajtűkkel. Valóságos kegyhelyek ezek. Ha a szomszédságban súlyos beteg van, játékbabát tesznek az ablakokba, hogy a betegség hozzájuk át ne jöjjön. Szent Illés napján az öreg kakast levágják, hogy a gazda meg ne haljon.

Gúnynevek. Majdnem mindenkinek van gúnyneve. A hosszúlábú = gém, a vékony, sovány = gilizta, a héja csőréhez hasonló orrú = héja, a parancsoló, rendelkező = Radecky. Ki tésztakedvelő, az tésztás = galuska, a púpos = teve, kamila, a csapodár = pillangó, lepszir, a hirtelen haragú = hőresög. Ki Szentmihályról jött a faluba, az szentmijanac = szentmihályi. Kinek elődje Jakab volt, az Jakovlyev, kinek őse Néca volt, az Necin s kinek Csicsó volt, az Csicin lett.

A lovak magyar nevei mellett találkozunk a Szultán, Basa, Gyura, Turcsin, Gidrán, Cuca, Círka, Luca és Julka nevekkal. A tehének Milka, Zsuzsica, Belka, Jelenka, Zsulya és Belár nevekre hallgatnak a magyar elnevezések mellett.

* * *

Bolgárok A délmagyarországi bolgárok a kerekfejű, barna, földközítenger-melléki jelleghez tartoznak. Nagyfogú, nagyszájú, kerek állú, barna hajú és szemű, csontos, vállas alakok, erősen kiszökő, tompa orral, kurta nyakkal és kerekre lapított koponyával. Nőknél jellemző a kerek arc, az előrenyúló alsó ajak; de utóbbi nem általános, a mint ellenkezőleg általános a kurta derék, kis, húsos kéz s lábfej. A költözködés nem változtatta meg a bolgárok típusát, mely csak idegenekkel való összeházasodások után szokott lassan eltűnedezni.

Torontálban Óbesenyő az anyaközség, a honnan a mozgékony bolgarság kirajzott. Torontálban Óbesenyőn kívül Kanakon, Módoson, Karácsonyifalván, Bolgártelepen (nagyszentmiklósi járás), Szőlősdvarnokon és Sándoregyházán lakkak besenyei típusú bolgárok.

Óbesenyő útszéli letelepülés, azaz a községi út hosszában sorakoznak a vertfalú vagy gazdagoknál vályoggal kevert téglaházak. Iskola, paplak, község-háza a templom közelében van.

A háztelek. A bolgár ház (kasta) hosszával a telek szélén, két ablakkal néz az utcára. Hosszában tornác nyúlik, hová az udvar felől való grádicson juthatni. A tornác eleje néhol az utca felől be van falazva. Mellette van a lécekből, deszkából összerótt vagy vályogból készített kerítés, a kis és nagy kapuval. A kis kapun faragott kapufél. A főszoba (gulema szobicza) az utcára szolgál. Abban nem laknak, csak vendégeket fogadnak. Padozata deszka vagy letaposott agyag. A főszoba mögött van a konyha (prus), azután a lakószoba (tyilér), alatta a pincze, e mögött a kamra, majd az istálló. Az udvartól elkerített tornácson (trnác) kint ül estenden a bolgár család feje, a nyitott eresz alatti folyosó (stréja) pedig nyáron hálóhelye a gazdának. Kertre kevés gondot fordítanak; de a tágas udvar eléggé takaros. Hombár, csűr a kert szélén van. Gémes kút, ól, szín, galambdúc majd minden háznál látható. Általában az udvar berendezésében a délmagyarországi svábokat utánozta, a bolgár a Délvidékre való beköltözése (1723) óta.

Ruházat. A bolgár ruha csinos, takaros, szolid és otthon készült. A mit meg lehet fenni, szőni, meg kivarni, festeni és kihímezni, azt az asszony csinálja. Csak csizmát, kalapot, pántlikát és ékszer vesznek a boltban vagy az iparostól. Túl-

ságos cifraszág nincs a bolgár ruhán, a mi azonnal szembeötlik, a hol vegyest lakik a bolgarság.

A **férjaki** ruházata nyáron magyaros: galléros és ujjas ing, széles, apró korcos gatyá, magas szárú csizma és a szalagdísszal (sapka) ellátott merőlegesen felhajtott karimájú kalap (klobak), kék, zöld vagy fekete színű selyemből vagy posztóból készült mellény (lajber). Szakállt öreg ember sem visel. Hajukat, bajuszukat kurtára vágják.

Télen bundát, vitézkötéses magyar gyapjú vagy posztónadrágot, testhez álló, térdig érő, birkabőrből készült ujjast (kocsok) vagy ujjatlan ködmönt (pepter) s lapos utazó sapkához hasonló, fehér, kerek, behasított karimájú báránysípkát (kalpagot) viselnek, mely utóbbinak a Balkánon csubara a neve.

A **nők** ruhája festőibb. Fődarabjai a 27-féleképen kivarrott, hímzett 1. ing (riza), mely vállon az ujjak szélein, a nyak körül s elül a keblek fölött ki van varrva; 2. a félszoknya vagy viganó (valenit), vörös alapszínű, feketén vagy barnán sávozott. Óbesenyőn a valenit 3 féle dessinből van összeválogatva, fehérből, feketéből és tarkából (ravéska); 3. kötény (karligatka, gubertja vagy prestillje). A kötényt gyapjúsálból maguk szövik, aranyos vagy ezüstös paszománttal beszegik, sarkaiba ezüst szíveket varrnak vagy pántlikás rózsákkal díszítik a szögleteket. Az asszonyok azonkívül tornyosan álló, oldalt szarvas csücskökkel bíró fejkendőt (piskir) viselnek hurkaféle tekeresbe csavart (plitje) hajukon olyformán, hogy a fehér vagy sárgás színű kendőnek hátul redős, fejkötő alakja van. Ezt a fejkendőviseletet Kis-Oláhországban is láthatni.

Az óbesenyői lányok 6—10 fekete zsinetet fonnak be a varkocsukba olykép, hogy a zsinegre húzott fehér-fekete gyöngysorok a hajfonat szélén és végén beszegésnek látszanak. Ez lényeges ismertetőjele a lányságnak s igen hasonlít a szlavón nők reczésen befőtt széles varkocsához. Szokásos továbbá a talléros melldísz, (povaz), az aranyláncz (kumasz zlati) és a kisebb pénzdarabokból álló láncz (lance), a gyöngyfűzér (gyardlane) s az oldalt lógó selyemkendő (svilenó karpa), azonkívül a sárga, rámás szárú és sárga sarkú vörös csizma viselete, melyet a templomból hazamenet levetnek. Télen az asszonyok fehér gyapjúmentét vagy zekét (dréja bela dalgja) és rövidebb zöldszínű ujjas (zabanj ud zelena jaba) bekecses, meg posztóból vagy fekete színű pamutból való ujjast (rukave) viselnek. Lakodalmakon és nagy ünnepeken a cifrasz, fodorított selyemszalagokkal, a sarkokban csokrokkal, pántlikás rózsákkal ékesített kék zabunj a díszruhadarab.

Plitjét, azaz hajjal körülcsvart hurkaalakú betétet, mely turbánszerűen ékteleníti el a különben is hamar havardó arcot, csak öregebb asszonyok, koszorút pedig egyéves menyecskék viselnek lebabázásuk idejéig. Szégyen, ha mindjárt az első évben le kell tenni a venec-et.

A XVIII. század első felében beköltözött bolgárok nemcsak hitet cseréltek, hanem sümulva a magyarországi törvényekhez, felhagytak ősi délszláv szokásaikkal is. Katholikusokká kellett válniok, ez volt a települhetés feltétele, — ezzel megváltozott balkáni világnézetük, ha ilyenről szó lehet ily kicsi népnél. A vallásnak azonban inkább külsőségeihez ragaszkodtak, miként balkáni hazájukban, mint a meggyőződés érzelmi bensőségéhez. Költészetükből hiányzik a mély vallásosság, a mint a női nemnek poétikus tisztelete is, a mi megint a szerbségnél oly megható, és inkább románcz- és balladaszerű. Török fagyossággal viselkednek — legalább külsőleg — a nőkkal szemben, kik alárendeltségük tudatában a család igen szerény, csendes tagjai. A házközösség intézménye megszünt ugyan, de szokásjogilag máig él. Például, hogy a legokosabb, legtapasztaltabb a ház gazdája, ki menyei vagy sógornői körében lakik s a legfiatalabb menyével szokta magát kiszolgáltatni. Vagy hogy az özvegy valamennyi gyermekét az apósa neveli föl, az özvegy szabadon mehet férjhez máshoz stb.

Megváltoztak családi szokásaik s házasságkötéseknél a családi és vagyoni érdek, meg a szülők akarata a döntő. Ritkán esnek meg szerelmi házasságok. Az ifjúság a fonókban (szedenka), kukoriczatöréskor, a templomtéren és litánia után a réteken játék alkalmával ismerkedik. A népies etikett azt kívánja, hogy kivált a legények ügyet se vessenek a lányokra, persze, a nyilvánosság előtt s igen kedves a félénken, látszólag közömbösen lépdelő bolgár lány, a ki délszláv tisztelttudással néz a férfinemre, ha kell, de a viláért sem pillant feléje, ha nézik. A legény sem néz szíve választottjára, csak sűrű ostorpattogatással, füttyüréssel, a háznak pünkösdkor való titkos felbokrétázásával adja tudtul

Népies szokások.

Házasságkötés.

közeledését. Ha a fiú szülőinek nincs kifogásuk a lány ellen, elküldheti a leány kérésnásznagyát a legény házába, selyemköténybe burkolt citrommal vagy almával, mihez szülei virágos kulacsot, kalácsot, pénzt mellékelnek. Ez a formális *legénykérő* meg volt még a 90-es években is Óbesenyőn. Ha a legény szülei hozzá nem nyúltak az ajándékhoz, ez a visszautasítás jele volt; ha igen, a titokban önmaguknak eljegyzett (izgudít) szerelmesek megtarthatták az első eljegyzést vagy *kendőváltást* (fanatraka, fastenji ruha), mely az izgudót követte. Nyomban utána megülik az *igazi eljegyzést* (gudés), mely az esküvő napját tüzi ki, a hozományt határozza meg mindkét részről. Bolgároknál mindig férjhez megy és vivődik a leány s a legény be nem házasodik idegen családba, hanem feleséget hoz. Katonáskodása alatt ez sokszor perpatvarra ad alkalmat apa és fiú között.

Az *esküvőre* (svabda) ma külön indul a leány, külön a legény házából a nászmenet kocsin vagy gyalogszerrel, de legalább a leányt kocsin viszik a templomba. A legény régen mindig gyalog ment a templomig, ott megesküdtött arájával, a templomig kísérte, aztán újra külön ment haza násznagyával és rokonságával együtt. A lakodalmi szertartások között legszebb a leány búcsúja szülőitől, mikor a legény házába viszik; a mátkapár rokonsága és vőfélyei most már együtt tesen újból megtartják a családi ünnepet. A gyermeki és szülői szeretetnek legédesebb, legbúsongóbb hangján búcsúzik a lány szülőitől, öreg apjától, testvéreitől és leánypajtásaitól és viszont. Ez határozott délszláv vonás, mit a bolgarság a balkáni szlávokól kapott örökségbe.

Foglalkozás.

Balkáni erényeiből sokat felejtett a délvidéki bolgarság, a dolgossága és szerzésvágya azonban megmaradt. Igaz, hogy a házi és ipari teendők nagy része a nőre nehezedik, de a férfi is kiveszi a maga részét, kivált a külső gazdálkodásból, míg a fehérség a házi, népies iparban excellál. Beköltözésükkor az óbesenyői bolgárok főleg állattenyésztők voltak, ma búza- és kukoriczatermelők és kertészek. Különösen a dohány, paprika, káposzta és zöldségfélék termelésében fáradhatatlanok. A besenyői kincstári földek tagosítása után széjjelszéledt a bolgarság Torontálban. Ez az oka, hogy Besenyőnek ma nincs több 6000 lakosánál s a torontáli bolgarság létszáma pedig 1740 óta 2000-ről csak 8000-re szaporodott. Elköltözés, kivándorlás, beolvadás apasztotta a kis népet. A sokszor emlegetett földéheesség nem csupán a bolgár, hanem az egész európai parasztság jellemvonása. Azért nem kizárólag ez hajtja a bolgárt egyik községből a másikba, hanem a standard of life bizonyos magasabb foka, mely szorgalomra készíti. Ipari ügyessége fölér a szerbek szorgalmával. Takaróik (csergulica) és terítők (cidilnice) Bécsben is kelendő cikkek.

Középiskolába csupán a gazdagok adják fiaikat, hol csendes, szorgalmas magaviseletükkel tűnnek ki. A népség zöme szívesebben gazdálkodik, földet bérel, vagyona törekszik. A kalmárkodás véreben van. A városba betelepedett bolgárfiakból nem csupán ügyes iparosok, hanem élelmes kereskedők lesznek, mintha a XIII. századbeli mozlim-bolgárok (izmaeliták), kik Magyarország belső kereskedelmét akkor kezükben tartották, máig élneek hazánkban: — úgy ügyeskednek a bolgárok ma is a föld, ipar és kiskereskedelem hasznosításában.

Temetés.

Ha már a javasasszonyok, kuruzslók nem segítenek a betegen, papot hívnak és a végrendeletéről gondoskodnak. A halottat, míg a koporsó elkészül, az abroszszal betakart asztalra terítik ki és szentelt gyertyát gyújtanak feje mellé, mely mindig az ajtó felé van fordítva, különben a halott víz meg magával egyet a családból. A gyalúlatlan koporsónak nincs fenéke, csak néhány lécz tartja az új ruhába öltöztetett halottat. A koporsó sárga, ha férfi vagy asszony a halott, fehér, ha leány, kékszínű, ha legény. Temetés után halotti torral és gyászmisével adják meg a végtisztességet.

* * *

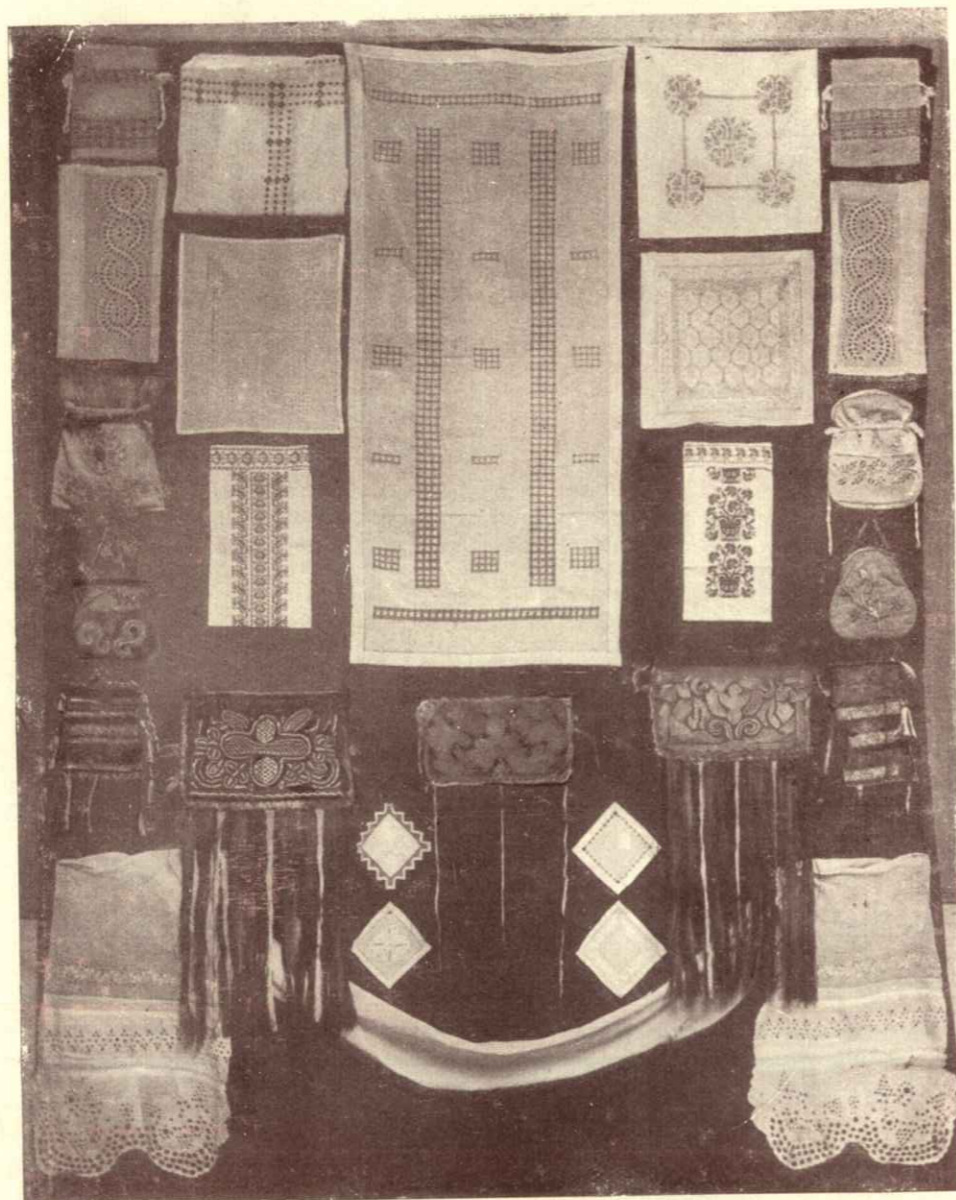
Horvátok, tótok.

Ezeken a nemzetiségeken kívül még tótok és horvátok is vannak a vármegyében; egyrészt azonban számuk csekély, másrészt egyre jobban veszítik faji sajátosságukat és beolvadnak az őket környező lakosságba; a tótok erősen magyarosodnak; fiatalságuk már mind jól beszél magyarul.

Források: Balogh Pál: A népfajok Magyarországon. — Thun József dr.: Szerbek története. — Moldován Gergely dr.: Alsófehér vármegye román népe. — Kernuch K. Adolf: A bánáti ág. hitv. ev. esperesség monográfiája. — Torontál vármegye hivatalból gyűjtött néprajzi adatai. Magánközlések. Czirbusz Géza dr. monográfiája és értekezései a bolgárokról.

Régi szerb tyilimek. (Grünbaum Vilmos gyűjteményéből.)

Népies szerb és oláh munkák. (Grünbaum Vilmos gyűjteményéből.)

VÍZSZABÁLYOZÁS ÉS ÁRVÍZVÉDELEM.

Ha Torontál vármegye térképére csak egy pillantást vetünk, azonnal láthatjuk, hogy e nagy síkság gazdasági értékesítésénél a vizek szabályozásának nagy szerep jutott.

Három oldalról van e vármegye folyókkal körülvéve: éjszaton a Maros, nyugaton a Tisza, délen a Duna határolja; keresztben pedig a Bega és a Temes folyók osztják darabokra; azonkívül e folyók között még az Arankán, Galaczkán, a Beregszón és a Tamisácson kívül még számos kisebb-nagyobb ér van, a melyek a közeleső folyók vizeiből táplálkozva, tavasszal elárasztanak a vidéket, ha folyásuk szabályozva nem volna.

Ha a vizek szabályozásának történetét nagyon messziről akarnók kezdeni, elmondhatnók, hogy Torontál vármegye vizei már a szabályozás megkezdése előtt sem voltak abban az állapotban, a mint a természet azokat elhelyezte, mert már az avarok is készítettek mesterséges csatornákat a Maros, Tisza és az Aranka között.

Hajdan a folyók mentén levő kisebb-nagyobb összefüggő mély területeken kívül nagyobb mocsarak is terültek el, a minők a Törökkanizsától—Szőregig és Mokrinig terjedő, az Ittebétől Zsombolyáig és Melenczéig, továbbá Nagybecskerek alatt a Fehér-tótól a Kulpinig terjedő és az alibunári mocsár.

De a nép gazdasági tevékenysége a legelőket szántóföldekké, a réteket legelőkké, a vizenyős területeket kaszálókká alakította át, úgy hogy Torontál vármegye területe a mohácsi vész előtt sok népes község lakosságának adott jóllétet.

A törökök e vármegye lakosságát 1551-ben e területekről kiszorítván, e vidék annyira elnéptelenedett, hogy a sűrű erdőségek és az újból elhatalmasodott sás- és nád és egyéb vad növények a vizek rendes lefolyását gátolván, ismét vizenyössé és részben posványossá váltak oly területek is, a melyek azelőtt már szántóföldek, száraz legelők és jó kaszálók voltak. Ehhez járult még, hogy a törökök védelmi szempontból, — hogy e vidéket nyugat és éjszak felől nehezebben hozzáférhetővé tegyék, — azokat a területeket, a melyekre okvetetlenül szükségük nem volt, és melyek megszállott erősségeik körül voltak, még mesterségesen is elposványosították. Az erdőket kiirtották, hogy a meglepetéseket megakadályozzák, de a mocsarakat lehetőleg szaporították, mert ezek a védekezést könnyebbé tették.

Ennek tulajdonítható tehát, hogy a midőn 1716-ban e vidéket a törököktől visszafoglalták, Torontál vármegye területének már nagyobb része volt vizenyős és mocsaras, mint a mohácsi vész előtt.

A törökök kiűzése és a Délvidék visszafoglalása után tehát a legsürgősebb feladat volt a vizek rendetlen folyását szabályozni, a vadvizeket a folyók medrébe visszavezetni, a tavakat és mocsarakat pedig csatornázással lecsapolni.

E vidéknek aránylag igen rövid idő alatt történt benépesítése csakis annak köszönhető, hogy Temesvár visszahódítása után a kormányzat első gondja volt e vidék természeti viszonyait rendezni és javítani.

A visszahódított vármegyéből alkotott Temesi bánság kormányzói elismerésre méltó tervszerűséggel oly sorrendben fogtak hozzá a vizek rendezéséhez, a mint azt a sürgősség megkívánta.

Báró *Mercy* Claudius Florimundus tábornok, a temesi bánság első kormányzója, a ki 1716-ban, Temesvár visszavétele után e vidék adminisztrációjának vezetője lett, első sorban a *Bega folyó* rendezését kezdte meg, mert a töröktől visszahódított és temesi bánságnak elnevezett terület főhelyét, Temesvárt leginkább ez érdekelte. E várost csakis a Bega vizeinek szabályozásával lehetett rendszeren megerősíteni és fejleszteni.

A Bega folyó a XVIII. század elején egészen vad és rendezetlen állapotban kalandozta be Temes- és Torontál vármegye síkjait és miután vármegyénk határán

Papdnál (Bobda) magába vette a Beregszó-patakot, azon túl igen nagy területeket állandóan víz alatt tartott, úgy hogy a Csene, Zsombolya, Csernye, Udvarnok, Begaszentgyörgy, Párdány, Ivánd, Torontáldinnyés községek közé eső kb. 200.000 holdnyi területen rendszeren csak posványok és nádtermő rétek voltak. Csak Begafőnél (Klekk) bújt ki a folyó ismét a nagy rétségből és határozottabb mély mederben folyt tovább, Nagybecskerekét és Ecsehidát (Écska) érintve, de Ecsehidán alul már ismét a Tisza árterébe jutott és ennek árvizeivel egyesülve, Perlaszon felül ismét nagy mocsárba, az úgynevezett Beloblatóba veszett el, melyből csak a Tiszának alacsonyabb vízállásakor nyert kedvező lefolyást.

Hogy Temesvárt a bánság erős és hatalmas székvárosává lehessen tenni, többek között a Bega folyónak oly módon való rendezése vált szükségessé, hogy mocsarai lecsapoltassanak és hogy annak hajózhatóvá tételével Temesvár és vidéke élélméze, valamint termékeinek értékesítése lehetővé tétessék. Ez kellő körültekintéssel és tervszerűséggel meg is történt és erről Temes vármegye monografiájában lesz szó.

A Bega-csatorna.

E végből első sorban a Bega medrét mesterséges ásásokkal Facsettől Temesvárig akként rendezték, hogy a krassómezei terjedelmes kincstári erdőkből fát lehessen rajta usztatni. Temesvárott duzzasztó művekkel malmokat és egyéb iparműveket telepítettek. Temesváron alul pedig — a folyó régi kanyargós medrét elhagyva — Klekkig (Begafő) mintegy 70 km. hosszú csatornát ástak, mely 1728-tól kezdve, öt év alatt készült el. Ennek az volt a rendeltetése, hogy egyrészt a hajózást lehetővé tegye, másrészt pedig, hogy egyenesebb, rövidebb és egyenletes eséssel bíró utat adjon a vizeknek és ezáltal az árvizeket is mérsékelje. Megmaradt ugyan a Begának a régi medre is működésben, de ez immár leginkább a Beregszó-patak vizét vette fel és így a két meder gyorsabban vezette le a vizeket, habár rendes töltések hiányában az árvizek ellen teljes védelmet még nem nyújtott.

A Begának Temesvár és Beeskerek közt ily módon történt rendezése e folyót még nem tette teljesen alkalmassá a hajózásra, mert tavasszal, a hóolvadások alkalmával, igen bőséges vize volt, de nyáron és ősszel annyira kiapadt, hogy hajók nem járhattak rajta; arról kellett tehát gondoskodni, hogy abban bizonyos mennyiségű víz állandóvá tétessék.

E célból keletkezett Mária Terézia uralkodása alatt az a két műtelep (zsilip), mely alkalmassá tette a Begát a primitív hajózásra.

A krassómezei Kostély községétől ugyanis egy 10 km. hosszú tápcsatornát ástak, hogy a Temes vizének fölöslegét — a nyári és őszi vízhiány idején — a Begába vezesse és ugyanakkor a Begának egy 10 kilométerre alább fekvő pontjáról a Temesnek egy alacsonyabban fekvő pontjához egy másik, úgynevezett árapasztó csatornát ástak, melynek az volt a feladata, hogy a Bega árvizeit csökkentse és azoknak egy részét a Temesbe vezesse. Mind a tápláló, mind az árapasztó csatorna zsilipjéhez egy-egy községet telepítettek, úgymint: Kis-Kostélyt és Kis-Topoloveczet, oly kötelezettséggel, hogy a zsilipnél levő felvigyázók utasításaihoz képest, a zsilipek nyitását, zárását és tisztogatását ellássák.

A kistopolovecki árapasztó mű az alsó begamenti vidéknek nem biztosított teljes árvízmentességet, mert eredetileg is csak az volt a rendeltetése, hogy a középvízállás tartama alatt a fausztatásban és a hajózásban hirtelen árhullámok káros hatásától tartani ne kelljen; de e két csatorna és zsilip megadta a Bega hajózhatóvá tételének első és főfeltételeit, úgy hogy a további vízszabályozási munkálatokban már a gazdasági érdekek fejlesztésével, vagyis a töltések építésével az ármentesítés nyomulhatott jobban előtérbe.

Az ármentesítési, illetőleg vízszabályozási teendők ellátására keletkezett 1777-ben a műszaki hivatal Temesvárott; ennek élére a XIX. század elején egy kormánybiztost állítottak, ki a helytartó tanácsnak volt alárendelve és a rendelkezésére álló műszaki közegekkel intézte a vízszabályozást és ármentesítést.

A Bega hajózása érdekében első sorban a már kiásott csatornát egészítették és javították; ez alkalommal a balparton töltést emeltek, mely egyelőre csak a legkisebb vízszin fölött 2 méter magas volt és vontató útul szolgált. E töltések tehát csak a balpartot védték, míg a jobboldalon az árvíz szabadon elterülhetett.

Ez időben hajtották végre a katonai határorkormányzat kezelésében a Fehértón (Beloblatón) azt az érdekes munkát, melylyel Perlasz fölött a Begának 4 kilométer mesterséges medret készítettek, tisztán rőzsetöltésből.

A vármegyei önkormányzatnak 1779-ben történt visszaállításával megszűnt

ugyan e vidéken az eddigi abszolút közigazgatási kormányzat, de a Bega rendezése, különösen hajózási szempontból állami feladatnak tekintetvén, a temesvári építészeti hivatal tovább működött, azzal a különbséggel, hogy ezentúl a közérőt, a melylyel a szabályozási munkákat végezték, az építészeti hivatal élére állított és a helytartótanácsnak alárendelt kormánybiztos megkeresésére, a vármegyének kellett kirendelni.

E szolgálmányokat az állam bizonyos mértékig megfizette, a mennyiben a kézinapszámért 6 pengő krajczárt, a kocsinapszámért pedig 12 pengő krajczárt fizetett. E béreket 1853-ban a kétszeresre emelték fel, 1855-ben pedig a volt cs. kir. minisztérium a közmunkát egészen beszüntette és a hajózás érdekében szükséges munkákat készpénzért végeztették.

1806-ig elértvén az a főcél, hogy a Bega Temesvártól Perlaszig hajózható legyen, 1807-től kezdve a csatornai munkálatok fősúlyát inkább a töltés-építésre fektették és megkezdtek az ármentesítést a jobboldalon is, a hol még akkor mintegy 100.000 holdnyi terület volt az árvíz elöntéseinek kitéve.

A töltések a jobboldalon alacsonyabbak voltak 0.3—0.6 méterrel, mint a baloldalon; a párdányi nagyrét mentén pedig Ittebég 3 kilométer hosszban semmi töltés nem volt, mely nyílás mint biztonsági szelep szolgált, a rendkívül nagy vizek esetén, a balparti árterület védelmére.

E bár hiányos töltéseknek is igen nagy hasznuk volt, mert a balparton Újpecs-től Párdányig nagy területek száradtak ki és kerültek művelés alá; a jobboldalon pedig, bár még az időnkénti elöntésnek kitéve, de mégis hasonló nagy területek lettek művelhetőkké s csupán a párdányi és ittebei rétből maradt még 15—20.000 holdnyi terület állandóan víz alatt.

1825-ben az a terv merült föl, hogy a Bega csatornája a Tisza folyóval a leg-rövidebb úton, vagyis Aradacznál köttessék össze; de e tervet később elejtették.

1858-ban egy erőszakos bár, de az akkori viszonyok között egyedül célra vezető intézkedés nagy lendületet adott a begavidéki árvédelemnek. A temesvári Statthalterei ugyanis elrendelte, hogy a már nagyon megüledett és megrongált baloldali töltéseket Párdánytól—Begaszentgyörgyig a baloldalon ingyenes közmunkával helyreállítsák és felemeljék. E rendeletet kényszer útján végre is hajtották, még pedig oly községek bevonásával, a melyeket az árvédelem közvetlenül nem is érdekelt.

Ugyanez időben emeltették a jobboldali töltéseket is, Aurélházától Begaszentgyörgyig, de itt már az ingyen munkát szolgáltatott községek, mert a töltés a hajózási meder fenntartására is hasznos, a közmunkaérték $\frac{1}{4}$ részéig terjedő kártalanítást kaptak. Ezután szokássá vált, hogy az állam minden töltésmunkálathoz $\frac{1}{4}$ részben hozzájárult. Az államnak ily hozzájárulásával 1858-tól 1871-ig több helyen még körülbelül 100.000 forint értékű munkát végeztek; 1863—1864-ben pedig, az országos inség alkalmával, az állam — egészen fizetett munkával — a balparti Begatöltést Dinnyétől Tárnokig felmagasíttatta; ezek a munkálatok mintegy 40.000 frtot emésztettek fel.

A vízállásokról a mérnöki hivatal csak 1858 óta vezet rendes jegyzéket, a megelőző időből csak hiányos kimutatások találhatók. Rendkívül magas vízállások és árvizek voltak 1813. és 1814. években augusztus hónapban; különösen 1814-ben, a midőn az egész Bánátot elöntötte az árvíz. Ezután 1830-ban és 1836-ban, de különösen 1859 június havában volt rendkívüli nagy árvíz, a midőn a vízállás mind a Temesnél, mind a Begánál eddig nem ismert magasságokat ért el (a Temes Kostélynál 4.08 m., a Bega Kiszetónál 4.48 m. magas volt). Árvíz volt 1869 őszén és az 1870. év tavaszán és ugyanez év december havában is, a midőn a rendkívül sok esőzéstől az árvíz három hétig kulminált és az összes temes- és begamenti vidékeket elárasztotta. A Temesnek és Begának 1859-iki árvize mintegy 470.000 holdnyi művelt területet árasztott el.

Míthogy a Temes jobboldali árterületét egyidejűleg a Bega árvizei is érintették, a Temes szabályozására 1863-ban alakult társulat oly munkákat is tervbe vett, a melyek a Temes szabályozásához közvetlenül nem tartoztak. Így keletkezett a Bega topolovecki árapasztó csatornájának első lényeges javítása 1863-ban.

Az árvízi érdekelttség az 1870-iki árvízektől újabb tevékenységre serkentve, 1871 január 19-én az összes temes—begamenti érdekelttség Temesvárott új szervezkedésre gyülekezett. Az érdekelttség kérelmére a kormány gróf Szápáry Istvánt kormánybiztosul küldte ki, a ki Képešy József orsz. középítészeti felügyelővel

nagyszabású vízszabályozási tervezetet dolgoztatott ki, melynek azonban egyelőre csak az árvédelem volt feladatául kitéve. E műveletet a Temes-társulat jogi utódjaként az 1872. évi februárban »Temes—Bégavölgyi vízszabályozó társulat« név alatt újból megalakult érdekelttség működésének alapjául elfogadta.

A társulati alapszabályokba felvették azt az elvet, hogy az árvédelem a Bega folyó mentén is kizárólag a társulatot illeti; ő tartozik a jövőben a hajózási csatornán is a védtöltéseket fenntartani, de a hajózási csatornatöltés munkálatainak költségeit harmadrészben az állam viseli.

Óbega és Beregszó.

A Bega medrének kettéosztása, vagyis a Bega-csatorna megalkotása után a folyó régi medre, bár abba a Bégából víz nem folyt, még mindig élővíz maradt, mert a Beregszó folyóból táplálkozott, mely Papd (Bobda) községnél ömlik bele. A Bega-szabályozásnak ki kellett tehát terjedni az Óbegára és Beregszóra is, mert ezeknek árvize igen nagy területeket veszélyeztetett.

A szabályozás akként történt, hogy a meder kanyargós folyását átvágásokkal igyekeztek megrövidíteni és itt-ott, a mélyebb fekvésű partok mellett, töltéseket is építettek. A víz lefolyásának gyorsítása céljából, már az 1820—1830 közötti időben, egy 3·6 km. hosszú átvágást ástak, a melynek következtében nagyobb területek kerülhettek művelés alá; de az árvíz kiöntései ellen az csak akkor nyújtott teljes védelmet, a mikor az átvágás mentén töltéseket építettek.

Az Óbegát és Beregszót a Temes-bégavölgyi Vízszabályozó Társulat megalakulása után rendezte alaposan; a még megmaradt ártalmasabb kanyarulatokat átvágta, jelesen Jankahídnál egy 34 km. hosszú átmetszést ásatott és a meder mindkét partján töltéseket emelt.

A hajózható Bega-csatorna.

A Temesvártól Bega-főig kiásott Bega-csatornának tulajdonképpen az volt a célja, hogy Temesvár és a Tisza folyó között rendes vízi utat teremtsen. Az ármentesítést ez a csatorna csak mellékesen szolgálta. A csatorna azonban kezdetben nem felelt meg hivatásának, egyrészt méreteinek elégtelensége miatt, másrészt pedig, mert a csatornába jutó fölös árvizek a hajózást akadályozták és a mellett még veszélyes iszapolásokat és partrongálásokat is okoztak és csak a kiskostélyi tápláló-zsilip és a kistopolecki árapasztó-zsilip kiépítésével lett a Bega-csatorna rendszeres hajózásra alkalmas.

A XVIII. század utolsó évtizedeiben a csatornát elhanyagolták és a csatornába jutó fölös árvizek azt erősen megrongálták. A XIX. század első felében a Bega-csatornára irányuló minden tevékenységet az ármentesítés kötötte le és a hajózó út javítására irányuló rendszeresebb intézkedések csak a század második felében indultak meg.

Az 1853—1855. években a rendellenesen kiszélesedett és sekélylyé vált csatornamedret 60—80 m. távolságokban kiépített rőzsésarkantyúkkal 24 méternyire összeszűkítették, a sarkantyúk közötti részt pedig fűzfadugványokkal feliszapolatták. Ez a rendszer, párhuzamművek alkotásával és a meder kotrásával kiegészítve, a hajózó út javításának, s fenntartásának maig is alapul szolgált.

A Bega mederviszonyaira vonatkozó első részletesebb műszaki adatok 1842-ből származnak. Ezeket a mai állapottal összehasonlítva, megállapítható, hogy a fentebb említett rendszerrel a rendes hajózási vízszín, illetőleg a hajózási vízmélység 32 centiméterrel növekedett.

Az 1863. évi nagy szárazság után következő országos inség alkalmával, az állam a népnek keresetet adandó, a Bega baloldali töltését Torontáldinnyéstől Tárnokig 27 km. hosszban 3·2 m. magasságig felemeltette.

1868-ban társadalmi úton indult meg a kezdeményezés a Bega-csatorna állandó hajózhatóvá tétele iránt, a mennyiben egy erre alakult társaság a Bega-csatornának zsilipes csatornává való átalakítására és öntözésre való berendezésére kapott engedélyt. E terv azonban kivitelre nem került, mert egyrészt a pénzügyviszonyok kedvezőtlen volta, másrészt pedig az ártér-érdekelttség bonyolódott viszonyai azt megakadályozták.

1871-ben Képešy József, kir. főmérnök, a Bega-csatornának zsilipes hajózó csatornává való átalakítására is készített tervet és költségvetést, de a kivitelt a kedvezőtlen pénzügyi viszonyok elodázták s az 1882: XXVI. t.-cz. alapján láttak a Bega hajózási út rendezéséhez. E törvény alapján több terv készült, de kivitelre egyik sem került. Ez időtájt azonban már foglalkozni kezdtek az Alsó-Begán az állandó hajózási biztosításával. Azok a munkálatok ugyanis, melyeket eddig a Bega hajózhatóvá tétele érdekében végrehajtottak, még nem

biztosították a hajózást minden vízállás mellett; mivel pedig a kotrásokkal, sarkantyúkkal és egyéb rendes folyamszabályozó munkálatokkal a vízmélység növelhető nem volt, a hajózási állandó biztosítása érdekében duzzasztó művek és zsilipek alkotása, vagyis az Alsó-Bega csatornázása vált szükségessé. Az erre vonatkozó terveket »A Ferencz-csatorna torkolat munkálatai m. kir. művezetősége« dolgozta ki 1899-ben és a kivitelre elfogadott tervek végrehajtását az 1900. évi május elsején Nagybecskereken felállított »Alsó-Bega hajózási m. kir. kirendeltség«-re bízta.

Az Ó-Bega torkolatáig terjedő mintegy 45 km. hosszú szakasz két tartányra van osztva. Az alsó tartány a Bega-toroktól Écskáig terjed s 19 km. hosszú, a második tartány az écskai művektől az Ó-Bega torkolatáig 26 km. hosszú. A hajózó zsilipek nyílt szélessége 10 méter. A zsilip hossza Écskán 71·8 m., a Bega-toroknál 73·10 m. Az Alsó-Bega zsilipjeit e szerint a Dunán és Tiszán járó hajók túlnyomó része használhatja. Ezek a művek 1900 november 1-én kezdve, 1907. év végén készültek el és 1.701.030 K költséget igényeltek.

Az 1897: XXI. t.-cz. 12. §-a utasította a földművelésügyi minisztert, hogy a Bega-csatornának a Temes-bégavölgyi vízszabályozó társulat érdekében is szükséges módozatairól stb. a törvény hatályba léptétől számított öt éven belül javaslatot tegyen. Ennek a miniszter eleget téve, javaslata alapján létrejött az 1902: XXII. t.-cz. a Bega-csatornának a Temes-bégavölgyi vízszabályozó társulat ármentesítése érdekében is szükséges rendezéséről.

Eddig a Bega-hajózási állandóvá tételét az ármentesítés megoldatlan kérdése is erősen hátráltatta, most azonban, hogy az 1902: XXII. t.-cz. a hajózhatóvá tételét az ármentesítéstől függetlenné tette, a hajózási érdekében szükséges munkálatok gyorsan haladhattak a megoldás felé.

A temesvári folyammérnöki hivataltól elkészített tervek szerint, az écskai duzzasztó által Nagybecskereken előállítható 75·3 m. duzzasztott vízszín és a temesvári mérczénél előálló 85·6 m. magasságú szabadhajózási vízszín közötti 10·3 m. magasságkülönbség négy duzzasztóval és azokkal kapcsolatos kamara-zsilipek segítségével lesz legyőzhető. A négy duzzasztóművel kapcsolatosan a medernek kotrás segítségével való általános mélyítését is tervbe vették.

A duzzasztók közül az I. számú a Bega-torkolatnál, a II. számú Écskánál már előzőleg elkészülvén, a III. számú az Óbega torkolatánál, a IV. számú Felső-ittebenél, az V. számú Magyarszentmártonnál, a VI. számú pedig a temesmegyei Románszentmihálynál lesz elhelyezve.

A Bega-csatornának Nagybecskerektől Temesvárig hajózhatóvá tételére az 1904: XIV. t.-cz. 37. §-a 3.722.000 K-t engedélyezett, de költségvetés szerint a végleges hajózhatóvá tétel összes munkálatai 4.116.319 koronát igényelnek.

A munkálatokat az 1900. évben kezdték meg; jelenleg a begafői, az ittebei és a magyarszentmihályi duzzasztóművek vannak épülőben; az összes munkálatokat pedig 1915-ben fejezik be és ezzel a Bega Temesvártól kezdve minden időben feltétlenül hajózhatóvá lesz.

A Temes szabályozása a XVIII. század elején, a Bega folyó szabályozásával kezdődött, mert a volt Temesi Bánság kormányzata, illetőleg annak műszaki közgei csakhamar belátták, hogy a temesi és torontáli síkságon e két folyó árterülete oly szoros kapcsolatban van egymással, hogy az egyiknek a rendezése a másik folyásának szabályozása nélkül lehetetlen.

A legelső intézkedés ama csatornáknak alkotása volt, a melyek közül az egyik a krassó-vármegyei Kostélytól 10 km. hosszban a Begáig azzal a célzattal készült, hogy a Temesből a nyári és őszi vízhiány idején a Begába vizet adjon — és az a másik árapasztó csatorna, melyet Kis-Topolovecztől, a Begától 1·10 km. hosszban a Temesnek egy alább fekvő pontjáig vezettek és a melynek az volt a feladata, hogy a Bega árvízfölsőlegét a Temesbe vezesse. Ez Mária Terézia uralkodása alatt készült és pedig Fremaut flammandi híres vízimérnök tervei alapján.

Az ő tervei szerint a Temes vízének gyorsabb lefolyása átvágásokkal volt biztosítandó. Lugostól Pancsováig, a torkolatig, 77 átvágás volt tervezve.

A tervezett átvágások és a mélyebb helyeken a töltések készítése a XVIII. században nem haladt gyorsan, mert egyidejűleg a Begának hajózhatóvá tételén és az alibunári mocsár lecsapolásán is dolgoztak, a munkaerő pedig az időben csak korlátolt mértékben állott rendelkezésre; később azonban, a XIX. század

Az Alsó-Bega szabályozása.

Temes.

elején, a midőn már a Bega-folyó többé-kevésbé hajózhatóvá lett, a Temesre is nagyobb gondot fordítottak.

A temesi bánság megszüntetése és a vármegyék visszaállítása után, a Temes szabályozását királyi biztosok vezetése alatt folytatták. Ezek közül báró *Wenckheim* József volt az, a ki komolyan hozzá akart látni a Temes szabályozásához, a miért is 1822-ben értekezletre hívta össze az érdekelt Krassó, Temes és Torontál vármegyéket, valamint a végvidéki ezred parancsnokait. Ez az értekezlet állapította meg a munkálatok sorrendjét és azoknak miként leendő végrehajtását.

Mielőtt a védőtöltések építését elkezdték volna, a királyi biztos elrendelte, hogy a folyóban levő keresztöltéseket, vagyis malomgátakat eltávolítsák. Azután kezdetét vette a fokok elzárása és az alacsony partok mentén a töltések építése, valamint az átvágások készítése is.

Ezek az árvédelmi munkálatok azonban nem haladtak abban a mértékben, a mint a mezőgazdaság fejlődésével, a vidéknek az áradásoktól való megvédelmezése ezt megkívánta volna és mert a Temesnek és Begának 1859. évi árvize mintegy 470.000 holdnyi területet öntött el; ezért az érdekelttség czélszerűnek tartotta a folyó szabályozása és a vidék ármentesítése szempontjából szövetkezni. 1863-ban megalakították a Temes Szabályozási Társulatot. Hogy a Temes érdekelttsége a Bega felől fenyegető vizek ellenében is megvédelmeztesse, a társulat a Begánál is végzett munkálatokat, jelesen a Begának topolovecki árapasztó csatornáját 1863-ban lényegesen átalakította. Ámde az 1870–1871-iki rendkívüli áradások arra a meggyőződésre juttatták az érdekelttséget, hogy a Bega és Temes, valamint ezek mellékfolyóinak csakis együttes szabályozásával tudnak megfelelő eredményt elérni, a miért is 1872-ben megalakították a Temes-begavölgyi Vízszabályozó Társulatot.

Az új társulat azután tovább fejlesztette a régítől átvett 28 átvágást, 10 új átvágást ásított, továbbá azt a nagy elágazást, a mely Temes-megyében Liget községtől kiindulva, Torontál vármegye Rudna községéig egy 30 km. hosszú szigeteket alkot, az úgynevezett csákovai ág elzárásával végleg megszüntette és a Temes összes vizeit a sági ágban egyesítette. E mellett kiépítette a folyó egész hosszában mindkét parton a védőtöltéseket.

Midőn a Temes-begavölgyi Vízszabályozó Társulat megalakult, a volt közmunka- és közlekedésügyi minisztérium magára vállalta, hogy a Temes folyó ágyát Bótostól, vagyis a Berzava beömlésétől egész Pancsovaig, a torkolatig, 28 kanyarulat átmetszésével állami költségen akként fogja rendezni, hogy e szakasz hajózható legyen. Az átmetszések már készen vannak, de a hajózhatóvá tétel érdekében még több munkálat foganatosítandó, melyekre az 1908. évi XLIX. t.-cz.-ben a vízi beruházásokra előirányzott 192 millióból mintegy 3 milliót fordítanak. A tervek szerint a Temesben épp úgy, mint az a Begán történt, duzzasztó-művek és zsilipek fognak épülni.

A Temes szabályozásához tartozik még a Czernabara, Temesina, Surjány patakok és a Poganis folyó medrének rendezése is, mert ezek jelentékeny árvíz-tömeget terhelik a Temest; de mivel e vizek nem esnek Torontál vármegye területére, azokról itt nem kívánunk részletesen megemlékezni.

Berzava.

A *Borzava* folyót, mely leginkább Temes vármegyében okozott károkat, már 1745-ben kezdték csatorna-ásásokkal rendezni, még pedig egyelőre két különálló rendszerben, melyek egyike a Berzava vizeinek, másika pedig az alibunári, ilonci, verseczi mocsarak levezetését vette célba, mely mocsarak a Berzavának kiöntéseiből is táplálóztak.

Első sorban az 1745-ben megindított csatorna-ásást végezték be 1764-ben Kanakig, honnét a Berzava még régi ágyában folyva, Bóka fölött ömlött a Temesbe. Azután 1762-től 1769-ig megásták az úgynevezett Terézia-csatornát is, a Temesből, Bótostól kiindulva, Kismargita érintésével, az alibunári mocsár széléig, Szentjánosig. E csatorna eredetileg csakis mocsár-lecsapolásokra volt szánva. Mivel azonban a két csatorna-rendszer külön működése nem volt kielégítő, később megásták az összekötő csatornát is, Kanaktól Kismargitiáig és ez által mind a két rendszernek az árvize Kismargitán alul egy közös mederbe egyesítettén, a Berzavára nézve azzal az előnnyel járt, hogy azt a Temesnek közel egy méterrel alacsonyabb pontjához, tehát kedvezőbb eséssel lehetett levezetni.

De a csatorna-ásás még nem volt elegendő az ármentesítésre, mert megmaradt még az a veszedelem, hogy a Berzava töltéseit évenként áthágó árvíz,

jobbról a Borda, balról a Rojga, ezeken szétterülve, károkat okozott s csak kerülő utakon került egy része Surjánál a Temesbe, a többi pedig megrekedt az alibunári mocsárban. De idők folytán a csatornákat is elhanyagolták, a magánbirtokosok pedig, a kik az 1850-es években védőtársulattá alakultak, nem győzték a nagyméretű javítások költségeit és tíz év multán felhagytak vállalatukkal.

Ezen a helyzeten a Temes-begavölgyi Ármentesítő Társulat akként javított, hogy a Berzava folyónak csatornázott ágyát Dentától kezdve egész Bótosig 45 km. hosszban kibővítette és ezzel a vízfolyás élénkségét visszaállította, továbbá a töltéseket részben belebbezte, részben pedig megerősítette és magasította. Azok a hátrányok, a melyek a legalsó szakasznál a Berzava és az alibunári mocsár vizeinek közös befogadásából származtak, továbbra is megmaradtak és ezek ellen az orvoslás maguknál az alibunári vizeknél van alkalmazva.

A Lankák és Óborda neve alatt számos kisebb vízerek értendők, a melyek a Poganis és Berzava közé eső területen Temes vármegyében csak a helyi csapadékot gyűjtötték, de egyszersmind arra is szolgáltak, hogy a Temesbe visszavezessék azokat az árvizeket, a melyek fennebb a baloldalon a Temesből, jobboldalon pedig a Berzavából kiömlöttek. E vizek Óborda név alatt egyesülve, Surjánál öntötték vizeiket a Temesbe. Ezeket a vizeket a társulat két főmederbe gyűjtötte és egyikét a Surjáni zsilipnél, a Berzavához közelebb eső másikat pedig Bóka alatt vezeti a Temesbe.

Torontál vármegyét éjszakon 73 km. hosszban, a Perjámostól Szegedig ^{Maros.} terjedő vonalon, a Tisza legnagyobb mellékfolyója: a *Maros* határolja.

A Maros folyó, mint természetes víziút, ha kellőleg hajózható volna, Magyarország közgazdasági fejlődésében nagy tényezővé válnék. A Maroson végrehajtott és még végrehajtandó szabályozási munkák közléről érdeklük a folyóval hosszú darabon szomszédos Torontál vármegyét.

A Maros másodpercenkénti legkisebb vízmennyisége az aradi mérceze »0« alatti 160 cm.-es vízállásnál 21 m³, »0« alatti 1 m³-es vízállásnál 75 m³, »0« víznél 200 m³, árvizek alkalmával pedig víztömege a 2000 m³-t is meghaladja. Erdély határáról Szegedig összesen 83.5 métert esik, átlagos esése kilométerenként e szakaszon 31 cm.

Mercy tábornok, a temesi bánság első kormányzója idejében kezdődött a Maros szabályozása is. E folyónál a szabályozás eleinte csak a mederkotrásokra és a hajózás akadályainak elhárítására szorítkozott, de később már a folyó mentén egyes mélyebb helyeken töltéseket is emeltek és sarkantyúkat készítettek, melyek arra voltak hivatva, hogy rendes meder képződését előmozdítsák.

A gátépítések azonban nem tervszerűen és nem folytatódólagosan történtek, hanem leginkább a szerint és oly időben, a midőn valamely nagyobb árvíz megmutatta, hogy hol és mily méretű töltésekre van szükség.

A Maros folyó régebben hajózható volt. A marosmenti öregebb emberek emlékszenek még az élénk hajózásra, mely az arad—szegedi szakaszon jelentékeny gabona-, gyümölcs- és faforgalmat bonyolított le; sőt kisebb mértékben a hajóforgalom Arad felett is fennállott és csekélyebb merülésű járművek Erdélybe is behatoltak. Ezek a kedvező viszonyok azonban, sajnos, megszüntek és a rendes hajózáshoz szükséges vízmélységek eltűntek. E változás oka a régebbi időkben végrehajtott szabályozási munkákban, a marosi átvágásokban keresendő.

A Maros folyásának alaposabb szabályozására irányuló törekvések nyomait II. József császár uralkodásának idejében találjuk, a mikor Sax nevű mérnök készített ide vonatkozó terveket, de ezek keresztülvitelét megakadályozták a közbejött háborús idők.

A múlt század 30-as éveiben, a torkolat megváltoztatásának kérdésével a Maros szabályozása újra előtérbe lépett; az az eszme azonban, hogy a Maros Szeged alatt vezetessék a Tiszába, a kereskedelmét féltő Szeged város részéről a legélénkebb ellenzésre talált.

A múlt század 40-es éveiben *Vásárhelyi* Pál vezetése mellett a Maroson is megejtették azokat a helyszíni és vízrajzi felvételeket, melyek a későbbi marosi munkálatok alapjául szolgáltak.

Az 1840. évi IV. t.-cz. rendelkezésével kiküldött és József nádortól 1842. december 5-ére összehívott országos bizottság, abból az elvből kiindulva, hogy csak ama folyóknak tulajdonítható közfigyelmet igénylő jelentőség, melyeknek szabályozásával a belközlekedés könnyíttetnék vagy a külkereskedelemnek nyíl-

nának rövidebb és jutányosabb vonalak, a Dunán és Tiszán kívül a Marost is szabályozandónak véleményezte.

Ily előzmények után kezdték meg a solymos-lippai határtól lefelé a Maroson az átvágásokat és 1845-től 1847-ig 5, — 1855-től 1856-ig 24, — 1862-től 1865-ig 2, — 1871-től 1872-ig 2, — vagyis összesen 33 átvágást alkottak.

Igaz, hogy e munkák eredményeképpen, a pécska—sajtényi Maros-szakasz kivételével, jelentékeny, egy métert meghaladó vízszín-süllyedés következett be, a mi árvédelmi szempontból előnyös, de az eredetileg 260 km. hosszú lippa—szegedi szakasznak 172 km.-re történt megrövidítésével az esés is jelentékenyen megnövekedett, a hajózó mélységek megszűntek és a meder mindinkább elfajult. A sebes víz a laza anyagú partokon nagyméretű szaggatásokat vitt véghez, a folyó hordaléka megnövekedett, a mi különösen a kanyarok közötti átmenetekben a meder elzártonyosodására vezetett. A meder túlságos széles lett, benne a kis víz több ágra oszlott meg és a hajózás kis vízállásnál lehetetlenné vált.

Mindezzel szemben sokáig, egészen 1899-ig nem történt semmi, mert jóllehet alkottak időközben egyes partvédőket, de azoknak csak lokális partbiztosítási értékük volt, azok a vízfolyási és hajózási viszonyokat meg nem javíthatták.

Csak az 1899-ik évvel kezdődik a helyes és célirányos orvoslásnak új korszaka, midőn a Marosnak a közhajózás szempontjából történendő szabályozása elhatároztatván, az egységes meder képzésére szükséges partvédő-, mederelzáró-, iszapoltató- és terelőművek építése, vagyis a rendszeres mederszabályozás Lisznyay Damó Tihámér min. osztálytanácsos, vízépítési ker. felügyelő irányítása mellett nagy erővel megindult.

Hogy az alsó szakasz szabályozásához majd olcsóbban lehessen a felső szakaszról követ leszállítani, első sorban, Konoptól lefelé haladólag, a konop—aradi szakaszt vették szabályozás alá. 1903-ban pedig elrendelték a Maros alsó szakaszának a Tiszától felfelé haladó szabályozását is.

A felső szakaszon Konoptól Óthalomig, az alsó szakaszon pedig a Tiszától Apátfalváig jutott a szabályozás. Fent a Konoptól Óthalomig terjedő 60 km. hosszú szakasz nagyban és egészben szabályozottnak tekinthető. Nem tekintve az állandó fenntartást, némi pótlások még itt is szükségesek, de e szakaszon aránylag kis költséggel — mintegy 3 millió korona befektetéssel — eddig a legszebb eredményeket mutatja a szabályozás. Mindenesetre igazolja azt, hogy a Maros szabadon leendő hajózhatóvá tételének nincsen technikai akadály és mutatja azt is, hogy nincs az országban folyó, a melyen kis összegekkel oly előnyös átalakításokat lehetne végezni, mint a Maroson.

A legkisebb vízállásoknál, terhelt hajókkal, valószínűleg a szabályozás után sem lehet majd hajózni, de a szabályozással mindenesetre elérhető az, hogy a jég levonulásától július hó végéig és október elejétől a zajlás beálltáig a legrosszabb helyeken is 1—1½ m. mélységű hajóút áll rendelkezésre.

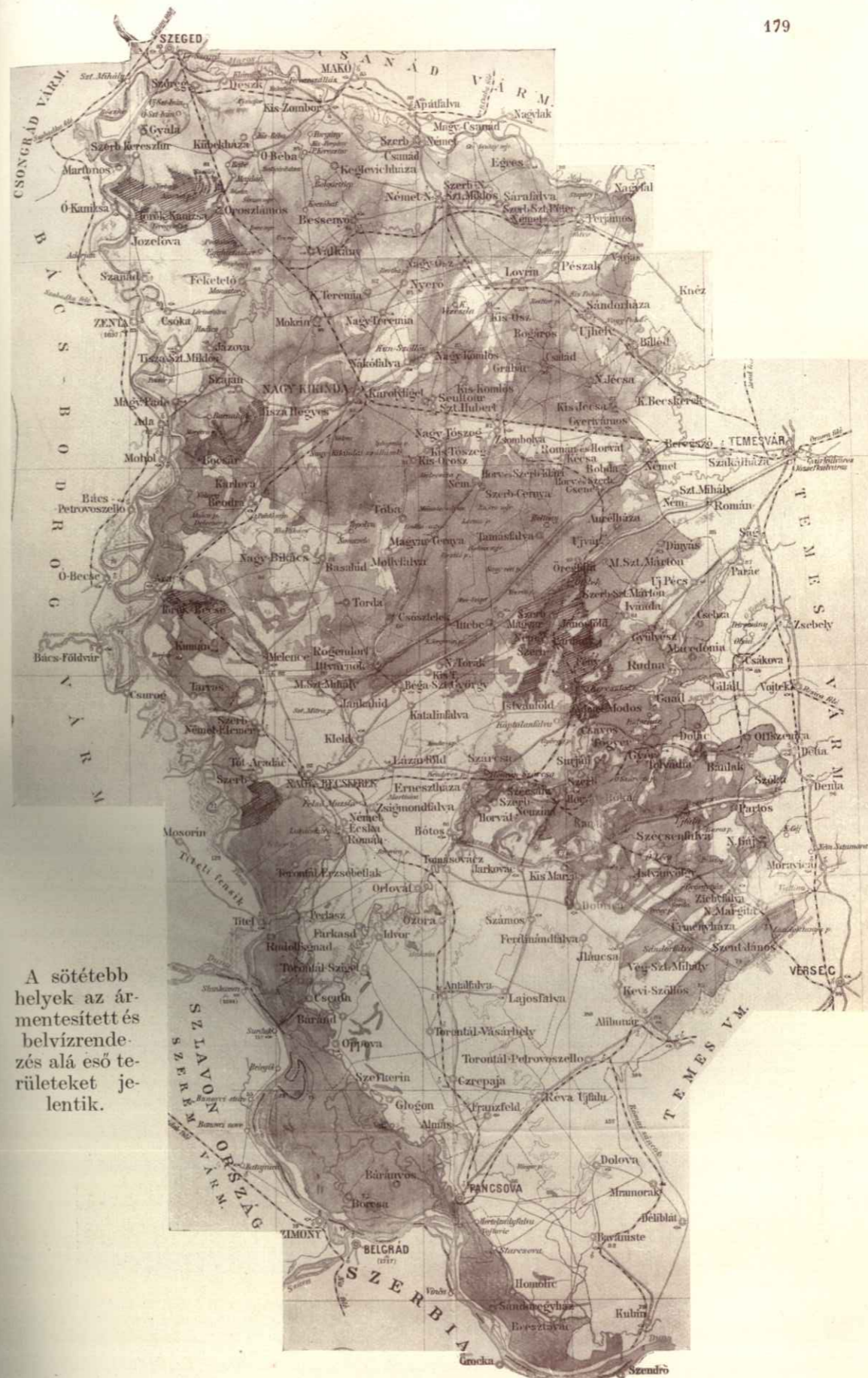
Az aradi mércénél a legkisebb vízállás »0« alatti 160 csm. Ez idő szerint a szabályozatlan helyeken 1 m. mélyen járó hajók már az aradi mércze 0 vízállásánál sem közlekedhetnek, de szabályozás után 0 alatti 1 méteres vízállásnál is még akadály nélkül járhatnának.

Az alsó szakaszon a torkolattól Apátfalváig mederképzés tekintetében szintén igen előnyös átalakításokat értek el. Itt egységes meder 30 km. hosszú szakaszon áll rendelkezésre, mely az aradi »0« alatti 1 méteres vízállásig elég jól hajózható. E szakaszon nem lévén olcsó kő, egyelőre csak ideiglenes jellegű rözseműveket építettek, melyeket 2—3 év múlva, a meder kialakulása után fognak kőborítással és kőhányással véglegesíteni. A Maros folyón végrehajtott munkálatokra 1873-tól 1910-ig összesen 4,264.886 koronát fordítottak. A 190 km. hosszú konop—szegedi szakasz szabályozására még 7.1 millió korona volna szükséges. A szabályozást azonban Konop fölé is ki kell majd terjeszteni, egyelőre legalább is a Sztrigy torkolatáig, illetőleg Piskiig s azután majd fel, Gyulafehérvárig és azon felül is. Piskitől felfelé zsilipes rendszer szerint lehetne a Marost hajózhatóvá tenni.

Konoptól Piskiig a folyó természete nagyjában ugyanaz, mint Konoptól Aradig s így szabad hajózásra a konop—piskii szakasz is ép úgy szabályozható lesz, mint volt a konop—aradi szakasz. A Konoptól Erdély határáig, Zámig terjedő 70 kilométer hosszú szakaszra 3.1 millió korona, a Zámától Piskiig terjedő 80 kilométer hosszú szakaszra 1.8 millió korona volna szükséges; vagyis a Tiszától a Sztrigy torkolatig még összesen mintegy 12 millió koronába fog kerülni a szabá-

A 'konop-aradi szakasz munkálatai.

Mederképzés az alsó szakaszon.

A sötétebb helyek az ármentesített és belvízrendezés alá eső területeket jelentik.

Torontál vármegye vízrajzi térképe.

Részlet a »Rétből« nagy vízálláskor.

A Temes hídjá Csávosnál nagy vízálláskor.

lyozás, melynek végrehajtása után 340 kilométer szabad hajóút állana rendelkezésre.

Az utóbbi időkben évenként csak 300.000 koronát fordít az állam a Maros szabályozására. Ily lassan haladva, csak a konop—aradi szakasz befejezéséhez is 20—25 év szükséges, azt pedig, hogy Piskitől le a Tiszáig akadály nélkül lehessen hajózni, 300.000 korona évi befektetéssel csak 40 év múlva lehetne elérni.

A mederrendezések mellett azonban a töltés építéseket sem hanyagolták el, mert a XIX. század elején már az egész Marosmentén, Perjámostól—Szőregig töltések emelkedtek, a melyek a marosmenti vidéknek, az árvizek ellen, az akkori viszonyoknak megfelelő védelmet adtak.

A Maros töltéseinek jókarban tartása azonban nem volt elegendő a torontáli községeknek árvíz elleni teljes megvédelmezésére, mert a Maros-partnak Temes megyébe eső alacsonyabb helyein a töltéseket elhanyagolták és az árvizek igen gyakran innen hatoltak be a torontálmegyei marosi árterületekre. Ezen a bajon a vármegye akként segített, hogy 1823-ban Szathmáry Sámuel vármegyei mérnök javaslatára elhatározta, hogy Temes megye határán a perjámosi töltés végétől, a Temes megyében levő Nagyfalu felé vezető országútig 1500 öl hosszúságú kereszt-töltést épít. Ugyanekkor az intenzívebb árvédekezés érdekében azt is elhatározta a vármegye, hogy a Maros kiöntéseiből származó közös veszedelem elhárítására, Csanád vármegyével egyetértőleg teszik meg további intézkedéseiket.

1840-ig a töltéseket közmunkával építtette, tartotta fenn és védelmezte a vármegye; de az ez évi X. t.-cz. életbelépte után, az ármentesítés az érdekelt birtokosokra hárult és az ármentesítésről az e törvény alapján 1845-ben megalakult »Marosi Ármentesítő Társulat« gondoskodott. E társulat 1858-ban egyesült a Tiszai Ármentesítő Társulattal, mely később 1877-ben »Felső Torontáli Ármentesítő Társulat« nevet vette fel és a marosmenti vidék ármentesítési védőműveit akként építtette ki, hogy ma az árterületet árvízveszély már nem fenyegeti és a marosmenti régi árterekben a legnagyobb gazdasági kultúra virul és ezek a vármegye legértékesebb földjei.

A Tisza szabályozása szintén ez országrésznek a törököktől való visszahódítása után, 1716 után kezdődött.

Mindig nagyfontosságú kérdés volt Torontál vármegyére nézve a Tisza szabályozása, hiszen 181 kilométer hosszúságban érinti a vármegyét; de mert tavaszi áradásai nem voltak oly vehemensek, mint a Begaéi és Temeséi, e folyó rendezése csak másodsorban került munka alá, a midőn a vármegye termő-területei már a Bega és a Temes részéről némileg biztosítva voltak.

Addig is, míg a Tisza általános szabályozásához rendszeresen hozzáfogtak, e folyóval vármegyénk területén csak időnként és helylyel-közzel foglalkoztak. Eleinte csak ötletszerűen történtek a szabályozási munkák, azzal, hogy a víz lefolyásának akadályait eltávolították, a nagyobb méretű partszakadásokat megakadályozták és az erek medrét, a melyeken tavaszonként a Tisza a síkságokra messze bekalandozott, eltöltötték.

A mint a gazdasági élet a XIX. század elején fokozatosan föllendült, nagyobb tevékenységet fejtettek ki a Tisza szabályozása és a tiszamenti területeknek az árvizek elleni megvédelmezése körül is. 1821-ben már erélyesen követelék a tiszamenti birtokosok, hogy a vármegye ne csak a Maros, hanem a Tisza partjait is erősítse meg töltésekkel. 1822-ben pedig a vármegye közönsége Fischer József mérnöknek meghagyja, hogy a Tisza ármentesítésére tegyen javaslatot.

1823-ban Szathmáry Sámuel vármegyei mérnök már Szanád és Zenta között egy 1000 öl hosszú átvágás iránt tesz javaslatot. 1824-ben Ghiczy József főispáni adminisztrátor intézkedéseket kíván a vármegyétől a folyók áradásainak kártételei ellen, mire a vármegye rendelkezik, hogy a Tiszából kifolyó fokokat Padétól kezdve Aracsig elgátolják. Ugyane főispáni levél alapján választotta meg a vármegye közönsége az »Aedilis deputatiót« vagyis az építési bizottságot, mely a szükséges vizszabályozási munkákra nézve véleményező és részben végrehajtó testület volt, de részben a végrehajtás is feladatai közé tartozott.

Különös súlyt helyezett a hadügyi kormány arra, hogy a szablyai révénél a közlekedés biztosítása érdekében, a Tisza mentén a torontáli oldalon is építsenek töltéseket. E töltések 1826-ban a bábatői magas parttól egész a szablyai révig már ki voltak építve. Ez évben Szathmáry Sámuel javaslatára elhatározta a közgyűlés, hogy a szablyai révtől Aradi községig tervezett úttöltés kiépítése helyett,

a tiszamenti töltést, a bábatói magas partról kezdve, folytatólagosan tovább építi, a réven alul is, az alsóaradi—nagybecskereki és écskai határokon a Tisza partján és azokat a lukácsfalvi határban levő magas parthoz egy keresztöltéssel beköti. Ez által az alsóaradi—zsablyai utat az árvízektől megmenti és minden időben járhatóvá teszi, de egyidejűleg mintegy 15 ezer hold területet is ármentesít.

1838-ban már a Tiszamente Nagybecskerektől föl egészen Törökkanizsáig töltésekkel volt ellátva. A Szegeddel szemben levő területek betöltése ellen azonban Csongrád vármegye tiltakozott, attól tartván, hogy ha a Maros szabad lefolyását itt töltések gátolnák, akkor Szegedet és a vármegye alsó részét az árvíz veszélye állandóan fenyegetné.

Ez időtájt erélyesebben folytatták a tiszamenti töltésepítéseket, a mi szükségessé tette annak a meghatározását is, hogy jövőre mely munkák tartozzanak a vármegye közönségéhez és melyek az uradalmakhoz.

Az 1840: X. t.-cz. életbelépte után az érdekelt birtokosok már ármentesítő társulatokat alakítottak, a mi az árvíz elleni védekezést rendszeresebbé tette. E törvény alapján keletkeztek a Tisza mentén vármegyénkben a csókai- és tiszaszentmiklósi, valamint a bábató—nagybecskerek—lukácsfalvi töltések fenntartására alakult társulatok is.

Az állami szabályozás.

Időközben megindultak az előkészületek a Tisza egységes állami szabályozásához is. A kormány már 1833-ban elrendelte a tervek elkészítését. 1836-ban megbízta az udvari építészeti bizottságot, hogy a Tiszát vizsgálja meg és tanulmányozza. *Vásárhelyi* Pál az építészeti igazgatóság megbízásából a Tiszát 1844-ben bejárja és 1845-ben elkészíti és bemutatja a szabályozási tervet, melyek alapján a nádor a helytartótanács kebelében szabályozási bizottságot alakít, a bizottság pedig 1845-ben elhatározza, hogy a töltések felülről-lefelé, az átvágások pedig alulról-fölfelé haladva készítenek dők.

Ugyanaz évben gróf *Széchenyi* István veszi kezébe a Tisza-szabályozás ügyét, és az a véleménye, hogy e nagyszabású művet csak az érdekeltég közreműködésével lehet helyesen megoldani, tehát társulatokat kell alakítani és ezek fölé egy középponti szervet helyezni.

Gróf *Széchenyi* István a Tisza-szabályozás királyi biztosává neveztetvén ki, 1846 január 9-dikére az érdekelt társulatokat és vármegyétet értekezletre hívja össze. E nagygyűlés megalakítja a Tiszavölgyi Társulatot és megválasztja gróf *Károlyi* György elnöklete alatt annak középponti választmányát.

Széchenyi első sorban a királytól kért segílyt, a ki az államkincstárból 100.000 forintot utalványozott s azonkívül elrendelte, hogy a só árából az állam évenként 100.000 forintot fizessen. *Beszédes* József készítette a részletes terveket, és *Vásárhelyi* Pált állították a Tisza-szabályozás élére, a ki száz átvágással akarta a Tisza vizének folyását rendezni. Később *Palleocapa*, híres olasz mérnököt hívják meg a szabályozási tervek felülbírlására, a ki beutazván a Tiszát, terveket készít, melyekben a töltésekre fektette a fősúlyt, nem pedig az átvágásokra, a mint azt *Vásárhelyi* akarta. A helytartótanács *Palleocapa* terveit elfogadta és ezek szerint kezdték meg a munkát.

A tiszai gőzhajós társulatnak 1847-ben történt megalakulása nagy lendületet adott a munkálatok haladásának, úgy hogy 1848-ban már 31.160 folyó öl töltés és 4914 folyó öl átmetszés volt készen.

Az abszolútizmus korában.

Az 1848—1849-iki politikai események és küzdelmek a Tisza szabályozás ügyét is háttérbe szorították; de a szabadságharc után az osztrák abszolút kormány erélyesen folytatni kívánta e művet és állami kezelésbe vette azt. Az uralkodó 1850 június 16-án, 235. számú császári rendelettel az államkincstárból öt éven át 100.000 forintot utalványoz e célra. A kereskedelemügyi minisztérium fennhatósága alatt középponti bizottságot alakítanak, a Tiszavölgyi Társulat hatáskörét és működését felfüggesztik, érvényben csak az egyes társulatoknak az 1840: X. t.-cz. 7. §-ában a vízi munkálatok költségeihez való hozzájárulásra vonatkozó jogai maradnak.

A Tisza-szabályozás részletes szervezése az 1856. évi október 9-én 201. szám alatt kiadott Tiszaszabályozási Utasítás (Vorschrift für die Theissregulierung) által történt, mely alkalommal a Tisza-szabályozási építészeti hivatalok részére szolgálati és eljárási utasítást is adtak ki. E szerint a Tisza szabályozás legfőbb vezetése és ellenőrzése a belügyi, illetőleg a kereskedelmi, ipari és közmunkaminisztériumra bízott, a műszaki ügyek intézésére pedig Budán egy közép-

ponti bizottságot (Central Inspectorat) állítottak fel. A Tiszát folyamosztályokra (Fluss-Section) osztják, az osztályok pedig az érdekeltek által végzendő védőtöltésepítések czéljából, vízrajzi viszonyaik szerint, építkezési kerületeket (Baubezirke Consortien) alkotnak. Torontál vármegye a VI. folyamosztályba esett, mely folyamosztálynak építészeti hivatala (Sections Bauamt) Törökbecsén volt. A tiszai és marosi árterületek a szerb-bánáti helytartónak, *Coroninak*, 1857. évi nov. 28-án Temesvárott kelt 16.893. számú rendeletével akként lettek beosztva, hogy a 2. kerületbe a Maros és Tisza balpartjának ártere Fenlaktól Aracsig, a 3. kerületbe a Törökbecsétől Bábatóig, a 4. kerületbe a Bábatótól Lukácsfalváiig terjedő árterületek tartoznak.

Ezentúl már határozottabban külön válik az ármentesítés a mederszabályozástól, a miért is a Tisza mentének ármentesítése iránt végzett munkálatokat az illető ármentesítő társulatoknál említjük meg és itt csupán a mederrendezésre vonatkozó munkákat soroljuk fel.

A Tisza mederszabályozására előirányzott munkák nagy részét már végrehajtották. Azok részletes leírását e monografia keretében nem lehet adni; arra kell tehát szorítkoznom, hogy felemlítsem azokat a szabályozási műveket, a melyek e vármegye területére esnek.

A vármegye éjszaki határára, vagyis a Marosnak a Tiszába való betorkolásánál kezdődik az 1890-es években, főkép a hajózási akadályok megszüntetése végett, államköltségen végrehajtott mederrendezési művelet. Ennek főbb részletei: a marostoroki 250 m. hosszú vízostó mű és a kétoldali tiszai párhuzammű, melyek a kis vizet 160 m.-re szorítják össze, továbbá a kis vízi-meder határain túl fekvő mederrészek feliszapolására készült 5 darab keresztgát.

A folyó 176—171 kilométerénél, a szegedi vasúti híd alatt, vannak a marostoroki műveknek mintegy folytatását alkotó, ugyancsak a meder összeszorítására és a partszakadások biztosítására szolgáló párhuzamművek és keresztgátak és a tiszta termésköböl való lábazati kőhányások. Ezek a munkálatok 1895-től 1897-ig készültek.

A 171—173 kilométerek között van a 90. számú, úgynevezett vedresházi átvágás, mely az 1855—1857. években készült. Hossza 7389 m, a kanyarulaté pedig 19.928 km.

A 161—158 kilométerek között, részben a martonosi szakadópartok biztosítására, részben pedig általános folyószabályozási és ármentesítési érdekekből alakult a 90. számú átvágás alsó torkolata alatt a 91. számú átvágás, mely tisztán kotrás útján készült. Mai szélessége 80 m., de további kiképzése folyamatban van.

A 146 és 145 kilométerek között, a Felsőtorontáli Ármentesítő Társulat rőzsesátrakból és rőzse-sövényekből jól működő partbiztosításokat alkotott.

A 145—142 kilométerek között, Törökkanizsa község belsősegeinek védelmére az állam partbiztosítást készítettett akként, hogy mintegy 1 km. hosszban a part egészen a nagyvíz színéig téglaburkolattal van ellátva.

A 128—127 kilométerek között van a 92. számú, úgynevezett szanádi átvágás, melynek hossza 1.187 km., kanyarának hossza pedig 5.196 km. Ez átvágás az 1855—1856. években készült.

A 127—126 kilométerek között, a szanádi saroknál a Tisza sodra a balpartot erősen alámosta és nagy mederelfajulás keletkezett, minek következtében itt az állam 1894-ben, lábazati kőhányással és erre támaszkodó rőzse-borítással, továbbá sarkantyúkkal, biztosítási műveket alkotott.

A 123—122 kilométerek között van a Felsőtorontáli Ármentesítő Társulat sarkantyú-rendszerű csókai partbiztosítása.

A 119—117 kilométerek között ugyane társulat ugyancsak sarkantyú-rendszerű partbiztosítást készített, a melyek azonban ma már nem felelnek meg a czélra, a miért is azok lebontása és a part végleges biztosítása van tervben.

A 116—114 kilométerek között van a 93. számú, úgynevezett bátkai átvágás, mely 1856-ban készült. Kanyarát 1890-ben két méter magasságban elzárták, 1902-ben pedig a partszín magasságáig földdel áttöltötték.

A 108—106 kilométer között van a padéi zátony, mely hajózási szempontból a legutóbbi időkig az Alsó-Tisza egyik legrosszabb szakasza volt. Miután a gyakori és költséges kotrások sem segítettek, 1902-ben e mederrészen terméskövekből párhuzam művet építettek és kereszt művekkel, valamint kotrásokkal kisvízi viszonyoknak megfelelő hajózási csatorna keletkezett.

A 102—100 kilométerek között van a 94. számú, úgynevezett ada—moholi átvágás, mely 1855—1856-ban keletkezett. Hossza 2.03 km, a kanyaráé pedig 4.684 km. A kanyart az 1901—1902. év telén a partszín magasságáig földdel áttöltötték.

A 97—95. szakaszok között, a balparton a Felsőtorontáli Ármentesítő Társulat vegyes anyagból, sarkantyú-rendszerű művekkel védi a partokat.

A 87—86 kilométerek közötti szakaszon keletkezett nagyméretű zátonyokon 1901-ben kotrás útján a hajózás érdekében csatornát ástak; e folyó-szakaszt később 1908 és 1909-ben rőzse-művekkel szabályozták.

A 81—77 kilométerek közé eső szakaszon van a 95. számú aracsi átvágás, mely 1860—1863-ban készült. Hossza 3.232 km, a kanyaráé pedig 14.649 km. E kanyar felső torkát 1900-ban földanyaggal áttöltötték.

A 74—72 kilométer között Óbecsénél torkollik a Tiszába a Ferencz-csatornának bácsföldvár—óbecsei új csatornája, mely torkolat ugyan Bács-Bodrog vármegye területére esik, de itt említés nélkül nem hagyható.

A 72—70 kilométerek közé eső szakaszon a folyó medre zátonyos természetű, melyen 1901-ben hajózási csatornát kotortak; ez azonban gyökeresebb javítást igényel, a mi most van folyamatban.

A 66—65 szakaszon a védőtöltés Törökbecse község belsőségei mentén egy régi kőfalhoz támaszkodik, melyet az állam a Tisza-szabályozás keretében 1895—1896-ban megerősített és felmagasított. E faltól lefelé mintegy 2 km. hosszban a törökbecsei társulat védőtöltését vegyes anyagból készült 40 darab sarkantyú védi az alámosás ellen, mely védelem költségeihez az állam — mederszabályozás révén — kétharmad részszel járul.

A 62—56 kilométer között van a 96. számú borjasi átvágás, mely 6.302 km. hosszú, kanyaránál pedig 23.060 km. Ez átvágás 1854—1858-ban keletkezett, az 1897—1901. években pedig kotrással bővítették, mely alkalommal a kanyar mindkét torkát áttöltötték. Ez elzárt kanyar felső részén, Bácsföldvár mellett van a Ferencz-csatorna régi torkolata és zsilipje.

Az 56—53 kilométerig terjedő részen van a kumáni sziget fölötti zátonyos Tisza-szakasz, melyen a borjasi átvágás kotrásával kapcsolatosan akként segítettek, hogy a szigetmenti jobboldali Tisza-ágot áttöltötték, minek következtében a folyónak a sziget baloldalán levő ága a hajózás szempontjából kedvezően képződött és a fölötte levő zátonyos rész is lényegesen javult; 1909-ben pedig még rőzse-művekkel is alaposabban szabályozták.

A 49—46 kilométerek közötti Tisza-kanyartól alkotott földcsúcsot 1902-ben kotrási munkával átvágták. Az átvágás hossza 0.9 km., a kanyaráé 2 km.

Közvetlenül ez alatt van a 97. számú, az úgynevezett tarrasi átvágás, mely 1861—1863-ban keletkezett. Az átvágás hossza 1.754 km., a kanyaráé 6.018 km.

A 39—37 kilométerek között van a 98. számú zsablyai felső átvágás, melynek hossza 0.861 km. kanyara pedig, 4.876 km. Ez átvágást az 1860—1862. években készítették. Kanyarját 1901-ben a part magasságáig földdel áttöltötték.

A 35—34 kilométerek között van a 99. számú zsablyai alsó átvágás, mely 1861—1863-ban keletkezett, hossza 1.225 km, kanyarának hossza 3.806 km. Ez átvágás kanyarját 1889-ben vegyes anyaggal elzárták, 1901-ben pedig az elzáró gátat a partmagasságig felemelték.

31—30 kilométerek között van a 100. számú, az alsóaradi átvágás, mely 1860—1863. években keletkezett; hossza 1.345 km, kanyarja pedig 7.160 kméter. Kanyara át van töltve.

A 26—25 kilométerek között van a 101. számú, mosorini átvágás, mely 1864-ben készült. Az átvágás hossza 1.441 km., a kanyaráé pedig 4.003 km. Kanyarát 1901-ben a partszín magasságáig áttöltötték.

A 24—22 kilométerek között van a mosorini sziget, melynél a folyó jobboldali ágát a felső torok közelében, 1901 telén, partszerű magasságig földdel áttöltötték.

A 17—16 kilométerek között a baloldali part szakadozó jellegű, a miért is az 1908—1910. években kőhányásokkal biztosították.

A 13—11 kilométer között van a livádiai Tisza-szakasz, mely azelőtt annyira el volt zátonyosodva, hogy itt kis víznél a hajózási út csakis gyakori kotrásokkal volt fenntartható, a miért is az állam 1899-ben e mederrészen mintegy 2 km. hosszú kőpárhuzamművet emelt, melylyel az ottani kis vízi medret 240 méternyire

összeszorította és e mederben kotrás által hajózási csatornát állított elő. E zátonyos Tisza-szakasznak a végleges rendezése azonban nincsen még befejezve.

A folyó 10. kilométerénél van a Bega torkolata és a begatorkolati kamara-zsilip.

A 6—3 kilométer között vannak a hármasszigetek. E mederrészt 1894-ben rendezték, a midőn hajózási célokra a balparti szélső folyó ágot kotorták ki, a jobboldali két ágot pedig egy kőpárhuzamművel a kisvizek útjából elzárták. 1900—1901-ben szükségesnek mutatkozott a jobboldali két folyó-ág feliszapolódását mesterségesen elősegíteni, mi végből a párhuzammű mögötti mindkét Tisza-ágot a partszínig földanyaggal áttöltötték.

A 2—1 kilométerek között a balpart erősen szakadozó jellegű. Kőhányással való biztosítása most van folyamatban.

Az 0. kilométerénél van a Tisza betorkolása a Dunába, jobbról a torkolat szabályozására régebben alkotott párhuzammű s abba beleépítve a hajók bejárását jelző világító torony.

A Duna 92 kilométer hosszban érinti a vármegye határát és Csentától kezdve ^{Duna.} Pancsováig, ezen túl pedig Keveváráig (Temeskubin), mintegy 100.000 holdnyi réti területet borítottak el árjai.

A régi időkben a Dunának e szakaszán nem forgott fenn a vízfolyás szabályozásának szüksége s így csak az újabb időben, különösen a Vaskapu szabályozása után alkotott itt az állam a vármegye területén oly munkákat, melyek a hajózás érdekeit szolgálják.

A szurduki szakaszon 1906 és 1911 között 783.945 K költséggel mederrendezési munkálatok történtek és ezek még ma is folynak. A rezsóházi szivattyútelepnél 1901-ben 60.667 K költséggel partvédő mű készült. A Dunavecz medrét 1904-ben 8.518 K költséggel elzárták.

A Temes-torkolat fölött 1909—1910-ben partbiztosítás készült, mely 198.931 K költséget igényelt. Hasonló partvédőmű készült a Temes-torkolat alatt is 229.406 K költséggel. A Temes torkolatánál 2 világító-tornyot építettek, mely a szükséges egyéb berendezésekkel együtt 14 694 K-ba került. — 1906-ban elzárták a pancsovai dunaágot, 10.600 K költséggel. — Az 1908. év óta folyamatban van az omlódi Duna ág elzárása, mely 778.000 koronára van előirányozva. — Groczkával szemben, a Duna balpartján 1906—1907-ben partbiztosítási munkálatokat fogantatosítottak, a melyek 177.363 koronába kerültek. — E munkálatokon kívül most van folyamatban a Bárányszigeti partbiztosítás, melyre 314.000 K van előirányozva.

E munkálatok a mederrendezés és a hajózás érdekében történtek; de ezeken kívül történtek a Duna mentén oly munkálatok is, melyek a dunai öblözetek ármentesítésére szolgáltak. Ez azonban nagyon későre maradt, mert mikor a vármegye többi folyóinak kiöntései már rég ármentesítve voltak, még akkor is sokáig az volt a vélemény, hogy e dunai öblözeteket betöltéséznem szabad, mert kell, hogy a Tisza, Bega és Temes szabályozása érdekében a tavaszi nagy vizek számára azok reservoir gyanánt szolgáljanak.

Csak 1865-ben gondolt a katonai határőrvidéki kormány arra, hogy az öblözeteket ármentesítse. E végből községeket telepítettek az árterületbe azzal a kötelezettséggel, hogy az öblözeteket védőtöltéssel lássák el. A teles községektől készített töltések az 1876 évi árvíz elsöpörte, mire a teles községek lakosai elszéledtek. E sikertelen kísérlet alapján az elisenheimi ú. n. I. öblözetet 1876-ban, a II-ikat, a rezsóházeit véglegesen 1895-ben, a VI. és VII. öblözeteket pedig 1882-ben, a Pancsova—kubini Ármentesítő Társulat megalakításával ármentesítették. A III. IV. és V. öblözetek, melyeknek területe Csentától Pancsováig terjed, még ármentesítve nincsenek, de a társulat már megalakult és remélhető, hogy az e 63.000 holdnyi, vízjárta, mocsaras területnek termőképessé tételére irányuló ármentesítési és belvízszabályozási munkálatok már megkezdődnek és előreláthatólag az 1915. év végéig befejezhetőek lesznek.

Az a teknő alakú völgy, mely Versecz, Paulis, Vljakovecz, Nikolincze, Károlyfalva, Alibunár, Végsszentmihály, Szentjános, Nagymargita és Vattina községek között fekszik és mintegy 35 ezer holdnyi területet foglal magában, alkotta az alibunári mocsarat. E medencét hat patak táplálta és pedig a Moravicza, a Rojga, a Mesits, Keveres, Vljakovecz patakok és a verseczi kisebb rét vízgűjtője. Azonkívül még a Berzava időnkénti kiöntései is jelentékeny vízmennyiséget adtak a medencének.

E mocsár kiszáraitására a Mária Terézia uralkodása idejében, 1762–1769-ig, Fremaut mérnök tervei szerint megásott Terézia-csatorna volt az első kísérlet, mely a Temesből Bótostól kiindulva, Kismargita érintésével, az alibunári mocsár széléig: Szentjánosig vezetett. Ez valamit segített ugyan, de a mocsárnak csak kis területéről vezette le a vizeket. Később, midőn a Berzava árvizeinek gyorsabb elvezetése érdekében kiásott Berzava-csatornát Kanaktól Margiticzáig a Terézia-csatornával összekötötték, ennek a Berzavára nézve kétségtelenül előnyös műveletnek az alibunári mocsárra az a hátrányos következménye lett, hogy Margiticzánál a Terézia-csatorna útján a Berzava árvizei is a mocsár medencéjébe jutottak és ennek teljes lecsapolását lehetetlenné tették. Ezután a mocsár lecsapolása sokáig szünetelt.

Komoly kísérletet tettek ugyan az 1850 és az 1860-as években is, különösen a kincstár és Versecz városa, mint leginkább érdekelt birtokosok, oly módon, hogy a jelentékenyebb tápvizek, mint a Moravicza, Rojga és a Versecz-patak vizei töltések közé fogva, a mocsár medencéjén átvezettessenek és szétterjedésük korlátoztassék; de siker nélkül, mert oly időben, midőn a Berzava magasan állott, a mocsár medencéjéből a vizeket levezetni nem lehetett. Ezután is sok tanulmányozás és számítás történt arra nézve, hogy az alibunári mocsár vizeit ne a Temesbe, hanem délfelé, a Podporány-magaslat átvágásával, a Karasba és ezzel közvetlenül a Dunába vezessék, de e tervet a költségtöbblet és az átvágás fenntartásának nehézségei miatt elejtették.

Az alibunári mocsár vizeinek levezetése és e medence kiszáraitása a Temes–Begavölgyi Vízszabályozó Társulat érdeme és annak bizonyára egyik legérdekesebb műve. E társulat úgy segített a bajon, hogy a legtöbb vizet hozó Moraviczapatakot még mielőtt a medencébe ér, Vatinánál félreterelte és egy 20 kilométer hosszú, töltések közé fogott csatornával a medence északi oldalán körülvezeti, közvetlenül a Terézia-csatornába, a többi patakot pedig mindenütt töltések közé fogva, egymásután és részben egyesítve, a medencén át, ugyancsak a Terézia-csatornába vezeti.

Ezzel tehát teljesen megszűnt a mocsár-medencének a patakoktól való táplálása; a Berzava visszahatását pedig a töltések magasításával ártalmatlanná tették. Megmaradt ugyan még a mocsár medencéjében a csapadék és a szivárgó vizek meggyülemése, de ezen a bajon szivattyúkkal segítenek.

Vízszabályozó
társulatok.

Miután az 1840. évi X. t.-cz. rendelkezett az iránt, hogy az árvizek elleni védelem az érdekelt földbirtokosok kötelessége legyen, megszűnt az eddig követett gyakorlat, hogy a vármegye közmunkával készítette a töltéseket. Ez időn túl egymásután alakultak az ármentesítő társulatok, melyek később belvízlevezető csatornákat, zsilipeket és szivattyúkat is építettek, de sok helyt a belvízérdekelt-ség külön belvízlecsapoló társulatokat szervezett, úgy hogy némely ármentesítő társulat területén több ily belvízrendező társulat is alakult.

Hogy Torontál vármegye mezőgazdaságának fejlődötttségére az ármentesítő és belvízszabályozó társulatok alakulása és rendszeres működése mily fontos szerepet játszik, igazolja az is, hogy a vármegye területének majdnem kétharmad része valamely vízszabályozó társulat keretébe esik. E társulatok földrajzi elhelyezkedéséről és a társulati érdekkörbe nem eső területek fekvéséről a mellékelt térkép ad kellő tájékoztatást.

A társulatok viszonyait röviden az alábbiakban ismertetjük. Első sorban a tisztán ármentesítéssel, azután az ármentesítéssel és belvízlecsapolással, végül pedig a csupán belvíz-rendezéssel foglalkozó társulatokat soroljuk fel.

Temes–Bega-
völgyi vízszab.
társ.

A mit a torontál-vármegyei vizek szabályozásáról általánosságban elmondottunk, abban már összefüggően bennfoglaltatnak a Temes és Bega vidéke vizeinek rendezésére vonatkozó azon intézkedések, a melyek a Temes–Begavölgyi Vízszabályozó Társulat megalakítását megelőzőleg történtek; itt tehát csupán arra szorítkozom, hogy 1872-től, vagyis a társulat megalakításától kezdve, ismeressem röviden azt a tevékenységet, melyet az kifejtett.

Mikor 1859-ben a Temes és a Bega árvize mintegy 470.000 holdnyi területet elöntött, már akkor fölmeült az az eszme, hogy az érdekeltségnek szabályozási társulattá kellene alakulnia. Alakultak is kisebb társulatok: nevezetesen a Temes-i szabályozási, a Berzava- és Rojga-szabályozási társulatok, ámde az 1870–1871-iki rendkívüli vízáradások bebizonyították, hogy csakis egységes eljárás, a Bega, Temes és mellékfolyóinak egyöntetű szabályozása mentheti meg az érdekeltiséget az ismétlődő árvízveszedelmektől.

A tervek elkészítésével megbízott Képesy József állami főmérnök kimutatta, hogy a Bega folyó a Beregszóval, valamint a Temes vízrendszere mellékpatakjával és a Berzavával s az alibunári medencével oly szoros összefüggésben van, hogy csak ezeknek együttes és rendszeres szabályozásával lehet sikeres ármentesítést elérni. A társulat Képesynek a Temes–Bega völgyében levő vizek egységes szabályozására vonatkozó terveit, melyek szerint a vízszabályozás költségei 6,721.254 forintra voltak előirányozva, működésének alapjául elfogadta.

Mikor a társulat 1873-ban működését megkezdte, a Began egyelőre csakis a régi töltések gondozására szorítkozott. Miután az államtól 150.000 forint kölcsönt kapott és az árterületek önkéntes bevallás útján való előleges összeírása után, mely bevallások alapján 311.681 kataszteri hold lett az árterületbe bevonva, az érdekeltkekre való teherkivetést is azonnal életbeléptette, még 1873-ban megindította a munkálatokat a Temesen és pedig egyelőre a régibb Temes-átmetszések fejlesztésével. Az Óbega, illetőleg a Papdnál beleömlő Beregszó vizeinek megfékezésére némely kanyar átvágásával, a 3.4 km. hosszú jankahidi átmetszés készítésével és mindkét oldalon töltések emelésével törekedett.

Miután a társulat 1874-ben 6,000.000 forintnyi kölcsönt vett fel, nagy buzgósággal látott hozzá sokoldalú feladatainak teljesítéséhez.

A nagy buzgalom mellett sem birta azonban a társulat a kissé elhamarkodottan fölvetett kölcsön nyomozó terheit gyors és megfelelő eredményekkel ellensúlyozni. Sőt a jóakarátú kapkodás következtében bizonytalanság támadt a munkák kitűzésében, jogi bonyodalmak és némely vállalati viszonyokban kelle metlenségek keletkeztek, melyek az érdekelttség bizalmát a helyes és tervszerű kivitel iránt megingatták. És tényleg történtek is hibák, a mennyiben szigorúan ragaszkodtak a Képesytől kimutatott árvízi magassági adatokhoz, holott ezek még az árvíz korlátlan elterülésének ősi állapotát tüntetvén fel, ki nem zárták azon lényeges változtatások lehetőségét, a melyeket a töltésekkel való duzzasztásoktól várni lehetett. A töltéseket tehát sok helyt elégtelen magasságra tervezték és építették, úgy hogy azokat a következő 1876. és 1877-iki árvizek áthágták. Ennek következtében a tervszerűen történt kiépítés ellenére is igen sok pótmunkára volt szükség, hogy az árterület biztonságát elérjék és nehéz, soká tartó küzdelemben került az érdekelttség megnyugtatása.

Az ártér önkéntes bevallása nagyon ingatag alap volt, tehát műszaki ártérfejlesztéssel és osztályozással kellett azt pótolni; ezt 1876-ban vállalkozókra bízták. A műszaki ártérfejlesztést sem foganatosították helyesen; ezért sok volt a felszólalás, melynek következtében az eredetileg bevont árteret kormánybiztosi határozatokkal 482.315 holdra és alispáni határozatokkal 427.730 holdra apasztották le.

A kölcsön kapott pénz elfogyott anélkül, hogy az előirányzott munkákat befejezhetnék volna; az érdekelttség nem fizetett, a hitelező pénzintézet perrel fenyegetődött, miért is a társulat legnagyobb érdekeltjeinek kérelmére, a közmunka- és közlekedésügyi minisztérium a társulat autonómiáját 1879-ben felfüggesztette és a társulat pénzügyeinek rendezésére kormánybiztosul Hertelendy Józsefet, Torontál vármegye főispánját küldte ki.

A társulat pénzügyeinek rendezése céljából kölcsönre lévén szükség, a társulati közgyűlés, hogy az osztrák földhitelintézeti terhes aranykölcsöntől szabaduljon, 8.5 millió forintos kölcsönt szavazott meg és kért az 1880. évi XX. t.-cz. alapján megalakított kölcsönkiosztó bizottságtól. A bizottság azt elvileg meg is szavazta, de csak négy milliót folyósított, a másik felének a folyósítását pedig a műszaki ártérfejlesztés jogerőre emelkedésétől tette függővé. Ezután az osztrák földhitelintézettel megtörtént a leszámolás, úgy hogy annak csak 3,856.798 forint követelése maradt.

A társulat pénzügyi helyzete tehát e leszámolással javult ugyan, de keveset segített, mert a hátralévő munkákra nem volt pénze, a tisztai kölcsönből megszavazott 8.5 millió forint második felének kiutalványozása pedig még a messze jövőben lebegett, miután az ártérfejlesztés ellen tömegesen érkeztek be a felszólamlások. Ily körülmények között csak egy mentés mutatkozott: a Temes–Begavölgyi Vízszabályozó Társulatnak állami kezelés alá vétele.

Az 1881. évi október hóban megtartott közgyűlés ez iránt kérelmet intézett a kormányhoz, addig pedig, míg ez megtörténik, a társulati munkálatok folytatására állami előleget kért. Hosszabb tárgyalások után meghozták az 1882. évi

XXVI. t.-cikket, mely kimondotta, hogy a Temes—Begavölgyi Ármentesítő és Vízszabályozó Társulat ügyei 1882. évi július 1-től kezdve állami kezelés alá vétetnek. A társulat védtöltéseinek kiépítésére egyelőre egy millió forintot bocsátotnak rendelkezésre; elrendelték a Felsőtorontáli Ármentesítő Társulat ártéri határvonalának megállapítását, a járulékoknak az ideiglenesen felvett ártérre való kivételét és az illetéktelenül beszedett járulékok visszszámolását az ártérfejlesztés jogerőre emelkedése utáni időre halasztván.

A folyósított állami előlegből a legszükségesebb munkákat megkezdték ugyan, de a társulat pénzügyi helyzete nem javult, mert a járulékok a rossz termések, a meg-megújuló vízkárok és az érdekeltség közönye miatt nem folytak be; a hátralékok szaporodtak s a társulat pénzügyi helyzete megint válságossá lett.

Ezen a helyzeten kívánt segíteni az 1885. évi XXVII. t.-cz., melyben a társulatot felhatalmazták, hogy adósságainak törlesztésére és a még végrehajtandó munkák befejezésére 12 millió forint kölcsönt vehessen fel és evégből 5%-kal kamatozó kötvényeket bocsáthasson ki. E kölcsönből két millió törlesztését az állam vállalta magára, azonkívül elvállalta, hogy a járulékokat a saját közegeivel hajtja be. A társulatnak e 12 millióból ki nem felő tartozásai a társulat fennállása óta egyes érdekelteknél hátralékban levő tartozásokból lévén törlesztendő, elrendelték e hátralékoknak az ártérfejlesztés jogerőre emelkedése után a pénzügyminiszter közbenjöttével való likvidálását.

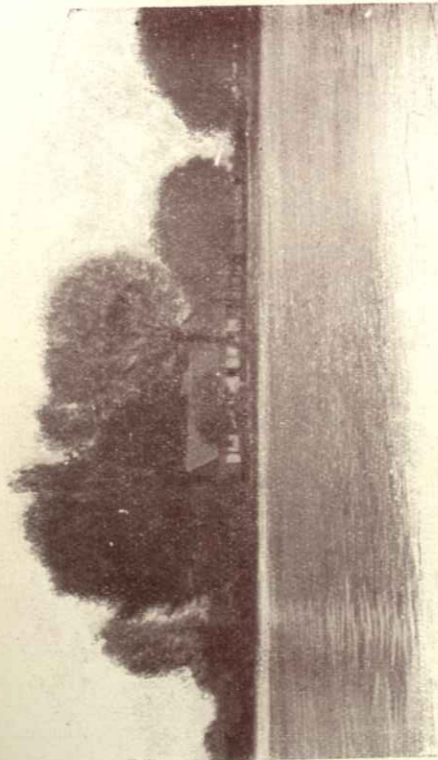
A társulat ügyeinek gyorsabb rendezésére kedvező hatással volt az 1884. évi XIV. t.-cikkek az az intézkedése is, hogy a Temes—Bega Társulatra nézve mindaddig, míg állami kezelés alatt áll, az 1884. évi XIV. t.-cz.-nek az osztályozásra vonatkozó intézkedései érvénytelen nem bírnak és e társulatnál az osztályozást és a kivétési kulcsot, az állami kezelés tartamára, a közmunka és közlekedésügyi miniszter rendeletileg állapítja meg.

A törvénynek ez intézkedésére a hosszas tárgyalások, felszólamlások és felbevezések elmaradtak és a miniszter az árterületet két osztályba sorozta: Az I. a Bega—Beregszó-öblözet és a verseczi nagyrét, melynél a kivétel alapjául a kataszteri tisztajövedelem 80%-a szolgál, míg a II. osztályba a többi összes árterületet sorozta, melynél a kivétel alapjául a kataszteri tiszta jövedelem egész összege veendő. A társulat ezzel a rendelkezéssel egyszerre jogerős osztályozási és kivétési kulcs birtokába jutott.

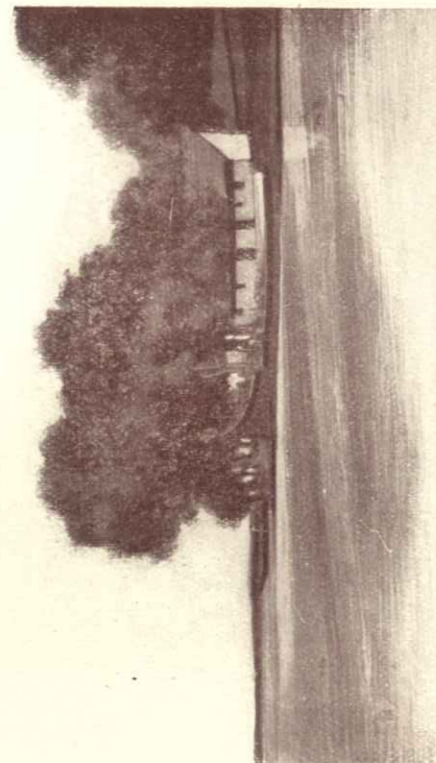
Az 1885. évi XXVII. t.-cz. nagy lendületet adott a társulat ügyeinek. A már meglévő tervek alapján munkákat fogantatosítottak, új terveket készítettek és megkezdték a likvidációt. De nagy árvizek is voltak, melyek 1885 és 1886-ban súlyos károkat okoztak, miáltal az érdekeltség körében mozgalom indult meg, hogy e bajoknak végre valahára eleje vétessék. Ennek következtében 1886. évi július 8-án Budapesten, az akkori közmunka és közlekedésügyi minisztériumban tartott értekezlet alapján elhatározták, hogy az 1887. évi áradás bekövetkeztéig a Temes töltései az 1886. évi árvíz színe fölé 1 méter magasra felemelendők és megerősítendők, a mi körülbelül 900.000 forint költséget igényelt. A töltések el is készültek, de 1887. év tavaszán, az eddiginél sokkal magasabb vízállás mellett a Temes és Bega vizeinek egyidejű kulminációjával beállott árvizek, a még meg nem ülepedett töltéseket elsöpörték és a társulati árternek jelentékeny részét elöntötték.

Az 1887. évi árvizek után Baross Gábor miniszter beutazta az árterületeket és 1887. július 10-én 27610. szám alatt elrendelte a Temes-töltések folytatólagos emelését, a Berzava-töltések egyes részeinek padkával való ellátását, a társulat újabb műszaki ártérfejlesztését az 1887. évi legmagasabb árvízszin alapul vétele mellett és elrendelte a Temes—Bega völgyén végrehajtandó szabályozási munkálatokra vonatkozó egységes terveknek és költségvetésnek az elkészítését.

Négy alternatív terv készült és pedig: az, mely szerint a Bega árvize a Temesbe szoríthatnák és így a Dunába vitetnék; ez 12 millió forintra volt előirányozva. — A második a Bega vízének raktározása. Ez a tervet 13 millió forintba kerülne, de azzal olcsóbb, hogy a raktározási területek gazdaságilag értékesíthetők. — A harmadik az a terv, hogy a Bega a csatorna kibővítése és egy mellette ásandó árvíz-csatorna segítségével vezetettnek le a Temesbe. Ennek költségeit, a Temesen és mellékfolyóin végzendő munkákkal együtt, 20.5 millió forintra számították ki. A negyedik az a terv, hogy a Bega árvize csak rövid szakaszon a Temesbe és innét egy egész új csatornával a Karason át vezetessék a Dunába. Ez 25 millió forintban lett előirányozva.

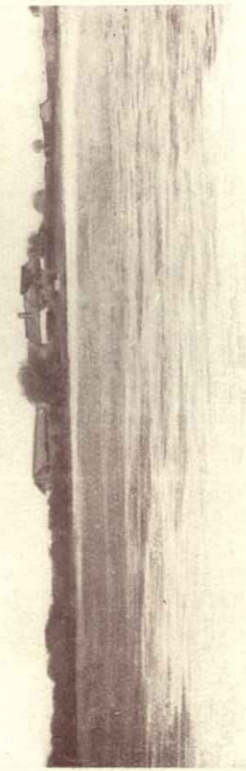
A Mátyás-féle halásztanya a Besni-fokon.

Kovilova halásztanya Ópavánál.

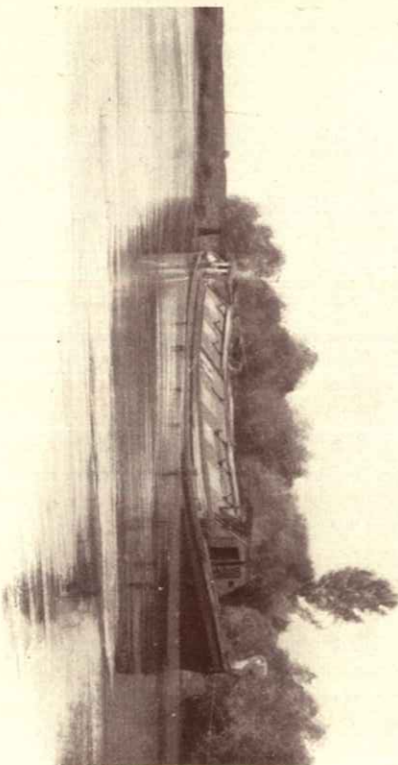
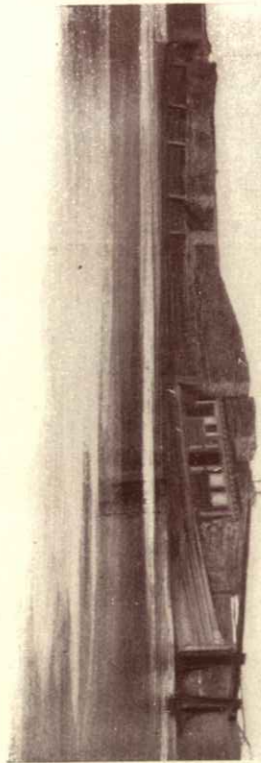

Lábas halászkunyhó a Viselján.

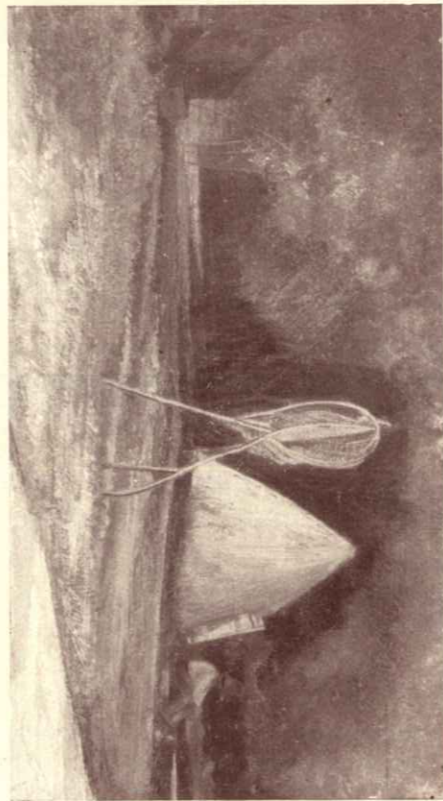
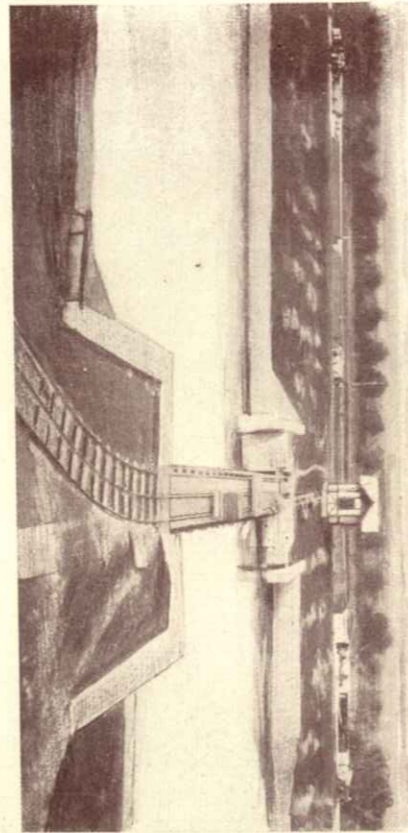
Részlet a »Rétbóli« nagy vízállásról.

Pát szállító hajó a Bégán.

Anyagszállító hajó a Bégán.

Az écskai kamaraszilip.

Halászkunyhó a Bega mentén.

E közben, 1887-ben befejezték a likvidációt, a mi körülbelül másfél évig tartott és mintegy 50.000 forintba került. Az érdekeltségnek az a része, melyre a hátralékok most 1873. évig visszamenőleg kivetendők volnának, ez eljárást sérelmesnek találta és kifogásolta a kamatok felszámítását. De aggályok merültek fel az iránt is, hogy azok, a kik befizetéseiket teljesítették, a további fizetéseket be fogják szüntetni és a társulat adminisztrációja fennakad.

A likvidáció eredménye szerint mintegy három millió forint lett volna az érdekelteken behajtandó. Ha még tekintetbe vesszük, hogy a társulatot 11 millió forint kölcsön, továbbá 940.000 forint állami előleg terheli és hogy az évi 358.861 forint kölcsön-kivetéshez még körülbelül évi 240.000 forint fenntartási költség is járul és hogy kölcsönjárulékban fel milliónál több a hátralék, továbbá, hogy a közel 13 millió forintnyi adóssággal szemben, csak hat milliót ruháztak be, nyilvánvaló, hogy a társulat pénzügyi helyzete ismét válságos lett.

A Bega és Temes völgyének egységes ármentesítése érdekében elkészített terveket a miniszter 1889-ben leküldte az érdekeltségnek nyilatkozattétel végett. Az érdekeltség a tervek közül nem tudott választani, de azt is kinyilatkoztatta, hogy a költségeket sem tudja viselni. Egy 15 tagú küldöttséget választott, mely e nyilatkozatát a kormánynyal közölte és a végrehajtandó tervezet kiválasztására, valamint a teherviselés módjára, illetőleg a társulat pénzügyi viszonyainak újabb rendezésére nézve, a kormánynyal megállapodásra jusson.

Ennek alapján alkották az 1897. évi XXI. t.-cikket, mely a Temes—Bega-völgyi Vízszabályozó Társulat pénzügyi viszonyainak újabb rendezéséről szól. Ezzel felhatalmazást nyert a társulat, hogy függő-tartozásainak kifizetésére, 12 millió forintos kötvény-kölcsönének konvertálására, a társulattól kibocsátott területek birtokosai által történt befizetések visszatérítésére és a védművek kiegészítésére szükséges költségek fedezése céljából, legfeljebb 16 millió forint kölcsönt vegyen fel. E törvény 5. §-a alapján egyszersmind elengedték a társulati tagoknak azokat a hátralékokat, melyeket terhükre likvidáltak. Egyszersmind utasítást kapott a földművelésügyi miniszter, hogy a Bega-csatornának a Temes—Bega-völgyi Vízszabályozási Társulat ármentesítése érdekében is szükséges rendezési módjairól, legkésőbb öt év alatt a törvényhozásnak javaslatot tegyen.

Az 1897. évi XXI. t.-cz. utasítása alapján elkészülvén a Bega csatornának a Temes—Bega-völgyi Vízszabályozó Társulat ármentesítése érdekében is szükséges rendezésére vonatkozó tervek és a költségvetés, elkészült az 1902. évi XXII. t.-cz. is, mely felhatalmazta a földművelésügyi minisztert, hogy a Bega-csatornának rendezését, árvizeinek a Temesbe való átvezetésével, 4,800.000 forint költséggel tíz év alatt végrehajthassa.

A költségekből 2,350.000 forintot a Temes—Bega-völgyi Vízszabályozó Társulat, 2,450.000 forintot pedig az állam visel, egyúttal felhatalmaztatik a pénzügyminiszter, hogy a társulathoz az ő terhére végzendő munkálatok költségeihez, szükség esetén, 1912. év végéig, a munka előrehaladásához mérten, legfeljebb 1,500.000 forintot kamatmentesen előlegezhessen.

Eszerint tehát a földművelésügyi miniszter a Temes és Bega végleges szabályozásának a terveinél, a műszaki közegeitől készített alternatív tervek közül azt fogadta el, mely szerint a Bega-csatornának jelenlegi emésztőképességét fölülhaladó magas vizei, a már e célra szolgáló víziművek megnagyobbítása és átalakítása útján a Temesbe vezetessenek át és azon nyerjenek lefolyást. Ezúton nemesak a Bega-csatorna nyer végleges rendezést, hanem a Temes—Bega-völgyi Társulat ártere is megszabadul a magas árvizek alkalmával a Bega felől rázúduló vizek veszedelmétől és így a tervezett szabályozási munkák nem csupán állami érdekből, hanem a Temes—Bega-völgyi Társulat érdekéből is hasznosak lesznek.

E közös érdek közösen viselendő költségeinek elosztásánál egyrészt arra voltak tekintettel, hogy mindegyik fél érdekeinek arányában terheltessék; de figyelemmel voltak arra is, hogy a társulatra ne háruljon nagyobb teher, mint a mit az érdekeltség elviselhet anélkül, hogy az 1897. évi XXI. t.-cz. által rendezett pénzügyei meg ne zavartassanak. És a társulat a reá háruló új terhet el tudja majd viselni a nélkül, hogy az érdekeltséget nagyobb kivetéssel kellene megterhelnie, mert a Gyertyámos patak árterületébe tartozó 39.770 kat. holdnyi terület bevonhatja, újabb adóvisszatérítést kap, megnyeri a Máv. budapest—orsovai vonalának hozzájárulását és a kisajátítandó területek értékesítéséből is nyer némi jövedelmét.

E munkák elvégzését akként tervezte a miniszter, hogy a hajózható Bega

és a Gyertyámos völgyének elzárásánál szükséges munkákhoz tartozó részt, az állam saját közegeivel fogja elvégeztetni, a Temes szabályozásával kapcsolatos munkákat pedig a társulat fogja a saját hatáskörében végrehajtani.

A társulat munkálatai.

A Temes—Bégavölgyi Vízszabályozó Társulat az 1885. évi XXVII. és az 1897. évi XXI. t. cikkekkkel rendelkezésre bocsátott kerek 12,000.000 korona összeg felhasználásával 1886-tól kezdve 1902-ig árvédelmi biztonságának fokozására, a következő munkákat hajtotta végre.

A Temes védtöltéseit az 1887. évi árvíz színe fölé 1.0 méter biztonsággal és 3.0 méter koronaszélességgel építette ki Ságig, míg a ság—bótos szakaszon az 1895. évben jelentkezett árvíz fölé a töltéseket 1.4 méterre, hogy az egész szakaszon egyenlő biztonságot érjen el.

A Temesi átmetszéseket kellő emésztéssel bíró szelvényre kibővítette, továbbá mederrendező munkákat alkotott az elfajulásnak induló folyamszakaszokon, sarkantyúrendszerrel való összeszorítás, vagy szelídebb kanyarba való vezetés útján. Az Óbega-Beregszó mentén a töltéseket kiépítette és pedig a felső szakaszon Csenéig az 1888. évi árvízszínhez viszonyítva, Csenétől a torkolatig pedig az 1895. évhez, 1.0 méter biztonsággal és 3.0 méter korona-szélességgel.

Megszüntette a németi, csenei és csinárosi szorulatokat, melyekben a jég állandóan megtorlódott és egy 4.0 méter fenékszélességű vezérárkot készített a kisvizek összetartása czéljából.

A Lankától és Birdától elárasztott vidék ármentesítése végett a Lankának bókai és a Birdának surjáni betorkolását megszüntetve, a Temesvár—báziási vasútvonalról vezetett csatornázással, Gilád alatt egyesítette ezek vizeit és innen a körülbelül 18 km. hosszú, 12 m. széles vezérárokka ellátott övesatornával, Gádnál egy 5.5 m. széles vastámkapus zsilipen át vezeteti azokat a Temesbe.

A csatorna töltései az 1895. évi árvízszín fölé 1.4 méterre és 3.0 méter korona-szélességgel épültek ki.

A Terézia-csatorna töltéseit az 1895. évi árvízszínhez képest 1.0 méter biztonságra emelte fel, 3.0 méter koronaszélességgel; a csatorna fenekét átlag 1.5 méterrel mélyítette és egy vezérárkot készített a kisvizek levezetésére.

A Berzava-csatorna töltéseit Kanakig az 1887. évi árvízszín fölé, Kanaktól Bótosig az 1895. évi árvízszín fölé emelték 1.0 méterrel.

Azonkívül a meder mélyítése és elfajulásának meggátlása végett Partos és a Terézia torkolata között egy szakadatlan sarkantyúrendszert emelt.

A versecz—paulisi csatorna töltéseit az 1895. évi árvízszín fölé 1.0 m.-rel és 3 m. koronaszélességgel építette ki és az Alibunár felé eddig nyitott részt is beköztette a Terézia-csatorna töltésébe; ezzel az alibunári nagyréteg ármentesítette, az ott összegyülemelő belvizek levezetésére pedig az ú. n. bánomzsilipet építette. A Moravicza-, Rojga- és Vljakovecz-csatornák töltéseit hasonló módon emelte fel. Azonkívül az összes töltéseken a belvizek levezetésére szükséges csőzsilipeket kiépítette.

1902-ben az 1897. évi XXI. t.-cz. 12. §-ában foglalt utasítás alapján meg-meghozták a Bega-csatornának a Temes—Bégavölgyi Vízszabályozó Társulat ármentesítése érdekében is szükséges rendezéséről szóló 1902. évi XXII. t.-czikket, melynek rendelkezése alapján készült és az 1911-ben befejezett munkákkal a Temes és Bega völgyeinek majdnem 200 éven át szakadatlanul folytatott vízszabályozási és ármentesítési munkái befejezést nyertek. Az abban nyert felhatalmazással a társulat mintegy 9,000.000 korona költséggel megalkotta azokat a munkákat, melyek a Temes folyón és mellékvizein szükségessé váltak, hogy a Bega folyónak a Kistopolovecznál az államtól alkotott víziművel az árapasztó csatornán a Temesbe átutalt egész árvíz tömege ott akadálytalan és veszélytelen lefolyást találhasson.

A Bega árvizeinek a Temesbe való átvezetése és annak a hajózás érdekében állandó vízmennyiséggel való ellátása végett épített víziműveket, továbbá a fausztató Bega-csatornán az ármentesítés végett szükséges földmunkákat, melyek a társulattól végzett munkákkal szorosan összefüggnek és ezekkel együttesen eredményezik a Temes-Bégavölgy vízviszonyainak rendezését, az államkincstár teremtette meg; költségei mintegy 1,600.000 koronával voltak előirányozva.

Az árvédelmi töltéseket a Temesen a várható nagy vízszín felett 1.0 méter biztonsággal, 4.0 méter koronaszélességgel, a mellékvizeken 3.0 méter koronaszélességgel, a nagy vízszíne alatti 1.0 méterre 4.0 méter széles padkákkal építették

ki. A zsilipeket, csőátereszeket, hidakat, műtárgyakat ennek megfelelően átalakították. A társulat az összes töltések és az anyaggödörök területét kisajátítás útján megszerezte, úgy hogy jelenleg 8000 kataszteri holdnál nagyobb föld-ingatlana van.

A Berzava-csatornán, e munkálatokon túl, Partos és Kanak között, a töltéseket a társulat padkákkal látta el, a csatorna fenekét pedig kotrás útján átlag 1.5 méterrel mélyítette, miáltal annak vízfolyási viszonyait és árvédelmi biztonságát lényegesen javította, úgy, hogy az a társulat keretébe tartozó többi vizekével egyformának tekinthető.

Az összes töltései mellett a gátörök részére őrlakokat épített és azok mind-egyikénél védanyagból és eszközökből raktár van, továbbá a szakaszmérnökök, mint gátfelügyelők részére, lakóházat épít. Eddig már 82 ily épületet emelt. A közérő védelmére, töltései mellett, vasbeton-kunyhókat épített; ezek a Temes mellett már állanak és a többi töltések mellett szintén ki fognak építtetni.

A Temesbégavölgyi Vízszabályozó Társulat árterülete 399.189 kat. hold, mely két osztályba soroztatik, ú. m. a temesi és a begai ártérre; ez ártérekben külön osztályba tartoznak az ú. n. »domb«-területek. Az ártér Krassó-Szörény, Temes-és Torontál vármegyék területére terjed ki.

A társulat töltéseinek hossza 710.457 km., melyekben 216 zsilip van el-elhelyezve. 416.05 km. hosszú telefonhálózat van 89 állomással.

A védművekbe a társulat alakulása óta 1910-ig befektetett tőke 35,402.213 K 72 fillér. A felvett kölcsönök összege; 33,800.000 K.

A költségek kivetése a kataszteri tisztajövedelem alapján történik akképen, hogy a Bega-ártérre a kataszteri tisztajövedelem 80%-a, a begai dombra 20%-a, a Temes-ártérre az egész kataszteri tisztajövedelem, a temesi dombra pedig annak 25%-a a kivetési kules.

Nagyobb árvizek 1888, 1889, 1890, 1892, 1895, 1897 és 1910-ben voltak.

A Berzaván az 1888-iki árvíz alkalmával a jégzajlással töltésszakadás volt. Az 1895-iki árvíz a Temesen a bókai balparton okozott töltésszakadást. Ugyanaz évben az árvíz a Terézia-csatornán jégzajlással állott elő és a Berzava jobbparti töltését két helyen szakította át. A Moravicza-csatorna jobboldali töltése is átszakadt ez évben, a balparton pedig több helyen erőszakosan vágta azt át. A többi árvizek erős védekezést igényeltek, de baj nélkül folytak le. Több, mint egy évtized után, 1910-ben, három árhullám is vonult le, melyek több, mint 50.000 K költséget okozó árvédelmet igényeltek, de minden baj nélkül folytak le és igazolták, hogy a védművek jó állapotban vannak.

A társulat vezetői: Miniszteri biztos: *Molnár Viktor* v. b. t. tanácsos: Igazgató: *Szily Pongrácz*. Főmérnök: *Paulay Gyula*. Titkár: *Mokry István*. Számvevősségi főnök: *Selkes János*.

A *Nagybecskereki Tiszai Ármentesítő Társulat* 1876-ban alakult. Okot erre az adott, hogy a Tisza mentén levő töltések, melyek már akkor kisebb méretekben fennállottak és melyeket a kincstári, valamint az eleméri és écskai uradalmak tartottak fönn, 1876-ban átszakadtak és a víz az egész árteret elöntötte.

A társulat eredeti árterülete 30.238 hold volt; 1885-ben azonban még bevonták az erzsébetlaki öblözetet 4871 hold kiterjedésben. Az ártér kiterjed Felső- és Alsóelemér, Alsó- és Felsőaradi, Nagybecskerek, Écska, Erzsébetlak, Bótos és Lukácsfalva határára, illetőleg azok egyes részeire.

A társulat belvízrendezéssel nem foglalkozik, mivel azt az ártérben alakult belvízlecsapoló társulatok végzik, ú. m. az Első Eleméri, A Második Eleméri, az Első Aradáci, a Második Aradáci, a Nagybecskereki Réti és az Erzsébetlaki Lecsapoló Társulatok; eszerint tehát a társulatnak csatornái nincsenek.

A védtöltések hossza 70.613 kilométer, melyből 33.110 kilométer a Tisza mentén, 37.503 kilométer pedig a Bega jobb partján van.

A társulati töltések lábának biztosítására egy helyen egy kő- és rőzsésarkantyúból álló partvédmű épült 400 m. hosszban, egy másik helyen pedig lábazati kőhányás készült 200 m. hosszban. A védtöltéseknek hullámverés elleni biztosítására a Bega mentén a 38.500 km.-től 41.000 km. szakaszig terjedő részen 2.5 km. hosszban a vízfelől lejtő téglaburkolattal van ellátva.

Telefonhálózatának hossza 87.360 km., 17 állomással.

A töltések mentén a belvízlevezető-társulatok vizeinek levezetésére kilencz szivattyútelep és ezeken kívül még a töltésen áthaladó két csőzilip épült. E szi-

Nagybecskereki tiszai árment. társulat.

vattyútelepeket az érdekelt belvíztársulatok és magánosok építették és tartják üzemben.

A társulatnak a Magyar Földhitelintézetől egy 1.000.000 K-ás és egy 1.760.000 K-ás kölcsöne van.

A kivetés a kataszteri tisztajövedelem alapján a magassági fekvés szerint, különböző négy osztályra nézve akként történik, hogy az I. osztályra a kataszteri tisztajövedelem 1/20 része, a II. osztályban annak 4/20 része, a III.-ban 10/20 része, a IV.-ben pedig 20/20 része a kivetési kulcs.

Az ártérbe eső területek átlagos terhe holdanként 3.91 K. A megterhelés az osztályok és a tisztajövedelem magassága szerint 1—6 K-ig váltakozik. A kivetés már évek óta egyenlő.

A társulat védműveibe 1910. év végéig beruházott összeg 4.518.328 korona.

A társulatot megalakulása óta külvízkar még nem érte. A míg a belvízrendezési művek el nem készültek, belvízkárok voltak, különösen az 1881. és 1888. években. A belvízművek elkészülte, vagyis 1890 óta, a nagy külvizek miatt, 1895., 1897. és 1907. években voltak nagyobb belvízkárok.

A társulat elnöke: *Pap Géza* dr. Igazgató-főmérnöke: *Kluge Károly*. Szakasz mérnöke: *Ormay Lajos*. Pénztárosa: *Nikolits Bogdán*.

A *Felső-Torontáli Ármentesítő és Belvízszabályozó Társulat* alakulásáról a következőket közölhetjük. A Tisza és Maros folyó szögében fekvő területek igen nagy része e folyók árjainak volt kitéve. Voltak ugyan egyes szakaszokon töltések, a melyek még a XVIII. század végén épültek, de ezek nem nyújtottak biztos védelmet az áradások kártételei ellen, mert ezek inkább a mederrendezés céljából készültek és ezeket a tavaszi nagyobb árvizek igen gyakran áthágták, miáltal a marosmenti vidéket majd minden évben víz borította el, annyira, hogy nagy része nádas, más része pedig állandó mocsár volt. E helyzetet kívánt segíteni *Hertelendy Ignác* alispán azzal, hogy a töltések építését hozta javaslatba. A vármegye a javaslatot elfogadván, elrendelte, hogy a töltések *Szathmáry Sámuel* megyei mérnök tervei szerint a vármegye összes munkaerejével felépíttessenek.

A töltés-építés 1822-ben megindult és a legszebb eredménnyel folyt 1840-ig, midőn az ez évi X. t.-cz. kihirdetése után, *Karátsonyi László* akkori alispán a megyei közgyűlésen bejelentette, hogy e törvény rendelkezései szerint az ármentesítés nem a megye feladata és az ármentesítési munkálatok folytatása az érdekeltekből alakulandó társulatra hárulik.

Az érdekeltséget 1845-ben állapították meg, mire két társulat alakult: a marosi és a tiszai. A marosi társulat elnöke *Rónay János*, kiszombori birtokos, a tiszaié pedig *Karátsonyi László* beodrai birtokos lett.

1848 után a társulatok feletti felügyeletet az abszolút-kormánytól kinevezett megyefőnök gyakorolta. A megyefőnök által 1858-ban Nagyikindára összehívott érdekeltségi közgyűlés a két társulat egyesítését határozta el, »Tiszai VI. Folyam-osztály 2-ik Építészeti Egylet« név alatt és elnöknek *Karátsonyi Lászlót* választották meg, a ki e tisztséget 1869-ig, haláláig viselte. Utána *Dániel Kristóf*, ezután pedig 1877-ig *Dániel Béla* volt az elnök.

A társulat az 1869—1872. évi rendkívül nagy esőzések alkalmával felszaporodott s egész határokat víz alá borított belvizek levezetésére, kormány hozzájárulásával, rendszeres belvízlevezető csatornahálózatra készített tervekkel akkori vezető mérnöke, az országos nevű *Katona Antal* által, s hogy addig is, míg ez megvalósíttatik, a belvizek a meglévő ereken a Tiszába levezethetők legyenek, *Hajdu Gyula* vonalmérnök tervei szerint és vezetése alatt hat zsilipet építtetett, melyek hazánkban az éféle belvízi építkezések terén méltán úttörőknek nevezhetők.

A társulat — mely ez időben a Felső torontáli ármentesítő társulat nevet vette fel, — 1877-ben elvesztette önkormányzati jogát s ekkor a volt közmunka- és közlekedésügyi miniszter, a társulat pénzügyi zavarainak rendezése céljából, augusztus 24-én, 12.810. számú rendeletével kormánybiztossá *Hertelendy József* főispánt nevezte ki. A társulat csak 1891 november 5-én nyerte vissza önkormányzati jogát, a midőn *Rónay Jenőt* választották meg elnökül.

1900-ban e társulat a belvízrendezést is felvette a társulati feladatok közé és ennek alapján olvadt bele az 1891-ben keletkezett Ószentiváni-Térvári Lecsapoló Társulat. Szándékában volt az Aranka Belvízvéd és Levezetési Társulatot is

Felsőtorontáli
árment. és
belvízszab.
társ.

beolvasztani, hogy az árterületen levő vidék ármentesítése és belvízrendezése egy társulat által egyöntetűen és kevesebb költséggel legyen intézhető, de az Aranka-társulat az egyesülésre nem volt hajlandó.

A társulat ártere Temes és Torontál vármegyére, valamint Szeged sz. kir. városnak a Maros és Tisza balpartján levő területeire terjed ki. Az árterület 1859-ben 261.480 kat. hold volt, mely a védtöltések kiterjesztése következtében szaporodott, majd a temes—begavölgyi demarkacionális vonal megállapításával megfogyott, míg 1886-ban az ártérfejlesztés keresztülvitelével és 1891-ben a fensíki ártér bevonásával, 1900-ban pedig az Újszeged-Vedresházi Ármentesítő Társulat 2742 holdnyi árterének bekebelezésével újból lényegesen megnövekedett, úgy hogy a társulat ártere jelenleg 558,255-287 kat. hold.

A társulat védtöltéseinek hossza 180-33 km., csatornái 35 km. hosszúak, telefonhálózata pedig 343 km. hosszú, 62 állomással.

A társulat védtöltésében a következő zsilipek vannak: 1-00 m. nyílású vascsöves zsilip Újszegeden a Máv. töltése felett. — 1-00 m. nyílású vascsöves zsilip az ószentiváni határban. Ugyanitt van egy szivattyútelep is, mely az ószentiváni-térvári határban összegyülemelő belvizek kiemelésére szolgál. Nyomócsövének átmérője 0-60 m., másodpercenként levezethető vízmennyiség 600 liter. — Két, egyenként 0-95 m. nyílású vascsöves zsilip Törökkanizsánál, 117 lóerejű gőzgéppel működő szivattyúval, mely másodpercenként 2500 liter víz emelésére van berendezve. — 1-20 m. nyílású vascsöves zsilip a csókai határban. — 1-65 m. nyílású vaskapus, boltozott zsilip a tiszaszentmiklósi határban. — Két, egyenként 3-79 m. kettős nyílású áthidalt vaskapus zsilip a padéi határban az Aranka medrén. E zsilip beton-alapjában 0-40 m. nyílású vascső is van. Ez a zsilip az Aranka Belvízvéd és Levezetési Társulat összegyűjtött vizeinek a lecsapolására szolgál. — Egy 2 m. nyílású vaskapus boltozott zsilip Kerektón a Böge-ér medrén.

A társulatnak két kölcsöne van, ú. m. egy 9.500.000 koronás a Magyar Jelzálog Hitelbanktól és egy 740.000 koronás a Magyar Földhitelintézetől.

A kivetés a kataszteri tisztajövedelem alapján történik és pedig akként, hogy a mély ártérnél a kivetési kulcs az I. öblözetre 3% és ennek többszöröse, a II. öblözetre nézve 2 $\frac{1}{2}$ % és ennek többszöröse; a fensíki ártérbe eső területek pedig az illető öblözet mély ártéri kulcsa szerinti összegnek $\frac{1}{4}$ részével lesznek megterhelve. A kivetés 1894 óta, a midőn kölcsönben 278.181 K, fenntartási költségekben 560.100 K volt, évről-évre folyton apad, úgy hogy 1911-re kölcsönre már csak 86.785 K 88 f-t, fenntartásra pedig 180.873 K 62 f-t vetettek ki.

A társulat alakítása óta 1909. év végéig a védművekre 20.550.195 K-t ruháztak be.

A társulat érdekeltsége 1850-ben szenvedett nagyobb vízkárokat, midőn a Maros Deszknél, a Tisza pedig Ószentivánnál és Törökkanizsánál a töltéseket átszakította. 1877-ben a Maros töltése ugyancsak Deszknél, a Tiszai pedig Újszegednél szakadt át, de ez alkalommal az árvíz kevesebb kárt okozott.

A társulat vezetői: Elnök: *Rónay Jenő*. Igazgató: báró *Hauser Károly*; Főmérnök: *Malina Gyula*. Ezekon kívül van még az igazgatóságnál jogtanácsos, titkár, számvévo, hat irodatiszt, nyolcz írnok, 15 napidíjas, a műszaki vezetésnél négy szakasz mérnök, egy irodavezető, 10 gátbiztos, egy gépész, 37 gátőr és egy csatornaőr.

A *Törökbecsei Ármentesítő és Belvízrendező Társulat* 1875-ben alakult meg Tiszatarrason, *Urbán Gyula*, *Bischitz János*, *Rohonczy Gedeon* és *Rosenberg József* törökbecsei nagybirtokosok kezdeményezésére. Okot a megalakulásra az adott, hogy a meglévő védtöltések a rendszertelen fenntartás következtében nem nyújtottak elég védelmet a Tisza árvizei ellen.

A társulat megalakítását megelőzőleg voltak régi keletű, még a XIX. század elejéről való töltések, a melyeket Törökbecsén a közös uradalom, Kumánon és Tarrason a kisebb birtokosok tartottak fenn.

Az 1875. évet megelőzőleg gróf *Bethlen József* volt az, a ki a fenntartás kérdését még a társulat megalakítása előtt akként szabályozta, hogy az érdekeltek pénzzel járuljanak hozzá a mérnök fizetéséhez, a töltés fenntartásához szükséges anyagot, fuvarát és kézierőt pedig természetben adják. Ez időből, 1871-ből egy szép sikerrel végzett árvédekezés is emlékezetes, melyet a borjasi átvágás elején keletkezett jégtorlódás tett szükségessé. Ennél gróf *Bethlen József*en kívül *Istvánfi István* védbizottsági elnök, valamint *Szekulity Sándor* kumáni jegyző, *Luxeder György* és *Molnár Gyula* érdemelték ki az érdekeltek hálás elismerését.

Törökbecsei Árment. és belvízrend. társ.

A társulat árterülete kiterjed Aracs község belsősegeire, melyeket a Felsőtorontáli Ármentesítő Társulattal kötött demarkacionális egyezség értelmében véd a társulat, továbbá Törökbecse, Kumán és Tiszatarros községek egész területére (a törökbecsei nagyret kivételével, mely a Bácsföldvári Ármentesítő Társulat kezelésébe tartozik), végül Melencze és Felsőelemér községek területeinek a részeire, melyeket a Felsőtorontáli és a Temes-Begavölgyi Ármentesítő Társulattal történt megegyezés értelmében árterbe esőknek ismertek el. Az árter kiterjedése 42.727 hold. A társulat védtöltéseinek hossza, a közbeeső beregi magaslat leszámításával, 18.508 km, belvízcsatornáié pedig 103.508 km. A telefonhálózat hossza 21.856 km., állomásainak száma 8.

A társulat nevezetesebb védőművei az aracsi Szlatinán elhelyezett 15 lóerős motorszivattyú, a törökbecsei belsősegek mentén 334,5 m. hosszban elhúzóódó támfal, a törökbecsei úgynevezett törökpart mentén a Tiszába beépített kő-sarkantyúk, a töltés 4.066 kilométerénél levő ugyanilyen berendezésű Dunygerszky-féle vízemelőtelep és végül a társulat 180 lóerőjű, 2 turbinás gőzszivattyútelepe, mely a kumán-tarrasi határnál a töltés 16.437 kilométerjénél fekszik és úgy van berendezve, hogy az 1,0 m. átmérőjű vascsőszilip segítségével a Tisza alacsonyabb vízállásainál a belvizek szabadon is levezethetők.

Az 1875-ben megalakult Törökbecsei Ármentesítő Társulattal 1899. évben Urbán Iván társulati elnök és Szilágyi Zsigmond igazgató-főmérnök munkálkodásának eredményeképpen, egyesült a Törökbecsei Belvízrendező és a Kumán-Tarrasi Belvízrendező Társulat. Az így egyesített társulatok a »Törökbecsei Ármentesítő és Belvízrendező Társulat« nevet vevén fel, a miniszterileg jóváhagyott árterfejlesztés alapján, árterületét 42.727 kat. holdra szaporította.

A társulatnak az 1875. évet megelőző ősi árterülete, az 1830-as nagyvízre vonatkoztatva, csupán 22621 kat. hold volt, a mit a későbbi 1881. évi árter 13.639 kat. holddal, az 1895-ös pedig 6466 holddal szaporított, úgy hogy a végleges árter 42727 kat. holdra emelkedett.

A társulat adóssága a következő kölcsönökből áll: a Pesti Hazai Takarékpénztár Egyesülettől 1.300.000 K, ugyanattól 400.000 K; a Pesti Magyar Kereskedelmi banktól 300.000 K, ugyanattól 85.000 K. A társulat adósságainak eredeti összege e szerint 2.085.000 K.

A társulat kivetése kölcsönben és fenntartási költségben évenként 105.515 korona, melyből az árterület egy holdjára 2.47 K esik.

A kivetés alapja a kataszteri tiszta jövedelem, melynek az 1830-as ártérnél egész értéke, az 1881-es ártérnél 38%-a, az 1895-ös ártérnél pedig 8%-a vétetik alapul. A kivetés a kölcsönnél minden tiszta jövedelmi 1 forint után 52 fillér, a kezelési költségekre pedig 3-3 fillér. A kivetés összege évről-évre állandó.

A társulat fennállása óta, töltésszakadás következtében, az érdekeltség károkat nem szenvedett. Voltak azonban belvízkárok, melyek az időnként megismétlődő nedves esztendőket és nagy víz idején, a töltés csurgásával keletkeztek; ily károsodásokat azonban a meglévő csatornák rendszeres kezelésével a jövőben el lehet hárítani.

A társulat belső életében azonban 1903-ban az érdekeltség között oly egyenetlenségek keletkeztek, melyek a társulatnak önkormányzati hatáskörben való vezetését lehetetlenné tették, a miért is a földművelésügyi miniszter 1904. évi február 27-én 21597 V/2. szám alatt kelt rendeletével, a társulat önkormányzati jogát felfüggesztette és miniszteri biztosul Jankó Ágostont, Torontál vármege alispánját nevezte ki, a ki az érdekeltek között a békességet helyreállította és az árterfejlesztés és osztályozás sokáig vajúdott kérdését, az érdekeltség megnyugvására oldotta meg. A társulat ezek után a nyugodt fejlődés stádiumába lépett, de azért a miniszteri biztosságot, az érdekeltség egyhangú kívánságára két évről, két évre meghosszabbították.

A társulat ügyeinek vezetői: Miniszteri biztos: Jankó Ágoston alispán, véleményező-bizottsági tagok: Istvánfi István, Ivánovits Iván dr. Theodorovits Dusán, Jankovits Szilárd és Vlaskalits Emil. Igazgató-főmérnök: Szenczy Tivadar. Pénztáros-nyilvántartó: Sebestyén Károly.

A Rudolfsnadi Ármentesítő és Belvízlecsapoló Társulatot 1895-ben alapította az érdekeltség, mert a Tisza és Duna árvizei, valamint a belvizek pusztításai ellen ezen az alapon vélt megbízható védelmi műveket építeni és azokat rendszeresen fenntartani.

A Rudolfsnadi
Árm. és bel-
vízlecsap. társ.

Alakulását megelőzőleg itt már 1865-ben, Rudolfsnád elnevezéssel, német telepesek községet alapítottak és a kincstártól a rétterületből 7266 hold földet kaptak, holdanként 20 forintért, ama kötelezettséggel, hogy községüket, valamint az úgynevezett II. öblözetet, Perlasztól Csenta községig, a magas partba bekötvé, a Bega, Tisza, Duna és Karas mentén, védtöltésekkel ármentesíteni tartoznak.

A község e kötelezettségének eleget is tett és a töltéseket, az 1830-iki nagyvíz alapul vételével, 1867-ig kiépítette; de ezek 1876-ban a Tisza és a Karas mentén átszakadtak. A telepesek a töltéseket helyreállították, de a gátszakadás 1882-ben megismétlődött.

A község a gátakat még az árvíz után is helyreállította, de midőn 1895-ben újabb gátszakadás által az öblözet ismét árvíz alá került, a község saját erejéből már nem tudta a gátakat helyreállítani, a miért is kérelmére a földművelésügyi miniszter a töltések végleges kiépítésére a terveket elkészítette és az érdekeltség társulattá alakult.

A társulat árterületét az úgynevezett II. dunai öblözet alkotja, melyben Rezsőháza (Rudolfsnád) község határa egészben, Perlasz, Torontáludvar, Orlód és Csenta községek határának egy része belesik. A műszakilag kifejlesztett árterület 14.426 kat. hold. A védtöltések hossza 26,5 km., melyből 3.630 km. téglaburkolattal van ellátva. A belvízcsatornák hossza 108.849 km. Telefonhálózata 35 km. hosszú és nyolcz állomással bír. A társulat egy szivattyúteleppel rendelkezik, mely a védgát 17. kilométerénél van. A szivattyútelep nyomócsöve, mely a víz szabad levezetésére nem szolgál, 1,2 m. átmérőjű.

A társulat adóssága egy 2.040.000 koronás kölcsön. A védművekbe a társulat keletkezése óta 2.622.835 K-t ruházott be.

Az árterület külön osztályozva nincsen, s a kivetés holdszám szerint történik. Az 1911. évre a kivetés kölcsöntörlesztésre és fenntartási költségekre holdanként 12 K 15 f, mely kivetés hol szaporodik, hol pedig csökken, a szerint, a mint azt a társulat újabb beruházásai, vagy kezelési és fenntartási költségei kívánják.

A társulati érdekeltséget több ízben érte árvízkatasztrófa, mert a mint már említve volt, 1876-ban, 1882-ben és 1895-ben gátszakadások által az egész öblözet árvíz alá került, a társulat megalakítása óta pedig 1907-ben volt az árter víz alatt, mely évben május 25-én a töltés a szivattyútelepnél váratlanul beszakadt; ez alkalommal a község belsősegei is oly nagy vízbe kerültek, hogy számos ház omlott össze.

A társulat megalakulása után csakhamar miniszteri biztos vezetése alá került és ma is miniszteri biztos intézi annak ügyeit. Miniszteri biztos: Csernovits Diodor dr., igazgató-főmérnöke: Czölder Aurél, pénztárosa: Grasnek Viktor.

A Pancsova-Kubini Ármentesítő és Belvízszabályozó Társulat 1882-ben alakult meg, azzal a céllal, hogy a Pancsovától Temes-Kubinig terjedő, a VI. és VII. dunai öblözetet alkotó területet, mely magas partokkal határolva, egész árteret foglal magában, ármentesítse és a belvízkárok ellen megvédje.

Megalakulása előtt voltak ugyan a Duna mentén töltések, a melyeket a kincstártól 1868-ban idetelepített Marienfeld, Ivanova és Gyurgyevó községek építettek, de e töltéseket az 1876-iki árvíz elmosta és a telepes községeket elsöpörte. A töltéseket, miután a telepesek elszéledtek, a társulat megalakulásáig, 1882-ig, nem újították fel.

A társulat árterülete 32.665 kat. hold, mely Pancsova tíf. város, Hertelendyfalva, Társcs, Omlód, Beresztóc, Sándoregyháza, Homokbálványos, Kevepallós, Székelykeve és Kevevára község réti területeire esik. Töltéseinek hossza: 60.967 km, a csatornáké pedig 199.055 km. Van 17 gát-, illetőleg csatorna őrháza, melyek közül kettő gátbiztosi és tisztai lakkal van ellátva. Két szilipje és két szivattyútelepe. Az egyik szilip és szivattyútelep Sándoregyháza fölött, míg a másik szilip és szivattyútelep Kevevára alatt van elhelyezve. A telefonhálózat hossza 56 km. A társulattól annak keletkezésétől 1910. év végéig beruházott összeg 6.084.430 K. Adóssága 6.000.000 K. A kivetés holdanként a kölcsönre 6 K, fenntartási költségekre pedig 2 K, mely kivetés már évek óta nem változott.

A társulat megalakulása óta két ízben szenvedett nagyobb vízkárokat; először 1888-ban, midőn a dunai védgát átszakadt és mintegy 22.000 hold került víz alá, másodízben pedig 1897-ben, a midőn a társulat nyílt csatornájának a töltése szakadt át és mintegy 9000 holdat árasztott el.

A társulat alakulása óta mindig miniszteri biztos vezetése alatt áll. Miniszteri

Pancsova-Ku-
bini Árm. és
belvízszab.
társ.

biztosa : *Tahy* Jakab, földm. min. oszt. tan., igazgató-főmérnöke : *Ulmer* József, szakaszmérnöke : *Emmerth* Géza ; pénztárosa : *Dulcz* István, ellenőre : *Jóó* Sándor.

Temes-Duna-
közi árment-
társ.

A Csentától Pancsováig terjedő Duna-szakasz mentén elterülő III., IV. és V. dunai öblözetek ármentesítése érdekében, több mint három évtizedes kísérletezés után, végre 1911 szeptember 21-én megalakult Pancsován a *Temes-Dunaközi Ármentesítő Társulat*.

E társulat érdekeltségi körébe tartozik az a mintegy 63.000 holdnyi terület, mely a Csenta község melletti Karas-ér, a Duna és a Temes közé esik. E területekből 24.000 hold a királyi kincstár tulajdona, a többi pedig, mintegy 10.000 hold kivételével, mely magánbirtokosoké, Pancsova város és még 21 községnek mint erkölcsi testületnek a tulajdona.

Miután a társulat megalakulása még ezideig törvényes jóváhagyást nem nyert, működését tényleg még meg nem kezdte, de valószínű, hogy szervezkedése rövidesen megtörténik és a védművek építését már nem sokára megkezdheti. Ama tervek szerint, melyek az alakulásnak alapjául szolgáltak, a védtöltés a rudolfsgnadi ármentesítő társulat alsó sarkánál levő szivattyútelepnél kezdődik és mindenütt mintegy 300 m. távolságban halad a Duna mentén a pancsovai selyemgyárig s innen szintén a parttól 200—300 méter távolságban haladva, éjszak felé a Temes balpartján, a csentai magaspartba kapcsolódik.

A töltés hossza 88.800 km. Magassága az 1895-iki árvíz színe fölé 1.5 méterre van tervezve ; koronája 6 m. széles, az árvíz magasságában négy méteres koronája padkával és 1 : 3 arányú rézsűkkel. Minden négy kilométerre gátórház és összesen három gátfelügyelői lak van tervezve.

A belvizek levezetésére mintegy 200 km. hosszú csatornahálózatot és két olyan szivattyútelepet terveznek, melyek mindegyike másodpercenként 5.5 köbméter vizet tudjon kiemelni. Az ármentesítés és belvízszabályozás költségei összesen 16.112.669 koronára vannak előirányozva.

A munkálatok végrehajtását akként osztják be, hogy a töltések építése 1914 végéig, a belvízszabályozás pedig legkésőbb 1915 végéig befejeztessék.

Az *Arankavidéki Belvízvéd és Levezetési Társulat* gróf *Nákó* Kálmán buzgólkodásával 1882-ben alakult, hogy az 1870-es évek óta, de különösen az 1881-ik évben már az Aranka-ér mentén valóságos csapássá vált belvizeket rendezze.

Az Arankának a társulati szabályozás előtt is voltak már alsó szakaszán védtöltései, melyeket a padéi határban a Diván-uradalom, a tiszaszentmiklósi határban pedig József főherceg uradalma építettek, a mely töltéseket nagyobb vízveszély esetén közmunkával védelmeztek és erősítettek ; e töltések azonban csupán e két határnak nyújtottak némi védelmet.

A társulat árterülete 142.976 hold és kiterjed az Aranka és mellékereinek egész vízgyűjtő területére. Az árterület 41 község határára oszlik fel. Az árterület annyiban volt változásoknak alávetve, hogy 1898-ban az Aranka hullámterében fekvő 875 kat. holdnyi árterületet kibocsátották a társulat kötelékéből, 1904-ben pedig a Felső-Galaczka érdekeltségét, saját kérelmére, a társulat kötelékébe bevonták.

A belvizek levezetésére szolgál 446 kilométernyi csatornahálózat, továbbá öt állandó szivattyútelep, összesen 340 lóerőre, másodpercenként 4.00 köbméter munkaképességgel, végül a főcsatorna védtöltéseibe épített 13 darab, vaskapuval ellátott csóáteresz.

A főcsatornát maga az Aranka alkotja, mely 117.5 km. hosszú, 7.0 m. fenékszélességgel ; vizei a Felsőtorontali Ármentesítő Társulattól készített kettős nyílású padéi zsilipen át ömlenek a Tiszába. E főcsatorna mindkét partján 39.957 m. hosszú védtöltésekkel van ellátva, melyekbe az oldalvizek beeresztése céljából, a mellécsatornák betorkolásánál 13 csóáteresz van beépítve.

A főcsatornának nevezetesebb mellékágai, a melyek mindegyikének torkolatánál egy-egy állandó szivattyútelep van, a jobbparton felfelé a peszéri és a pálosvidéki mellécsatorna, a balparton pedig a Sulymos—Ó-Aranka-, a Katahát—Ludas és a Fekete-ér—Alsó-Gyukosin-csatornák, a melyek mindegyike még kisebb-nagyobb mellécsatornahálózattal bír.

A társulat adósságát a Magyar Jelzálog Hitelbanktól felvett következő kölcsönök teszik : 1.000.000 forintos, 1889-ben felvéve ; 400.000 forintos, 1896-ban felvéve ; 25.000 forintos 1897-ben felvéve.

A járulékok kivetése végett a társulat árterülete az egyes területekre tényleg

Arankavidéki
belvízvéd és
levez. társ.

háramló haszon arányában hét osztályba van sorozva, melyeknek hozzájárulási kulcsszámok : 24, 16, 12, 8, 4, $2\frac{2}{3}$, 1. A később csatlakozott Galaczka-érdekeltség négy osztályba van sorozva, 36, 30, 18 és 15 aránykulcs számokkal. Ez arányszámok szerint a kivetés holdanként az Aranka-ártérnél : I. osztály 24 alapszám után 360 f, II. osztály 16 alapszám után 240 f, III. osztály 12 alapszám után 180 f, IV. osztály 8 alapszám után 120 f, V. osztály 4 alapszám után 60 f, VI. osztály $2\frac{2}{3}$ alapszám után 40 f, VII. osztály 1 alapszám után 15 fillér. A Galaczka-ártérnél : I. osztály 36 alapszám után 540 f, II. osztály 30 alapszám után 450 f, III. osztály 18 alapszám után 270 f, IV. osztály 15 alapszám után 225 f. E kivetés kétharmad része kölcsöntörlesztésre, egyharmad része pedig fenntartásra esik. A kivetés összege már évek óta állandó.

Az ártérfejllesztési és ártérosztályozási művelet jogerőre emelkedése után, 1894—1895-ben likvidálták az ideiglenes kivetési alapon 1883—1894-ig teljesített összes befizetéseket és e leszámolás eredménye gyanánt 1896. és 1897-ik években összesen 315.000 K összegű túlfizetéseket térítettek vissza az érdekelteknek készpénzben. A szabályozás végrehajtása óta a társulati érdekeltség számbavehető vízkárokat nem szenvedett.

A társulat elnöke gróf *Nákó* Sándor v. b. t. tanácsos, alelnöke : *Weiler* Rezső, igazgató-főmérnöke : *Roosz* János, mérnöke : *Margita* Viktor, titkára : *Kovács* Imre.

A *Törökkanizsai Belvízlecsapoló Társulat* 1889-ben alakult a törökkanizsai *Schulpe*-, *Tallán*- és az oroszlamosi *Batthyány-féle* uradalmak kezdeményezésére abból a czélból, hogy a földár és csapadékvíz mély fekvésű földjeikről levezethető legyen. Árterülete 16.000 kat. hold, mely Törökkanizsa, és Oroszlamos községek határában fekszik.

A társulatnak 118 km. hosszú csatornái és ezek mentén töltései vannak. Egy szivattyú-telepe van, mely két körszivattyúval, 0.90 m. átmérőjű nyomócsővel, 117 lóerejű gőzgéppel, másodpercenként 2500 liter víz kiemelésére van berendezve.

A társulat adóssága egy 240.000 koronás és egy 101.200 koronás kölcsön, melyet a Pesti hazai Első Takarékpénztártól vettek fel. A kivetés a társulat kötelékébe tartozó területek kataszteri tiszta jövedelme alapján történik és pedig akként, hogy a 240.000 koronás kölcsönre 14.7%-a 101.000 koronás kölcsönre 6.25%, fenntartás címén pedig 20%-ot vetnek ki. Törökkanizsa község, mint erkölcsi testület holdanként járul hozzá és pedig 542 hold után per 1.34 K, 840 hold után pedig per 0.67 K. A kivetési összeg évek óta változatlan.

A társulatot fennállása óta lényegesebb vízkár még nem érte.

Elnöke : *Schulpe* Vilmos, igazgatója : *Opreán* Aurél, mérnöke : *Wagner* Károly, pénztárnoka : *Dús* Vincze, jegyzője : *Hirsch* Béla.

A *Bocsár-Tiszahegyesi Lecsapoló Társulat* 1887-ben alakult, hogy a tiszamenti nedves kaszálókat és legelőket, a vizek lecsapolásával szántóföldekké lehessen átalakítani.

Árterülete 3700 hold, mely Tiszahegyes és Bocsár község határába esik.

A csatornák hossza 15 km, a csatornák mentén levő töltéseké pedig 2500 méter. A társulatnak egy szivattyú-telepe van, mely a Tiszai védtöltésen át a Tiszába emeli a belvizeket.

A társulat adóssága 80.000 K. Kivetés kölcsöntörlesztésre holdanként 1.59 K, fenntartási költségekben 0.8 K, mely a szivattyúzás hosszabb, vagy rövidebb tartama szerint, évről-évré változik. Vízkárokat a társulat fennállása óta az érdekeltség nem szenvedett.

A társulat elnöke : báró *Baich* Iván, igazgatója : *Grézlo* Gyula.

Az *Első Eleméri Lecsapoló Társulat* 1886-ban alakult az alsóeleméri nagybirtokosok és a község mint erkölcsi testület kezdeményezésére, hogy a mélyebben fekvő területeken összegyülemelő belvizeket, a melyeket eddig időnként a Tisza alacsony vízállása mellett a Nagybecskereki Tiszai Ármentesítő Társulat a társulati védtöltés átvágásával szokott leereszteni, rendszeresen lecsapolják.

Árterülete Alsó- és Felsőelemér, továbbá Felsőaradi községek határában fekszik és 1148 hold. Töltései nincsenek. A csatornák hossza : 22 km.

A belvizek levezetésére két szivattyú-telep épült. Az egyik egy 0.30 m. átmérőjű körszivattyú van elhelyezve, melyet egy 25 lóerejű stabil gép hajt, a másik

Törökkanizsai
belvíz. lecsap.
társ.

Bocsár-Tisza-
hegyesi le-
csap. társ.

Első Eleméri
lecsap. társ.

telepen egy 0-50 m. körszivattyú van, a melynek hajtására egy 48 lóerejű lokomobil szolgál. Zsilipei a társulatnak nincsenek. A csatornákon nyolcz téglahíd van.

A társulatnak a Magyar földhitelintézetnél van egy 224.000 koronás amortizációs kölcsöne. A holdankénti kivetés kölcsönben 9.74 korona, fenntartásban 1.50 K, mely évről-évre megközelítőleg ugyanaz.

Lényegesebb vízkárokat a társulat 1895-ben szenvedett, a Tisza-folyó nagy árvize következtében.

A társulat elnöke: *Pap Géza* dr. igazgató főmérnöke: *Kluge Károly*.

A *Második Eleméri Lecsapoló Társulat* 1897-ben alakult, mert a társulati érdekelt birtokosok ú. m. néhai *Balás Iván*, *Pap Géza* dr. és *Szent-Ivány Zoltán* saját területükön már az előző évben emelt belvízművek által nem tudták a vizeket levezetni. A társulat megalakulása előtt az egyes birtokosok már készítették csatornákat és ezekből a belvizeket a tiszai védtöltésen átemelték.

A társulat árterülete 1232 hold, mely Felsőelemér és Felsőaradi határában fekszik. Csatornáik hossza 3700 m. Töltéseik nincsenek. A társulatnak egy szivattyú-telepe van, melyben egy 0-50 körszivattyú és egy 48 lóerejű lokomobil van elhelyezve.

A Pesti magyar kereskedelmi banknál van 48.000 koronás törlesztéses kölcsöne. A kivetés holdanként a kölcsönre 1.91 K, fenntartásra pedig 3.50 K, mely évenként állandó szokott maradni.

A társulat a belvízrendezés óta csupán 1907 évben szenvedett nagyobb vízkárokat, a Tisza vizének hosszantartó magas állása következtében.

A társulat elnöke: *Pap Géza* dr. igazgató főmérnöke: *Kluge Károly*.

Az *Első Aradáci Lecsapoló Társulat Koronghy* Henrik felsőaradi birtokos kezdeményezésére, 1891-ben alakult, a felsőaradi határban, a Tisza mentén igen alacsonyan fekvő területeken évenként rendszeren összegyülemelő belvizek levezetésére. Érdekeltségi területe, mely csakis Felsőaradi község határának egy részére terjed, 2796 hold. A főcsatorna hossza hét km, a mellécsatornák pedig 25.5 km hosszúak. Van a társulatnak egy három km. hosszú szorító gátja, mely a nagybecskereki tiszai ármentesítő társulat védtöltésével, attól 60 méternyi távolságban, párhuzamosan halad és az a rendeltetése, hogy magas vízálláskor a töltéseken átszivárgó Tisza-víz felfogja és a földekre szétterülni ne engedje. A társulatnak egy szivattyú-telepe van, mely egy 0-40 m. átmérőjű körszivattyúból áll; ezt 120 lóerejű stabil-gép mozgatja. A kiszivattyúzott víz, egy tolózáras csőzsilipen jut a Tiszába, mely zsilipen alacsony vízállás mellett a belvíz a főcsatornából szivattyúzás nélkül is kifolyhat.

A társulatnak a Pesti Magyar kereskedelmi banktól egy 120.000 K-ás, egy 24.000 K-ás és egy 40.000 K-ás kölcsöne van. A kivetés, miután a kölcsönöket különböző időben vették fel, mindegyikre külön történik és pedig a 120.000 K-ás kölcsönre holdanként 2.20 K, 24.000 K-ra 0.44 K, a 40.000 K-ásra 0.78 K. A kezelési és fenntartási hozzájárulás már 5—6 év óta holdanként 3.60 K.

A társulat 1897 év tavaszán szenvedett vízkárt, midőn szivattyúzás közben a gép tolattyúja hirtelen megpedt, minek következtében a szivattyúzás két hétig szünetelt.

A társulat elnöke: *Szent-Ivány Zoltán*, igazgatója: *Reitter Oszkár*.

A *Második Aradáci Lecsapoló Társulat* 1903-ban alakították a *Bobor-örökösök*, mert a néhai *Bobor Kiss Rozáliától* e területen ástott régiebb csatornák és a zsilip a belvizek levezetésére elegendők nem voltak. A társulat tehát a vízműveket csak kibővítette.

Területe 1923 hold. Töltései nincsenek. Csatornáinak hossza 22 km. Van egy szivattyú-telepe, melyen egy 0-50 m. átmérőjű körszivattyú működik, melyet 48 lóerejű lokomobil hajt. A körszivattyúval egybekötött vascső-zsilip Felsőaradi község határában van és a Nagybecskereki Tiszai Ármentesítő Társulat védtöltése alján halad át.

A társulatnak adósságai és kölcsönei nincsenek. A kivetés évenként és holdanként 3 korona.

Alakulása óta csak 1907-ben szenvedett nagyobb vízkárokat, midőn a tiszai árvíz alkalmával, a védtöltés biztonsága érdekében, a szivattyú-telep nem működhetett.

A társulat elnöke: *Ifj. Bobor Gyula*, igazgató főmérnöke: *Kluge Károly*.

A *Nagybecskereki Rételecsapoló Társulat* 1893-ban alakult, *Rónay Jenő* akkori

Második Eleméri lecsapoló társ.

Első Aradáci lecsapoló társ.

Második Aradáci lecsapoló társ.

Nagybecskereki rételecsapoló társ.

főispán kezdeményezésére, a végből, hogy Felsőmuzslya telepes községnek kiosztott ama földeket, melyek a tiszai védtöltéseken tavasszal átszivárgó és fakadó vizektől évről-évre el voltak árasztva, vízmentesítse, mert Felsőmuzslya telepesei a nekik telepenként kiosztott 10-5 holdnak csupán a magasabb fekvésű részeit használhatták, a másik részét, mely a földeknek mintegy fele volt, 4—5 éven át a víz minden tavasszal elárasztotta.

A társulat érdekeltségi területe csakis a Felsőmuzslyai határra terjed és 6841 hold. A főcsatorna hossza 8-5 km. mellécsatornáké pedig 46-5 km. A tiszai védtöltéssel párhuzamosan, attól 60 m. távolságban, nyolcz km. hosszú szorító gát van, mely a Tiszából a töltésen átszivárgó vizeket tartja vissza. Van egy szivattyú-telepe 160 lóerejű stabil géppel hajtott körszivattyúval, 0-60 m. átmérőjű nyomócsővel. A tolózárral ellátott nyomócső a védtöltésbe akként van elhelyezve, hogy a Tisza alacsony vízállása mellett, a belvizek szivattyúzás nélkül is kifolyhatnak.

A társulatnak a Magyar Jelzálog Hitelbanktól 320.000 koronás kölcsöne van. A kölcsöntörlesztési járulék holdanként 2.30 K, a kezelési és fenntartási költség pedig 2.40 korona, mely kivetés már öt év óta nem változott. Rendkívüli kiadásokat okozott az 1895-iki esztendő, midőn tavasz kezdetétől egész a nyár derekáig, éjjel-nappal szivattyúzni kellett. Vízkárok azonban a társulatot nem érték.

A társulat önkormányzati joga 1905 óta fel van függesztve; jelenleg *Millos Aurél* dr. kincstári ügyész miniszteri biztosként vezeti a társulat ügyeit. Az autonómia felfüggesztése azért történt, mert az érdekeltek a kölcsöntörlesztési járulékokat nem fizették rendszeren, úgy hogy a hitelező bank már a kölcsön felmondásával fenyegetődzött. A miniszteri biztos vezetése alatt a kölcsön-hátralékok már lényegesen apadtak.

A társulat igazgatója: *Reitter Oszkár*, műszaki ügyeit pedig a temesvári XII. kultúr-mérnöki hivatal kiküldött mérnöke látja el.

A *Torontálerzsébetlaci Lecsapoló Társulat* 1894-ben alakult, a volt pancsovai m. kir. államjóságigazgatóság kezdeményezésére, mert az erzsébetlaci öblözet az állandó belvizek miatt csak igen korlátolt mértékben volt gazdaságilag művelhető. A társulat árterülete 4439 hold, mely az egész erzsébetlaci határra kiterjed, továbbá a bótosai és lukácsfalvai határnak az erzsébetlaci öblözetbe eső részére.

A csatornák száma 35, hossza 47.240 m, a meglévő szorító gátak hossza 6650 m, a tervezett, de még ki nem épített szorító gátak hossza 8780 m. A társulatnak egy 0-70 m átmérőjű és szabad levezetésre is szolgáló, betonba fektetett csőzsilipje és ezzel kapcsolatban egy szivattyú-telepe van, mely *Perlasz* községgel szemben a Bega balparti védtöltésénél van elhelyezve.

A társulatnak eredetileg 190.000 koronás kölcsöne volt, melyet az 1903-ban végrehajtott konverzió alkalmával 300.000 koronára emeltek. A kivetés kölcsönre holdanként 3.33 K, kezelési költségére pedig 2.50 K, mely állandó jellegűnek nevezhető. Nagyobb vízkárokat a társulat nem szenvedett.

A társulat 1896-ban autonómiájának felfüggesztésével miniszteri biztosság alá került. Miniszteri biztos *Rónay Jenő* akkori főispán volt. 1897-ben e biztosság megszűnt; de 1906-ban a társulat önkormányzatát újból felfüggesztették és miniszteri biztossá *Sierban János* állami jóságigazgatót, majd ennek lemondása után *Millos Aurél* dr. kincstári ügyészt nevezték ki. E második miniszteri biztosság 1910-ben szűnt meg.

A társulat elnöke: *Loch Jakab*, igazgatója: *Droba Márton*, pénztárnoka és jegyzője: *Boróczy Dezső*.

A *Melenzei Lecsapoló Társulat* 1897 évben *Mihálovits Ödön* dr. melencei birtokos kezdeményezésére alakult, hogy a lapos fekvésű földeken tavasszonként összegyülemelő belvizek levezethetők legyenek. A társulat árterülete 2502 hold és Melenze, valamint Torontáltorda község határainak egy részére terjed ki.

A társulat csatornáit 19.24 km. hosszúak. Magyar-szentmihálynál, az Óbega torkolatánál, van egy szivattyú-telepe, melyen 40 cm. átmérőjű csövön át 24 lóerejű lokomobil emeli ki a vizet.

A társulatnak 64.000 K kölcsöne van. A kivetés kölcsönre holdanként 2 K, kezelésre pedig 0.50 K, mely állandó jellegűnek mondható. A társulat vízkárokat még nem szenvedett.

Elnöke: *Mihálovits Ödön* dr., pénztárnok: *Steinbach Béla* dr., választmányi tagok: *Jankovits Szilárd* és *Bogner János* dr.

Az *Ittvárnoki Lecsapoló Társulat* 1893-ban alakult meg *Löwieser Mihály*

Torontálerzsébetlaci lecsapoló társ.

Melenzei lecsapoló társulat.

Ittvárnoki lecsapoló társ.

birtokos kezdeményezésére, a törzsudvarnoki határban összegyűlemlő tavaszi és őszi csapadékok levezetésére. Árterülete 2305 hold, mely egészen Törzsudvarnok község határában fekszik.

Csatornáinak hossza 19.7 km. töltései nincsenek. A társulatnak egy szivattyútelepe van melynek segítségével a levezetett vizet az Óbega-Beregszó medrébe emelik.

A társulatnak a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesülettől 50 évre szóló 40.000 koronás kölcsöne van. A kivetés kölcsönjárulék fejében holdanként 0.88 K, fenntartási költség címén 0.88 K, mely kivetés úgyszólván állandó. A társulat fennállása óta még vízkárt nem szenvedett.

Elnöke: *Marton* Andor, a vármegyei gazdasági egyesület titkára, igazgatója: *Kasza* József birtokos.

A *Tamisacz Szabályozó és Belvízlevezető Társulat* 1881-ben alakult Párdány és Ótelek községek előjáróságának kezdeményezésére, mert Párdány és környékének nagy részét éveken át belvizek borították. A társulat árterülete Fény, Istvánföld, Jánosföldre, Keresztes, Módos, Ótelek, Párdány és Felsőittebe községek határaitra terjed ki.

Az árteret 1882-ben és 1883-ban műszakilag fejlesztették ki és 15.012 kat. holdban állapították meg; később 1909-ben még további 2511 kat. holdat vontak be; összes árterülete tehát 17.525 kat. hold. A főcsatorna hossza 41 km, a Tamisacz-patak mindkét partján levő töltések pedig 19.5 km.

A társulatnak szivattyútelepe nincsen, hanem lecsapolási rendszere a vizek fokozatos levezetésére és esetleges elzárására van alapítva. Van négy közsilipje és nyolc csőzilipje.

A társulat adóssága egy 410.000 koronás kölcsön. A kivetés a kölcsönre holdanként 1.50 K, a kezelésre és fenntartásra 1.15 K, mely évről-évre apad. Az ármentesítés óta az érdekeltség nagyobb vízkároktól teljesen mentve volt.

A társulat elnöke: *Jenovay* Zoltán, alelnöke: *Hertelendy* Ferencz, igazgatófőmérnöke: *Petrikovits* Róbert, jegyző és pénztáros: *Ille* Szilviusz, ellenőr: *Siess* János.

Az *Óberzavai Belvízlecsapoló Társulat* 1895-ben alakult, *Dániel* Pál és több birtokostársának kezdeményezésére, mivel a vidék annyira tele volt talajvizekkel, hogy a földek hónapokon át sík víz alatt állottak.

E vidék már 1879-ben kapott egy ízben 8000 K államsegélyt, a belvizek levezetésére, melyből az Óberzava medrében egy árkot vontak. Ez azonban az Óberzava vidék belvizeinek levezetésére nem volt elég.

A társulat árterülete 9553 hold, mely Óléc, Szécsénfalva és Istvánvölgy községek határába esik. Van két főcsatornája és számos mellécsatornája, összesen 45 kilométer hosszban. Szivattyútelepe kettő van, mindegyik a főcsatorna végén, a Berzava-csatorna bal partján.

A társulatnak egy 100.000 koronás és egy 30.000 koronás kölcsöne van a Magyar Jelzalog Hitelbanktól. A kivetés holdanként a 100.000 koronás kölcsön után 0.67 K, a 30.000 koronás kölcsön után 0.21 K. Kezelési költség címén pedig 0.34 K. A kivetés megközelítőleg állandó. A társulat 1897-ben igen sok talajvízzel küzdött, de azok számbavehető károkat nem okoztak.

A társulat elnöke: id. *Dániel* Pál, alelnök: *Fisch* János, pénztáros: *Weber* Fülöp, titkár: *Bak* István.

A *Tolvádi Lecsapoló Társulat* 1897-ben alakult *Frekot* György és *Eberhardt* Mihály birtokosok kezdeményezésére, hogy a Krassó-megyéből levonuló árvizek és a Berzavától fel nem vett és Tolvád község határának mélyedéseiben elterülő vizek levezethetők legyenek.

Volt ugyan a tolvádi és kanaki határ mentén egy árok, melyet a vármegye 1863-ban inséges munkásokkal készíttetett, de ez nem felelt meg a célnak.

A társulat árterülete 3688 hold, mely nagyrészt a tolvádi és csekély részt a gyéri határból áll. Folyamatban van az eljárás még további 3400 holdnak a bevonására. Védőtöltéseinek hossza négy km, csatornái 24 km. hosszúak.

Van két zsilipje és egy szivattyútelepe. Egyik zsilip a bánlakai, a másik pedig a kanaki határ mentén van. A szivattyútelep, melynek segítségével a csatornában raktározott vizek a Berzavába emeltetnek, a határ déli részén a Berzava-csatorna mellett van elhelyezve.

A társulatnak 200.000 koronás kölcsöne van, melyből jelenleg tényleg már

Tamisacz szab. és belvízlev. társulat.

Óberzavai belvízlecsapoló társulat.

Tolvádi lecsapoló társulat.

csak 120.000 K áll fenn. A kivetés kölcsön-törlesztésre holdanként 1.63 K, kezelési költség címén pedig 0.50 K, mely a fenntartás összegének szükségletéhez képest változik. Az érdekeltség a társulat fennállása óta vízkárokat nem szenvedett és a víziművek kifogástalanul, sőt meglepő eredménnyel működnek.

A társulat elnöke: *Rittinger* Ádám, igazgatója: *Willer* János, pénztárosa: *Ritter* Mihály, titkára: *Gosztonyi* Lőrincz; a mérnöki teendőket pedig *Sütő* Béla m. kir. kulturmérnök végzi.

Van még a megye területén oly belvízrendező társulat is, mely megalkult ugyan, de működését még nem kezdte meg, ez a *Galaczka Belvízlecsapoló Társulat*. 1901-ben alakult, a Galaczka-érben és mellékereiben tavasszal összegyűlemlő belvizek levezetésére. Székhelye: Nagyikinda. Elnöke: *Karátsonyi* Andor. Miután a társulat megalakulása óta részben csapadékszegény évek voltak, részben pedig talán azért, mert az Aranka-vidéki csatorna a Galaczka felsőbb vidékének vizeit másfelé viszik, a Galaczka mentén kártékony belvizek nem voltak, e társulat működését mindezideig még nem kezdte.

A Maros, Tisza, Bega és a Temes mentén itt-ott, különösen Nagycsanád, Csóka, Törökbecse, Beodra, Torontálalmás, Bóka, Csávós, Nagybecskerek, Felsőittebe és Nagynezsény községek határában, mintegy 350 holdnyi területen előforduló boltgárkertészeteken kívül, öntözéssel való rendszeres gazdálkodás a vármegyében csupán Törökkanizsán, *Tallián* Béla birtokán van.

A törökkanizsai öntözőtelepet a Felsőtorontáli Ármentesítő Társulat rendezte be 1896-ban, mely a víztársulatok közül első volt abban, hogy feladatai közé az árterületnek vízzel való ellátását is fölvette.

A törökkanizsai öntözőtelep tíz holdnyi kiterjedésű és a teljesen terméketlen, szikes területen öntözéssel szénát termelnek. A vizet három ártézi kút szolgáltatja.

Ezenkívül már régebben, még 1890-ben rendezett be *Rénay* Ernő kiszombori birtokos a Maros hullámterében réttöntözést, mely mintegy 15 holdra terjedt. Itt a vizet a Marosból vízikerek útján emelték ki. Ez az öntözőtelep is jól bevált, de ma már megszűnt, mert ezeken a marosi elötereken, a melyeken azelőtt kaszálók voltak, később szőlőt ültettek, a mivel azokat még jobban értékesítették.

Galaczka belvízlecsapoló társulat.

Öntözés.

MEZŐGAZDASÁG.

Torontál vármegye kultúrája nélkülözi a régi idők ős-zománczát. Az ősrégi megsemmisült, az új pedig ott kezdődik, midőn mintegy 200 évvel ezelőtt a vármegye kikelvén hamvaiból, új életre ébredt. Minden, a mi e vármegyében van, tulajdonképen csak ezidőtájt kezdett fejlődni. Torontál vármegyében a fejlődés gyümölcseként a vízből és mocsárból alakult ki ez az Istentől megáldott talaj s így nagyon természetes, hogy az első gazdálkodás itt is, mint mindenütt, az ember természetének annyira megfelelő rablógazdálkodással kezdődött. Hogy azután fokozatos fejlődéssel miként jutott el a mai kor szintjére, s hogy milyen ennek a vármegyének jelenlegi mezőgazdasági kultúrája, azt alább fogom ismertetni. Hogy ez az ismertetés nem lesz mindenre kiterjedő és tökéletes, az természetes, mert Torontál részletes gazdasági monografiájához évek munkája kellene és ez esetben sem volna teljes, mert a gazdasági élet folyton változik.

Hogy azonban céloimat megközelítem, ismertetni fogom az adott kereteken belül, a vármegye éghajlati, talaj- és birtokviszonyait, a munkáviszonyokat, a különféle gazdasági rendszereket, a nagy-, közép- és kisbirtokosok gazdálkodási rendszereit, az állattenyésztést, növénytermelést és talajmívelést, végül meg fogok emlékezni a szőlőmívelésről, az erdő-kultúráról és halászatról is.

Torontál vármegyének, mely az országnak majdnem legdélibb fekvésű vármegyéje, s melynek egyrésztől természetes határai a Duna, Tisza és a Maros, másrésztől Csanád, Csongrád és Temes vármegyék, éghajlata határozottan enyhe, úgy hogy, nem tekintve egyes abnormális éveket, el lehet mondani, hogy novemberben még nincs és februárban már nincs tél, sőt a téli jellegű fagyos idő december vége előtt csak nagy ritkán szokott beköszönteni. Innen van azután, hogy Torontálban csak október hó 10-ike táján kezdődik az őszi vetési idő, a tavaszi munkák pedig igen sokszor már február hó végén megkezdhetők. Az őszi és a tavaszi jelzett időjárása azonban nem mindig ilyen; sokszor végnélkül szeszélyes és szinte kiismerhetetlen. Az utóbbi években például gyakran előfordult, hogy télvíz idején nem volt tél, hogy január hó vége már egészen tavaszi jellegű volt, ellenben február és márcziusban fagyott és havazott. Oly esztendő is volt, hogy februárban egész tavasz volt, márczius vége s április eleje s gyakran utóljá is azonban zord lett, éjjeli fagyokkal. Gyakran az őszi is szeszélyes. Október és november rendszerint a legszebb, de azért megtörtént már, hogy november elején kemény fagy volt, ellenben november végén és december elején ismét kellemes szép őszi napok következtek. Októberben és novemberben rendszerint elegendő csapadék szokott lenni és az ellenkező ritkaság. A tél is változatos. Sokszor erősen fagyos, a hőmérő 20 fokra is felszökik s vastag hólepel fedi a tájat, gyakran azonban egyáltalában nincs tél, s december végén s januárban az esőzés havazással változik. A nyár száraz és forró. A tavasz gyakran hirtelen megy át a nyárba. A másvidéki ember nem ismeri azt a végtelen szárazságot, mely Torontált nyaranta végigperzseli. Ez a szárazság gyakran már április végén beköszönt s eltart szeptember végéig is és e mellett Torontálban a nyári hónapokban a harmat a legnagyobb ritkaság. Az 1910. évben a nagybeeskereki meteorológiai állomás által észlelt csapadék a következő volt:

Az egész évi csapadék: 662.3 mm. volt és ez következőkép oszlott el:

januárban	27.3 mm.
februárban	42.2 »
márcziusban	16.7 »
áprilisban	91.7 »
májusban	114.2 »

júniusban	41.0 mm.
júliusban	63.7 »
augusztusban	48.6 »
szeptemberben	79.8 »
októberben	36.2 »
novemberben	76.4 »
decemberben	24.5 »

Ámbár az említett évi csapadék nem szolgálhat az uralkodó időjárásra vonatkozólag mértékül, miután más biztos adat nem állott rendelkezésemre, mégis szükségesnek tartottam azt itt felemlíteni, jelezve, hogy az 1910. gazdasági esztendő jó eredménnyel jutalmazta a gazdák fáradozását, a miben jelentékeny szerepet játszott a csapadék helyes eloszlása.

Az 1911. évben a legnagyobb hideg volt február 10-én — 22 C°. A legnagyobb meleg volt augusztus hó 24-én 38.5 C° árnyékban.

Torontál talaja alluviális jellegű. Valamikor mesés termőerejű volt, s való- A talaj. sággal az ősi termőerő kimeríthetetlennek képzelt zsírjában úszott. Az akkori helyzet szülte az ember természetének annyira megfelelő rablógazdálkodást. E végből úr és földműves egyaránt csupán repezét, búzát, kukoricát, szóval szemes magvakat termelt. Állattenyésztés, takarmánytermelés a nép előtt majdnem ismeretlen fogalmak voltak, s az elvont talajerő visszapótlására nem gondolt senki. Ez a gazdálkodás évtizedeken át tartott, a míg csak a talajkimerülés veszedelme, előbb szörványosan, később mindig nagyobb és nagyobb gyűrűben nem mutatkozott. Manap már oda jutottunk, hogy már csak akkor van kedvező termésünk, ha a gazda megadja a földnek azt, a mi megilleti.

A torontáli földek legnagyobb része hajdan vízből, mocsárból és vizes-lápos fekvésű, kultúrán kívüli területekből állott. Nagyon sok oly hely van, hol az apák még horgásztak, az utódok pedig ma már a legkitünőbb búzát termelik. Azonban még ma is van a vármegyének a kultúra számára meghódítandó mocsara. Ilyenek a III., IV. és V. dunai öblözetek, melyek ármentesítése már közeleg.

A talaj általában véve az egész vármegye területén kötött természetű, sőt az ú. n. réti-földeken túlkötött fekete anyag. Elszórtan találkoznak homokos területek is, azonban ezek sem túllazák, nem tekintve az Alibunár község határában levő futóhomokbuczkákat, melyek a deliblati homoknak a nyulványai. Ezenfelül találkozunk jó természetű, humuszos homoktalajokkal a déli részen: Románpetre, Dolova, Révaújfalu, Alibunár és Lajosfalva községek határában, a vármegye éjszaki részében a Maros körül, továbbá humuszos vályogtalajokkal a Temes vize mentén, azután Lajosfalván, Antalfalván, Lovrin és Garabos vidékén és még számos más községben. Sok a szíkes talaj is szerteszt az egész vármegyében, azonban ezek között kevés az ú. n. vakszik, mert sziktalajaink általában a termékeny szíkek közé tartoznak, melyek ha a földeken szörványosan fordulnak elő, akkor a többi földdel együtt szántóföldként műveltetnek, ha pedig nagyobb komplexumban vannak, úgy legelők- vagy kaszálókként kezeltetnek. A szíkes talajoknak gipszszel való megjavítása céljából évekként ezelőtt itt is sok kísérlet történt, de mert ez sikertelennek bizonyult, az öntözési rendszerrel tették kísérleteket, mely eljárás Tallián Béla törökkanizsai birtokán kitünően bevált. Ujabbán sikeres kilátásokkal mézszel és cukorgyári mézszappal, továbbá mézszertartalmú sárga homokkal folynak a kísérletek a szíkes-területek megjavítására.

A feltalaj az egész vármegye területén 1/2—1 méter között váltakozik, de vannak oly földek is, melyeknél a humuszban gazdag feltalaj csak 25—40 cm.

A vármegye jellemző talajneveit az 1896-iki ezredéves országos kiállítás alkalmából kémikailag és mechanikailag megelemeztem. Ez elemzés adataiból kitűnik, hogy a jellegzetes talajnevek humusz-tartalma a felső rétegben 4.53%—8.93% között mozog, az iszap-tartalom 33.39%—67.05%. A sósavban oldható kálium-oxid 0.238%—0.691%. A sósavban oldható foszforsav 0.137—0.315%. A nitrogén-tartalom pedig 0.192—0.288%.

Helytelenül van elterjedve az a nézet, hogy Torontálban a latifundiumok dominálnak. Tény, hogy vannak itt még nagy kiterjedésű, el nem parcellázott uradalmak, de mi ezeknek az aránya a parasztbirtokok óriási számához? Torontál tulajdonképen a parasztbirtokosok hazája, a mennyiben a földbirtoknak mint-

egy 80%-a az ő kezükön van, akárhány 2—400 holdas parasztgazdával. Az uradalmak és középbirtokok a földbirtoknak mintegy 20%-át teszik. E 20%-ban legtöbb a nagybirtok.

A vármegye területe 1,743.032 kat. hold, mely a legutóbbi kat. felvétel alapján a következő osztályokba van sorolva:

	Kat. hold	Kat. tiszta jövedelem	
1. Szántó föld	1,200-993	17,640-080	K.
2. Kert	17 742	367 966	«
3. Rét	108 104	504 194	«
4. Szőlő	21 824	395 134	«
5. Legelő	259 512	1,069 462	»
6. Erdő	20 401	72 288	«
7. Nádas	7 208	111 070	«
8. Adómentes	107 248	— —	«
Összesen	1,743.032	20,160.194	K.

Az összes földadó 5,765.339 K 54 fill.

Birtokárok.

A birtokárok tekintetében az 1905. év óriási fordulópont. Azelőtt ugyanis a földek forgalmi értéke az illető község lakosságának vagyoni viszonyaitól függött. Ha egy községben jómódú, értelmes, vagyonos, haladni és terjeszkedni vágyó nép lakott, abban a községben a földek forgalmi értéke kat. holdanként 1000—1600 korona között váltakozott, míg sok más községben, ahol a nép nem állott a vagyoni viszonyoknak s a kultúrának megkívánt fokán, ott a földek értéke minőség szerint 500—700 korona volt. De 1905-ben, sőt már 1904-ben is olcsó lett a pénz, s így a nagytőke a földbirtokra vetette magát, a spekuláció pedig mohón ki akarta a helyzetet zsákmányolni, felhasználva céljaira a földéhes parasztságot. Erre a földek ára természetesen rohamosan emelkedett. Ehhez járult az is, hogy a bácskai németek ezrével jöttek át Torontálba birtokot vásárolni, úgy hogy a birtokárakat 50—100%-kal felszöktették. Manapság, nem tekintve a rossz szikes földeket, itt 800—1000 koronán alul nincs föld, ellenben 2000—2200 koronás árakkal is találkozunk, sőt oly községekben, ahol a zöldség, korai burgonya és hagymatermelést, a szőlő és kertgazdálkodást üzik, ott a földek ára még a 3—4000 koronát is meghaladja.

A birtokárok arányában rohamosan emelkedtek a földhasznábérek is. A parasztság helyenként szinte hihetetlen bérösszegeket ajánlott. Tudok földbirtokosokat, kik földbirtokukat parcellázva, kat. holdanként 60—100 koronáért adták ki hasznabérbe, oly vidékeken, ahol azelőtt 40—50 kor. volt a maximum.

Torontálnak Csanádmegyével határos részein a földhasznabér már évtizedek óta magas, mert ott állandóan a makóiak a bérlők, a kik hagymatermelésre 100—200 korona bérösszegeket fizettek s fizetnek most is. Lovrin, Nákófalva, Nagy- és Kisósz, Nagyteremia stb. vidékén is már régtől fogva magas a földbér, a mi az ottani nagyméretű s fejlett kultúrájú korai burgonya- és zöldségtermelésben, továbbá a nagyméretű szőlő-kultúrában leli magyarázatát.

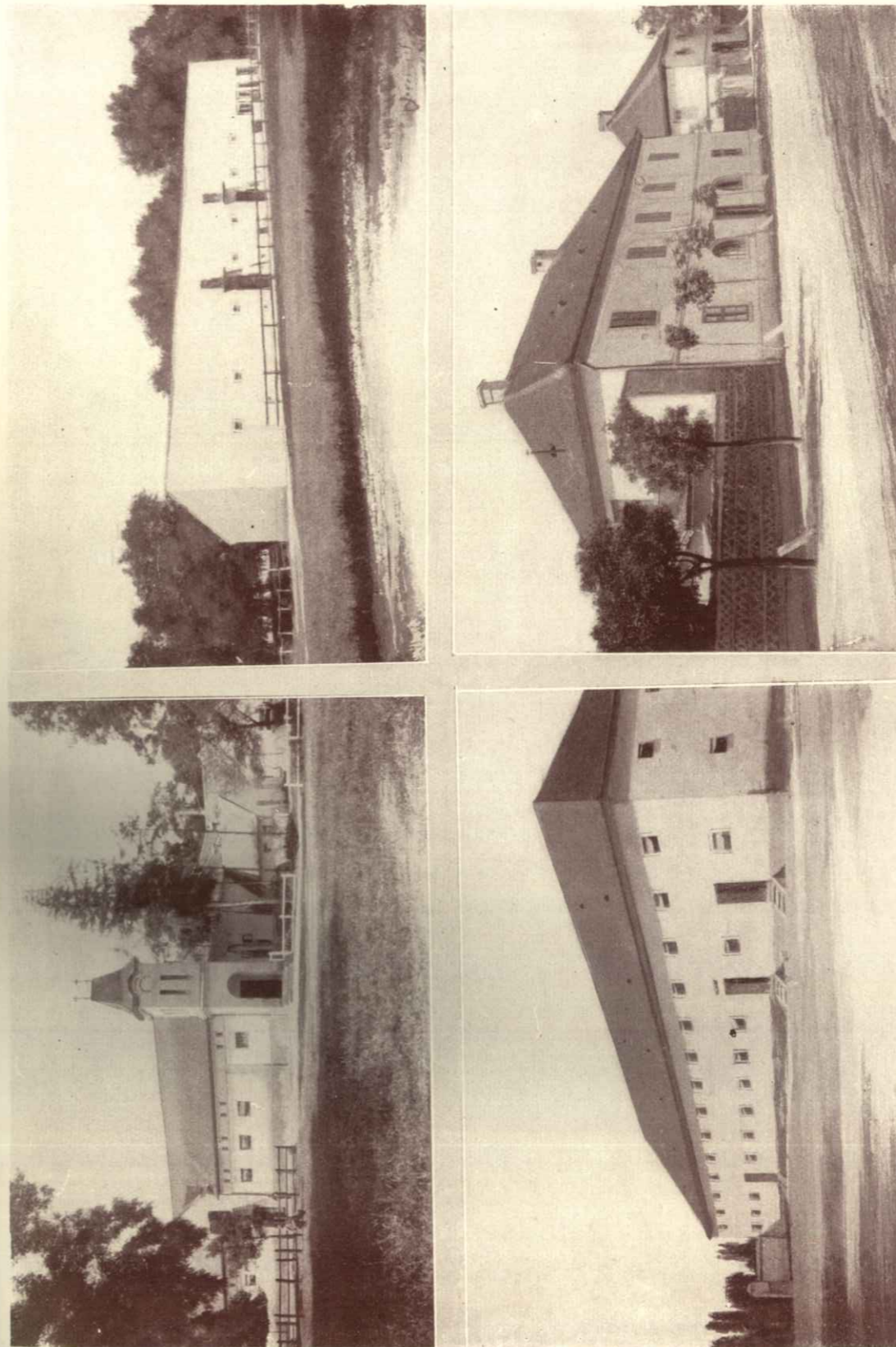
A munkásviszonyok tekintetében nagy változáson ment át Torontál képe. Ugyanis míg a régebbi időkben Torontálban sok volt a munkáskéz s így olcsó a munkabér és nem volt hely, ahol drága lett volna a napszám, addig ma ép ellenkezőleg állunk.

A munkáskéz nagymértékű megesappanásának oka a kivándorlás, mely ma ugyan már kis arányú, ellenben a múlt évtizedben a hajóstársaságok szinte rajokban szállították el az embereket. A vármegye alispánja pl. az 1904. évi aug. 1-től decz. 31-ig: 5575, az 1905-ben jan. 1-től decz. 31-ig 10.348 és 1906-ban jan. 1-től okt. elejéig 12.007 útlevelet állított ki.

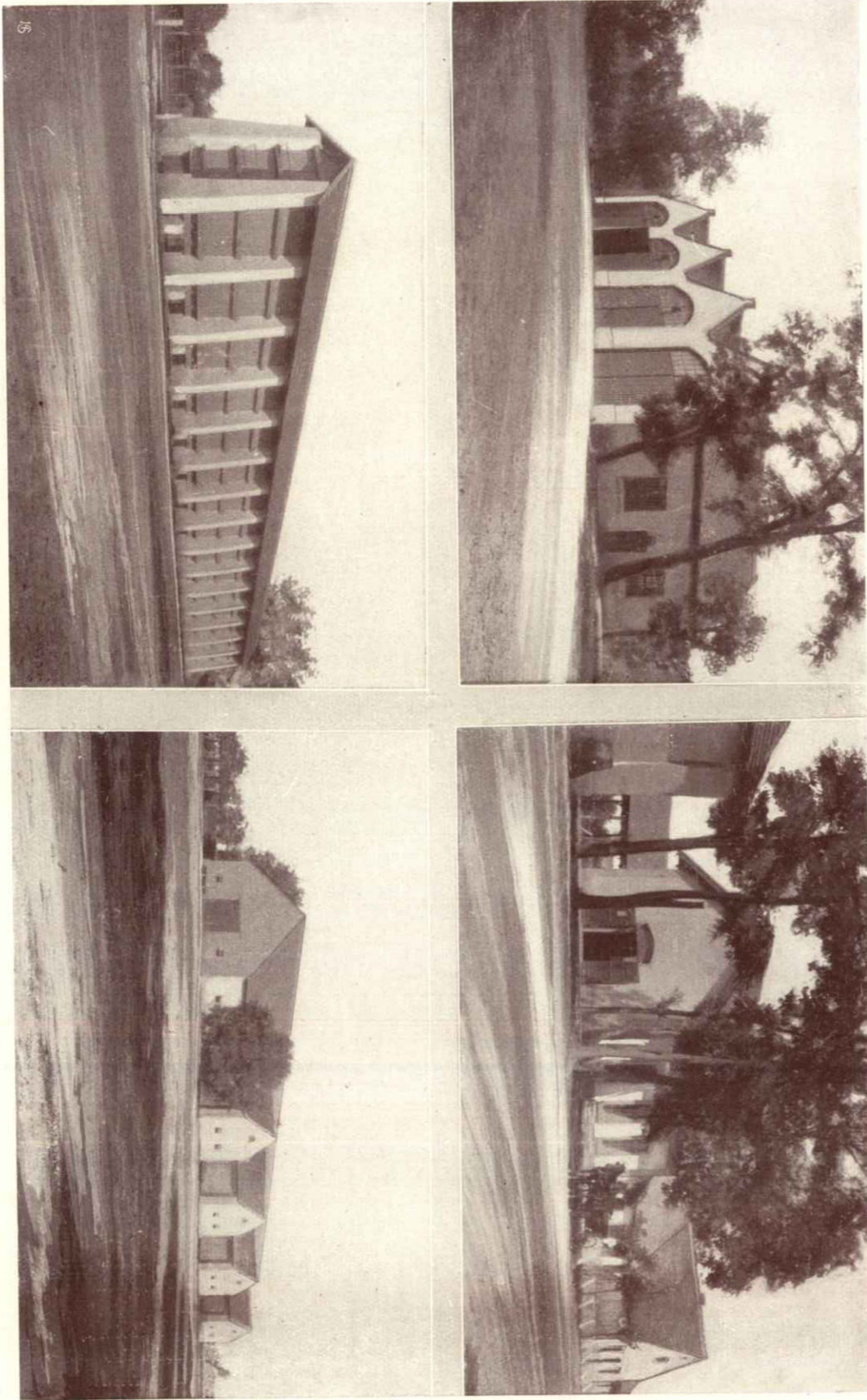
Ennek természetes következménye lett, hogy a mezőgazdasági munkabérek automaticé emelkedtek. Ezt azonban nem egyedül a kivándorlás szülte, — mert hisz mezőgazdasági munkáskézrel még manapság is elegendővel rendelkezünk, — hanem a szocialisztikus, helyesebben kommunisztikus mozgalmak. Míg a 90-es években itt az agrárszocializmus tünete csak szórványosan léptek fel, addig 1906-ban már általánosan el volt terjedve.

A lezajlott küzdelmekben azonban Torontál vármegye gazdaközönsége mérséklettel és önuralommal, előrelátó gondossággal, jó előre előkészített szervezkedéssel és embertársi szeretettel állotta meg a helyét.

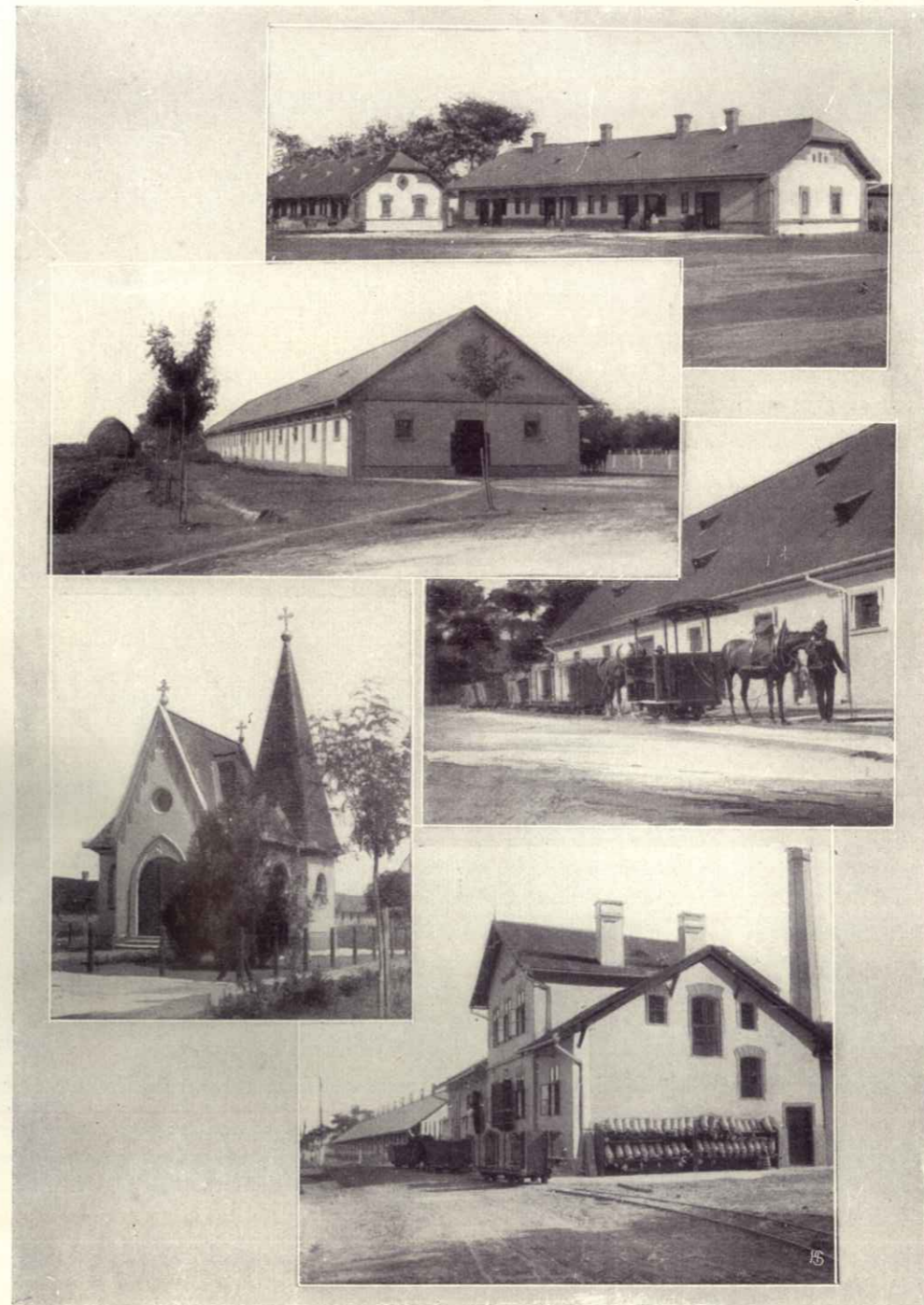
Munkásviszonyok.

Gróf Csekonicus Endre uradalma. — 1. Tejkezelő és jéggyár. — 2. Magtár. — 3. Ménes-istálló. — 4. Tisztítók a Jülia-majorbán.

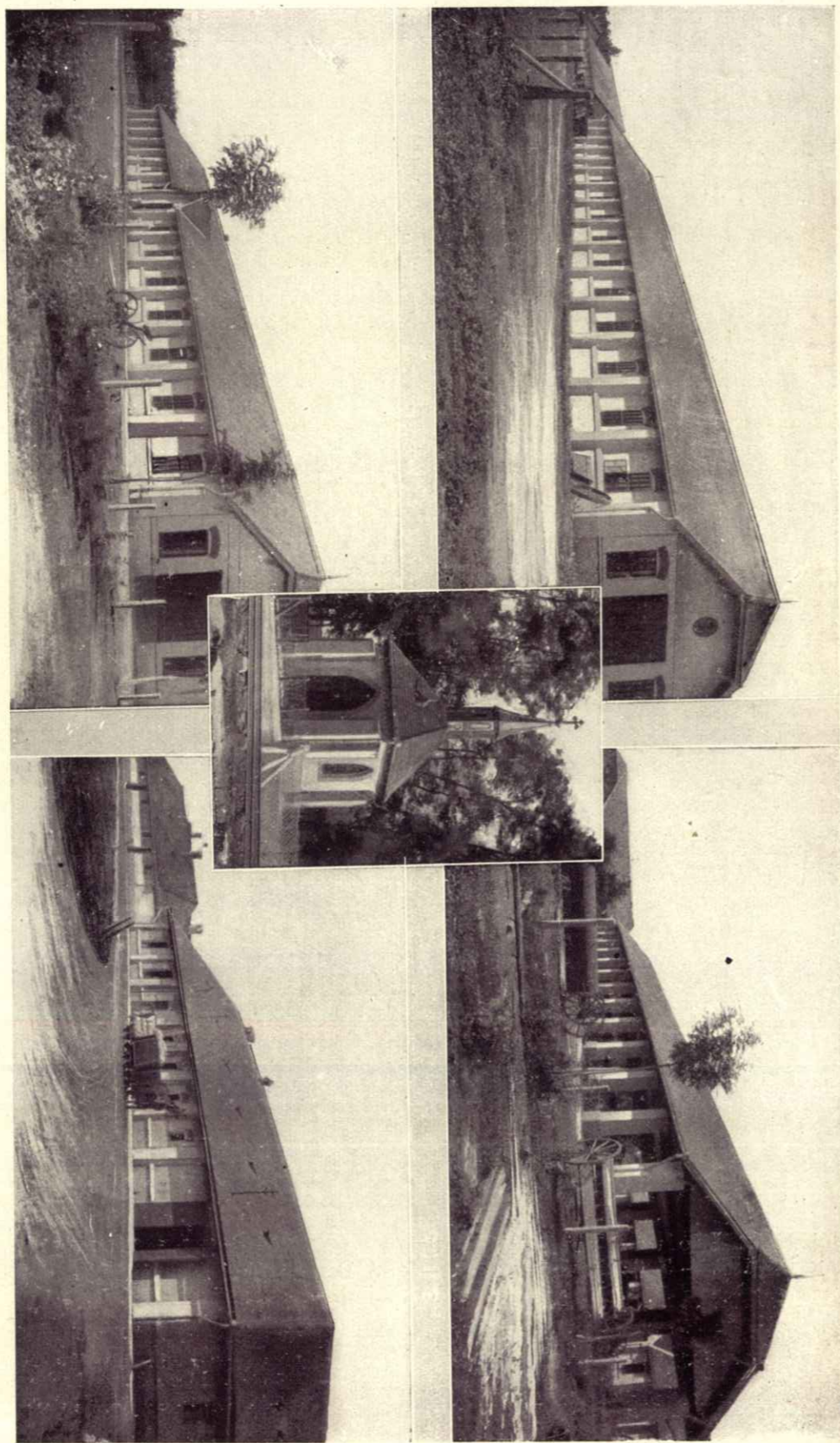

Gróf Csekonics Endre uradalma. — 1. Júlia-majori gépműhely. — 2. Villamos telep a Júlia-majorban. — 3. Kőlábas kukoriczagőré Bozító-pusztán. — 4. A Bozító-pusztai nagy esűr.

Gróf Nákó Sándor uradalma. — 1. Cselédlakások az Eszter-majorban. — 2. Eszter-majori istálló. — 3. Gazdasági lóvasút. — 4. A Berta-majori kápolna. — 5. Vajgyár a Sándor-majorban.

Gróf Nátkó Sándor uradalma. — 1. A zárt gépszín. — 2. A központi gépműhely. — 3. — A nyitott gépszín. — 4. A gazd. malom és motorház a Berta-majornban. — 5. A Sándor-majori kápolna.

A jelenben észlelhető munkáshiány egyedül a kivándorlás következménye. A munkáshiány azonban nem általános. Vidékenként elegendő a munkások száma; a hiány leginkább oly községekben tapasztalható, a hol nagy- vagy középbirtok nincs, hanem a lakosság csupán földműves gazdákból áll.

*

Gazdasági rendszer tekintetében különbséget kell tennünk az uradalmak, a középbirtokosok és a kisbirtokosok szokásos gazdasági rendszere között.

Manapság már elmondhatjuk, hogy uradalmainknak és középbirtokosainknak a gazdálkodási rendszere, helyi viszonyaink mérlegelése mellett, a kor színvonalán áll. E tekintetben óriási fejlődést mutat az utolsó hat év. Míg ugyanis az O. M. G. E. kiadásában 1907-ben megjelent »Torontál vármegye gazdasági viszonyai és gazdálkodási rendszerei« című munkában uradalmaink és középbirtokosaink gazdálkodási rendszereiben számos hibára mutattam rá, addig ma már óriási haladásról s a viszonyokhoz mért belterjes gazdálkodásról beszélhetünk.

Hogy hű képét adjam a vármegyebeli birtokosok gazdálkodási rendszereinek, az alábbiakban szűk keretek között jellemezve nagy és középbirtokosainknak legjelentékenyebbjait fel fogom sorolni és az egyöntetűség kedvéért néhány kisbirtokos gazdaságára vonatkozó adatokat is közölni fogok.

Gróf Csekonics Endre zombolyai uradalma. Ez az uradalom nem csupán kiterjedésének nagyságával imponál, hanem egész gazdálkodási rendszerével is, és nem csupán vármegyénkben vezet gazdálkodásának belterjességével és tökéletes realitásával, hanem az egész ország legjelentékenyebb uradalmi között is egyik vezető helyen áll. Ép ezért majd minden évben a tanulmányúton levő hazai és külföldi társaságok egész sokasága szokta felkeresni, ezenfelül pedig mindazokon a kiállításokon, melyeken részt vesz, a legelső kitüntetések nyertje el. Így többek között a legutolsó 1909. évi budapesti országos tenyésztéskészítésként következő díjakat nyerte: 1. Az Esterházy Miklós Móróc gróftól adományozott tiszteletdíjat ama tenyésztő számára, a ki a legkételetesebb eredményt tudja felmutatni, legalább négy nemzedéken át Magyarországon tenyésztett tejelőfajta tenyésztésében. Díj 1000 K. (Műtárgy: 1 álló óra) Kiállítva: 12 drb. tehén, 4 szopós borjúval. 2. I. Csoportban. Magyar fajta szarvasmarha, a) Alföldi jelleg (nagytenyésztők részére József főherceg tiszteletdíja. Az e csoportba tartozó legkiválóbb kollekció díjazására. Díj: 1000 K. (Műtárgy: 1 hármás kutya-csoport). Kiállítva: 2 öreg bika, 1 három éves bika, 12 tehén, 4 négy éves üsző, a tehenek alatt 4 szopós borjú. 3. Földművelési miniszter díja: c) Bivalyok: I. bikadíj (300 koronás műtárgy). Kiállítva: 1 három éves bika: 12 tehén, 8 szopós borjúval. 4. V. Tájfajta szarvasmarha. Gróf Wenkheim Géza tiszteletdíja az e csoportba tartozó legkiválóbb kollekció díjazására. Díj: 500 K. (Műtárgy). Kiállítva: 10 öreg, 10 két éves czigája hampshire-anya, 10 szopó sbáránnyal. 6. Sertés kiállítás. I. csoport: Hazai kondor. A földművelési miniszter tiszteletdíjai: III-ik kandij (100 koronás műtárgy). Kiállítva: 6 két éves, 6 egy éves kan. I-ső koczdíj. (100 koronás műtárgy). Kiállítva: 16 két éves kocza. II. csoport. Húsfajta sertés. A földművelési miniszter tiszteletdíja: I-ső koczdíj (100 koronás műtárgy). Kiállítva: 1 három éves kan, 5 egy éves kan, 6 öreg kocza, 4 egy éves kocza.

A birtok nagysága az enyingi (Veszprém) 5177,5 kat. holdon kívül 38.902,6 kat. hold. Ebből: kert és be telek 732,4, szántó föld 32.486, kaszáló 827,4, legelő 2097,5, erdő 945,6, szőlő 2,2, nádas 35, adó alá nem eső utak, árkok 1786 kat. hold.*) A talaj mélymívelése két garnitúra Fowler 2 géprendszerű gézekével és az E. M. G. G. r.-t.-től beszerzett egy géprendszerű garnitúrával történik. Van ezenkívül 20 db 8 és 9 HP gőzcseplőkészlet és 22 aratógép.

Növénytermesztése az őszi és tavaszi gabonaféléken felül kiterjed: a cukorrépa termesztésére (1200 kat. hold), a kendertermesztésre (1082,2 kat. hold, mely az uradalom kenderkészítő telepén nyer feldolgozást), lenre (300 kat. hold), dohányra (449 k. hold), repcére és takarmányfélékre (tök, répa, zabos búkköny, vörös here, luczerna, baltaczim, mohar és csalamádé); a takarmánytermesztésre fordított terület összesen mintegy 5000 hold, a természetes és mesterséges kaszálókon és legelőkon felül. Az uradalom 6-os és 10-es forgókkal van kezelve. A luczerna forgón kívül vettetik. A trágyázás tengeri, cukorrépa és kender alá történik. A talajelőkészítés a most említett növények alá tarló hántásból és mély gőzeke-szántásból áll. A takarmányföldök alá csak mély gőzeke-szántásból áll a talajelőkészítés. Búzát 2 vagy 3 szántásba vetnek, kapásnövény után egy szántásba. Tíz éves átlagtermése őszi búzából: 9,57; árpából: 11,91; zabból 11,53 q; dohányból 6 q; szálkender 35,11 q; kendermag 2,40 q; luczernamag 1,64 q. Az 1911. száraz év átlagtermése a következő volt: őszi buza 10,50 q; árpából 11 q; zabból 12 q; 1910. évben szemes tengeriből 12 q; dohány 6 q; kender 40,6 q; kendermag 3 q; cukorrépa 190 q; luczernamag 2 q.

Az uradalom állattenyésztéséből első helyen említendő a nagyszabású, gyönyörű tehenészet. Ez áll: berni, fryburgi, simmenthali és bonyhádi tenyésztésből, allgauer tenyésztésből és különböző keresztezésekéből (összes létszám 3794 drb.) Az e tenyésztésekből nyert tejet az uradalom Temesvárott, (ab Zsombolya 17 fillér), Nagybecskerekre házhoz szállítva (átlag) 22 fillér) és Zsombolyán értékesíti nyerstejként, kistrészen pedig vajjá (naponta 10—24 kg.

*) A többi terület az uradalom munkásainak részes mívelésre van kiadva, 2380 kat. hold pedig ugyanazoknak örök áron eladatott.

dolgozza fel. A fejős tehén létszám 627 drb., s ezek után a napi fejesi átlag: 4184 liter. A magyar gulyabeli szarvasmarhatenyésztés (létszám 1524 drb.) A tenyészbika 134 és a bivaly 319. A lótenyésztés iránya: angol félvértenyésztés és Nonius igásló tenyésztés. Az összes létszám 672 drb. Nevezetesebb anyakanczák: *Sister*; *Menyecske*, apja Harmatos, anyja Jung Præsident; *Trilby* (saját nevelés), apja Sorrento, anyja Jung Tündér; *Jung Sister*, apja Fenrother, anyja *Sister*; *Menyasszony*, apja Fenrother, anyja J. Margery. Nevezetesebb mének: *Papyrus* Angolországból importált. *Mogyoró* saját nevelés, apja Fenrother, anyja Marmosette. A sertésenyésztés tisztavérű mangalicza és jorkshirei tenyésztésből és ezeknek keresztezéseiből áll. A sertésállomány: 3789. A juhászat rambouillette fésűs tenyésztésből, továbbá Raczka és Hampshire down keresztezésekből és tisztavérű Raczka tenyésztésből áll. A juhállomány 4829. A tenyésztéseken kívül nagyszabású hizlalat is végez az uradalom. Évenként mintegy 400 drb. tarka és magyar szarvasmarhát állít hizóba.

Van az uradalomban öt gazdasági malom; egy villamos, 3 gőz és egy benzinmotoros erőre, 10 kővel. Van egy villamos központi-telep, mely a gazdasági gépműhelyeknek, három tehenészetnek, egy jéggyárnak, fűrészelőnek és kötőrőnek s a kovácsműhelyeknek szolgáltatja az áramot. Az uradalmat 60 km. hosszú mezei vasút hálózza át.

Gróf Karátsonyi Jenő bánlakai hitbizományi uradalma 17.000 hold. A mélymívelést 1 drb. Fowler-féle 2-es géprendszerű gézeke teljesíti. Az uradalom legnagyobb része 500—1500 holdas részletekben bérbé van adva. A házi kezelésben levő terület növénytermesztéséből, az őszi és tavaszi gabonaféléken és a takarmánytermesztésén kívül, megemlíthető a cukorrépa termelés (400 hold) és a rizs termelés (300 hold), a rizs az uradalom rizshántoló telepén nyer feldolgozást. A rizstelepen 280 holdas tóban haltenyésztés van. Az uradalom állattenyésztésében a tehenészet létszáma 50 drb. A tejet Temesvárott és Détán értékesítik, literenként 17 fillérért. Magyar gulyabeli szarvasmarhatenyésztés (létszám 900 drb.) A félvér lótenyésztés (létszám 264 drb.) A mangalicza sertésenyésztés (létszám 2600 drb.) Haza fésűs gypjas juhászat (3000 drb.) Őszvértényésztés is van. Az uradalomnak van egy szesz-főzőgyára s ezzel kapcsolatosan hizlalat. Az 1911. évi átlagtermelés volt őszi búzából: 10-26 q; őrjából 9-56 q; zabból 11-50 q; czuorrépából 120 q. A 10 éves útlagtermés őszi búzából 10 q; őrjából 9 q; zabból 11 q; szemes-tengeriből 10 q.

Gróf Harnoncourt Félixné örökösai csehidai uradalma. A birtok nagysága 21.634 kat. hold. Az uradalomban a mélyszántást a nagybecskerek vidéki gézeke-szövetkezet teljesíti. Az uradalom legnagyobb részben parasztagazdáknak van bérbé adva, csak mintegy 5000 holdat kezelnek házilag, melyből 1366 hold mesterséges halastó (1400 q évi haltermeléssel). A gabona és takarmánynövényeken kívül 200 hold cukorrépa termel. Az uradalom állattenyésztéséből híres az angol félvér lótenyésztés, a mangalicza sertésenyésztés és a juhtenyésztés, mely merinó (létszám 2008 darab), rambouillette (létszám 1756 drb.) továbbá a raczka és hamshiredown tenyésztésből áll. Nagy nevezetessége az uradalomnak a halastó. 1911. évi átlagtermése volt őszi búzából: 9-85 q; őrjából 10-57 q; zabból 8-92 q; 1910. évben szemes tengeriből 14-20 q.

Zurló San Marco hercegné, szül. Nákó Miléva nagykomlói uradalma. A birtok nagysága 12.000 kat. hold. Az uradalomban a mélymívelést két garnitúra Fowler-féle gézeke teljesíti. Állattenyésztéséből említésre méltó a Nonius lótenyésztés (állomány 230), a simmenthali tehenészet (vajkészítésre alapítva), a mangalicza sertésenyésztés és a rambouillette juhtenyésztés. Nagy hírnévnek örvend az uradalom nagyszabású gyümölcskertészete, mely évenként kb. 20.000 kor. forgalmat ad és a pulykatenyésztés, melynek évi forgalma kb. 4000 kor. 1911. évi átlagtermése volt: repce 10 q; őszi búza 13 q; árpa 13 q; zab 14 q; rozs 12 q; 1910. évben szemes tengeriből 15 q. A 10 éves átlagtermés pedig volt: őszi búzából 10-67 q; őrjából 11-72 q; zabból 9-50 q; szemes tengeriből 14. q. Az uradalom 200 kat. hold cukorrépa termel, de számításba van véve ennek sokkalta nagyobb arányú termelése. Cziroktermelése is van 160 kat. holdon.

Gróf Nákó Sándor nagyszentmiklósi uradalma. A birtok nagysága: 8000 kat. hold. A mélymívelést egy garnitúra Fowler-féle kétgéprendszerű gézeke teljesíti. Állattenyésztéséből fel-említhető a gyönyörű tehenészet (létszám: 2000 drb.), az angol telivér és Döry-féle angol félvér-ménes (létszám: 300 drb.) és a mangalicza, yorkshirei és berkshirei sertésenyésztés, összesen 300 drb. koczával. Az uradalmat szabad-gazdálkodással igen intenzíven kezelik 25 % cukorrépa termesztéssel. Évenként 400 drb. tarka szarvasmarhát hizlal, a tehenészet tejét pedig a szegedi tejcarnokban értékesíti. 1911. évi átlagtermése volt: őszi búzából 11-85 q; őrjából 13-64 q; zabból 13-87 q; (1910-ben) szemes tengeriből 16-80 q. A 10 éves átlag pedig a következő volt. Őszi búzából 10-14 q; őrjából 11-68 q; zabból 11-42 q; szemes tengeriből 14-72 q.

Báró Gerliczy Ferencz deszki uradalma. A birtok nagysága: 8500 kat. hold. A mélymívelést a Fowler-féle 2-es géprendszerű gézeke teljesíti. Az uradalom állattenyésztéséből felemlítendő az angol félvér ménes (létszám 238 drb.), a tehenészet, mely után a tej Szegeden házhoz szállítva értékesítetik, (szarvasmarhaállománya 860 drb.), a Lovassy-féle mangalicza sertésenyésztés (létszám 602 drb.) és a magyar fésűs juhászat (létszám 3500 drb.) Méhészettel is foglalkozik és a mézet Szegeden értékesíti. Az uradalom 500 kat. holdon cukorrépa termel. Az 1911. évi átlagtermése volt őszi búzából: 10 q; őrjából 5 q; zabból 5 q; 1910-ben szemes-tengeriből 12 q; 10 éves átlagtermése pedig volt őszi búzából 10 q; őrjából 5 q; zabból 5 q; szemes tengeriből 12 q. Az uradalomnak 6 drb. 10 lőerejű gőzcséplőkészlete van és 10 kéveköltő-aratógépe.

Lederer Arthur és Károly csókai uradalma. A birtok nagysága: 9500 kat. hold és 2000 kat. hold bérlet. A mélymívelést két garnitúra Fowler-féle két géprendszerű gézeke teljesíti. Egyike a vármegye legbelterjesebben mivelt s a legrealisabban kezelt uradalmainak, szabad-gazdálkodásra alapítva, nagy arányú (600 kat. hold) cukorrépa és 200 kat. hold hagyma-termeléssel és nagy kiterjedésű (300 kat. hold) szőlőkultúrával. Termel még 200 holdon dohányt, 100 holdon lent és kendert, 100 holdon czirokat, 100 holdon dinnyét, 30 holdon ubor-

kát és 15 holdon paradicsomot. Az uradalomnak 4 szeszgyára van, melyek évenként 700—800 drb. szarvasmarha hizlalásával vannak összekapcsolva. Állattenyésztést nem üz, egyedül drb. csupán a szükséglet előállítására muraközi és belga keresztezésű igás ménest tart fenn. Az 1911. évi átlagtermése volt: őszi búzából 13-50 q; őrjából 7-50 q; zabból 9 q; 1910-ben szemes tengeriből 16 q; 10 éves átlagtermése pedig a következő volt: őszi búzából 11-50 q; őrjából 7-50 q; zabból 7-50 q; szemes-tengeriből 15 q. Van 8 drb. 10 lőerejű gőzcséplőkészlete és 30 kéveköltő-aratógépe, 16 km. gazdasági vasútja, villamostelepe, hűtőháza, nagy borháza, a 3500 kat. hold kiterjedésű régi gazdaság házilag van csatornázva, három szivattyúteleppel.

Karátsonyi Andor beodrai uradalma 6980 kat. hold. Állattenyésztéséből nevezetes a magyar gulyabeli szarvasmarhatenyésztés (létszám 671 drb.), a félvér ménes, a rambouillette és raczka keresztezésű juhászat (1200 drb. anya) és a mangalicza sertésenyésztés (230 drb. kocza). Az uradalomban belterjes cukorrépa-termelés van 200 holdon. Termel lent, czirokat, velőborsót, Turkesztán, czirokdinnyét és csemege-szőlőt, utóbbit 17 k. holdon.

Báró Dániel Ernő nagygáji uradalma. A birtok nagysága: 5100 kat. hold. A mélymívelést két garnitúra Fowler-féle kétgéprendszerű gézeke teljesíti. Az uradalomban szabadgazdálkodás folyik s évenként 50% kalászt, 10% kereskedelmi növényt, 20% kapást, 20% takarmányt vetnek. A gabonaféléken és takarmánynövényeken felül az uradalom termel 160 holdon dohányt, 300 holdon kendert és lent, czirokat, takarmánymagvakat s 350 holdon cukorrépa. Állattenyésztéséből megemlíthető a Nonius és muraközi ménes (állomány 470), a nyugati és magyar szarvasmarhatenyésztés (állomány 970), a mangalicza sertésenyésztés (állomány kb. 1250 és a fésűs gypjas juhászat (állomány 3000). Nagyarányu hizlalat is üz. 1911. évi átlagtermése volt őszi búzából 10 q; őrjából 12-50 q; zabból 10-50 q; 1910-ben szemes-tengeriből 16 q; czirokrépából 150 q; 10 éves átlagtermése pedig a következő volt: őszi búzából 8-20 q; őrjából 11-40 q; zabból 9-70 q; szem. tengeriből 13 q.

Báró Baich Iván bocsári uradalma: 4517 kat. hold. A mélymívelést egy garnitúra Fowler-féle kétgéprendszerű gézeke teljesíti. Megemlíthető az uradalomnak angol telivér és angol félvér-ménes és muraközi lótenyésztése (létszám 120 drb.), a simmenthali és berni tehenészet (létszám 324 drb.) A tejet Szegeden értékesítik, ab Bocvár, literenként 15 fillérért (nyári 6 hónaposan 13 fillér, téli 6 hónapon 17 fillér). Megemlíthető tovább a mangalicza sertésenyésztés (létszám 398 drb.). Az uradalmat szabadgazdálkodással kezelik. Átlagtermése volt 1911-ben őszi búzából 10 q; őrjából 8 q; zabból 8 q; 1910-ben szemes tengeriből 15 q.

Dániel László uradalma, Kanak. Nagysága: 2758 kat. hold. A mélymívelést 1 garnitúra Kemna-féle kétgéprendszerű gézeke teljesíti. A talaj előkészítése az egyes növények alá körül, az kezölög történik: tavasziak alá gézekével mélyítés, ennek nagy része trágyázás alá kerül, az őszi két-három szántásba vettetik. Az uradalom szabadgazdálkodással kezelik. Átlagtermése volt 1911-ben őszi búzából 10 q; őrjából 8 q; zabból 8 q; 1910-ben szemes tengeriből 16 q; 10 éves átlagtermése pedig a következő volt: őszi búzából 8 q; őrjából 7 q; zabból 10-50 q; szemes tengeriből 12 q.

Dániel Pál uradalma. Óléc. A birtok nagysága: 2700 hold, melyen a mélymívelést a gyéri gézeke-szövetkezet gézekeje teljesíti. Állattenyésztése félvér lótenyésztésből (létszám 114 drb.), magyar gulyabeli szarvasmarhatenyésztésből (létszám 580 drb.) és mangalicza sertésenyésztésből (létszám 120 drb.) áll. Évenként 60—70 drb. magyar marhát hizlal. 1911. évi átlagtermése volt őszi búzából 9-75 q; őrjából 4-80 q; zabból 11-50 q; 1910-ben szemes tengeriből 18 q; czirokrépából 140 q; 10 éves átlagtermése pedig a következő volt: őszi búzából 9-50 q; őrjából 6 q; zabból 9 q; szemes tengeriből 15 q. Czirokrépát 75 holdon termel.

Gyertyánffy László dr. uradalma. Gyér. A birtok nagysága 3500 kat. hold. A mélymívelést a gyéri gézeke szövetkezet gézekeje teljesíti. Az uradalmat szabadgazdálkodással kezelik s kiemelendő, hogy magnemesítéssel és vetőmagtermeléssel is foglalkozik, s hogy nemcsak kiváló növénytermesztést üz, kiterjedt cukorrépa-termeléssel, hanem elsőrendű állattenyésztést is. Így félvér lótenyésztése (55 drb. anyakancza), magyar gulyája (160 drb. tehén), mangalicza sertésenyésztése (120 drb. kocza) s raczka juhtenyésztése (500 drb. anya) valóban elsőrendű. Az 1909. évi országos tenyészállatkiállításán tenyészkozával a III. díjat, mangalicza sertésével pedig elismerő oklevelet nyert, az 1910. évi budapesti országos tenyészállatvásáron tenyész-rosai az I. díjat kapták, tenyészkozával pedig a különböző kiállításokon mindig kitüntetésekben részesültek. Ezenfelül Gyertyánffy Lászlónak hírneves fajbaromfitenyésztése van (emdeni liba, pekingi kacsa, mexikói és bronz-pulyka, fehér wyandotte és fehér orpington stb.). Ezideig több mint 80 drb. aranyérmét, díszoklevelet és tiszteletdíjat nyert, hazai és külföldi baromfikiállításokon. Gyertyánffy László a többek között a Campbell-féle talajmívelési móddal is kísérletezik s arra a tapasztalatra jutott, hogy a talajtömítővel kezelt talajon 3 nappal korábban beérett a búza, mint ugyanazon táblának szokásos mívelési móddal kezelt másik részén. Az uradalom 5 évenként átrágyáztatik, s átlagtermése volt az 1911. évben őszi búzából 10-20 q; őrjából 10-50 q; czirokrépából 120 q; luczernamagból 1-20 q; 1910-ben szemes tengeriből 21 q; 10 éves átlagtermése pedig a következő volt: őszi búzából 10 q; őrjából 11 q; szemes tengeriből 18 q; luczernamagból 1.80 q.

Gyertyánffy Andor gazdasága. Gyér. A birtok nagysága: 1200 kat. hold. Kiváló az 1866 óta fennálló angol félvér-ménes (létszám, a használati és igáslovakon felül, 25 drb. anyakancza és 40 csikó.) Ujabbban amerikai lótenyésztése is van eladásra. Ugyancsak hírnévnek örvend a tisztavérű magyar gulyabeli szarvasmarhatenyésztés, mely mind az 1896. évi millenáris és az 1899. évi szegedi országos kiállításán, mind sok más kiállításán is állandóan kitüntetésekben részesült (létszám 60 drb. tehén, 30 drb. növény-dék bika és 80 különböző korú üsző). A háztartás számára hollandi tehenészet is van, ez áll 3 tehénből napi 60 liter fejesi átlaggal. Megemlíthető még a tisztavérű mangalicza sertésenyésztés (létszám 100 drb. kocza, 12 kan, 500 malacz). A birtokon szabadgazdálkodás folyik olyképen, hogy a szántóföld $\frac{1}{3}$ búza, $\frac{1}{3}$ takarmány, a harmadik harmada pedig kapás,

tavaszi kalászos, cukorrépa stb. A gazdaság átlagtermése 1911. évben következő volt: őszi búzából 8 q; árpából 7 q; zabból 10 q; repceből 7 q; 1910-ben szemes tengeriből 18 q; 10 éves átlagtermése pedig volt őszi búzából 8 q; árpából 10 q; zabból 10 q; szemes tengeriből 16 q; repceből 7 q. A mélyművelést a gyéri gőzekeszővetkezet gőzekéje teljesíti.

Jenovay Zoltán felsőbetei uradalma. A birtok nagysága 3500 kat. hold. Az uradalom állattenyésztéséből kiemelendő az erős csontú, amerikai ügető ménés (létszám 115 drb.), a magyar és nyugati szarvasmarhatenyésztés (létszám 470 drb.), a mangalicza (létszám 700 drb.) és a berkshirei (létszám 200 drb.) sertésenyésztés és a fésűs gyapjas juhászat (létszám 900 drb.) Az uradalom 1911. évi átlagtermése volt őszi búzából 9.50 q; árpából 7 q; zabból 11 q; cukorrépából 180 q; 1910-ben szemes tengeriből 16 q; 10 éves átlagtermése pedig következő volt: őszi búzából 9 q; árpából 10 q; zabból 11 q; szemes tengeriből 16 q.

Tallán Béla törökkanizsai uradalma. A birtok nagysága 2100 kat. hold. A mélyművelést báró Baich Iván Fowler-féle kőzekéje bérszántásként teljesíti. Híres az uradalom import útján beszerzett s azután immár több generáción át tiszta vérben tenyésztett berni tehenészet (70 drb. tehén, 80 drb. növendék), az angol félvér ménese, a fésűs gyapjas juhászat (400 drb. anyajuh, melyek után korai pecsényebáránnyokat nevelnek). A tehenészetből egész nyáron át egy 10 évre bérbe vett erdélyi havasi legelőn vannak s kiváló csontozatukat nagyrészen ennek köszönhetik. A sertésenyésztés 60 drb. mangalicza-kocza és ennek szaporulata. A sertés-nyész miatt most importált lengyel sertésekkel kísérletezik. Évenként 60 drb. szarvasmarhát hizlaltat, melyek részben kiselejtezett igavonó és tenyészállatokból, részben pedig e célra — főként Dunántúlról — vásárolt állatokból kerülnek ki. A gazdasági üzem szabadgazdálkodás. A kötött fekete földnek fele őszi búzával, másik fele gőzekézett kapás- és trágyázott takarmánynövényekkel vettetik be. A lazább természetű földet, melyen egy nagyszabású faiskola is van (70 kat. hold), a következő vetésforgóval kezelik: 1. kapás trágyázva (magrépa, dohány, dinnye, nemesített korai tengeri), 2. őszi gabona, 3. tavaszi gabona. A különböző növények alá különböző a talajelőkészítési munkát is; nevezetesen cukorrépa alá nyáron gőzekéznek és azt őszielő meg egyszer sekélyen felszántják; hagyma alá szintén gőzeké dolgozik nyáron, úgy hogy ősziig ez teljesen szétporlik; késő őszielő rügös boronával és közönséges fogással teljesen porhanyóra és simára megdolgozzák, a mi a hagymának korai kiültetésénél igen nagy előny. A magrépát az őszielő mélyen megszántott könnyebb talajon tavaszi szántásba ültetik és a szántás alkalmával, mint sok helyen a krumplit, azonnal a barázda oldalába nyomják, nehezebb talajon azonban, szántás mellőzéseivel, ültetőfával dolgoznak. Az ez évi takarmány répamag átlag 900 kilogramm termést adott. A takarmányrépát a francia származású Vauriak-répából szelektálta az uradalom, mely kötött humuszdús talajokon óriási termést szokott adni. A szelektálás alkalmával nemcsak külsőre, hanem csukortartalomra nézve is megvizsgálják és polari-zálják az anyarépat. A magtermésből kereskedelmi forgalomba alig jut, mert az ismerős környékbeli gazdák az uradalom részét előre lefoglalják. A gabonafélék alá való talajelőkészítést illetően csak azt említem fel, hogy az uradalom talajtömörítővel is dolgozik, ezzel azonban csak a rozsnál és a dohányföldbe vetett búzánál ért el lényeges termésobbletet. Dohánynál néhány évig kísérletezett a tavaszi szántások elhagyásával; de a legnagyobb eredményt akkor érte el, ha az őszielő megszántott földet tavasszal egyszer újból megszántotta, a többi szántásokat pedig fogasolással stb. helyettesítette. Szegedi rózsalevelet is termel, melyből holdankénti átlag közel 10 q. A beváltási átlagár pedig 43—45 korona. A csókai dohány-beváltó hivatal körzete részére a dohánymagot ez a gazdaság termeli. A gazdaság termelő tagja a magyar vetőmagvakat nemesítő intézetnek, mely bánáti és tiszavidéki búzát, bánáti tengerit, valamint zabot és takarmányrépát nemesít, tenyész és hoz forgalomba. Megemlítendő még az uradalom mintaöntöző telepe, melyet a szikes területeknek öntözés által való javítása céljából készítettek. Halastava is van. A Köztelek 1911. évfolyamában Floderer magyaróvári vegyész részletes tanulmányt írt róla. Végül felemlítem a nagyszabású faiskolát. Ennek célja a vidéknek leginkább megfelelő nemes gyümölcsfákat szaporítani és forgalomba hozni s községi és járási faiskolák részére megbízható vadoncokat (alanyokat) nevelni. Forgalomba hoz kipróbált fajtiszta anyafákra oltógalyakat, a leginkább bevált Coniferákat, disz- és közönséges fákat, diszcserjéket és a legkülönbözőbb fajtájú bogys gyümölcsöket. Habár elsősorban a vidéknek megfelelő fajtákat törekszik forgalomba hozni, állandóan figyelemmel kísér bárhol megjelenő új fajtákat, azokat kipróbálja és a mennyiben bevalnak, tovább szaporítja. A faiskolának a külföldön is igen jó hírneve van. őszi és sárga barackfajtái Európáig ismertek és külföldi kiállításokon is kitüntetésekben részesültek. A faiskola kiterjedése 70 hold.

Schulpe Vilmos és Alfonz uradalma Törökkanizsán. A birtok nagysága: 2000 kat. hold. Az uradalom állattenyésztéséből megemlítendő a nyugati szarvasmarhatenyésztés, a mangalicza sertésenyésztés és a fajbaromfitenyésztés. Hagymát is termel 30—35 kat. holdon. Van 16 kat. holdas halastava, melyben potykákat tenyész és ezeket Szegeden értékesíti.

Gróf Zichy Mária Fedora és Anasztázia uradalma Torontálorszában. Összterület: 4570 kat. hold, mely 100 hold kert és beltelek kivételével, csupa szántó. Lóheremagot 130 és dohánnyt 66 kat. holdon termel. Lóállománya 38, marhaállománya 277. Van gőzmalma is.

Gróf Maldeghem testvérek birtoka Törökkanizsán. Összterület 1880 kat. hold, melyből 1694 hold szántó. E birtokon nagyban termelnek hagymát, paprikát és czirokat. Van ardenni lótenyésztes, vöröstarka marhatenyésztés és mangalicza sertésenyésztés. Halastava is van, pontytenyésztésre. Bolgárkertészet 22 holdon, mely 4400 koronát jövedelmez. 600 holdon a mélyművelést bérgőzeké végzi. A birtokot Léderer Artur és Károly bérlik.

Báró Nikolics Mihály maczedóniai uradalma. Az összterület 2632 kat. hold, melyből Winter Fülöp 2000 holdat bérel. Van mangalicza sertésenyésztése 70 anyakoczával és annak szaporulatával. Fehér és tarka szarvasmarhaállománya közel 300 drb.

Zombori Rónay Ernő uradalma, Kiszombor. A birtok nagysága: 1750 hold. A birtok állatte-

nyésztéséből megemlítendő a könnyű félvér lótenyésztes, a simmenthali és berni keresztezésű tehenészet létszám: (287 db.) A tejet a szegedi központi tejcsarnokban értékesíti. A mangalicza sertésenyésztés (létszám: 575 drb.) és a hamshir juhászat. A talaj előkészítése őszi kalászosok alá: Takarmányfélék után két szántás, tengeri és cukorrépa után egy szántás és a szükséges fogasolás, száraz idő esetén gyűrűs hengerezés. Tavasszal kalászosok alá: tarlóőrés, őszi mély szántás, tavasszal fogasolás vagy extirpálás. Kapások alá: gabona után trágyázva lesz a tarló és rögtön alászántva és őszielő mélyen megszántva. Tavasszal vetés előtt porhanyítás. Takarmányfélék alá: tarló trágyázva, leszántva, télen mélyszántás, tavasszal porhanyítás. A luczernát gabona közé veti. A birtok kezelése a következő irányelvek szerint történik: 2 5 rész gabona, 2 5 rész kapásnövény (legnagyobb részben cukorrépa), 1/5 rész takarmány. A birtoknak évenként 20—25 %-át trágyázzák. Van mezőgazdasági szeszgyára 939 hl. contingenssel. Szeszt 2,3 részben cukorrépából, 1/3 részben tengeriből készít s finomítva hozza forgalomba. A szeszgyár hízalással van összekötve. Az uradalom 1911. évi átlagtermése volt: őszi búzából 11.37 q; árpából 8.12 q; zabból 14.24 q; cukorrépából 150 q; 1910-ben szemes tengeriből 15 q; 10 éves átlagtermés őszi búzából 10 q; árpából 8 q; zabból 10 q; cukorrépából 150 q; szemes tengeriből 16 q. Cukorrépat 300 kat. holdon termel.

Rónay Jenő uradalma. Kiszombor. A birtok nagysága: 1786 kat. hold. A mélyművelést egy garnitúra Mc La-en magánjáró-rendszerű gőzeké teljesíti. Az uradalomból 200 hold kerti művelésre, makói kisgazdáknak van bérbe adva. A szőlő 145 kat. hold. Többi földjein szabadgazdálkodás folyik, a következő irányelvek alapján: 1/3 kalászos, 1/3 kapás, 1/3 takarmány. Az állattenyésztéséből kiemelendő az amerikai, valamint a muraközi lótenyésztes (az állomány: 91 drb.), az ultieni tehenészet (létszám a borjúkkal együtt 213 drb.) A tehenészetből a tejet Makón értékesítik nyáron 14, télen 16 fillérért. Fejési évi átlag, a borjúnevelésre fordított tejen kívül, teheneként 4.5 liter. Megemlítendő még a fésűs gyapjas juhászat és a mangalicza sertésenyésztés. Az uradalom nagyarányú cukorrépatermesztést üz.

Báró Csávossy Gyula bobdai uradalma. A birtok nagysága: 9500 kat. hold. Az uradalom legnagyobb része bérben van. A házi kezelésben levő részletről megemlítendő az angol félvér ménés és a merinói juhászat.

Báró Csávossy Béla csávosi uradalma. A birtok nagysága: 3000 hold, mely különböző nagyságú részletekben bérlet útján kezelik.

Rónay Aladár kiszombori gazdasága. A birtok nagysága 1000 hold. Megemlítendő a birtok állattenyésztéséből a félvér ménés (létszám 48 drb.) és a tehenészet. A tejet a szegedi központi tejcsarnokban értékesíti. Az 1911. évi átlagtermés volt őszi búzából 13.50 q. A 10 éves átlag termés pedig következő volt: őszi búzából: 11 q; árpából 8 q; zabból 12 q; dohánnyból 8 q. Cukorrépat 150, dohánnyt 60 kat. holdon termel.

Polakovits Mátyas rudnai bér gazdasága. A birtok nagysága 6000 kat. hold. A mélyművelést egy garnitúra Fowler féle kétegyprendszerű gőzeké teljesíti. Az uradalom magyar gulyát, magyar és muraközi keresztezésű ménest tart és mangalicza sertésenyésztése van. A gazdaságot 6-os forgóban kezelik, hat évenkénti trágyázással. Évenként 33% őszi, 27% tavaszi gabona és 40% takarmány és kapás (kender és cukorrépa) van vetve. A gazdaság 1911. évi átlagtermése őszi búzából 11 q; árpából 10 q; zabból 10 q; 1910-ben szemes tengeriből 20 q; 10 éves átlagtermése a következő volt: búzából 9 q; árpából 10 q; zabból 11 q; szemes tengeriből 15 q.

Botka Béla décsi gazdasága. A birtok nagysága: 1400 kat. hold. A mélyművelést egy egyegyprendszerű gőzeké teljesíti. A talaj előkészítése az egyes növények alá a következőleg történik: őszielő alá: tarló buktatás, keverő és vetőszántás, tavasziak alá mély szántás fogatos örvél és cukorrépa és tengeri alá gőzeké szántás 20 cm. mélyen. A gazdaság négyes forgó szerint kezelik. Cukorrépat 100, lent 30 kat. holdon termel. Van fűztelepe, melyet kosárfonók révén értékesít és négy km. hosszú mezei vasútja. Megemlítendő az arabs ménés, a magyar gulyabeli marha és a mangalicza sertésenyésztés. A gazdaság 1911. évi átlagtermése volt: őszi búzából 9 q; tavaszi árpából 7 q; zabból 11 q; cukorrépából 150 q; 1910-ben szemes tengeriből 16 q; 10 éves átlagtermése következő volt: búzából 7.40 q; árpából 5.70 q; zabból 9 q; szemes tengeriből 10 q.

Farkas Gejza dr. gazdasága. (A birtok bérlelője Löwy Zsigmond.) A birtok nagysága: 925 kat. hold. A mélyművelést a nagybecskerekvidéki gőzekeszővetkezet kétegyprendszerű gőzekéje teljesíti. Megemlítendő a bonyhád-simmenthali tehenészet. A tejet Nagybecskereken értékesítik, nyáron 20, télen 24 fillérért literenként. A gazdaság 1911. évi átlagtermése őszi búzából 11.50 q; árpából 10 q; zabból 11 q; cukorrépából 160 q; hat éves átlag termése volt őszi búzából 9.15 q; árpából 8.50 q; zabból 8.75 q; tengeriből 12 q.

Bezuk testvérek klári gazdasága. A birtok nagysága 842 hold, a bérlet nagysága 1200 hold. A birtok állattenyésztéséből megemlítendő a tiszta vérű (nagy részben Svájcából importált) simmenthali és simmenthali-bonyhádi keresztezésű tehenészet, mely után a tejet helyben átvéve, literenként 12 fillérért értékesíti. Megemlítendő továbbá a Nonius-ménés és a mangalicza sertésenyésztés. A birtok szabadgazdálkodással kezelik, nagyarányú takarmánytermesztéssel. A talajelőkészítés következőleg történik. Tengeri (négyzetes ültetési móddal) és hagyma alá: tarlóhántás, utána őszi mélyszántás s tavasszal kultivátorozás. őszi búza alá: takarmány vagy repce elvetemény után két szántás és vetés előtt kultivátorozás, stb. A birtok öt évenként átrágyáztatik. Az 1911. évi átlagtermés volt őszi búzából 11.70 q; árpából 15.40 q; zabból 17.51 q; szemes tengeriből az 1910. évben 21 q. A 10 éves átlagtermés: búzából 11 q; árpából 14 q; zabból 12 q; szemes tengeriből 12 q. A borjúk felnevelése a legszigorúbb szelektálás elvei szerint történik s csak a legkiválóbb fejési eredményt felmutató s külsőleg is kifogástalan tehenek borjai neveltetnek fel.

Serbán János gazdasága. Klári. A birtok nagysága 471 kat. hold. A birtok állattenyésztéséből megemlítendő a félvér ménés és a lincolnshirei keresztezésű sertésenyésztés. A birtok a szabadgazdálkodás elvei szerint kezelik s nagy arányú hízalással s ennek kapcsán nagyméretű takarmánytermeléssel van egybekapcsolva. 35 holdon hagymát is termel. A birtok

1911. évi átlagtermése volt búzából 12·30 q; zabból 16·60 q; szemes tengeriből az 1910. évben 20 q.

Draxler Brunó jorgoványi gazdasága. A birtok nagysága: 1080 kat. hold. Állattenyésztéséből megemlítendő a félvér ménes (16 anyakancza, 34 csikó és 1 mén), a magyar gulyabéli szarvasmarhatenyésztés (40 drb. tehén) és a mangalicza sertésenyésztés. Évenkénti hizlalás 30 drb. tinó és ökör. A gazdaság 1911. évi átlagtermése őszi búzából 12 q; árpából 13·50 q; zabból 12·10 q; cukorrépából 150 q; 1910-ben szemes tengeriből 18 q. Tíz éves átlagtermése pedig őszi búzából 8·35 q; árpából 9·60 q; zabból 10·10 q; szemes tengeriből 14 q.

Báró Liphay Frigyes lovrini gazdasága. A birtok nagysága: 1144 kat. hold. Jelentékeny része a kertészkedéssel nagy előszeretettel és nagy arányokban foglalkozó lovrini kisbirtokoknak kerti veteményezésre van bérbe adva, holdanként 100—160 koronáért. A házi kezelésben maradt részleten a mélyművelést magánjáró gözke teljesíti. Nagy hírnévnek örvend a báró Liphay-féle Dőry származású angol félvér ménes, megemlítendő továbbá a berni tehenészet. Kiemelendő br. Liphay Frigyesné messze földön híres házinyúltenyésztése, mely már számos első díjat nyert. A birtok átlagtermése volt 1911-ben őszi búzából 9·20 q; árpából 15 q; zabból 17 q; 1910. évben szemes tengeriből 9 q. Tíz éves átlagtermése pedig következő volt: őszi búzából 10 q; árpából 14 q; zabból 12 q; szemes tengeriből 12 q.

Szent-Ivány Zoltán gazdasága. Szent-Ivány tanya. A birtok nagysága: 1650 hold. Kiemelendő a 120 hold kiterjedésű nemes fűztelep. A birtoknak a hullámtérbe eső része (145 hold) káposzta-termelésre holdanként 70 koronáért bérbe van adva. A gazdaság állattenyésztéséből nevezetes a mangalicza sertésenyésztés (100 drb. kocza). Tíz éves átlagtermés volt búzából 9·5 q; zabból 14 q; tengeriből 14 q.

Bayer Alajos bocsári gazdasága. A birtok nagysága 1383 hold; ebből 783 hold szántó, 600 hold kaszáló és legelő. Igás erő 12 négyes ökör és 6 négyes lófogó. A mélyművelést gözke bérszántással végzik. Állattenyésztéséből megemlítendő a félvér Nonius lótenyésztés (16 darab kancza), a simmenthali szarvasmarhatenyésztés (18 darab tehén és bábolnai bika), 60 darab gulyabéli magyar tinónevelés, mangalicza sertésenyésztés (50 darab kocza; tenyészkánok nevelése községek részére) és fésűs-gyapjas juhászat (létszám 400 darab anya és szaporulata; gyapjuértékesítés a budapesti gyapju-aukción.) Említésre méltó Bayer Alajosné baromfitenyésztése. A gazdaság 1911. évi átlagtermése volt őszi búzából 12 q, árpából 10 q, zabból 11 q, cukorrépából 190 q; 1910-ben szemes tengeri 16 q. Tíz évi átlagtermése pedig őszi búzából 9·20 q, árpából 7·50 q, zabból 8·50 q, szemes tengeriből 12 q.

Draxler Ferenc nagykikindai gazdasága. A birtok nagysága 1021 kat. hold. Állattenyésztéséből megemlítendő az angol félvér és igás ménes, a magyar gulyabéli szarvasmarha és mangalicza sertésenyésztés. Az 1911. évi átlagtermés volt: őszi búzából 12 q; árpából 15 q; zabból 10 q; cukorrépából 150 q; 1910-ben szemes tengeriből 16 q.

Rohonczy Gida gyöngyszigeti gazdasága. (Törökbecse.) A birtok nagysága 650 kat. hold. Nevezetes a telivér, a félvér és a hidegvérű ménes (létszám 100 drb.) Nevezetes versenylovak: Ez Tip, Zabfaló, Ugrifüles, Szivárvány, Zabolátn. Nagyklasszisú versenyeket nyert versenylovak: Hableány, nyert kb. 200.000 koronát; Eszterfi, nyert kb. 70.000 koronát, Ezermester ugyanannyit, Ezeregyjé Hamburgban nyerte meg a nagy Criteriumot, 32.000 márkát és két 8000 márká értékű tiszteletdíjat. Tógó, Eszmadta és Belrain, melyek egyenként 30.000 K-án felül nyertek. Nevezetesebb anyakanczái: Ezredév, Etuska, Falut ér, Ezerjó, Estifény. A gazdaságnak bonyhádi szarvasmarha- és mangalicza sertésenyésztése van. A birtok kezelése kertgazdasági üzemmellel van összekapcsolva. Kilencz holdon fehér ananász-eper, melyből epervélő és Jam készül, a mit dobozokban Orosz- és Németországba szállít; két hold málna, szintén Jam és szörpök számára, 10 hold őszi barack, 20-féle faj; egy speciális új faj, a Péche Japonais, 10 hold meggy, cseresznye, körte, alma, dió, kajszin barack, 20 hold dinnye, köztük a híres Tiszagyöngye, 100 hold csemege szőlő 120 fajban és 10 hold konyhakert. Van saját csatornázása 60 holdra és 6 km. gazdasági vasútja. A búza előveteményei: dinnye, eper és luczerna. A birtok fele kapással van bevetve. Van 40 hold halastava is. A ménes számára 40 hold luczernás van. Az 1911. évi átlagtermés volt: őszi búzából 11 q; árpából 12 q; zabból 13 q; 1910. évben szemes tengeriből 15 q; 10 éves átlagtermés szemes tengeriből 15 q.

Scharff Alajos újszilaspusztai gazdasága. A birtok nagysága: 1076 kat. hold. Megemlítendő a simmenthali és berni keresztezésű tehenészet. Különösen szép a szőke mangalicza-sertésenyésztés, melyből a köztenyésztés céljaira és magántenyésztőknek évenként nagy mennyiséget ad el. A tejet évi szerződéssel, Budapesten vagy Szegeden értékesítik, naponként egyszer szállítva, mely célból 3—4 R^o-re hűtik le. A talaj előkészítése az egyes növények alá következőleg történik: búza alá az elővetemény szerint két vagy három szántás, de kukoricza és répa után csak egy szántás. Tavaszrak alá tarlóhántás, őszi mélyszántás, részben gözkevel, tavasszal részben porhanyítás, részben szántás. A gazdaság vet 50% búzát, 50% tavaszit és luczernát turnuson kívül. A gazdaság 1911. évi átlagtermése volt őszi búzából 11·70 q; árpából 9·25 q; zabból 14·10 q; 1910. évben szemes tengeriből 12 q.

Gróf Zichy Andorné, szül. Bajzán Irma pészaki gazdasága. A birtok nagysága: 941 kat. hold. Megemlítendő a hidegvérű lótenyésztés és a berni keresztezésű tehenészet. A tej a házi szükségletre, gazdasági alkalmazottak illetményére és a főlöleg a borjúk itatására fordítatik. Szabadgazdálkodás folyik, a következő irányelvekkel: 33% őszi kalászos, 9% tavaszit kalászos, tengeri 24%, egyéb kapás- és ipari növény (czirok, cukorrépa, kender) 28%, takarmány 15%. A gazdaság 1911. évi átlagtermése őszi búzából 11 q.; árpából 8 q; zabból 12 q.; 1910-ben szemes tengeriből 24 q; 10 éves átlagtermése pedig volt őszi búzából 9·50 q; árpából 9 q; zabból 10 q; szemes tengeriből 16 q.

Pap Géza, Ernő és Dezső uradalma. A birtok nagysága 2400 hold. A mélyművelést a nagybecskerekvidéki gözkekeszövetkezet gözkejeje teljesíti. A birtok állattenyésztéséből megemlítendő a lipiczai ménes, a tisztavérű karakul és karakul-raczká keresztezésű juhászat, a magyar gulya és a mangalicza és lincolnshirei sertésenyésztés. Az 1911. évi átlagtermések voltak:

búzából 11 q.; zabból 8 q.; cukorrépából 200 q.; 1910. évi tengeri termés 8 q. A hullám-téren körülbelül 200 hold káposzta termelés van. Tíz éves átlagtermés búzából 8·5 q; zabból 8 q; tengeriből 15 q.

Jagódiés Bogumil pusztalécezi uradalma. Nagysága: 2000 kat. hold. A mélyművelést a gyéri gözkekeszövetkezet gözkejeje teljesíti. Megemlítendő az angol félvér ménes (létszám 75 drb.) a mangalicza sertésenyésztés (létszám 252 drb.) és a Steuger-féle (Leutevitz) merinó juhászat (létszám 700 drb.) 1911. évi átlagtermés volt őszi búzából 9 q; árpából 11 q; zabból 10 q; cukorrépából 100 q; 1910. évi tengeri termés 16 q.

Solymos Elemér törökbecsei gazdasága. A birtok nagysága 700 kat. hold. A mélyművelést saját Mc. Laren-féle gözkejeje teljesíti. Szőlő 60 k. hold. Jelentékeny hírnévnek örvend a gazdaság félvér ménese, mely 30 anyakanczából, 60 csikóból áll. Az 1911. évi átlagtermés volt: őszi búzából 12 q; árpából 9 q; zabból 11 q.; a 10 évi átlagtermés volt őszi búzából 10 q; árpából 10 q; zabból 8 q; szemes tengeriből 15 q. A gazdaságban ez évben nagyszabású kereskedelmi kertészetet rendeztek be, főleg korai kertvetemények előállítására.

Mihálovits Ödön dr. melenczei gazdasága. A birtok nagysága 850 kat. hold. Állattenyésztéséből megemlítendő a bonyhádi-simmenthali keresztezésű tehenészet (30 drb. tehén). A tej Nagybecskereken házhoz szállítva értékesítetik, 20 fillér átlagáron. Említésre méltó továbbá a mangalicza sertésenyésztés (36 drb. öreg kocza).

Demkó Pál, Dezső, Vidor István és Miklós gazdasága, Bóka. 725 kat. hold, melyet bérlet útján hasznosítanak.

Jagódiés János bókai gazdasága. A birtok nagysága: 400 kat. hold. Megemlítendő a mangalicza sertésenyésztés és a merino juhászat.

Dellimanic Lajos dr. kurjácskai gazdasága. A birtok nagysága: 360 kat. hold. Állattenyésztéséből megemlítendő a Nonius félvér lótenyésztés és a piros-tarka szarvasmarhatenyésztés. A gazdaság 1911. évi átlagtermése őszi búzából 9·5 q; zabból 12 q; tavaszit árpából 13 q; cukorrépából 115 q; (1910-ben) szemes tengeriből 6 q; fohagymából 20 q; mákból 3 q; luczernamagból 2·5 q; 10 éves átlagtermése pedig volt őszi búzából 9 q; zabból 10 q; szemes tengeriből 14 q.

Kovács József és neje gazdasága Szentivánon. Összterület 546 kat. hold. Kisebb lótenyésztése van, többnyire állami ménék után. Szarvasmarhaállománya közel 100 drb. és mangalicza sertésenyésztése. Van 3000 négyszögöles halastava.

Récsei Ede dr. gazdasága. Gyála és Szárcsa. Összterülete Gyálán 1080, Szárcsán 1800 kat. hold. Megemlítendő a magyargulyabéli szarvasmarha és a mangalicza tenyésztés.

Biliúz Béla Zsiborai gazdasága. A birtok nagysága 1800 hold, magyargulyabéli szarvasmarha és mangalicza sertésenyésztéssel.

Hadjy Károly nagyszentmiklósi gazdasága. Nagysága: 403 kat. hold. Felemlítendő a Nonius tájfajta lótenyésztés (létszám 17 drb.), a piros-tarka szarvasmarhatenyésztés (létszám — az igás fogatokon felül — 26 drb.) és a mangalicza sertésenyésztés (létszám 12 drb. kocza). A gazdaság 1911. évi átlagtermése őszi búzából 12 q; árpából 12 q; zabból 9 q.

Báró Jordis Camilló köcsői gazdasága. A birtok nagysága: 600 kat. hold. A gazdaság 1911. évi átlagtermése: őszi búzából 9 q; árpából 18 q; zabból 9 q; 1910. évi tengeri termés 16 q.

Wagner Mátyás pusztaternyei bér gazdasága. Nagysága: 575 kat. hold. Felemlítendő a Nonius és félvér lóállomány és a bonyhádi tehenészet. A talaj előkészítése az egyes növények alá következőleg történik: búza alá tarlóbuktatás, mélyszántás és vetőszántás, tavaszit alá egy jó őszi szántás és tavasszal gruberoszás. A gazdaságban hetes vetőforgót alkalmaznak. Az 1911. évi átlagtermés őszi búzából 10 q; zabból 8 q; cukorrépából 120 q; 1910-ben szemes tengeriből 20 q; 10 éves átlagtermése őszi búzából 10 q; árpából 12 q; zabból 10 q; szemes tengeriből 15 q.

Ekkert Gyula mokrini gazdasága. A birtok nagysága: 437 kat. hold. Megemlítendő a berni keresztezésű szarvasmarhatenyésztés (létszám 12 drb.). 1911. évi átlagtermés volt őszi búzából 10 q; árpából 13 q; zabból 8 q; repceből 6 q; 1910-ben szemes tengeriből 12 q.

Antalfy Zsiross József tógyéri gazdasága. A birtok nagysága: 470 hold. A talaj előkészítése az egyes növények alá következőleg történik: a búzat rendszerint háromszor szántott földbe vetik. A zab és tengeri földjét ősszel felszántják és tavasszal fogasolás után vetik be. A gazdaság hármast vetőforgót alkalmaz. Az 1911. évi átlagtermés őszi búzából 8·45 q; árpából 10 q; zabból 11·50 q; szemes tengeriből 1910. évben 16 q; 10 éves átlagtermése következő volt: őszi búzából 8 q; árpából 10 q; zabból 11 q; szemes tengeriből 16 q.

Orsó Gáspár magyarszentmiklósi gazdasága. A birtok nagysága 540 kat. hold. Megemlítendő a Nonius lótenyésztés (létszám 26 drb.), a magyar és piros-tarka szarvasmarhatenyésztés (létszám 70 drb.) A tej Nagybecskereken házhoz hordva értékesítetik. Említendő továbbá a mangalicza sertésenyésztés (létszám 171 drb.). A gazdaság 1911. évi átlagtermése őszi búzából 12 q; árpából 10 q; zabból 11 q; 1910-ben szemes tengeriből 20 q.

Szekeres Kálmán csenei gazdasága. A birtok nagysága: 423 hold. A gazdálkodás irányelve 50% búza, 50% tavaszit. A gazdaság 1911. évi átlagtermése őszi búzából 11·20 q; zabból 9·50 q; 1910. évben szemes tengeriből 20 q.

Weiler Rezső valkányi gazdasága. A birtok nagysága: 850 kat. hold. A birtok állattenyésztéséből megemlítendő a Nonius lótenyésztés (40 drb.) és a simmenthali szarvasmarhatenyésztés (60 drb.). A tejet a szegedi tejcsernókba szállítja, télen 16 fillér, nyáron 11 fillér literenként. A gazdaságban hizlalás is van. Az 1911. évi átlagtermés volt őszi búzából 9 q; árpából 9 q; 1910-ben szemes tengeriből 12 q; 10 éves átlagtermése következő volt: őszi búzából 8 q; árpából 8 q; zabból 8 q; szemes tengeriből 7 q.

M. kir. földművelésiskola Kristóf tanintézet Nagyszentmiklós. Nagysága: 124 kat. hold. Állattenyésztéséből megemlítendő a Nonius tájfajta lótenyésztés (12 drb.), a simmenthali és simmenthal-bonyhádi szarvasmarhatenyésztés (50 drb.). A tejet nyersen a nagyszentmiklósi tejszövetkezetben literenként 12 fillérért és az esedékes zsirpercentért (literenként 1 fillér)

értékesíti. Említendő továbbá a yorkshirei sertésenyésztés (45 drb.). Az 1911. évi átlagtermés volt őszi búzából 16·20 q; árpából 16·63 q; káposztarepczéből 17·19 q kat. holdanként; zabból 15·02 q; 1910-ben szem. tengeriből 19·86 q; 10 éves átlagtermés volt őszi búzából 11·54 q; árpából 12·90 q; zabból 11·84 q; szem. tengeriből 14·25 q.

Iff. Bobor Gyula alsóaradi gazdasága. A birtok nagysága 462 kat. hold. Haszonbérbe van adva kisbirtokosoknak, kik holdanként 80 korona bért fizetnek.

Horváth Károly gazdasága Nagytószeg. A birtok nagysága 280 hold. Megemlítendő a félvér Nonius lótenyésztés (létszám 40 darab) és a bonyhádi szarvasmarhatenyésztés (tehén és üsző, összesen 20 darab). Az 1911. évi átlagtermés volt búzából 9 q, zabból és árpából 10 q, tengeriből (az 1910. évben) 10 q.

Vinczédiy Izsó nagyikikindai gazdasága. A birtok nagysága 180 hold. Háromnegyed részét harmadosok művelik, kiknek a vetőmagot a tulajdonos adja. Az 1911. évi átlagtermés volt őszi búzából 8 q; árpából 7 q; zabból 10 q; 1910-ben szemes tengeriből 14 q. 10 éves átlagtermés volt őszi búzából 9 q; árpából 10 q; zabból 11 q; szemes tengeriből 12 q.

Ehrling Ottó dr. mokrini gazdasága. Területe: 265 kat. hold. 1911. évi átlagtermés volt őszi búzából 11·20 q; zabból 12 q; cukorrépából 120 q. 1910-ben szemes tengeriből 22 q. 10 éves átlagtermés volt őszi búzából 10 q; zabból 9 q; szemes tengeriből 15 q.

Korell Mihály pusztadörsi gazdasága. Megemlítendő a 30 darab fejős tehénből álló tehenészet, napi 100—160 liter tejtermeléssel. A tejet a szegedi központi tejcserneknek szállítja, nyáron 13 fillér, télen 16 fillér áron.

Mixich Vincze (Stevin) köcsei gazdasága. Nagysága: 210 kat. hold. Állattenyésztéséből megemlítendő a Nonius lótenyésztés (18 darab) a magyar és piros-tarka szarvasmarhatenyésztés (34 darab), a mangalicza sertésenyésztés (100 darab) és a cigája juhászat (130 darab). A gazdaság 1911. évi átlagtermése őszi búzából 10 q; árpából 8 q; zabból 12 q; 1910-ben szem. tengeriből 15 q; 10 éves átlagtermése következő volt: őszi búzából 9 q; árpából 7 q; zabból 10 q; szemes tengeriből 10 q.

Neurohr Miklós garabosi gazdasága. Nagysága: 202 hold. Állattenyésztéséből megemlítendő a Nonius tájfajta lótenyésztés (24 darab), a részben importált svájci, részben simmenthali és bonyhádi keresztezésű szarvasmarhatenyésztés (22 darab). A tejet a községi tejszövetkezetben értékesítik. Említendő továbbá berkshirei és mangalicza sertésenyésztése (22 darab). A gazdaság és általában az egész községi határfelelő részben búzával, felelő részben tengerivel, zabbal, cukorrépával, moharral, vagy más takarmánnyal van bevetve. A gazdaság 1911. évi átlagtermése volt őszi búzából 14 q; zabból 12 q; 1910-ben szem. tengeriből 24 q. 10 éves átlagtermés volt őszi búzából 10 q; zabból 9 q; szemes tengeriből 15 q.

Mayer Mihály nagytószegi gazdasága. A birtok nagysága: 212 hold. Megemlítendő a vörös-tarka szarvasmarhatenyésztés (25 darab) és a mangalicza sertésenyésztés (20 darab). Az 1911. évi átlagtermés volt: őszi búzából 10 q; zabból 12 q; 1910-ben szemes tengeriből 25 q. 10 éves átlagtermése következő volt: őszi búzából 10 q; zabból 10 q; szemes tengeriből 15 q.

Aubermann Miklós ócsanádi gazdasága. A birtok nagysága: 89 kat. hold. Megemlítendő a Nonius tájfajta lótenyésztés (12 darab), a berni-bonyhádi keresztezésű szarvasmarhatenyésztés (20 darab) és a mangalicza sertésenyésztés (7 darab). A tejet az ócsanádi tejszövetkezetben értékesíti. A gazdaság kétharmad részben őszi, egyharmad részben tavaszi vetéssel van bevetve. A gazdaság 1911. évi átlagtermése volt: őszi búzából 11·13 q; árpából 13·10 q; zabból 9·45 q; 1910-ben szemes tengeriből 11·80 q. 10 éves átlagtermés pedig volt: őszi búzából 10·01 q; árpából 11·86 q; zabból 10·55 q; szemes tengeriből 12 q.

Blickling József öregfalui gazdasága. Nagysága: 64 hold. Felemlítendő a vörös-tarka tehenészet és a mangalicza sertésenyésztés. A tejet borjúnevelésre fordítja. A gazdaság 1911. évi átlagtermése volt: őszi búzából 9 q; zabból 18 q; 1910-ben szemes tengeriből 20 q. 10 éves átlagtermés volt: őszi búzából 8 q; zabból 14 q; szemes tengeriből 17 q.

Wind János nagyszentmiklósi gazdasága. Nagysága: 96 hold. Állattenyésztéséből felemlítendő a Nonius tájfajta lótenyésztés (10 darab), bonyhádi, simmenthali keresztezésű tehenészet (6 darab), a mangalicza és berkshirei sertésenyésztés (22 darab). A tejet a nagyszentmiklósi szövetkezetben értékesíti 12 fillérért literenként. A talaj előkészítése következőképpen történik: tengeri után egy szántásban búza jön. Búza után tengeri, zab és takarmány alá tarlótorós, őszszel mélyszántás, tavasszal vetőszántás vagy extirpálás. A gazdaság 1911. évi átlagtermése volt: őszi búzából 11 q; árpából 9 q; zabból 10 q; 1910-ben szemes tengeriből 8 q. 10 éves átlagtermése pedig következő volt: őszi búzából 9 q; árpából 8 q; zabból 7 q; szemes tengeriből 9 q.

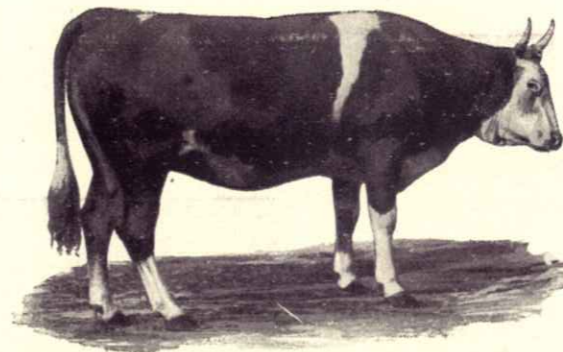
Puskás Sándor ferdinándfalvai gazdasága. Nagysága 80 hold és 120 hold bérlet. Az állattenyésztéséből felemlítendő a simmenthali és magyar szarvasmarhatenyésztés (50 darab), a mangalicza sertésenyésztés (21 darab) és a cigája juhászat (61 darab). A gazdaság 1911. évi átlagtermése volt: őszi búzából 8 q; árpából 12 q; zabból 7 q; 1910-ben szemes tengeriből 20 q.

Schönherr Péter begaszentgyörgyi gazdasága. Nagysága: 37 hold. Állattenyésztéséből megemlítendő a bonyhádi tehenészet (5 darab) és a mangalicza sertésenyésztés (21 darab). A gazdaság 1911. évi átlagtermése következő volt: őszi búzából 13 q; zabból 10 q; 1910-ben szemes tengeriből 15 q; 10 éves átlagtermése pedig őszi búzából 9 q; árpából 11 q; zabból 9 q; szemes tengeriből 14 q.

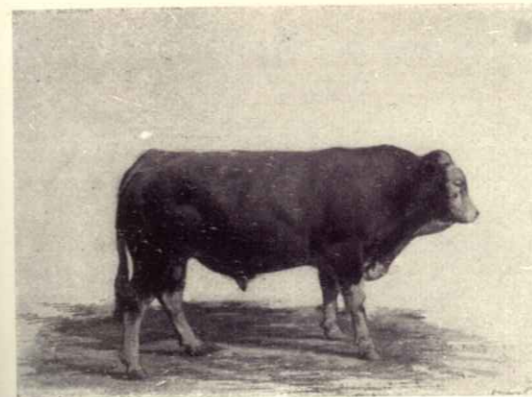
*

Uradalmak és középirtokosok gazdálkodási módszereinek méltatása.

Az alább következők célja, hogy a felsorolt uradalmak és gazdaságok rövid ismertetésének kiegészítéseként, megismertessem azokat az irányelveket, amelyek az egyes birtokok vezetésénél gyakorlatban vannak.

1

2

3

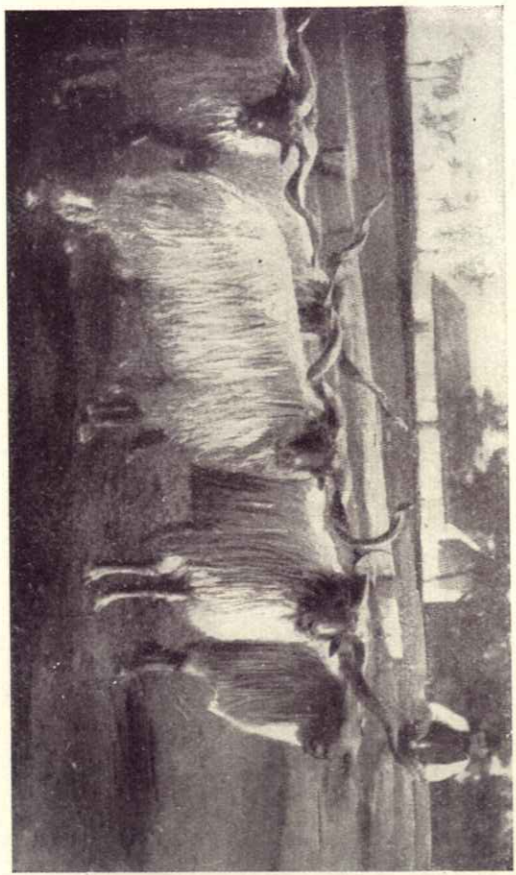

Báró Tallián Béla gazdasága. — 1. Hároméves berni üsző — 2. »Ibolya«, saját nevelésű 3 éves berni bika. — 3. »Páva«, saját nevelésű 3 éves ardenni mén. — 4. Részlet a máriatelepi csemetekertből Törökkanizsán.

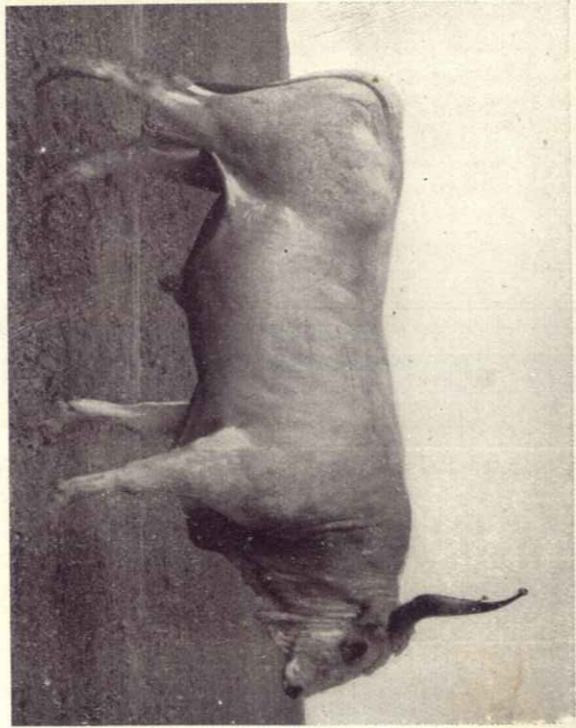
Gyertyánffy László gyérei gazdasága. — 1. Ötéves magyar bika. — 2. Hét-éves magyar bika. — 3. Raczka-juhok. — 4. Másfél éves koozák.

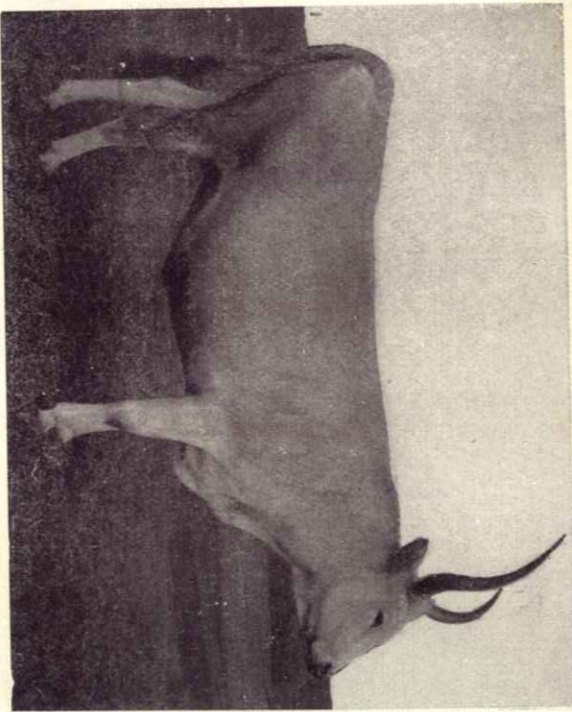
4

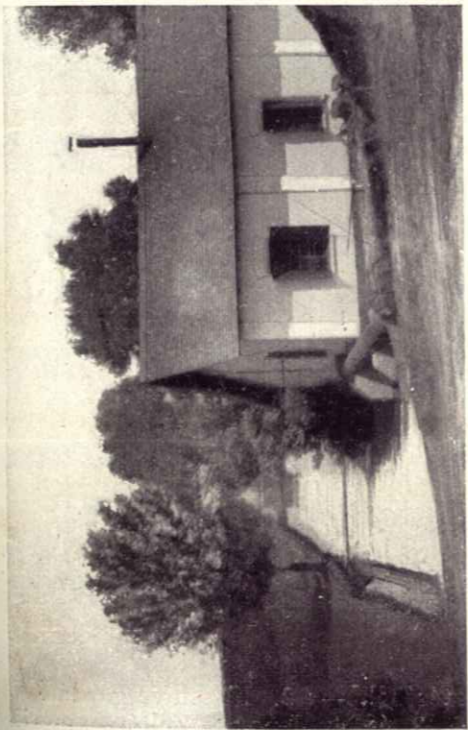
3

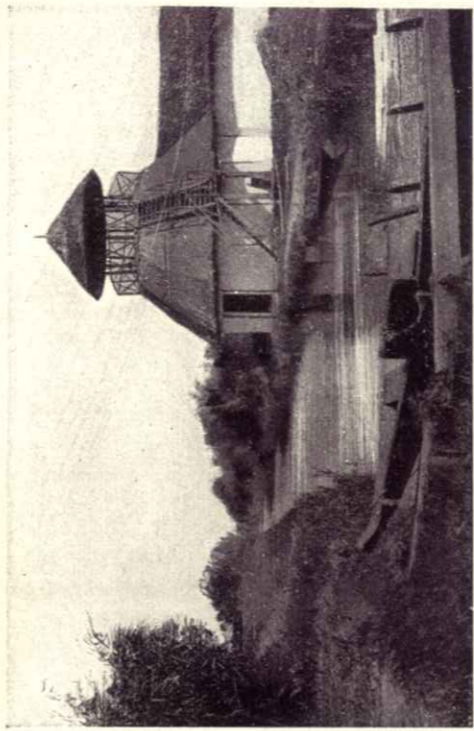
2

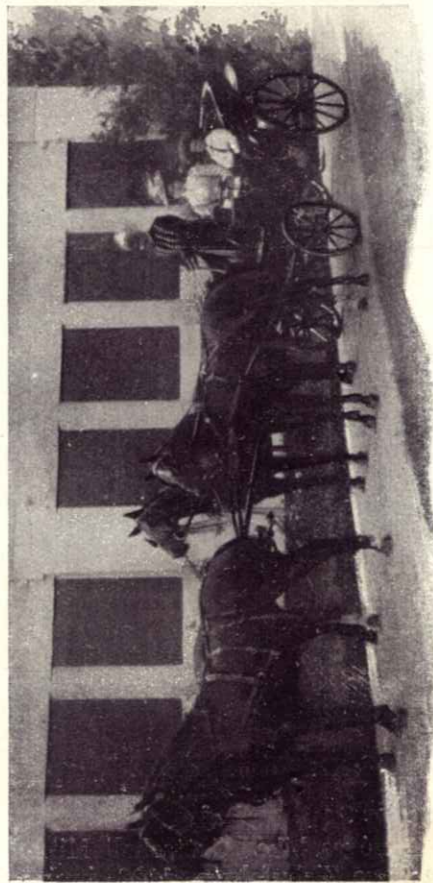
1

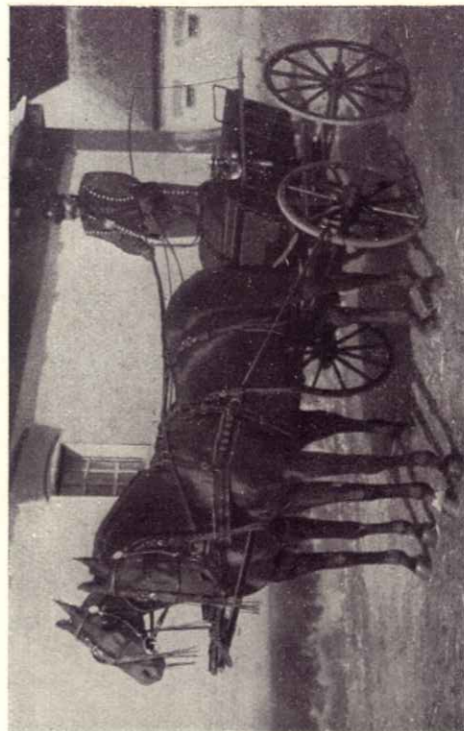
1

2

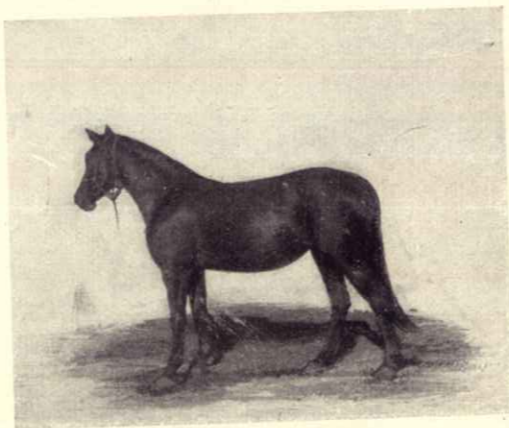
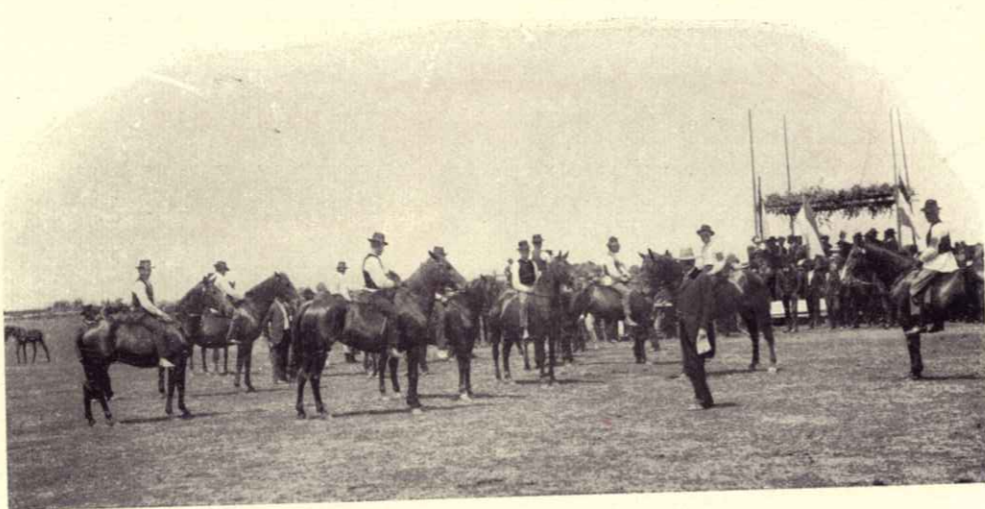
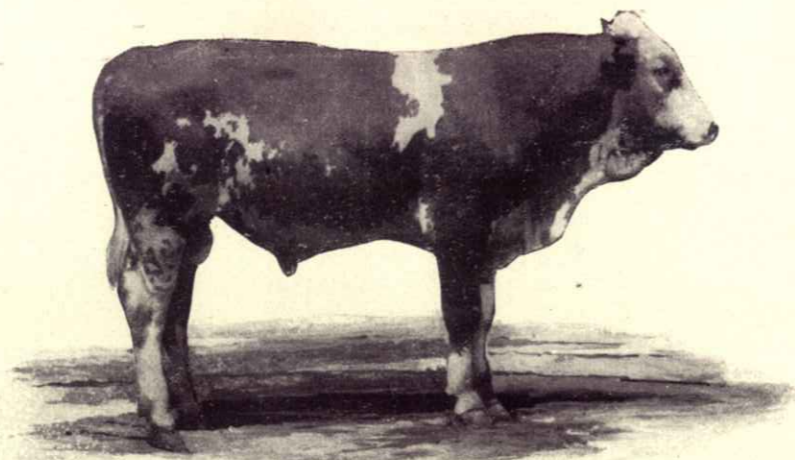

3

4

1. A gróf Harnoncourt-féle écskai uradalom szivattyútelepe és halgyűjtő csatornája. — 2. Halász-csárda a halgyűjtő csatornánál. — 3. Négyesfogat Gyertyánffy László gyérei ménéséből. — 4. Bottka Béla két saját nevelésű 8 éves arabs anyakanczája.

1. Egyéves bika Gottschall Miklós tenyésztéséből. — 2. Földművesgazdák sikerversenye Zichyfalván 1908. június 28-án. — 3 és 4. Jenovay Zoltán amerikai-magyar keresztezésű ménéséből.

A talaj megművelése a különböző művelési növények alá általánosságban a következőleg történik: I. Tavasziak alá: 1. tarlóbuktatás (tárcsás boronával vagy kettes ekével) 2., őszi mély szántás (8–12"). Az őszi szántást kora tavasszal megfogasolják, a talaj nedvességének konzerválása végett, közvetlenül a vetés előtt pedig talajporhanyítóval (extirpátorral, vagy kultivátorral) megjárattatják, vagy ha nagyon kigyomosodik a föld, úgy sekély szántásban részesül, a mi főként a tengeri-földeknél szokott bekövetkezni. Sok gazdaság a tavasziak alá a tarlóbuktatást elhagyja s csak őszzel ad egy mélyszántást. II. Ősziak alá: 1. Takarmány után a) tarlóbuktatás, b) 5" mélyre keverő szántás fogasolással és sok helyen hengerezéssel, c) vető szántás. 2. Ősziak alá: zab vagy tavaszi árpa után. Ezek után igen sok gazdaság szintén három szántást ad búza alá, sokan azonban e növények után csak két szántásba vetik a búzát és pedig úgy, hogy a zab-tarlót, mihelyt felszabadul, rögtön alászántják 5–6"-re s vető alá újból megszántják. 3. Ősziak alá kender és repce után 2 szántásba kerül a búza és pedig: 1. tarló-buktatás 5" mélyen, 2. vetőszántás. 4. Kapás növények után. Tengeri, takarmány és cukorrépa után egy szántásba vetik a búzát.

Az uradalmak és középbirtokosok egy része megállapított vetésforgók szerint gazdálkodik, sokan azonban szabad gazdálkodást folytatnak. Akár vetésforgókat alkalmaznak, akár pedig szabad gazdálkodás folyik, mindig amaz irányelveket veszik figyelembe, hogy minden növényt a helyi viszonyoknak megfelelő elővetemény után vessenek. Így a búzát a következő elővetemények után vetik: takarmánynövények, takarmányrépa, zab, kender, repce, tengeri. Miután az összes piaci növények közül a búzát és a tengerit termelik a legnagyobb arányokban, a búzának legnagyobb mértékben a tengeri az előveteménye. És ez előveteménnyel a legtöbb helyen nagyon megelégedve, de viszont sokan vannak, a kiknél a tengeri nem bizonyult a búza kifogástalan előveteményének. E gazdaságok azután a tengeri után zabot vetnek, a búzát pedig a zab után. Most, hogy a megyei gazdasági egyesület fáradozása révén a folyó évben megépült a nagybecskereki cukorgyár, birtokosaink a cukorrépa-földet a tengerinek szánt területből hasították ki. Torontál a búza hírneves hazája, s így ennek termelésére van építve az összes gazdaságoknak egész gazdasági rendszere. A gazdaságok szántóföldjeinek 30–50%-a búzával van bevetve. Búza után vagy repce, vagy tavaszi következik és pedig: tengeri, zab, tavaszi árpa, cukorrépa, kender, len és takarmánynövények stb. Ezeknek legnagyobb része után ismét búzát vetnek, kisebb része után pedig ismét tavaszt (péld. tengeri után igen sokan zabot vetnek, tavaszi árpa után pedig takarmányt: vörös lóherát, bükkönyt stb.) A luczernát mindenütt forgón kívül vetik, a mennyiben egy jól sikerült luczernás átlagosan 8–10 évig eltart.

Az egyes növények művelési módjának ismertetése nagyon messze vezetne s így csupán azt említtem meg, hogy e tekintetben a gyakorlat és az elmélet összeegyeztetett tapasztalatai szolgálnak a legtöbb birtokosunknál követendő irányvonalul, s hogy nálunk az összes kultúrnövények művelési módja a kor színvonalán áll. Miután a tengeri a vármegyének egyik legfőbb veteménye, ennek vetési módjára annyit mégis megjegyzek, hogy a Hermann-féle művelési rendszer már nagyon el van terjedve. De nemcsak a gyakorlat által leszűrt ismereteket alkalmazzzák gazdáink, hanem sokan a tudományos bűvárkodásokkal feltárt új módokkal is kísérleteznek. Így a zombolyai uradalom, Lederer Arthur, Tallián Béla, Gyertyánffy László, Bezuk István és mások, állandóan kísérleteznek birtokaikon.

Istálló trágyával az egyes gazdaságok belterjességük s állattenyésztésük mérete szerint, 4–6 évenként trágyázzák be földjeiket s nagyon kevés az oly gazdaság, a hol csak 7–8 évenként kerül trágyázásra a talaj. Az istállótrágyán felül, uradalmaink és középbirtokosaink műtrágyákat is használnak.

A kultúrnövények termelési arányánál, mint már a vetésforgóknál említettem, a búza és a tengeri játszik a főszerepet, de azért ezeket ma már korántsem termesztik oly arányokban, mint hajdan. Régebben akárhány gazda volt, ki háromszor is vetett egymásután búzát, az pedig általános szokás volt, kétszer búzát, azután pedig tengerit vetni. Manapság, miként a vetésforgóknál már említettem, a különböző gazdaságok belterjességük mértéke szerint, szántóföldjeiknek 30–50%-án termelnek búzát, a többi területen pedig repcét, dohányt, kendert, lent, zabot, árpát (őszit és tavaszt), rozsot (végtelenül kis területen), cukorrépát, luczernát, mohart és más takarmánynövényeket és a legnagyobb

Talajművelés.

Vetésforgók.

Trágyázás.

Kultúrnövények.

arányban tengerit. A búza és a tengeri vetésének még manapság is nagy aránya azonban a közel jövőben önmagától meg fog szünni. E változást a nagybecskereki cukorgyár fogja előidézni, melyet a megyei gazdasági egyesület hosszú és fárasztó munka után, 1910-ben alapított. E gyárnak ez évben van az első campagne-ja és remélhető, hogy az egész vármegye mezőgazdasági kultúráját egy csapásra át fogja alakítani, és még jobban reá fogja terelni a már most is belterjesen gazdálkodó birtokosainkat a teljesen belterjes gazdasági üzemre. E cukorgyáron kívül vannak más gazdasági mellékiparágak is a vármegyében. Így sok gazdaságnak van mezőgazdasági szeszgyára, a zombolyai uradalomnak kenderkikészítő telepe; ezeken felül most van alakulóban a gazdasági egyesület támogatása mellett egy kenderkikészítő szövetkezet, egy önálló szövetkezeti kenderáztató pedig, melyet szintén a gazdasági egyesület alapított, már évek óta működésben van. Mindez ipartelepek és más konjunkturák, máris sok területet vonnak el a kukorica- és a búzatermeléstől, ez azonban a jövőben hatványozottan emelkedni fog.

A régebben tengeri vetésre szánt földekből hatalmas területeket sajátított ki uradalmainknak manap már virágzó állattenyésztése is, melynek részletes méltatásába azért nem bocsájtkozom, mert hisz az olvasó a birtokosok gazdaságainak ismertetésénél erre vonatkozólag teljes felvilágosítást talál. Állattenyésztésünk felvirágzásának egyik hatalmas eszközeként szerepelt az, hogy ebben a mi nagy szárazságú megyénkben a luczerna oly kitűnően díszlik. Még a legszárazabb években is 3-szor megkaszálható, csapadékdús években azonban 5 kaszálást is megad, s e mellett egy jól sikerült luczernás 7—10 évig is eltart. Egy másik tipikus takarmánynövényünk a mohar, mely a szárazsággal bizonyos határig szintén dacolni tud; ez lótakarmánnyként játszik nevezetes szerepet. Ujabb lendületet fog adni virágzó állattenyésztésünknek a fentebb említett nagybecskereki cukorgyár, a mennyiben a 40—50% répaszelet, melyet a répatermelő gazdák a gyártól visszakapnak, olcsó és kitűnő téli takarmányt szolgáltat. A helyzet tehát, melylyel állattenyésztésünk mindig jobban fejleszhető, megvan. A virágzó állattenyésztéssel pedig a virágzó mezőgazdaság karöltve jár.

Az uradalmak és középirtokosok által termelt növények fajtái között a búzából általánosságban a bánáti búza termelése van elterjedve. Ennek a búzának világhíre van. Hírnevet aczélossága és gazdag sikértartalma szerzett neki, mely tulajdonságokat a kitűnő talaj s a nyári meleg fejlesztette ki bennne. De a mily mértékben kifejlődtek minőségének kiváló tulajdonságai, olyan mértékben fejlődtek ki termelésének árnyoldalai is; nem bőtermő fajta, a megdőlésnek puha szalmája nagyon ki van téve, és a rozsdá nagyon marja. E munka írója évek óta foglalkozik a bánáti búza nemesítésével is, s örömmel jegyezhetem ide, hogy éveken át tartott nemesítési munkálattal sikerült a bánáti búzából egy jobbfeleséget kitenyészteni, mely nagyrésztben immár 6-soros s így nagyon bőtermő, s e mellett erősebb szalmája miatt a megdőlésnek és rozsdának is jobban ellentáll. E búzámat további nemesítés és nagyban való termesztetés céljából 1911-ben átadtam a magyar vetőmagvakat nemesítő intézetnek.

A bánáti búzán felül sokan megpróbálkoztak a franczia és a diószegi búza termelésével is. Az előbbinek a termelésével már felhagytak, mert nagyon későn érik s az utóbbit is csak szűk arányokban termelik, egyrészt mert szintén későn érik, másrészt pedig mert nagyon pusztítja a rozsdá. Igaz, hogy bőtermő, azonban említett rossz tulajdonságai gátat vetnek elterjedése elé. A somogyi tar-búzákat éveken át sokan termelték, azonban degeneráltsága miatt az utóbbi években felhagytak termelésével. Ezt a búzát 16 évvel ezelőtt én honosítottam meg Torontálban, s mert a rozsdának és megdőlésnek ellentálló, bőtermő és jóminőségű búzának tartom, ennek a nemesítésével is foglalkozom. Az említett fajtákon felül sok helyen Mezőhegyesről és Bábólnáról hozatott búzát termelnek. Ezek közül különösen a bábólnai nagyon jól bevált.

A tengeriből szintén nagyon sok fajtát termelnek és nagyon sok fajtával kísérleteznek. Így a Quen of Prairie (puszták királynéja) korai Mastodon lófogú fajtákkal: az alcuthival, bánkútival, ságival, a putyi-tengerivel, a pignolettóval és csinquantinóval, a florentinivel és a páduaival; továbbá különböző fehérszemű, koránérő fajtákkal. Az említettek mind jól beváltak s korábban beértek a bánátinál. A legelterjedtebben termelt fajta az úgynevezett bánáti tengeri, mely puha lévén, különösen szeszgyártásra és hízlalásra alkalmas és bőtermő is.

Ennek a nemesítési eljárása három év óta folyamatban van. A magyar vetőmagvakat nemesítő intézet (vezetője Timár János, székhelye Temesvár), továbbá Gyertyánffy László, Tallián Béla uradalma és a zombolyai uradalom tengeri nemesítésével már gyönyörű eredményeket produkáltak. A magyar vetőmagvakat nemesítő intézet temesvári telepén, hol a kitenyészett fajtákat összehasonlító termelési kísérleteknek is alávetik, ez évben legszebb eredményt adott az összes fajták között a Timár Jánostól nemesített bánáti, a Gyertyánffy Lászlótól az eredetiből kitenyészett Farmer Favorit tengeri és a putyi-tengeri.

A zabból általánosságban a közönséges zászlós zabot termelik, de sok helyen már egyéb, jobbfajta zabok termelésére tértek át a megejtett termelési kísérletek eredményeként, a mennyiben önállóan és karöltve az Országos Növénytermelési Kísérleti Állomással, több gazdával zab-termelési kísérleteket is hajtottam végre, többek között a düppai, Abundance és Biritó gyöngye zabfajtákkal, melyek egyik-másik helyen sok tekintetben jobbnak bizonyultak az itt termelni szokott közönséges fajtánál s így termelésük terjed. A zab termelése pedig vármegyénk területén dús terméssel fizet, azután meg zabból a közös vámterület importra szorul s így az önálló magyar vámtarifában a zabra kivetett 4 kor. 80 filléres vám bizonyára érvényesíteni fogja az áralakulásnál számottevő hatását. A magyar vetőmagvakat nemesítő intézet a zab nemesítését is egyik feladatául tűzte ki, s máris szép eredményt ért el.

Az árpából nagy arányokban csak az őszi árpát termelik, mely rendszerint nagy terméseket szokott adni. A tavaszi árpa csak kis mértékben van elterjedve, miután Torontálban nem terem jó sörárpa. Mindamellett tavaszi árpákkal is tettünk kísérleteket s ezeknek eredményéből kitűnt, hogy Torontál vármegyében, habár nem is elsőrangú, de a fajta helyes megválasztásával mégis elég jóminőségű sörárpát lehet termelni, de viszont azt is tapasztaltuk, hogy jobbfajták legfeljebb csak a második vagy a harmadik utántermésig tartják meg faji jó tulajdonságaikat, s ekkor is csak hatványozottan kisebb arányokban. A termelési kísérleteket több gazdaságban hajtottuk végre és pedig valamennyiben ilmiczi, hanna és chevalier árpafajtákkal. A hol a kísérlet torontálmegyei közönséges hatsoros árpával és ilmiczi árpával parallel történt, ez az ilmiczi árpa javára dőlt el, mely szebbet s jobbat termelt annál s drágább piaci árút szolgáltatott. A hol a kísérletet hanna és ilmiczi árpával hajtottuk végre, ott a hanna-árpa jobbnak bizonyult, sőt túlszárnyalta a chevaliert is. Tettek továbbá több helyen kísérletet gróf Dezasse bohuniczi javított hazai árpájával is, igen kedvező eredményvel.

Repczéből általánosságban csak a bánáti (répa) repczt termelik, s a káposzta-repczét csak szórványosan, mivel az előbbinek aratása jóval korábban beköszönt, mint a búzaaratás, s így a búzaaratásnak idejére a repcze már vagy a gazda, vagy a kereskedő magtáiraiban hever. A repczt immár korántsem termelik oly nagy arányokban, mint hajdan, sőt termelése immár aránylag kis területre csökkent és évről-évre fogy.

A kenderből már csak az olasz, a lenből pedig csak a rigai magot, vagy ezeknek az utántermeléséből nyert magot vetik. Ezek magjainak eredeti beszerzésénél és meghonosításánál a gazdasági egyesület jelentékeny szerepet játszott.

A takarmányrépából különböző fajtákat termelnek, de legelterjedtebb az oberndorfi és újabban a Vauriak takarmányrépa termelése. A takarmányrépának több fajtájával végeztem és végeztettem összehasonlító kísérleteket; így a veres és fehér eckendorfi-val, vörös olajbogyóval, oberndorfi-val, mammuttal, óvári-val és takarmány-cukorrépa-val. Legjobbnak bizonyult a takarmány-cukorrépa, mert jelentékenyen emeli a tejhozamot. Különben a nagybecskereki cukorgyár csökkenteni fogja a takarmányrépa termesztését, mert a szelet-járandóság és visszamaradó répafej révén, a cukorrépa termelő gazdánál majdnem feleslegessé teszi a takarmányrépa termesztését.

A dohánytermelés nagyarányú a vármegyében, ámbár az utóbbi túlszáz év alatt csökkent. A nagybecskereki és csókai dohánybevéltők körzetéhez tartozó termelők szegedi rózsalevelet, a zombolyai bevéltő körzetéhez tartozók pedig szegedi rózsalevelet és kapadohányt termelnek.

*

A mit az uradalmi birtokok ősi gazdálkodási módszeréről elmondottam, az körülbelül a kisbirtokosok hajdani gazdálkodási módszeréről is áll, legfeljebb

Kisbirtokosok gazdálkodási rendszere.

az a különbség, hogy az uradalmaknál divott egykori rablógazdálkodási mód még hatványozottabb volt a kisbirtokosoknál, azzal a különbséggel, hogy míg ott legalább a talaj rendszeres és jó megmunkálásban részesült, addig a kisbirtokos még erre sem helyezett súlyt.

Torontál vármegyében a kisbirtokosok gazdálkodási rendszere a nemzeti-ségek szerint mutat más és más jelleget. Nevezetesen a változott viszonyokba leghamarabb beletaláltak magukat németajkú községeink lakosai. Németajkú kisbirtokosaink ma már egyes vidékeken igazán teljesen belterjes gazdálkodást, sőt néhol kerti gazdálkodást üznek, más vidékeken pedig haladnak, vagy kezdenek a korral haladni. De még sok helyen áll a búza-kukoricza rendszer, s a hol a haladás már szárnyra kapott, ott a kukoriczának szánt területét évenként takarmánytermesztésre fordítják, a szántóföldeket jól művelik, az állattenyésztés lendületet vett, s ennek arányában a földeket kisebb vagy nagyobb mértékben rendszeresen trágyázzák. Igaz, hogy ez a haladás nem nevezhető nagy arányúnak, de ha összehasonlítjuk a multtal, a midőn a parasztság sokszor kétszer-háromszor is búzát vetett búza után, s ezt követte a kukoricza, mely után ismét búzaúntakká váltak és e mellett felléptek azokon a búzának a parazitái is¹⁾, úgy a haladás nem kicsinyelhető.

A német községek után a magyar és horvát községek lakossága kezd leginkább szakítani a régi gazdálkodási móddal, s kezd rátérni a belterjesebb gazdálkodásra. Hogy a magyaroknál ez lassabban megy, az az oka, hogy szegényebbek a németeknél. A megyei gazdasági egyesület azonban szinte atyai támogatással megmutatta ezeknek is, hogy miként lehet boldogulniok, úgy hogy most már ők is a haladók vagy a haladni akarók csoportjába sorolhatók.

A többi nemzetiségek gazdálkodási rendszere elmaradottabb, de legelmaradottabb a szerbeknél és oláhoknál. Azonban a megyei gazdasági egyesület ezekre is kiterjeszti figyelmét s a haladás már tényleg itt is sok helyen beköszöntött. A kisbirtokosok egész gazdálkodási rendszerét is át fogja alakítani a nagybecskereki cukorgyár, melynek már az ez évi első termelési évében is sok kisbirtokos termelője volt.

*

Népies szarvasmarhatenyésztés.

A kisbirtokosok gazdálkodásának reformját és felvirágzását a népies szarvasmarhatenyésztés okszerű felkarolása idézte elő. Ha a multat összehasonlítjuk a jelennel, azt látjuk, hogy míg sok helyen a szarvasmarhatenyésztés dekadenciájáról beszélnek, addig nálunk nemcsak nincs depekoráció, sőt nagymérvű a számbeli emelkedés, minőség tekintetében pedig az emelkedés még hatványozottabb. Ugyanis 12—14 évvel ezelőtt az összes megyebeli községek népies szarvasmarhatenyésztése szinte száználmas képet mutatott. Megyeszerte a magyar gulyabeli fehér marha tenyésztése divott, rosszul táplált, csenevész anyaggal, míg ma a vármegye jelentékeny részében a nyugati fajta pirostarka (simmenthali és bonyhádi) tenyész-irányt karolják fel; más vidékek megmaradtak a magyarfajta mellett, de ennek tenyésztésében immár okszerű kiválasztást üznek, s jó minőségű apaállatokat szereznek be. Szóval nálunk a népies szarvasmarhatenyésztés kezd nagy arányokat ölteni és kibontakozott az extenzivitás pongylójából, sőt sok helyen teljesen belterjes irányzatot vett. A pirostarka tenyészirány meghonosítása s felvirágoztatása a Torontálmegyei Gazdasági Egyesület nevével kapcsolatos, mely egyesület előbb széleskörű agitációt fejtett ki e tenyészirány felkarolása érdekében, azután pedig kisbirtokosokkal kirándulást rendezett Tolna-, Baranya-, Somogy- és Nyitra-megyékbe, honnan százával hozták haza a földművesgazdák a pirostarka teheneket. Később, midőn a tenyésztési kedv nagyobb lett, Svájc-ból is importált az egyesület kisbirtokosok számára tenyészteheneket, itthon pedig a jobb tenyésztési vidékeken évenként rendszeres tenyészállatvásárokat tartott. Ezek rendezésénél az volt az elv, hogy az intenzív irányzatot vett vidékek a megfelelő anyag egy részét a még nem belterjes tenyészirányú vidékek

¹⁾ A szipolyon (Anisoplia) és a hesseni légyen (Cecidomya destructor) kívül főként a fonálférgék: a szárféreg (Tylenchus devastator) és a golyóüszög (Tylenchus scandens) okoztak nagy károkat a búzavetéseknél, továbbá a búza torzsgombája (Ophiobolus), melyek ellen való védekezés megismertetése céljából a gazdasági egyesület szakelőadásokat rendezett.

tenyésztőinek adják el, az előbbi vidékek pedig, import révén, mindig tökéletesebb anyagot szerezzenek be. A tehenek bevásárlását olcsó kölcsönökkel bonyolította le az egyesület, mely kisbirtokosok számára ezideig összesen mintegy 2 millió korona $3\frac{1}{2}-4\frac{1}{2}\%$ -os kölcsönt adott ki ily czélokra. Az ily módon behozott és itthon bevásárolt anyag azután szaporodott és terjedt gazdához, úgy hogy vármegyénkben már nagyszabású pirostarka szarvasmarhatenyésztés van. A tenyészkedv fokozására az egyesület a vármegye különböző vidékein évenként négy szarvasmarha-díjazást szokott tartani, és hogy a kisbirtokosok a kiváló anyag után származott tenyészbikáikat is eladhassák, az egyesület felváltva Zombolyán és Garaboson évenként tenyészbikavásárokat tart, melyeken évenként 100—150 darab pirostarka bikát adnak el, 80—150 ezer korona értékben. Az egyesület tenyésztehen-beszerzési akciója azonban ezzel még nem merült ki. 1911-ben összesen 1129 darab tenyésztehenet osztott ki s ebből 100 darabot (91 drb tenyésztehenet és üszöt és 9 drb bikát) Svájc-ból importált.

Mielőtt azonban az egyesület a pirostarka tenyészirány meghonosítását keresztülvitte, szükséges volt a községi tejszövetkezeteket megteremteni, hogy a gazdák tejterméküket értékesíthessék. E munkálkodás eredménye, hogy a rövid idő alatt 42 tejszövetkezet alakult és mert a tejszövetkezet révén a tej értékesíthető, a gazda jobban felkarolja a tehéntartást s a borjúk felnevelését; ennek pedig természetes következménye a nagyobb mérvű takarmánytermelés és a földek trágyázása, ezzel pedig a birtok terméshozamának a növekedése.

Azok a száraz esztendő, melyek immár majdnem egy évtized óta sujtják Torontál gazdaközönségét, nagyon megapasztották tejszövetkezeinket (vagy az ezek helyébe keletkezett községi tejcsernokok) számát. Jelenleg a következő tejszövetkezetek és csarnokok vannak a megyében:

Tejszövetkezetek:			
Naponként be-szállított tej	Beváltási ár		
Aurélháza	216 lit.	11 fill.	Tejet szállít Temesvárra
Csösztelek	620 »	11 »	Tejszint szállít Szabadkára
Garabos	680 »	11 »	Vajat szállít Szabadkára (2.80 kg.)
Gyertyámos	260 »	12 »	Tejet szállít Temesvárra (14 fill.)
Törzsudvarnok	220 »	10 »	Tejszint szállít Szabadkára
Jánosföld	290 »	11 »	Tejszint szállít Temesvárra
Károlyliget	400 »	14 »	Tejet szállít Nagykikindára (13 f.)
Kistószeg	260 »	11 »	Tejszint szállít Temesvárra
Szécsány	510 » télen	13 »	Sajtkészítés
	510 » nyáron	12 »	
Nagytószeg	420 »	11 »	Vajat szállít Nkikindára (3 K kgt.)
Németnagyszentmiklós	450 »	12 »	Helyben értékesíti 14 fill.
Magyarszentmárton	232 »	10.5 »	Tejet szállít Temesvárra
Módos	— »	11 »	Vajat szállít Szabadkára (2.65 K)
Molyfalva	220 »	10 »	Tejszint szállít Szabadkára
Ócsanád	650 »	11.5 »	Tejszint szállít Temesvárra
Ujpecs	330 »	11 »	Vajat szállít Szabadkára (2.60 K.)
Zombolya	110 »	11 »	Vajat helyben értékesíti (3 K)
Kisteremia	230 »	10 »	Tejszint szállít Szabadkára
Csarnokok:			
Naponként be-szállított tej	Beváltási ár		
Torontálalmás	1100 lit.	12 fill.	Vajat szállít Pancsovára (3 K)
Ótelek	60 »	10 »	Vajat szállít Budapestre (2.60 K)
Torontálújvár	80 »	10 »	Tejszint szállít Temesvárra
Csene	70 »	10 »	Tejszint szállít Temesvárra
Szenthubert	120 »	11 »	Tejet szállít Temesvárra (11 f.)
Szentborbála	60 »	11 »	Tejet szállít Temesvárra (11 f.)
Kisósz	130 »	13 »	Tejet szállít Nkikindára (13 f.)
Sárafalva	120 »	10 »	Tejszint szállít Szabadkára (10 f.)
Kiskomlós	130 »	10 »	Tejszint szállít Temesvárra (10 f.)
Rezsőháza	260 »	12 »	Vajat szállít Nbecskerekre (30 f.)
Németcsérnye	130 »	11 »	Vajat szállít Temesvárra (2.70 K)

Torontál vármegye népies gazdasági lötenyésztése, a lakosság különféle nemzetisége szerint, különféle típusokba osztályozható és a nemzetiségek szerint mutat más és más jelleget.

Kevésszámú, és többnyire szegény, betelepített magyar lakosságú községeinkben nemesebb, de a rossz tartás miatt többnyire elsatnyult lovakat találunk, melyek a nehéz mezei munkában nagyrészt meghibásodtak. A jobb módú gazdák

Népies lö-tenyésztés.

lovaiból azért mégis meglehetősen számarány kerül a közvetítő kereskedő útján a hadsereg szolgálatába. Jobb lovak vannak a magyar lakosságú községek közül Tóba, Torda, Torontálvásárhely és Kiszombor községekben. Az anyag itt átlag a középtermetű, könnyebb angol félvér-jelleget képviseli. A gondosabb gazda a csikót egyéves koráig abrakolja, legeltetés azonban nincs.

A német nemzetiségű lakosság nagyobb termetű, erősebb, Nonius-jellegű lovat tenyészt. Ez az anyag általában puhább, gyors munkára kevésbé alkalmas, de kitűnően megfelel eredeti céljának, a gazdasági igás-szolgálatnak, miután a kisbirtokos kizárólag csak lóerővel műveli földjét. Kitűnően bevált gazdasági igáslóként, és jobban megfelel itt, mint a muraközi vagy bármely más nehezebb nyugati fajtájú igásló. Az Alföld rendkívül ingadozó klímáját, a nagy nyári hőséget és gyakran igen tartós aszályt, az ilyenkor rendkívül kemény talajt, és a szántóföldeknek néha nagy távolságát a nehézfajta nyugati igásló nem bírja. E mellett a torontáli sváb parasztló majdnem oly gyors fejlődésű, mint a muraközi. Két és fél éves korban, nem túlfeszített mezei munkában, az elnyomorodás veszélye nélkül, már elég jól használható, és három éves korára már csaknem egészen kifejlődött. Koraérettségét az intenzív táplálkozásnak köszöni. A csikó első évében zabot, vagy tengerivel kevert zabot kap abrakul, és azután a zöldtakarmány idényében nagymennyiségű jó luczernát. A módosabb paraszt azután is tengerivel abrakolja, nyáron luczernával, télen pedig moharszénán tartja. A jobb példányok igen jól értékesíthető ágyús és hintóslóval szolgálatnak, mely rendkívüli keresletnek és kivitelnek örvend. Három és fél éves korában ezt az árút 900—1000 koronával értékesítik, de nem ritka az 1200—1600 koronás ár sem.

Említésre méltó, hogy majdnem minden jobb tenyésztőközségnek van legelője vagy kifutója, a hová a csikókat tavasztól őszig kihajtják, télen pedig a déli órákban a csikókat falkákban járatják.

Baj azonban, hogy a községeknek nincsen elegendő jóminőségű Nonius-fajta ménje. Igen sok község van, mely maga kénytelen azt beszerezni és tartani s így nem juthat oly kiváló anyaghoz, mint azok a községek, melyek állami méneket kapnak. Ezért a magán méntenyésztés nagyon el van terjedve, ez azonban nem áll a kellő színvonalon. De az apaállattenyésztés e téren is emeli az üzem jövedelmezőségét, a mennyiben a módosabb községek szívesebben fizetnek egy jól megtermelt hároméves ménért 1000—2000 koronát. E téren a vármegye különböző helyein, nevezetesen Garaboson, Nagyszentmiklóson, Begaszentgyörgyön, Perjámoson, Ujszentivánon és Nagyószon a földművelésügyi minisztérium és a Megyei Gazdasági Egyesület támogatásával, Perjámoson Sal Ferencz főszolgabíró kezdeményezésére keletkezett Nonius tájfajta-lótenyésztő-szövetkezetek igen üdvös tevékenységet fejtenek ki.

Legkiválóbb lótenyésztő községek, melyek az értékesebb, nagyobbtermetű angol félvér és Nonius-fajta lovakat nevelik, a következők: Garabos, Nagyszentmiklós, Ferenczhalom, Kőcse, Torontálmás, Ujpécs, Cserépalja, Galagonyás, Beresztóc, Omlód, Lázárföld, Kiskomlós, Zsombolya, Ernőháza, Begaszentgyörgy, Szárcsa, Csatád, Nagyósz, Kisósz, Lovrin, Perjámos, stb.

A szerb és románajkú községekben a tenyésztés nem rendszeres, mert a nép tanulni nem akar és a régi hagyományokhoz ragaszkodik. Mezei munkája felületesebb, gazdálkodása extenzív, vetőgépet nem, vagy csak alig használnak, még kevésbé aratógépet, s így nincs szükségük az erősebb igáslóra; inkább arra fektetnek súlyt, hogy minél szembetűnőbb járású lovakat tartsanak személyes használatukra, melyekkel főleg a lakodalmakon parádézhatnak. Előszerttel csődöröket fognak be ilyenkor, a forgalmat veszélyeztetve örült hajtásukkal.

E kedvtelés miatt a szerbek úgyszólván sohasem heréltetnek csődörösikót. A faluban majdnem annyi a mén, mint a kancza, s minden ménnek a gazdája azt hiszi, hogy az övénél értékesebb, becsebb állat nincs az országban. Természetes, hogy minden mén részt vesz a tenyésztésben, akár van tenyészigazolványa, akár nincs (a törvényt mindig ki lehet játszani). A kanczatulajdonosok azután nem a hipológia szabályai szerint mérlegelve keresik fel a csődört, hanem azt veszik igénybe, a melyik a lakodalmi menetekben legvadabb, legjobban toporzékol és legjobban imponál a közönségnek. És még ez az impraktikus rendszer is termel hasznavehető gyümölcsöket. Az anyag kemény nevelése, az ügetőmozgás alapos gyakorlása mellett, meglehetősen nagyszámú szerb ló kerül a piacra másod-harmadkézből, mint olcsóbb, elég formás jukker. E lovak jellege a lipiczai-

hoz áll legközelebb. Vannak azonban itt is községek, melyek jobb anyagokkal kitűnnek és a használt állami ménnek révén, jobb minőségű anyagot produkálnak. Ezek közé tartozik Dolova, Iloncz, Kevedobra, Tárcsó, Melencze, Aracs, Szerbpárdány, stb.

Igen jelentékeny országos lóvásáraink is nagyban előmozdítják az értékesítést. Erősebb, nagyobb, gazdasági célokra is alkalmas hámos lovak a zombolyai, nagyszentmiklósi és nagykomlósi vásárokon találhatók. Vegyes, de jó anyag a nagykikindai, nagybecskereki, begaszentgyörgyi és pancsovai nagy lóvásárokon látható. A legnagyobb lókereskedelmi forgalom azonban Torontálvásárhelyen van, a hol minden héten, a hetivásár napján, 4—500 lovat vezetnek föl, többnyire silányabb anyagot, melyből sokat exportálnak gyalog a délszláv államokba, továbbá Török- és Görögországba és Dalmácián át, hajón Anconán keresztül, Olaszországba.

A népies juhászatra vonatkozólag csak annak a megemlítésére szorítokozom, hogy azt főként a szerb és román, s kisebb arányokban a magyar gazdák üzik, és hogy kizárólag raczkákat tenyésztnek, melyeknek javításán a gazdasági egyesület által munkálkodott, hogy egyes községek számára cigája-kosok beszerzését közvetítette.

A népies sertésenyésztés körében a sertésvész pusztító hadjáratot végzett. A felkarolt tenyészirány a mangalicza. Mintegy 7—8 évvel ezelőtt a községi tejszövetkezeti tagok a yorkshireieket kezdték felkarolni, a sovány tej értékesítése céljából. Ezek számára a gazdasági egyesület közvetítette az anyag beszerzését a földművelésügyi minisztériumtól Angliából importált anyagból, olcsó hitelezési eljárással. A yorkshirei sertés azonban a népies tenyésztésben nem vált be, legfeljebb keresztezési produktumként. 1911-ben a Megyei Gazdasági Egyesület a népies tenyésztés számára mintegy 400 drb berkshirei koczárt osztott ki, s ugyancsak ez évben mintegy 1400 drb mangalicza koczárt. E nagymérvű akcióra a sertésvész pusztítása miatt volt szükség, sőt még ez az akció sem pótolta teljesen a hiányt.

A népies baromfitenyésztés óriási haladást mutat. A Vármegyei Gazdasági Egyesület úgyszólván az egész vármegye baromfitenyésztését átreformálta. Az általa évente keresztetesz céljából kiosztani szokott nemes baromfianyag (kezdetben langshan és plymouth, nyolcz év óta csak orpington), a köztenyésztés anyagát megjavította, az évenként rendezni szokott tenyészbaromfivásárok pedig a tiszta tenyésztésre való kedvet fokozták. E céltudatos munkásság eredménye, hogy Torontálban immár megveszerte nemesített az állomány s e mellett sok a nemes baromfitenyésztő. Nagybecskereken: Reitter Oszkár (orpington, wiándott, pekingi kacsá, emdeni lúd); Magyar Károly dr. (orpington, pekingi kacsá); Várkony József (fehér és sárga orpington, pekingi kacsá); Geidruschek I. L. (orpington, pekingi kacsá); Weress Kelemen (orpington, pekingi kacsá); Menyhárt Károly (wiándott, emdeni lúd, pekingi kacsá); Löwy Zsigmond (emdeni lúd, orpington); báró Gerliczy Ferencz, Deszk (fehér és sárga orpington); dr. Gyertyánffy Lászlóné, Gyér (orpington, pekingi kacsá, emdeni lúd, mexikói és bronz pulyka); Tallián Béláné, Törökkanizsa (orpington, pekingi kacsá, emdeni lúd); Gyertyánffy Andor, Gyér (orpington); Schulpe Vilmos, Törökkanizsa (pekingi kacsá, emdeni lúd); Hadjy Károlyné, Nagyszentmiklós (emdeni lúd); Lukácsy Imréné, Nagyszentmiklós (orpington, pekingi kacsá, emdeni lúd); Bayer Alajosné, Bocsár (emdeni lúd); Borzeczky Ella, Kiszombor (bronz-pulyka, emdeni lúd, pekingi kacsá); Eisch Lajosné, Szárcsa (orpington); Wagner Mátyás, Zichyfalva, (orpington); Wagner Mihály, Zichyfalva (orpington); Müller Péter, Pusztanagybálát (orpington, emdeni lúd, pekingi kacsá); Hoffer József, Oroszlámos (orpington); Simon János, Alsóaradi (emdeni lúd, pekingi kacsá); Albrecht Sándor, Alsóaradi (emdeni lúd, pekingi kacsá); báró Lipthay Frigyesné, Lovrin (orpington, emdeni lúd); Pap Lili, Elemér (orpington, pekingi kacsá); Petri Konrad, Begafő (orpington) stb.; úgy, hogy az állam Temes-, Torontál-, Csanád-, Krassószörény- és Bácsmegyék köztenyésztése számára a torontálmegyei gazdasági egyesülettől évenként rendezni szokott fajbaromfivásárokon szerzi be a nemes baromfianyagot.

Nem lenne hű a népies állattenyésztésről írt ismertetés, ha meg nem emlékeznék még a selymentenyésztésről is, melyet Torontál vármegyében nagy arányok-

Népies juh-
tenyésztés.

Népies sertés-
tenyésztés.

Népies baromfi-
tenyésztés.

Selymentenyésztés.

ban üznek. Miután azonban erről *Bezerédj* Pál évről-évre nagyszabású jelentésekkel számol be, így ennek részletesebb méltatásába nem bocsátkozom.

Állatállomány.

A vármegye népies állattenyésztésének különböző csoportjait és irányát dióhéjba zárva az elmondottakban tüntetem fel, de hogy teljesen hű képet tárjak fel, nagyon érdekes leendő összehasonlítani az állatlétszám tekintetében a múltat a jellel.

	1895-ben :	1911-ben :
Szarvasmarha	139.242	177.108
Ló	171.058	172.927
Sertés	269.268	292.500
Juh	226.602	398.319

A gazdasági
Egyesület.

Torontálban különben minden gazdasági mozgalomnak és fejlődésnek a megyei gazdasági egyesület a megindítója, irányítója és vezetője. Az a gazdasági haladás, mely Torontálban jelenleg tapasztalható, a megyei gazdasági egyesület nevével kapcsolatos. Messze vezetne, ha ez egyesületnek nagy koncepcióju és nagyarányú munkakörét részletesen ismertetni megkísérlelnénk és mert erről az egyesület elnöksége évről-évre terjedelmes jelentésben számol be, e helyen csak annak a megemlézésére szorítok, hogy a vármegye jelenleg virágzó népies állattenyésztésének a gazdasági egyesület a megteremtője, ápolója és irányítója, és hogy számos mezőgazdasági iparág (például a nagybecskereki cukorgyár stb.) a gazdasági egyesületben tisztelt a megalapítóját. Az egyesület kötelékébe jelenleg 62 községi gazdakör tartozik, melyeknek tagjaival együtt az egyesület tagjainak száma a 10 ezret közelíti. Az egyesületnek 1883. óta elnöke: gróf *Csekonics* Endre, v. b. t. tanácsos, alelnökei: *Zombori Rónay* Ernő (1884. óta), gróf *Csekonics* Sándor és *Pap Géza* dr.; ügyvezető titkára: *Marton* Andor, titkár: *Jakabházy* Béla; pénztárnok: *Tauffer* Béla dr.; előadók: *Kaufmann* István és *Petrás* György; irodatiszt: *Weress* Kelemen. Az egyesület működésének sok nagyjelentőségű eredményeire e munka keretében is sokszor történt hivatkozás.

Hitelszövetke-
zetek.

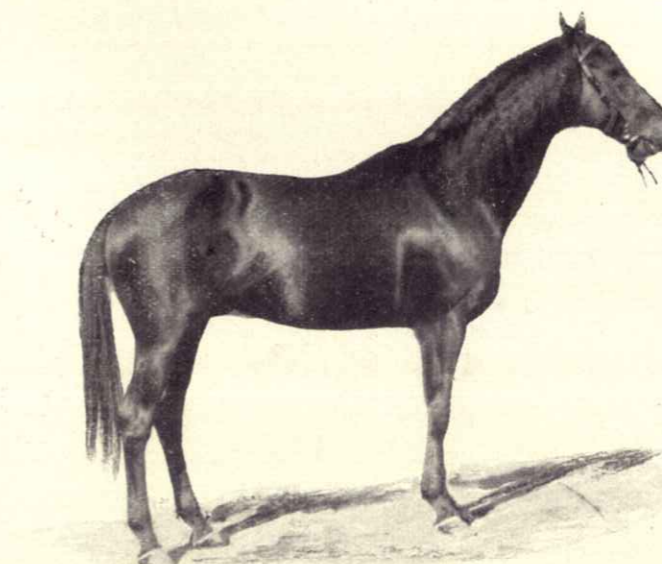
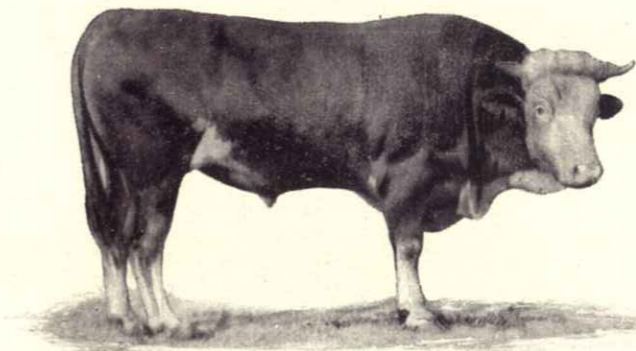
A torontáli földekre nehezedő különböző bekebelezett terhekről, vármegye-beli pénzügyintézetekről, a hitelszövetkezetekről részletes ismertetést közöltem az OMGE kiadásában 1905-ben megjelent »Torontálmegye gazdasági viszonyai« című munkámban, s így e helyen csak a megyei hitelszövetkezetekkel és gabonamagtár-szövetkezetekkel foglalkozom. A szövetkezeti ügynek, mely a megye jólétét az utolsó évtized alatt oly magasra emelte, s mely a kulturális fejlődésben is elég nagy segítségére volt a vármegyének, *Poroszkay* Béla megyei főügyész volt a kezdeményezője, megteremtője és máig is leglelkesebb hartzosa.

Poroszkay Béla még 1883-ban indítványozta, hogy a vármegye a kisbirtokosok körében Raiffaisen-féle kölcsönintézeteket alakítson, s hogy a kisbirtokosokat ilyen egyesületek alakítására buzdítsák. Az 1884. évi tavaszi közgyűlés a kérdés tanulmányozására bizottságot küldött ki; a bizottság munkájának csak 1896-ban mutatkozott az eredménye, mikor a vármegye a bizottság javaslatára elhatározta, hogy egy központi vármegyei hitelintézet megalapítására 200.000 korona értékű üzletrészt jegyez. Ez a központi szövetkezet 1897 elején meg is kezdte működését, megalakulása előtt 3111 üzletrészt jegyeztek, s a jegyzett üzletrészek száma még az alakulás évében ezerrel emelkedett. Alapítói közt voltak a vármegye, községek, nagybirtokosok, de a kisgazdák is igen nagy számban.

A vármegyei központi hitelszövetkezet programjához híven még 1897-ben 12 falusi szövetkezetet alapított; a falusi szövetkezetek száma 10 év alatt 120-ra emelkedett; a fejlődésnek Torontál vármegyében is nagy segítségére volt az 1898: XXVIII. t.-cz., a szövetkezeti törvény.

Ez idő szerint Torontál vármegyének 121, az orsz. közp. hitelszövetkezet kötelékébe tartozó gazdasági hitelszövetkezete van, 40.368 taggal, kik 4.917.360 korona értékű üzletrészt jegyeztek; ennek túlnyomó része be van fizetve; a szövetkezetek több, mint 5 millió korona betétet kezelnek, a tartalékalap 585.500 korona.

A vármegyében alig van község, mely valamely hitelszövetkezet körzetébe ne tartoznék s így a pénzdrágaságot sem érzik meg annyira. A falusi pénzügyintézetek a kamatlábat általában leszorították, a szokásos gabona elővételek teljesen megszüntek, a szövetkezetek elősegítik a kisebb birtokvásárlásokat.

Báró Gerliczy Ferencz deszki uradalma. — 1. és 2. »Rátót és Vilmos« berni bikák.
— 3. »János bácsi« angol telivér.

1. A csókai uradalom egyik szeszgyára. — 2. és 3. Szent-Ivány Zoltán tanyája és szivattyútelepe.

A szövetkezetek nem szorítkoznak kölcsönök folyósítására. Az écskai, csenei, bánlaki, torontálszécsányi, zichyfalvai, bogárosi, törökkanizsai, németcsereyi és gyertyámosi szövetkezetek szövetkezeti magtárakat alapítottak; több szövetkezet a tojás gyűjtést és eladást közvetítette; a glogoni szövetkezet népkönyvtárt szerzett be, télen hetenként háromszor ingyenes gazdasági előadásokat tart, tagjai részére magyar nyelvtanfolyamokat rendez; az istvánföldi, módosi, bókai, gyéri és torontálszécsányi szövetkezetek községük határában levő földeknek tagjaik között történt parcellázását mozdították elő; a kübekházi szövetkezet egy szövetkezeti gőzmalmot és fürdőt létesített, vadházasságban élő szegénysorsú tagjai részére ingyenes egyházi esketést eszközöl ki, esetleg helyettük az esketési költséget megfizeti, végre tagjai részére ingyenes tenyészbaromfit és gyümölcsfát eszközölt ki; a lajosfalvai szövetkezet a tagjai által termelt komló értékesítése végett komlívásárokat rendez; az ó-lécsi és tamásfalui szövetkezet népkönyvtárakat szerzett be; számos szövetkezet tagjai előnyére közös cséplőgépet, vetőgépet és kisebb más gazdasági gépet vásárolt be, műtrágya, erőtakarmányok közös beszerzését meghonosította. A torontáli szövetkezetek közös érdekeik istápolására 1908-ban szövetséggé tömörültek. E szövetség az alkohol káros hatása elleni küzdelmet is felvette feladatai közé.

*

Torontál vármegye az alföldi borvidékhez tartozik, Alibunár és közvetlen környékének kivételével, mely a versecz-fehértemplomi borvidékbe esik. Szőlőművelés.

A vármegye szőlőterülete ma már nagyobb, mint a fillokszéra-vész ideje előtt, a mennyiben akkor az egész vármegyében 21.782 kat. hold szőlő volt, a jelenben pedig 22.017 kat. hold. És az újabb szőlőtelepítések még mindig folyamatban vannak. A vármegye manapság a nagyobb szőlőterülettel rendelkező vármegyék között a hetedik helyet foglalja el. Oly községünk, melyben szőlő ne volna, nincsen. A legjelentékenyebb szőlőterületek a perjámosi, nagyszentmiklósi és nagykikindai járásokban vannak. A legnagyobb szőlőtelepek vannak Lederer Arthurnál (Csóka), Rohonczy Gidánál (100 h. csemege, Törökbecse) és Solymos Eleménnél (Törökbecse).

A szőlőtelepek legnagyobb része, 15.465 kat. hold, hazai, s európai szőlőkből áll; ezt követi az oltvány-szőlők területe: 4485 kat. hold; a többi rész megoszlik a homoki és be nem oltott amerikai szőlők között. A hazai szőlők különösen azóta örvendenek nagyobb elterjedésnek, mióta Nagyikindán bizományi szénkénegraktárt állítottak fel.

A telepítésnél a szőlőfajták tekintetében, sajnos, még mindig nincs megállapodás. A csemegeszőlőknél legelterjedtebb fajták a fehér és piros Chasselas, a borszőlőknél pedig a bánáti rizling, Kreácza, Kövidinka, Olasz rizling és Szlankamenka.

A szőlő és a bor értékesítése, az ország más vidékeihez hasonlítva, kedvező. Csemegeszőlőnk megjárja Bécs és Berlin piaczeit is; a borok pedig több tekintélyes bel- és külföldi nagykereskedő pinczéjében találnak elhelyezést. Nagy hátránya az értékesítésnek, hogy a szőlősgazdáknak megfelelő pinczéjük nincs, s így kénytelenek terményeiken leginkább nyers állapotban olcsón túladni.

A munkásviszonyok miatt a szőlősgazdák újabban nemcsak a kapálást, de még a szénkénegezést és permetezést is fogatos erővel végeztetik.

*

Torontál vármegyében az erdőállomány kiterjedése összesen 17.148 kat. Erdészet. hold. Ez erdőterület következőképp oszlik meg: 1. Futóhomokon álló erdő 46 kat. hold; 2. feltétlen erdőtalajon álló erdő 4760 kat. hold; 3. nem feltétlen erdőtalajon álló erdő 12.341 kat. hold. Az uralkodó fajok szerint: a) tölgyfa-erdő 8284 kat. hold; b) másfajta lomberdő 8864 kat. hold. Az összes erdőterületből az 1879. évi XXXI. t.-cz. 17. §-a alá tartozó erdőterület 6559 kat. hold és a 17. §. alá nem tartozó erdő 10.589 kat. hold. Ez összes erdőterületből 1889-ben állami kezelés alá került összesen 28 erdőbirtok, 3242 kat. hold területtel, mely terület nagysága időközben változott. Ez erdőbirtokból, azok állami kezelésbe vételekor, egyházi tulajdonban volt: 5. összesen 2102 kat. hold területtel, míg a többi 23 erdőbirtok 1140 kat. hold területtel községeké. Az állami kezelés alatt álló erdőbirtokokat rendszeres gazdasági üzemtervek szerint kezelik. A többi erdők magánkézen vannak, s azokat terjedelmükhöz mérten, üzemterv szerint vagy

szubvencziót juttat. A kordován bőrkészítésére, nemkülönben az olaj- és mandulafa ültetésére olasz családokat telepítettek. Ugyancsak Triesztből érkezett 1749. év május 24-én, *Serangoli* zászlós, hogy az olajfa meghonosítására alkalmas területet keressen. 1850 márczius 25-én újból Ujpalánkára érkezett hajón és hozott magával nagymennyiségű olajfa csemetét. Ekkor itt is maradt, hogy megmutassa, miképpen kell az olajfát ültetni; költségeinek fedezésére 370 forintot utaltak ki neki.

A XVIII. század második felében újabb telepítések történtek, a melyek új lendületet adtak a gazdasági életnek és fejlődésnek is. A fonó- és szövőipar meghonosítására a len- és kendertenyéztéssel próbálkoztak meg, de az udvar bőkezűsége kárbaveszett, a legelső kísérletek sikertelenek maradtak; azonban a selyemtenyésztés mindenütt fellendült; a kincstár egy bécsi font selyemgubót félforintért váltott be. *Brigido*, a ki *Clary*-nak volt az utóda, gondos tanulmányok alapján újjászervezte a Bánságot, négy kerületre osztva azt. Kormányzása sok jót hozott magával, tervei közül legérdekesebb az építészeti hivatalé, a mely iskola is volt egyúttal; fentartására évi 60.000 forintot eszközölt ki. E hivatal hatáskörébe tartozott a magas és a vízi építkezések vezetése s a hivatal igen nagy tevékenységet fejtett ki őrölő- és fűrészmalmok építésében, a mocsarak kiszáritásában, a vizek hajózhatóvá tételében is. Igazgatója egy építési és vízi-mérnök volt, s itt képezték tovább a kincstári mérnököket és gyakornokokat.

Torontál vármegyében csak a XIX. század elején alakultak czéhek és szabadalomleveleiket a következő években kapták:

Aracs: 1828-ban a kötélgyártók, szücsök, szabók, szűrszabók, csizmadiák, vargák, kovácsok, lakatosok, kádárok, üvegesek, takácsok, kéményseprők, mészárosok, szappanosok és szíjgyártók. *Lovrin*: 1839-ben az asztalosok, kovácsok, lakatosok, ácsok, borbélyok, kádárok, mészárosok, tímárok, szórkapeczacsínálók, üvegesek, vargák, csizmadiák, kerékgyártók, szíjgyártók, magyar és német szabók, kötélgyártók, nyereggyártók, szücsök, bádogosok, takácsok, gombkötők, szűrszabók és molnárok. *Máriaifölde* (Nagyteremia): 1846-ban az itt lakó minden-nemű mesteremberek. *Mokrin*: 1846-ban a csizmadiák, szücsök, szabók, kovácsok, kerékgyártók, asztalosok, borbélyok, tímárok, takácsok, bábsütők és kötélgyártók. *Nagybecskerek*: 1818-ban a lakatosok, asztalosok, kerékgyártók és mások; a pékek, viaszöntők, molnárok, szappanosok és mások; a vargák, kötélgyártók és fésűsök; kőművesek, ácsok és utzakövezők; csizmadiák, tímárok, szíjgyártók és bocskorkészítők; magyar és német szabók; szűrszabók és mások; magyar és német szücsök, mészárosok és serfőzők, a kovácsok, ácsok, nyrgesek és kádárok; az egyesült bőripari czéh és vegyes czéh; 1822-ben a kalmárok; 1826-ban a bocskorkészítők; 1828-ban a tímárok; 1830-ban a kovácsok. *Nagykikindán*: 1819-ben a szücsök, kalaposok, kötélgyártók és mások; a borbélyok, mészárosok, szíjgyártók, tímárok és mások; 1820-ban a csizmadiák és mások; magyar és német szabók, szűrszabók és gombkötők; 1820-ban a kerékgyártók, kovácsok, lakatosok és puskművesek. *Nagyszentmiklós*: 1821-ben a szücs, csizmadia, kerékgyártó, kádár, asztalos stb.; magyar és német szabó, szűrszabó és gombkötő; viaszöntő, pék, molnár és mészáros; német-varga, tímár, szíjgyártó stb. czéh külön-külön. *Óbesenyő*: 1840-ben a csizmadiák, kovácsok, kerékgyártók, tímárok, szíjgyártók, kötélverők, üvegesek, kádárok, asztalosok, szabók, szűrszabók, viaszöntők, mészárosok, vargák, fazekasok, szappanosok és borbélyok. *Pancsova*: 1794-ben az itteni és a bánát-határörvidéki kézművesek; 1819-ben a kéményseprők. *Párdány*: 1837-ben a kötélgyártó, tímár, ács, szücs, szíjgyártó, szűrszabó, csizmadia, mészáros, szappanos, szabó, asszonyaru készítő, kovács, fazekas, kalács, festő, üveges, kádár, borbély és gombkötő czéh. *Perjámos*: 1845-ben a festő, tímár, mézeskalácsos, esztergályos, asztalos, kovács, lakatos, szücs, kötélgyártó, kerékgyártó, varga, szabó, molnár, kőműves, szitakötő, üveges, fésűs, gombkötő, kádár, bádogos, szűrszabó és borbély czéh. *Törökbecse*: 1822-ben a szabók, csizmadiák, vargák, gombkötők és mások. *Ujpecs*: 1840-ben a lakatos, asztalos, borbély, kovács, kötélgyártó, kerékgyártó, varga, nyereggyártó, ács, kádár, pék, fésűs, szabó, csizmadia, festő, kalapos, takács, üveges és esztergályos czéh. *Zsombolya*: 1823-ban a kőművesek, ácsok, asztalosok, lakatosok, üvegesek és puskművesek; a vargák, kalaposok, tímárok, festők, viaszöntők és mészárosok; a kovácsok, kerékgyártók, lakatosok és szíjgyártók; a szabók, csizmadiák, szücsök, keztűsök és fésűsök; 1844-ben a kalmárok. (*Szádeczky* Lajos: A czéhek történetéről Magyarországon.)

Az 1840-es években még mindig nem dicsekedhetett Torontál nagyobb ipari lendülettel. A torontáli lakosok csaknem egyedül földműveléssel és marhatenyéztéssel foglalkoztak. Mesteremberei a mezővárosokban számosak s 1836-ban, az összeírásakor, 2882 jobbágyi kézművest találtak; szárazmalom volt 1165, vízimalom vagy szélmalom öt, az uraságokét ide nem számítván. Sörház is több helyen van, *Karácsonyi* Lukácsnak pedig a kis-bikácsi pusztán áll fönn igen nevezetes pálinkafőzőháza, gőzkészülékekkel. Az újszegedi (mely akkor Torontálhoz tartozott) hajógyárakban a legjobb, legerősebb és legnagyobb hajók készülnek egész Magyarországon. (Fényes: Magyarország mostani állapota, 1839. IV. kötet, 381. oldal.)

A szabadságharc és az ezt követő abszolutizmus meglehetősen hátráltatta az ipari haladást, melynek szabadabb mozgása csak a kiegyezés után és jelentékenyen mondható fejlődése csak a legújabb években következett be. Az 1890. évi

A céhszervezet.

A XIX. század ipari fejlődése.

népszámláláskor a vármegye (Pancsova törv. hat. város kivételével) 574.187 lakosa közül 58.866 foglalkozott iparral; 1900-ban pedig 590.318 közül 63.869. Ez utóbbi évben az iparral foglalkozók közül 26.423 volt a kereső és 37.446 az eltartott, vagyis száz keresőre esett 146 eltartott. A keresők közül tulajdonképeni iparral foglalkozott 25.624, házi- és népiparral 681 és vándoriparral 118. A keresők közül 13.473 az önálló iparos és 12.151 a segédszemély. Ipparral mellékesen foglalkozott 20.537 lakos. Húsznál több segédszemélyt alkalmazott 21 vállalat, még pedig összesen 1112 munkást. Ezt a számot azonban a mai állapot többszörösen fölülmúlja. Bár a kisipar ma is tekintélyes, azért a nagyobb ipartelepek száma is örvendetesen szaporodik és egészséges elosztódásként állapíthatjuk meg, hogy a gyáripar nemcsak városokban, hanem nagyobb községekben is jelentős telepeket állít. Az egyes iparágakat a következőkben ismertetjük:

A vas- és fémipar elég jelentékeny és 1910 végén összesen 1712 önálló iparüzőt foglalkoztat. Különösen fejlett a kovács és lakatosipar. Az összes iparüzők közül kovács 1213, gépész 58, szerszámgyártó 1, reszelőgyártó 3, sodronyfonó és szövő 3, késés 12, lakatos 233, arany- és ezüstműves 23, rézműves 5, bádogos 131.

A gépek és közlekedési eszközök gyártása nem áll magas fokon, ellenben a kocsigyártás, mint kisipar, igen fejlett és a délmagyarországi vármegyék között e tekintetben Torontál az elsők között áll. Hasonlóképen a közczélra fölhasznált villamos áram fejlesztő telepek is szaporodnak és az 1910. évben már 15 ilyen villamos telep volt a vármegyében. Egyébként ez iparágakkal 902 önálló iparos foglalkozott, még pedig 11 gépkazán- és hajógyártó, 2 varrógép- és kerékpárjavító, 807 kocsigyártó, 7 villamos szerelő, 3 hangszeriparos, 47 órás és 19 műszer és taneszköz-készítő. A nagyobb ipartelepek ezek:

Bürger és Grünwald gépműhelye, vas- és fémöntője, *Nagybecskerek*; 15 HP motor, 12 munkás. *Graumann Henrik* gépműhelye, vas- és faárú ipartelepe, *Pancsova*. *Városi villamosmű*, *Nagybecskerek*; 987 HP gőzgép, 30 munkás, *Nagykikindai villamosági r. t.* *Nagykikinda*; 3 db 300 HP gőzgép, 30 munkás; fióktelepek: *Máriaifölde*, *Mokrin*, *Nagyszentmiklós*, *Nákófalva*, *Németszentmiklós*, *Nyerő*. — *Zsombolya* nagyközség elektr. műve *Zsombolya*; 2 db 180 HP gőzgép, 12 munkás. *Wingler Ferencz* gépgyára és malomépítészete, *Nagybecskerek*; 30 HP motor, 25 munkás. MÁV. gépjavító műhelye *Nagybecskerek*; 60 HP gőzgép, 67 munkás.

A kő- és agyagipar igen fejlett a vármegyében, a mit a sok építkezés is érthetővé tesz. Az itteni nagyszámú és tekintélyes téglagyárak készítményeit nemcsak a vármegyében, hanem szerte az országon használják. A finomabb agyagipar (fazekas, pipagyártó) és kőmegmunkálás már nem olyan nagyméretű, noha nem hiányzik teljesen, sőt egy játékgolyógyár is van. Ebben az iparágban 214 önálló iparüzőt találunk, melyek a következőképen oszlanak meg: mész- és gipszkészítő és kavicskiaknázó 3, cement- és gipszárúgyártó 8, kövek mechanikai megmunkálása 12, téglagyár 112, fazekas 77, pipakészítő 1 és üveggyártás 1. A jelentősebb telepek a következők:

Bachmann Antal téglagyára, *Pancsova*; 50—100 munkás. *Bohn-féle* téglagyár *Zsombolya*; 800 HP gép, 940 munkás. *Bohn M. és Társai* gőztéglagyára, *Nagykikinda*; 500 HP gőzgép, 900 munkás. *Breikoppf K. és Társai* első tisztai téglá-, cserép- és agyagárú gyára, *Törökbecse*; 130 HP gőzgép, 114 munkás. *Bundy M.* gőztéglagyár, *Begafő*; 80 HP gőzgép, 80 munkás. *Első Gyertyámosi téglagyár r. t.* *Gyertyámos*; 75 HP gőzgép, 40 munkás. *Bauer Mihály* épület és cseréptéglagyár, *Nagykikinda*; 25 munkás. *Szöreg-Alföldi Gőztéglagyár*, *Weiszberger Marczel*, *Szöreg*; 85 HP gőzgép, 20 munkás. *Mátyé József* téglagyár, *Ujpecs*, 15 munkás. *Czáovits Uros* üveg- és porcellánfestő műterme, *Nagykikinda*; 10 munkás. *Daun Gyula* gőztéglagyára, *Nagybecskerek*; 52 HP gőzgép, 75 munkás. *Hj. Dippong József* gőztéglagyára, *Nagykikinda*; 30 HP gőzgép, 120—150 munkás. *Első nagyszentmiklói téglagyár r. t.* téglagyára, *Nagyszentmiklós*; 80 munkás. *Özv. Guttmann Jakabné és Fiai* cementárú gyára, *Nagybecskerek*; 14 HP motor, 25 munkás. játékgolyógyára ugyanott; 44 HP motor, 47 munkás; kaszkó és köszörűkőgyára, ugyanott; 40 munkás. *Hungária gőztéglagyár r. t.*, *Zsombolya*; 260 HP gőzgép, 750 munkás. *Klein Bernát* gőztéglagyára, *Nagybecskerek*; 35 HP gőzgép, 160—170 munkás. *Klosz Testvérek* gőztéglagyára, *Gyertyámos*; 140 HP gőzgép, 300 munkás. *Krumenacker József* gőztéglagyára, *Nagykikinda*; 65 HP gőzgép, 160 munkás. *Kiszely Kálmán dr.* módosi gőztéglagyára *Módos*; 20 HP gőzgép, 80 munkás. *Nagy dr. és Társai* gőztéglagyára, *Nagybecskerek*; 48 HP gőzgép, 53 munkás. *Röser Mihály és Társai* első homokmész-kő-téglagyára és mészégetője *Perjámos*; gőzerő, 16 munkás. *Schütz Nándor* téglagyára *Pancsova*. *Stagelschmidt János és József* első nagybecskerei géptéglá és sajtolt hornyolt cserépgyára *Nagybecskerek*; 100 HP motor, 180 munkás. *Wehner Testvérek* téglagyára *Nagybecskerek*. *Zsombolyai gőztéglagyár r. t.* téglagyára *Zsombolya*; 400 HP gőzgép, 350 munkás.

A fa- és csontipar a vármegyében virágzó. Főként az asztalos- és kádáripar vett nagy lendületet, melyek mellett még az esztergályos- és fésűsipar számottevő. Ezzel az iparággal foglalkozik 1048 önálló iparos, a kik közül fűrészgépjártó 13, kádár 118, kaptafavágó 3, asztalos 801, esztergályos 38, aranyozó 8, faszerszám-

Vas- és fémipar.

Kő- és agyagipar.

Fa- és csontipar.

készítő 2, szitakötő 15, nádfonatkészítő 1, czirokseprőgyártó 3, kosárfonó 14, fésűs 32. A nagyobb ipartelepek a következők:

Felsőitebei gőzfűrés és hengermalom r.-t. fűrésztelepe, *Felsőitebe*; 60 HP gőzgép, 50 munkás. *Hess és Schackmann* mechanikai asztalosműhelye, *Nagykikinda*; 16 HP motor, 15 munkás. *Milkó Vilmos és Fiai* gőzfűrésztelepe, *Törökbecse*; 200 munkás. *Milutinovits S. és Fiai* fűrésztelepe, *Pancsova*; 50 HP gőzgép, 250 munkás. *Minnich Ádám* fűrésztelepe, *Perjámos*; 120 HP gőzgép, 20—60 munkás. *Napholtz Ágoston* fűrésztelepe, *Nagybecskerek*; 50 HP gőzgép, 30 munkás. *Rommel Jakab* fűrésztelepe, *Perjámos*; 45 HP gőzgép, 45 munkás. *Röser és Neuhaus »Agricola«* seprőgyára, *Gyertyámos*; 25—150 munkás. *Wechselberger József és Társai* mechanikai asztalosműhelye, *Gyertyámos*; 8 HP motor, 20 munkás. *Zimmer János* czirokseprőgyára, *Nagyteremia*; 40 munkás. *Einberger László*, gőzfűrésztelep *Mokrin*; 60 HP. 17 munkás. *Engel Sámuel*, gőzfűrésztelep *Nagybecskerek*; 40 HP. 18 munkás. *Kereskedelmi r.-t.* fűrésztelep *Nagybecskerek*; 50 HP. 40 munkás.

Bőr- és sörte-
ipar.

A bőr- és sörte-ipar nem nagy jelentőségű. Alig van néhány nagyobb ipartelep. A tímárok a nagyipar versenyével küzdenek. Csak a szíjgyártó-ipar tartja magát, noha ennek is megakasztja a fejlődését az automobil térfoglalása. A kefékötés szintén osztozik a rokon iparágak sorsában. Ez iparágak összesen 236 önálló iparúzt foglalkoztatnak, a kik közül bőrgyártó és bőrfestő 84, bőrdandós 3, szíjgyártó és nyerges 132, sörte-, szőr- és tolliparos 17. A jelentősebb telepek: *Ábrahám és Reiter* bőrgyára, *Pancsova*; 6 HP motor, 10 munkás. *Eckstein János* bőrkészítő, *Nagybecskerek*; 10 munkás. Ifj. *Fodor Sándor*, tímár és bocskorkészítő, *Nagykikinda*; 8—12 munkás. *Korber Testvérek* bőrgyára, *Nagyszentmiklós*; 15 munkás.

Fonó- és szövő-
ipar.

A fonó- és szövőipar a vármegyének egyik legfejlettebb iparága, mert a len és kender földolgozásával igen sokan foglalkoznak, mind háziiparilag, mind nagyiparszerűleg. A gyapjúfonás és szövés ezzel szemben csekély. De a szőnyeggyártás nemcsak a vármegyében, hanem az egész országban első helyen áll, sőt a nagybecskereki szőnyeggyár készítményei világhírűek, noha a gyárnak főnállása óta nagy nehézségekkel kellett megküzdenie. Azonban ma már szilárd alapokon áll és bátran veszi föl a versenyt a külföld silányabb termékeivel. Több száz munkást foglalkoztat, a kik néhány kivétellel már mind höniai és művészki kivitelű szőnyegeknek, a tyilimeknek, de különösen a kézzel csomózott szmírnák-nak nemcsak Bécsben, Berlinben, Belgrádban, Lembergben és Olaszország nagyobb városaiban, hanem Amerikában is van vevőközönsége és mindenütt méltó elismerést szerez a magyar iparnak. Ezenkívül a selyemfonás is nagy szerepet játszik és a vármegye területén két helyen, Pancsován és Törökkanizsán működik állami selyemfonóda, évről-évre emelkedő termeléssel. A fonó- és szövőiparnak 301 kisebb-nagyobb telepe volt a vármegyében, még pedig gyapjúipar 17, len- és kender-kikészítő és kötélgyártó 112, len-, kender-, szövőipar és vattagyártó 28, selyemipar 1 (és 1 Pancsován), harisnyakötő 33, gombkötő 3, kelmenyomatató és kékfestő 64, kárpitos 46. A nagyobb telepek a következők:

Becker Károly szövő, fehérítő, festő és kikészítő gyára, *Nagyjécsa*; 25 HP motor, 25 munkás. *Dungerszky Lázár és Dungerszky Gedeon dr.* első magyar torontáli szőnyeg- és bútorszővetgyára, *Nagybecskerek*; 96 HP motor, 250 munkás és 100 háziiparos. *Első magyar mechanikai hálógyár* (tulajdonos: *Csuzner János*), *Nagybecskerek*; 2 HP motor, 20 munkás. *Ózo. Guttmann Jakabné és Fiai* szőnyeggyára, *Nagybecskerek*; 12 HP motor, 30 munkás. *Istvánfi Istvánné* háziipari vállalata, *Törökbecse*; 100—300 háziiparos. *Jahraus György* ferenczhalmi gyapjúkötőgyára, *Ferenczhalom*. *Kugler Lipót és Fia* harisnyakötőgyára, *Nagybecskerek*; 30 munkás, 20 háziiparos. *Löschinger József* kötő szövője, *Nagykikinda*; 4 HP motor, 3 munkás. *Szegedi kenderfonógyár r.-t.* csőszteleki kenderkikészítő gyára, *Csősztelek*; 120 HP 120 munkás. *Rosenberg Jenő* vatta- és paplankészítő telepe, *Nagyszentmiklós*; 1 HP motor, 6 munkás. A két állami selyemfonóda adatai 1910-ben a következők: Orsók száma Pancsován 120, Törökkanizsán 80; munkásnő Pancsován 270, Törökkanizsán 180; munkásnők és alkalmazottak évi keresete Pancsován 81.000, Törökkanizsán 54.000 K; földolgozott gubó Pancsován 60.000, Törökkanizsán 35.000 kg; előállított selyemfonal Pancsován 16.400, Törökkanizsán 6.000 kg.; a font selyem értéke Pancsován kb. 800.000, Törökkanizsán 270.000 K. Megjegyzendő, hogy Törökkanizsán a másodrendű gubókat dolgozzák föl.

Ruházati ipar.

A ruházati ipar szintén azok közé az iparágak közé tartozik, a melyek Torontálban igen fejlettek. Különösen a szabó-, cipész- és az idetartozó borbély-iparról mondhatjuk ezt, melyek mellett még a szücs és papucsos-ipar jelentékeny. A ruházati ipar 3689 önálló iparúzt foglalkoztat, a kik közül szabó 842, szücs 292, fehérneműkészítő 5, női divatárúkészítő 13, esernyő- és napernyő-készítő 4, keztyűgyártó 4, kalapos 81, cipész és csizmadia 1075, bocskoros 77, papucsos 103, ruhatisztító 5, mosó és vasaló 17, borbély 1171. A jelentős telepek a következők:

Benó Testvérek cipőgyára, *Nagybecskerek*; 15 HP nyersolajmotor, 195 munkás. *Decker*féle kalapgyár r.-t., *Zsombolya*; 120 HP gőzgép, 150 munkás. *Kónya Ferencz*, papucskészítő, *Nagybecskerek*; 20 munkás, 10 kisiparos. *Korber M. és Társai* első magyar kalaptompgyára,

Perjámos; 150 HP gőzgép, 80 munkás. *Weinstein Jakab*, papucskészítő, *Pancsova*; 5 munkás, 10 háziiparos. *Wetzl Jakab és fiai* cipésztelepe *Nagykikinda*; 38 munkás.

A papiros-ipar a vármegyében egészen jelentéktelen. Ezt az iparágat mind-össze 18 könyvkötő képviseli.

Papirosipar.

Az élelmezési és élvezeti cikkek gyártása Torontálban hasonlóképen a fejlett iparágakhoz tartozik. A malmok száma igen nagy és ezek tekintélyes százaléka kivitelre is dolgozik, noha a szállítási viszonyok helyzetüket tetemesen megnehezítik. A sütőipar jelentéktelennek látszik ugyan, mert a pékek száma csekély, de ezzel szemben a háziiparszerűleg úzótt kenyérsütés számottevő, sőt egyes községekben, mint pl. Aradi, a lakosságnak a kenyérsütés fő kereseti forrása. A mészáros- és hentesipar szintén tekintélyes helyet foglal el ez iparág keretében. A sörgyártás szépen fejlődik s a gyárak évi termelése folyton emelkedik, bár az értékesítést megnehezítő körülmények miatt sok a panasz. Hasonlóképen a szeszgyártásnál is fejlődésről adhatunk számot s egyben megállapíthatjuk, hogy a jövedelmezőség tekintetében is kielégítők a viszonyok. Végül a cukorgyártás, a csukorkakészítés szerepel több jelentős teleppel. Az élelmezési iparral egyébként 1935 önálló iparos foglalkozott s ezek a következő csoportok között oszlanak meg: malomiparos 484, sütő (pék) 163, cukrász 28, csukorkagyártó 89, csukorgyár 1, mézeskalácsos 57, hentes 386, mészáros 460, béltszítító 8, egyéb hús- és zsiriparos 8, sajt-, túró- és vajgyár 10, sör- és malátagyár 3 (Pancsován 1), szeszgyár 9, ecetgyár 10, konyak-, likőr- és pálinkagyár 3, ásványvízkiaknázó 1, szikvízgyár 132, jéggyár 4, marhahízáló 1, sertéshízáló 77. A nagyobb telepek:

Első Nagybecskereki Hengermalom Annau és Wingler, *Nagybecskerek*; 120 HP gőzgép, 15 munkás. *Délmagyarországi Cukoripar r.-t.* gyártelepe, *Nagybecskerek*; 2000 HP gőzgép, 800—1000 munkás. *Grosjean* gőzmalom, tulaj: *Engler Jakab*, *Pancsova*, 17 munkás. *Ferenczhalmi hengermalom r.-t.* gőzmalma, *Ferenczhalom*; 15 HP gőzgép, 15 munkás. *Hollaender I. Károly* csukorkagyára, *Nagybecskerek*; 70 munkás. *Módos* tejszövetkezet vaj- és sajtgyára, *Módos*; 4 HP motor, 4 munkás. *Nagykikindai gőzmalom r.-t.* malma, *Nagykikinda*; 708 HP gőzgép, 300 munkás. *Nákó Sándor* gróf uradalmi vajgyára, *Pusztaporgány*; 20 HP motor, 5 munkás. *Jung János és társa* gőzmalma *Nagysanád*; 12 munkás. *Pancsovai gőzmalom r.-t.* gőzmalma, *Pancsova*. *Pannonia* gőzmalom r.-t., *Zsombolya*; 120 HP gőzgép, 25 munkás. *Prochászka Ede* Fiai gőzmalma, *Nagyszentmiklós*; 160 HP gőzgép, 50 munkás. *Reform* hengermalom r.-t., *Zsombolya*; 160 HP gőzgép, 25 munkás. *Tóth János és Társai* gőzmalma, *Nagykikinda*; 150 HP gőzgép, 35 munkás. *Wosching, Blaskovits és Wagner* hengermalom társaság gőzmalma, *Zichyfalva*; 75 HP gőzgép, 44 munkás. *Zsombolyai hengermalom r.-t.* malma *Zsombolya*; 20 HP gőzgép, 70 munkás. *Cserépaljai hengermalom szövetkezet, Cserépalja*; 7 munkás. *Lovrini Hengermalom r.-t.*, *Lovrin*; 20 munkás. *Első Módos* hengermalom r.-t., *Módos*, 10 munkás. *Hegedős Bálint fia* Ferencz gőzmalma, *Mokrin*; 16 munkás. *Első Nagybecskereki Gőzmalomtársaság*, *Henlein és Annau*, *Nagybecskerek*; 8 munkás. *Moldován László és Társai* gőzmalma, *Nagybecskerek*; 5 munkás. *Szkanovszky György s fia* Szilárd gőzmalma, *Nagykikinda*; 7 munkás. *Ferenczhalmi hengermalom r.-t.* bérlő: *Hild F.*, *Ópáva*, 9 munkás. *Perlaszi Jársai Takarékpénztár r.-t.* gőzmalma, *Perlasz*; 11 munkás. *Milkó Vilmos és Fiai* gőzmalma, *Törökbecse*; 8 munkás. *Első Torontálvásárhelyi Gőzmalom*, tulajdonos *Obmann Ferencz és Társai*. *Torontálvásárhely*, 16 munkás. *Első Ujpecsi Hengermalom r.-t.* *Ujpecs*, 18 munkás. A sörgyárak főbb adataikkal s az 1910. évben termelt sörmennyiséggel a következők: *Dungerszky Lázár* sörfőzője, *Nagybecskerek*; 60 HP gőzgép, 50 HP villamos motor, 30 munkás, 8256 hl *Herp Adolf* sörgyára, *Araes*; 24 HP gőzgép, 5 munkás, 228 hl. *Nagyszentmiklói sörfőző- és malátagyár r.-t.*, *Nagyszentmiklós*; 25 HP gőzgép és 60 HP szivógázmotor, 45—50 munkás, 8650 hl. *Weifert J. M.* sörgyára, *Pancsova*; 50 HP gőzgép, 60 munkás, 23.340 hl. A szeszgyárak 1910. évi termelési és főbb adatai a következők: *Friedmann Manó és Kohn Márton* gazdasági szeszgyára és finomítója, *Pészak*; 20 HP gép, 20—25 munkás, 1675 hl. *Hiller József és Fiai* gazdasági szeszgyára és finomítója, *Nagybecskerek* 20 HP gép, 6 munkás, 530 hl. *Gróf Karátsonyi Jenő* szeszgyára, *Bánlak*, 1107 hl. *Lederer Károly és Artur*, négy szeszgyára, *Csókán*; 89 HP gőzgép, 41 munkás; termelés Árenda-majorban 1544, Maczahunka-pusztán 1500, Réti-majorban 1637, Széki-majorban 1547 hl., összesen 6228 hl. *Lukács és Társai* szeszfőzője és finomítója, *Nagybecskerek*; 30 HP gőzgép, 30 munkás, 1526 hl. *Rónay Ernő* gazdasági szeszgyára és finomítója, *Kiszombor*; 50 HP gőzgép, 4 munkás, 1479 hl. *Billédi műjéggyár, Billéd*; 20 HP gőzgép, 2 munkás. *Nagykikindai Város Erkölcsei Testület* jéggyára; 28 HP gőzgép, 3 munkás. *Mankukits Konstantin* utódai *Georgievic I.* Milán és társai, *Torontálvásárhely*; 15 HP gőzgép. *Zsombolyai műjéggyár r.-t.*, *Zsombolya*; 25 HP gőzgép, 3 munkás.

A vegyi ipar a vármegyében nem jelentős iparág, a mi van is, az is nehézséggel küzd s főként növényolajgyártásra terjed ki, melylyel 80 önálló iparos foglalkozik. Van 2 keményítőgyár és 3 gázgyár, melyek egyike Pancsován működik. Gyertya- és szappangyártó 13, kocsikenőcs- és fénymázgyár 3, egyéb vegyi-cikk gyártó 3, gyepmester 7; összesen 110 önálló iparos. A jelentősebb telepek a következők:

Ambrózy József szappangyára, *Nagybecskerek*. *Ózo. Deutsch Lipótné* növényolajgyára, *Nagyszentmiklós*; 8 HP motor, 8 munkás. *Gottfried Lajos* keményítőgyára, *Torontálalmás*; 160 HP gőzgép, 58 munkás, *Lukács Miklós* szappangyára, *Nagybecskerek*. *Lukits Lyubomir*

Vegyipar.

első nagybecskereki szappangyára, *Nagybecskerek*; 29 munkás. *Pancsova* törv. hat. város légszeszgyára, 4 HP gázmotor, 18 munkás. *Schaaf Testvérek* keményítő és keményítőtermékek gyára, *Nagykikinda*; 70 HP gőzgép, 120—150 munkás.

Építőipar.

Az építőipar az előző évekkal szemben nagy fejlődést mutat, a minék oka a lakáshiány megszüntetését célzó újabb és nagyarányú építkezésekben keresendő. Az építkezési kedv nemcsak a városokban nyilvánul meg, hanem a községekben is, a mi a kőművesek és ácsok tekintélyes számát eredményezi. Az építőiparra 1464 önálló iparos esik, s ezek így oszlanak meg:

Építő 19, vasútépítő 1, csatornaépítő 4, kőműves 807, ács 458, cserép- és palafedő 7, nád és zsuptető készítő 1, üveges 34, szobafestő 12, fényező és mázoló 36, czimfestő 4, kövező és aszfaltzó 2, gázberendező 1, kútásó 10, kéményseprő 67, lakástisztító 1. A városokban 1910-ben a következő építkezések történtek: *Nagybecskerek*: 90 új építés, 16 átalakítás; *Nagykikinda*: 130 új, 12 átalakítás; *Pancsova*: 64 új, 10 átalakítás.

Sokszorosító ipar.

A sokszorosító- és műipar még nem nagyon elterjedt és mindössze a nyomdákra és fényképészekre terjed ki, azonban ezek sem nagy számban vannak képviselve. Összes számuk 55 (*Pancsován* 13) s ezek így oszlanak meg: Nyomda 18, fényképész 33, festő és képfaragó 4. A nyomdákat az Irodalom cz. fejezetben a sajtónál soroljuk föl, itt csak eloszlásukat adjuk. Nagybecskereken van 4, Nagykikindán 5, Pancsován 6, Perjámoson és Törökbecsén 2—2, Zombolyán, Nagyszentmiklóson, Módoson, Torontálvásárhelyen és Törökkanizsán 1—1.

Vendéglős ipar.

A vendéglősipar, melyhez a szállodák, kávéházak és fürdők is tartoznak, szintén oly fejlett Torontálban, hogy a délvidéki vármegyék között első helyen áll. Ez iparág 1240 önálló iparost foglalkoztatott s ezek a következő csoportokra oszlanak: vendéglő, szálloda és koresma 1145, markotányos (kantin) és kifőző 12, kávéház 70, fürdő 13.

Háziipar.

A háziipar Torontál vármegyében nemcsak fejlett, hanem egyes ágakban valóban művészi értékű dolgokat termel. Már említettük, hogy Aradi lakossága kenyeret süt. Ezenkívül a nagybecskereki szőnyeggyár is dolgoztat háziiparosokkal. Szpeciálisan háziipari vállalat *Láng Nináé Eleméren*, a hol a fonó- és szövőiparral 250 háziiparos foglalkozik. Nagyobb háziipari vállalat Nagybecskereken *Grünbaum Vilmosé* és özv. *Gultmann Jakabnéé*, kik közül az első átlag 200, sőt a szükséghez képest 300 vidéki háziiparost is foglalkoztat. A különféle nemzetiségek, szerbek, románok és bolgárok jellemző készítményeit (szerb vászon, tyilim, katrinca, szőtt és hímzett holmi) gyűjti és csináltatja, azokat a mai igényekhez alkalmazva.

Népipar.

A népipar, melyhez a méhészet és a selyemtenyésztés tartozik, különösen ez utóbbit illetőleg, igen elterjedt. A vármegye 209 községében 1910-ben termelt méz mennyisége 1134 és a viaszé 22 mm. és ezek értéke 99.656 K. Selyemhernyótenyésztéssel 208 községben 19.347 család foglalkozott és 325.398 kg. selyemgubót termelt, mely után a tenyésztők keresete 660.987 K volt. A selyemtenyésztés kezdete óta 1910-ig a torontáli tenyésztők összesen 10.032.356 koronát kerestek.

Kamara

Torontál vármegye a *temesvári kereskedelmi és iparkamarához* tartozik, mely 1850 október 1-én kezdte meg működését *Grix Ede* cs. k. miniszteri biztos elnöklése alatt. Területe, mely kezdetben a Szerb vajdaságra és a Temesi bánságra terjedt ki, 1860-ban, 1862-ben, 1868-ban, 1872-ben és 1873-ban ment át nagyobb változásokon, mely utóbbi alkalommal végleges megállapítását nyerte, azonban Torontál mindig idetartozott; területéhez ma még Temes és Krassó-Szörény vármegyék és az itt levő törv. hat. városok csatlakoznak. A kamara jelenlegi elnöke lovag *Vest Ede*, alelnökei *Baader Henrik* és ifj. *Krémer József*, titkára *Lendvai Jenő*, II. titkára *Szávay Zoltán dr.* A kamarának van Torontálban 7 iparos és 7 kereskedő kültagja és 9 levelező tagja.

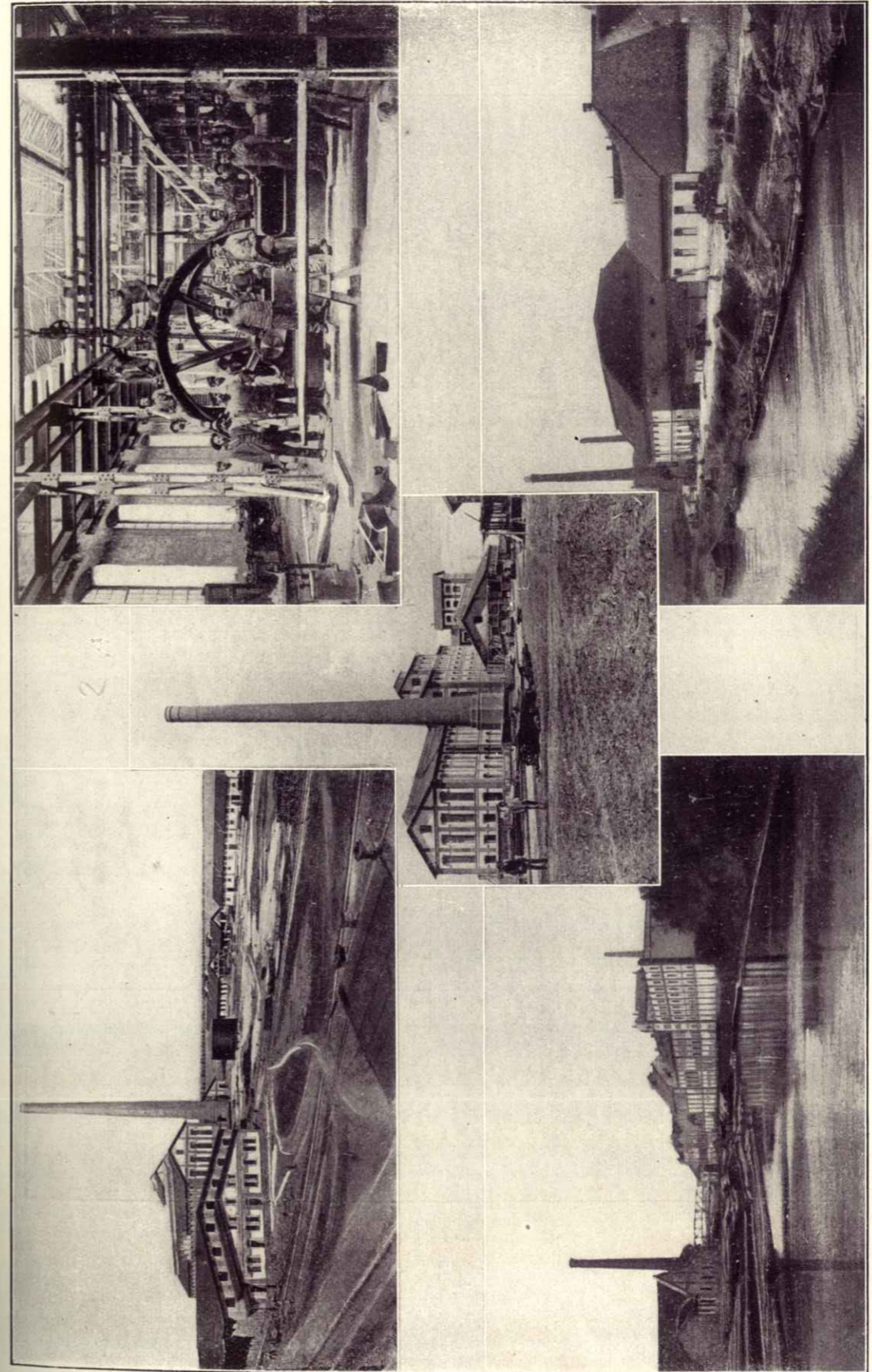
Ipartestületek.

A vármegyében fönmálló 14 *ipartestületnek* van összesen 3690 tagja, az ezekenél alkalmazott segédek száma 2393 és az inasoké 2645. Az ipartestületek összes kiadása az 1910. évben 19.227 K 57 fill., a vagyona pedig 77.717 K 90 fill. Az ipartestületek részletes adatai a következők:

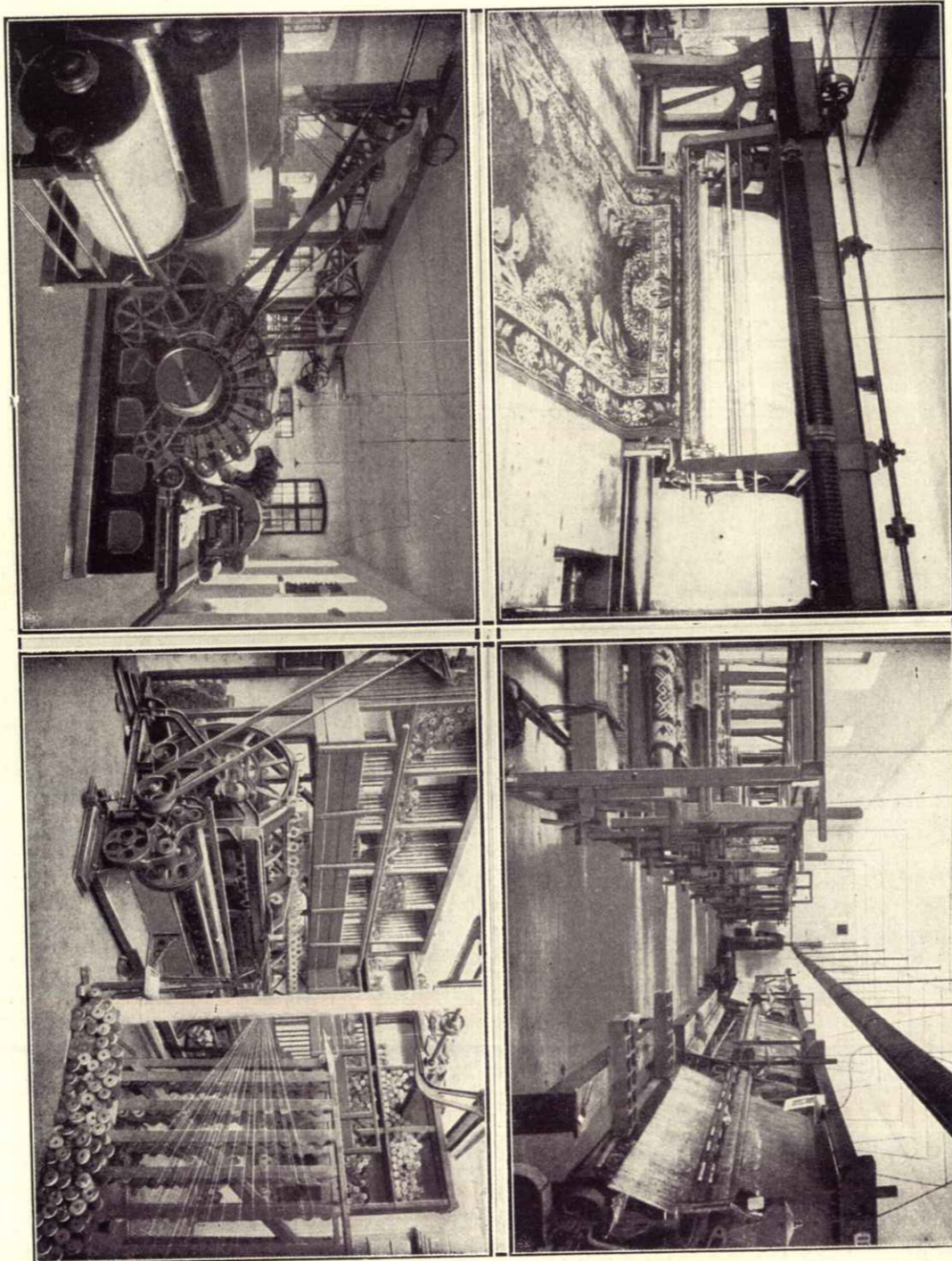
Dolova 136 tag, 28 segéd, 64 inas. Ferenczhalom 152 tag, 12 segéd, 42 inas. Lajosfalva 107 tag, 21 segéd, 26 inas. Módos 158 tag, 69 segéd, 125 inas. Nagybecskerek 645 tag, 597 segéd, 565 inas. Nagyikinda 550 tag, 434 segéd, 551 inas. Nagykomlós 120 tag, 21 segéd, 32 inas. Nagyszentmiklós 391 tag, 298 segéd, 213 inas. Pancsova 465 tag, 559 segéd, 455 inas. Perjámos 210 tag, 84 segéd, 118 inas. Révaújfalva 112 tag, 3 segéd, 25 inas. Törökkanizsa 134 tag, 27 segéd, 51 inas. Torontál vásárhely 142 tag, 66 segéd, 92 inas. Zombolya 368 tag, 174 segéd, 286 inas.

Betegségélyezés.

Az országos munkásbetegségélyező és balesetbiztosító pénztárnak, mely, 1897-ben kezdte meg működését az egykori ipartestületi, magán és más beteg-

Nagybecskerek. — 1. 2. 3. A Délmagyarországi Czukoripar r.-t. gyártelepe. — 4. A Dungserszky-féle sörgyár. — 5. A gőzfűrész-telep.

segélyző pénztárak helyén, Torontál területén három kerületi fiókja van, még pedig Nagybecskereken, Nagyikindán és Pancsován. E kerületi munkásbiztosító pénztárak 1910. évi részletes adatai a következők:

Nagybecskerek: 9832 tag, befizetett járulék 143.810.04 K, hátralék 32.325.59 K, megbetegedés 1915, tápdíjas napok 27.617, kórházi napok 5352, csak orvosi és gyógyszerkezelésben részesült 8294, segélyben részesült családtag 3126, gyógyszerekért kifizetve 25.255.36 K, orvosi kezelésért 28.090.79 K, igazgatási költség 22.560.92 K. **Nagyikinda:** 6340 tag, befizetett járulék 121.263.26 K, hátralék 36.009.31 K, megbetegedés 3832, tápdíjas napok 46.119, kórházi napok 6340, csak orvosi és gyógyszerkezelésben részesült 3885, segélyezett családtag 2787, gyógyszerért fizetve 24.113.33 K, orvosi kezelésért 23.446.30 K, igazgatási költség 37.218.25 K. **Pancsova:** 4802 tag, befizetett járulék 65.975.84 K, hátralék 23.820.73 K, gyógyszerért fizetve 12.055.22 K, orvosi kezelésért 14.470.13, igazgatási költség 16.482.26 K.

A vármegye ipari oktatása elég fejlett fokon áll, noha csak az alsófokú iparoktatásra szorítkozik. Alsófokú ipariskola van 12, melyek közül egy leány. Az 1909—1910. tanévben beírtak 2585 tanulót, kik közül az év végére csak 2099 maradt. Az összes iskolák fenntartási költsége 43.420 K. A részletes adatok ezek:

Billéd: beírtott 55, volt 37, költség 480 K. Dolova: adatok hiányzanak. Módos: beírt 129, volt 105, 550 K. Nagybecskerek: egy fiú és egy leányiskola, beírt 511, volt 411, 7230 K. Nagyikinda: beírt 510, volt 412, 10.230 K. Nagyszentmiklós: beírt 202, volt 157, 5120 K. Pancsova (állami): beírt 453, volt 354, 11.440 K. Perjámos: beírt 138, volt 104, 990 K. Törökbecse: beírt 96, volt 78, 1660 K. Zichyfalva: beírt 77, volt 56, 1440 K. Zombolya: beírt 314, volt 285, 420 K.

*

A következőkben ismertetjük a vármegye ama nagyobb ipartelepeit, a melyektől az adatokat megszereznünk sikerült:

Ferenczhalom. — *Ferenczhalomi gyapjúkötő gyár.* 1901-ben alapította Jahraus György. Gyapjúszövéssel és harisnyakötéssel foglalkozik. A hajtóerőt egy gőzmotor szolgáltatja. A gyár termékeit Torontálvásárhelyen értékesíti.

Gyertyámos. — *Röser és Neuhaus »Agricola« seprűgyára.* 1900-ban alapította Röser János. Czirokszalma termeléssel és földolgozással, seprűgyártással és nyelek készítésével foglalkozik. Területe 3600 m². és négy, épületből áll. A gyártás kézi gépekkel történik. Munkások száma 25 és 150 között váltakozik s kétharmad részük nő. Évi termelési képesség másfél millió czirokseprű. Hazai piaca az egész ország. Kiviteli piaca Ausztria, Svájc és Németország. A gyár állami kedvezményben részesül.

Nagybecskerek. — *Benó Testőrek torontáli czipőgyára.* 1909-ben alapították a tulajdonosok. Bőrczipőt gyárt. Területe 5799 m² méter s öt épületből áll. A hajtóerőt 15 HP nyersolajmotor szolgáltatja. Munkások száma 195 s ezek közül 87 nő. Évi termelési képesség 120.000 pár czipő. Hazai piaca az egész ország. Kiviteli piaca Bosznia-Hercegovina, Alsó- és Felső Ausztria és Galiczia. A gyár, a mely állami kedvezményt élvez, most van kibővítés alatt.

Nagybecskerek. — *Délmagyarországi cukoripar r.-t. gyártelepe.* Keletkezett 1911-ben, melynek őszén már üzemét is megkezdte. Gyárt nyers és homokcukrot. Területe 75 k. hold és 23 épületből áll, melyek közül öt munkásház. A hajtóerőt 2000 HP gőz- és villamos gépek szolgáltatják. Van 12 darab 256 m² méter tűzfelületű gőzkazánja. Munkások száma 800—1000, a kik közül 200—250 nő. A gyár évente 1 millió mm. répat tud földolgozni. A nyers cukrot Angliába szállítják. A gyárnak van saját villamos telepe, mely a világítást ellátja, saját vezetéke, mely a Begából kiemeli a vizet és azt megsűrűve, a gyárba vezeti és több iparvágányra.

Nagybecskerek. — *Dungyverszky Lázár sörgyára.* Még a múlt század közepén keletkezett, 1896-ban a mai tulajdonos vette meg és 1910-ben egészen újjáépíttette. Gyárt sört és malátát. Különlegessége a speciálsör. A gyár területe 6 és 1/2 k. hold és hat épületből áll. A hajtóerőt 60 HP gőz- és 50 HP villamos motor szolgáltatja. Munkások száma 30, a kik közül négy nő. Évi termelési képesség 30.000 hl. sör. Piacza Nagybecskerek és környéke.

Nagybecskerek. — *Első magyar torontáli szőnyeg- és butorszövetgyár.* 1895-ben alapította egy hollandi részvénytársaság s 1903-ban megvette Dungyverszky Lázár. Gyárt mindenféle szőnyeget gyapjúból és jutából és butorszövetet. Különlegessége a kézzel csomózott szmirna szőnyeg és a tyilim. A gyár területe 5230 m² méter s öt épületből áll. A hajtóerőt 96 HP gőzturbina és stabil gőzgép szolgáltatja s több mint 50 szövőgépet hajt. A munkások száma átlag 250, a kik közül 18 nő és 100 háziiparos. Évi termelési képesség 700.000 K értékű szőnyeg. Hazai piaca Magyar- és Horvátország minden nagyobb helysége. Kiviteli piaca Ausztria, Szerbia és Amerika. A gyár állami kedvezményt élvez.

Nagybecskerek. — *Hollaender J. Károly első nagybecskereki cukorkagyára.* 1894-ben alapította a mai tulajdonos. Gyárt merkantil, superior, selyem és szalon cukorkákat. Különlegessége a malátacukorka. A gyár területe 825 m² méter s egy főépületből áll, négy munkateremmel. Hajtóerőt jelenleg kézigépek szolgálnak s most alakítják át gőzerőre. Munkások száma 70 s ezek közül 55 nő. Évi termelési képesség 300.000 K értékű árú. Hazai piaca egész Délmagyarország s kivitele van Horvátországba és Boszniába.

Nagybecskerek. — *Klein Bernát gőztéglyára.* 1890-ben alapította a mai tulajdonos. Gyárt téglát és cserepet. Különlegessége a hornyolt cserep. Területe 20 k. hold és hat épületből áll, 14 szárítóval. A hajtóerőt 35 HP gőzgép szolgáltatja. Munkások száma 160—170, kiknek fele nő. Évi termelési képesség két millió téglát és három millió cserepet. Piacza egész Magyarország.

Nagybecskerek. *Nagybecskerek r.-t. város villamos-műve.* Keletkezett 1895-ben s üzemét megkezdte 1896 áprilisában. A villamostelep területe 900 m² s két épületből áll. A hajtóerőt egy 257, két 125, egy 480, összesen 987 HP gőzgép szolgáltatja, három 133 m² méter tűzfelületű gőzkazánal. Személyzet száma 30, mind férfi. Évi termelési képesség 900.000 kilovatt áram. —

Ipari oktatás.

Ipartelepek.

Ezzel kapcsolatos a városi jéggyár, melyet 1910-ben alapítottak és csak a szükséghez képest tartanak üzemben. A hajtóerőt egy 30 HP gőzgép szolgáltatja és naponként 70 mm. jeget előállít.

Nagybecskerek. — *Stagelschmidt János és József I. nagybecskereki géptéglá és sajtolt horony-cserépgyára.* 1890-ben alapította Stagelschmidt János. Gyárt fali és burkolati téglát, tető és hornyolt cserépet. Területe 25 k. hold és 45 épületből áll. A hajtóerő 100 HP gőzgép. Munkások száma kb. 180, kiknek fele nő. Évi termelési képesség 8 millió darab téglá és cserép. Piacza a Délvidék.

Nagyjécsa. — *Becker Károly szövőgyára.* Alapította 1907-ben a tulajdonos. Gyárt zephirt, kanavászt, házi vásznakot és tarka pamutárúkat. A gyár területe 3.200 □ méter és két nagy épületből áll. A hajtóerőt 25 HP szivógázmotor szolgáltatja. Van 25 szövőszék, melyeken 20—25 munkás dolgozik, a kik nagyjából nők. Évi termelési képesség 150.000 m. árú. Piacza Délmagyarország. Állami kedvezményként 20.000 K értékű gépet kap.

Nagyszentmiklós. — *Korber Testvérek bőrgyára.* 1890-ben alapították a tulajdonosok. Bőr-kikészítéssel foglalkozik. A gyár területe 800 □-ól és öt épületből áll. Munkások száma 12—15. A termelési képesség 50 nagyobb, vagy 100 kisebb bőr hetenként. Hazai piacza az egész ország.

Nagyszentmiklós. — *Nagyszentmiklósi sörfőző és malátagyár r.-t.* 1894-ben helybeli részvényesek alapították. Gyárt sört és malátát. A gyár területe 2000 □ méter és négy épületcsoportból áll. A hajtóerőt egy 25 HP gőzgép és egy 60 HP szivógázmotor szolgáltatja. Munkások száma 45—50, a kik közül 5—6 nő. Évi termelési képesség kb. 25.000 hl. sör és 4 vagon malátá. Hazai piacza Torontál és a szomszéd vármegyék.

Nagyszentmiklós. — *Procháska Ede Fiai gőzmalma.* 1854-ben alapította Bayer Gyula és 1902-ben vétel útján került a mai czég tulajdonába. Különlegessége a müliszt. Területe kb. 1000 □-ól és három épületből áll. A hajtóerő 160 HP gőzgép. Munkások száma 40—50. Évi termelési képesség 900 vagon liszt. Kivitele van Ausztriába, Cseh-, Morva- és Oroszországba.

Pancsova. — *M. kir. selyemfonóda. Bérlő M. Iglers Neffa bécsi czég.* 1899-ben alapította az állam. Gyárt nyers selymet. A gyár három épületből áll. A hajtóerőt 20 HP gőzgép szolgáltatja, mely 120 órát hajt. Munkások száma 230—250, a kik közül a legtöbb nő. Kiviteli piacza Ausztria, Francia- és Olaszország és Amerika.

Pancsova. — *Pancsova törv. hat. város világitási vállalata.* 1887-ben alapította az Augsburgi Egyesített Légszeszgyárak r.-t. A város 1909 október 22-én vette át. A légszeszen kívül melléktermék a koks és kátrány. A gyár területe 1600 □ méter és három épületcsoportból áll. A hajtóerőt 4 HP gőzgép szolgáltatja. Munkások száma 18 férfi. Évi termelési képesség 500.000 köbméter légszesz.

Perjámos. — *Korber M. és Társai első magyar gyapju-kalaptompgyára.* 1892-ben alapította Korler Mihály. Kalaptompokat gyárt. A gyár területe 600 □ méter és öt épületből áll. A hajtóerőt 150 HP gőzgép szolgáltatja. Munkások száma 80, a kik közül 50 nő. Évi termelési képesség 32.000 tucat kalaptomp. Hazai piacza a Nagy- és Kismagyar-Alföld, Felsőmagyarország és Erdély, kivitele van Ausztriába és Romániába. A gyár állami kedvezményt élvez.

Perjámos. — *Röser M. és Társai első perjámosi homokmészke téglagyára és mészégetője.* 1907-ben alapították Röser Mihály és társai. Fióktelepe van Aradon. Gyárt fali téglát, cement, cserép és terrazzo lapokat és meszet éget. A gyár területe 1010 □ méter (Aradon 750 □ méter) egy gyárból, egy cserépepületből és mészkemenczéből áll. A hajtóerő gőz. Munkások száma 16 (Aradon 16), a kik közül 4 nő. Évi termelési képesség 4—6 millió (Aradon 3—5 millió) téglá és cserép. Hazai piacza Perjámos és környéke és Arad.

Perjámos. — *Minnich Ádám Fiai fűrésztelepe.* 1907-ben alapította ifj. Minnich Ádám. Fióktelepe van Nagyösz, Kisösz, Lovrin, Klárafalva és Nákófalva községekben. Gyárt fűrészelt faneműt, bogrnár és kádárfát. A gyár területe 8.000 □ méter és hat épületből áll. A hajtóerőt 120 HP gőzgép szolgáltatja. Munkások száma 20 és 60 között váltakozik. Évi termelési képesség 400.000 köbméter. Hazai piacza a Maros, Arad, Szeged és Temesvár közötti terület.

Perjámos. — *Rimmel Jakab gőzfűrész és őrlőmalma.* 1904-ben alapította a tulajdonos. Fióktelepe van Csajtenyiban és Nagykömlősen. Gyárt fűrészárúkat és őrléményeket. A gyár területe 10.000 □ méter és három épületből áll. A hajtóerőt 45 HP gőzgép szolgáltatja. Munkások száma 45. Évi termelési képesség 15.000 köbméter fa és 20.000 métermázsa liszt. Hazai piacza a környék.

Torontálalmás. — *Gottfried Lajos keményítőgyára.* 1897-ben alapította a tulajdonos. A keményítőt tengeriből készíti. A gyár területe 8 hold, a mely be van kerítve és 11 épületből áll, melyek közül egy gyár, hét lakóház, kettő raktár és egy istálló. A hajtóerőt 160 HP gőzgép szolgáltatja. Munkások száma 58, ezek közül 32 nő. Évi termelési képesség 12.000, 8 hónapi munkaidőnél 8.000 métermázsa keményítő. Hazai piacza Magyarország minden nagyobb városa. Kiviteli piacza Ausztria, Szerbia és Bulgária.

Törökbecse. — *Breitkopf K. és Társai első tiszai téglá-, cserép- és agyagárú gyára.* Kelekezett 1906-ban. Gyárt téglát, cserépet és agyagárút. A gyár területe 16 k. hold, 621 □-ól és 18 épületből áll. A hajtóerőt 130 HP gőzgép szolgáltatja. Munkások száma 114, a kik közül 24 nő. Évi termelési képesség 5 millió téglá és cserép.

Törökbecse. — *Milkó Vilmos és Fiai fiók-gőzfűrésztelepe.* Főtelep Budapesten s fióktelepe van még Szegeden, Romuliban, Körösbányán, Zámon és Palotailván. Gyártási ág: fatermelés. A hajtóerő gőz. Munkások száma 200. Hazai piacza az egész ország s kivitele van Szerbiába.

Ujszentiván. — *Magyar kender- és lenipar r.-t. előbb Salzman és Társai fióktelepe.* Alapította Salzman és Társai. A főtelep Ujszegeden. Fióktelepe van még Dunaföldváron. Az itteni telep 1914-ben keletkezett. Kender és lentilólással foglalkozik. Területe 1200 □-ól és egy épületből áll. A hajtóerőt benzinmotor szolgáltatja. Munkások száma 25 s ezek közül 22 nő. Évi termelési képesség 120.000 kg. tilolt kender és len. Kiviteli piacza Belgium, Német- és Angolország.

Zombolya. — *Bohn M. és Társai gőztéglagyára.* 1884-ben alapította Bohn Mihály. Fióktelepe van Nagyikindán, Békéscsabán, Budapesten, Szenthuberten és Károlyligeten. Gyárt téglát, cserépet és keramiai anyagot. Különlegessége a hornyolt cserép, saját szabadalma szerint. A gyár területe 64 k. hold és három körkemenczéből, 11 hivatalnoki és munkásházából és a hozzátartozó melléképületekből áll. A hajtóerőt egy 450 HP gőzgép és egy 250 HP villamos generátor

szolgáltatja, mely utóbbi 10 dinamógépet hajt. A munkások száma 940, kiknek fele nő. Évi termelési képesség 18 millió cserép, 8 millió építőtéglá és 300 vagon keramit. Hazai piacza az egész ország, kivitele van Ausztriába, Bulgáriába és Szerbiába.

Zombolya. — *Deckert-féle kalapgyár r.-t.* 1908-ban alapította Deckert Rezső, Ferencz, Géza és Róbert, Babcsányi Bertalan, ifj. Koch János, Kerényi Miklós dr., Anton Mihály, Körmendy Sándor és Lauter Miklós. Gyárt gyapju és nyúlászor tompokat, gyapjú, nyúlászor és mindennemű keménykalapot. Különlegessége a loden és velour kalap. A gyár területe 4 k. hold és öt gyárpületekből áll, három melléképülettel. A hajtóerőt egy 120 HP gőzgép szolgáltatja egy 180 és egy 120 □ méter tűzfelületű kazánal. Munkások száma 150, a kik közül 80 nő. Az évi termelési képesség 14.000 tucat kalap és 12.000 tucat kalaptomp. Hazai piacza az egész ország, kivitele van Ausztriába, Romániába és Olaszországba. A gyár állami kedvezményként tíz évre beosztott 96.000 K segélyt és 15 évi adómentességet élvez. Kitüntették az első hazai iparkiváltáson, továbbá az orsz. iparegyesületi nagy ezüst éremmel és díszoklevéllel.

Zombolya. — *Hungária gőztéglagyár r.-t.* 1903-ban alapította a jelenlegi igazgatóság. Fióktelepe van Brassóban. Gyárt falitéglat és hornyolt tetőcserepet. A gyár kb. területe 40 kat. hold, a következő épületekkel: igazgatói lakás, irodaépület, gépház, préház, három nagy szárító szin, két körkemencze és melléképületek. A hajtóerőt egy 260 HP gőzgép és egy 25 HP motor szolgáltatja. Munkások száma 750, a kik közül 400 nő. Évi termelési képesség 10 millió falitégla és ugyanannyi tetőcserep. Piacza az egész ország; kivitele van Bosznia-Hercegovinába.

Zombolya. — *Pannonia gőzmalom r.-t.* 1895-ben alapította Comes Mátvás és Farle János. Kenyerlisztet őrl. Területe 2000 □-ól és három épületből áll. A hajtóerőt 120 HP gőzgép szolgáltatja. Munkások száma 25. Évi termelési képesség 730 vagon liszt. Piacza az egész ország.

Zombolya. — *Reform hengergőzmalom r.-t.* 1905-ban alapította Klein Henrik, 1909-ben részvénytársaság lett. Hengerlisztet készít. Területe 2024 □-ól, a következő épületekkel: malom-épület, irodaépület, lakás és melléképületek. A hajtóerőt egy 160 HP gőzgép szolgáltatja. Munkások száma 20—25. Évi termelési képesség 750 vagon liszt. Hazai piacza az egész ország.

Zombolya. — *Zombolyai gőztéglagyár r.-t.* 1894-ben alapították helybeli lakosok. Gyárt téglát, cserépet és keramiai cikkeket. A gyár területe 40 k. hold; van egy körkemencze, két tűzzel és 4—5 melléképület. A hajtóerőt egy 400 HP gőzgép szolgáltatja. Munkások száma 350, kiknek több mint fele nő. Évi termelési képesség kb. 8 millió cserép, 4 millió téglá és 200 vagon keramit. Hazai piacza az egész ország s kivitele van Bosznia-Hercegovinába.

Zombolya. — *Zombolyai hengergőzmalom r.-t.* 1885-ben alapította Auszterlitz Ede és Pick Mór. Hengerlisztet őrl. Területe 4000 □-ól s egy fő és három melléképületből áll. A hajtóerőt egy 350, egy 150 és egy 30 HP gőzgép szolgáltatja. Munkások száma 70. Évi termelési képesség 120.000 mm. liszt. Hazai piacza az egész ország. Kiviteli piacza: Ausztria, Bosznia és Dalmácia.

*

Torontálban a kereskedelem nyomait már 1153 körül megtaláljuk, mert Kereskedelem. Irdizzi arab író Pancsováról szólva, azt kereskedő városnak mondja, hol sok görög kereskedő lakik. 1331-ben pedig — mint már fentebb említettük — Becskereken, Basalhidán és Matkán országos vásárt tartottak. Hogy ez a közgazdasági tevékenység nem szünetelt később sem, a mikor — főként az Anjouk korában — a viszonyok fejlődtek, az valószerű, de okleveles adatunk nincs róla, legfeljebb a körülményekből következtethetünk rá. Ekkor jött a török hódoltság, melynek pusztításai Torontált elsősül érték, s ez időben úgyszólván minden pangott.

A török kiűzetése után, midőn a Temesi bánságot szervezték, melyhez Torontál is tartozott, ismét megindult valamelyes közgazdasági élet. A lakatlan területeket külföldiekkel betelepítették s hogy a kincstár jövedelmét fokozzák, a kormányzó a közgazdasági viszonyok fellendülését előmozdítani igyekeztek. Így Perlas is sok gondot fordított a Bánságra. Az ipar után megkísérelte, hogy a kereskedelemnek is megvesse alapjait. Az ő idejében támadtak a legelső kereskedelmi vállalkozások; egy bécsi bankház alapított idelent egy kereskedelmi vállalatot, a mely azonban nemsokára megbukott. Hasonló sorsra jutott az a kereskedő társaság is, a mely Perlas védelme alatt honi termékekkel, — marha, faggyú, bőrök, méz, viasz, dohány, — kereskedett.

A bánság korából számos adatot őrzött meg a temesvári kormányzóság levéltára, a mint azt már több helyen említettük. Ebben az adattárban Torontál kereskedelmére vonatkozólag több adatot találunk. Többek között kincstári vásárlásokról is, a mikor a kincstár egyben a vételárat is megállapítja.

Igy 1722 febr. 21-én utasítja a kormányzó a kerületeket, hogy mivel a kincstár használatára szükséges kötéllé szállására szerződést kötöttek a kötelesekkel, tehát írják össze az alattvalóknál található kendert és mázsáját 5 forintjával megvéve, küldjék be, továbbá tilos a kendert további intézkedésig idegeneknek eladni. Máj. 15-én pedig elrendelik, hogy a hivatalok a kenderterjedjáromoságot rögtön szedjék be, a nélkülözhető kenderkészletet pedig mindenkitől készpénzen vásárolják meg. Hasonlóképen az akkori árkáról értesülünk a következő hivatalos jelentésekből és rendeletekből: 1727 okt. 5-iki jelentés szerint a pancsovai kerületi alattvalók hajlandók 12.000 alsóausztriai véka gabonát eladni, ha vékáját 42 és az árpát 18 krajczárjával fizetik. 1736 okt. 23-án a kamara utasítja a kormányzót, hogy a Bánságban 20.000 véka búzát vegyen a hadi élelmezési hivatal számára, vékánként 18 garasával. 1739 aug. 6-án

egy véka búza ára 45, a zabé 27, árpáé 30 Kr. 1741 okt. 10. A nagybecskereki kerületi tized 5082 véka búzára, 914 véka árpára és 141 véka zabra rüg és a tisztartó azt kérde, hogy a búzát 1 forint 15, és az árpát 30 kr. árban eladhatja-e? 1743 máj. 20. A mézárosok a levágott marha bőrének párját 6 frtjával a bőrbérlőnek, a faggyút pedig mázsánként 8 frtjával a szappanfőzőknek adhatják el. A marhahús fontja 2 kr. 1748 nov. 13-án megengedik az alattvalóknak az eltiltott gabonaeladást és szállítást és hogy a kik a sörháznak tartoznak, adósságukat készpénz helyett gabonával fizessék, még pedig a zabnak vékáját 8, az árpáét 10 garasával számítva. Azonban egy év múlva márcz. 28-án kelt körrendelet a gabonatized megváltásánál a búza vékáját 36, az árpáét 24, a zabét 21 és a kukoriczáét 24 kr. árban állapítja meg. 1750 nov. 15-én kelt körrendelet szerint a lakosság értesítendő, hogy jó borjúhúst szállítson a városba, a hol fontját 5 krajczárjával értékesítheti.

A kormányzóságnak gondja volt arra is, hogy a kincstári sörgyár, de különösen a bőrgyár érdekeit megvédje és így az utóbbival való kereskedést nagyon megnehezítette. 1725 decz. 15-én a kormányzó utasítja a kerületeket, hogy tilos az alattvalóknak a sör- és pálinka készítése. A bőrök közül is csak a fekete, piros és sárga színre festett török-bőrökkel kereskedhetnek, de a másféle bőrökkel nem s azoknak még az előállítására vonatkozó tilalmat felfüggesztik. Szintén a kereskedelemre vonatkozik az a leirat, melyben 1737 jun. 4-én az udvari kincstár (Hofkammer) írja a kormányzóságnak (Adminisztratio), hogy a Becskerek és Belgrád részére készített horgonyok (Bruckanker) igen drágák, mert mázsájuk 13 forintba került. Hogy a kormányzóság mily önkényesen intézte a közgazdasági ügyeket, bizonyítja az, hogy 1740 szept. 10-én megtiltják a marhabőr, juhírha, faggyú, búza, zab és tengeri kivitelét az országból, decz. 23-án pedig a görögöket a kicsiben való kereskedéstől tiltják el.

A vámügyet, melyből a kincstár tekintélyes hasznot húzott, elsőrendű fontosságúnak tartották és a mai Torontál helyén, mely akkor a Bánsághoz tartozott, több vám- és harminczad-hivatal állott fenn. A vámügyre vonatkoznak az alábbi intézkedések:

1718 okt. 24-én a kamara jelentést kér a Tisza bánsági oldalán fölállított vám- és harminczad-hivatalokról. 1720 febr. 5-én rendelet jön, hogy a Keleti Társaság (Orientalische Compagnie) Törökországba szállítandó áruí, melyek után a vámot lefizették, akadálytalanul továbbíthatók. 1727 okt. 30-án elrendelik, hogy a Bánságból rezet Erdély- és Oláhország felé csak az esetben szállíthatnak a kereskedők, ha a vámot és harminczadot lefizették. 1730 márcz. 24-én elrendelik, hogy a bánsági határvámhivatalokban alkalmazott tisztviselők a török, rác és görög kereskedőknek kiállított vámczédulákba minden egyes alkalommal jegyezzék be az illetők nevét, a helységet, a honnan jönnek és hogy valóban török alattvalók-e. 1731 febr. 12-én megengedik, hogy az árúk kivitelével és behozatalával foglalkozó kereskedők 6 percent lefizetése ellenében szabadon közlekedhessenek. 1739 febr. 7-én a kormányzó utasítja a becei és törökkanizsai vámhivatalokat, hogy ezentúl idegen országból senkit ne engedjenek át a Tiszán a Bánságba, a míg jelentést nem tettek: kicsoda, mi a neve, neme, milyen a termete és állapota, honnan jön, mit akar, milyen árút hozott magával és meg kell vární az intézkedést, hogy az illetőnek hány napig kell vesztegelnie. Ez a rendelkezés a pestis megakadályozására irányult, a melyet főként a külföldi, balkáni kereskedők hurczoltak be. Hasonló természetű leirat ment júl. 22-én a becskerei, aug. 29-én pedig ismét a becei és törökkanizsai vámhivatalokhoz.

Vásárokat, melyek a kereskedelem fontos szervei voltak, már e korban tartottak a vármegye nagyobb helyein. Nagybecskerek 1769-ben két országos vásár tartására kapott engedélyt és ekkor ott már görög kereskedő társulat is volt. A későbbi vásárszabadalmak a következő években keltek:

Aracs: 1806 január 31-én országos, Beodra: 1805 július 26-án országos, Billéd: 1809 márczius 10-én országos és heti, Csatád: 1819 márczius 5-én országos és heti, Csóka: 1800 szeptember 19-én országos, Istvánföldre: 1805 szeptember 6-án országos, 1812 márczius 20-án heti, Módos: 1805 szeptember 6-án országos, 1812 márczius 20-án heti, Mokrin: 1837 augusztus 30-án országos és heti, Nagybecskerek: 1784 szeptember 23-án heti, 1844 márczius 21-én országos, Nagyikinda: 1784 április 2-án országos, Nagyszentmiklós: 1787 június 11-én országos, 1837 július 6-án heti, Obesenyo: 1786 december 21-én és 1787 június 21-én országos és heti, Párdány: 1808 április 22-én országos és heti, Perjámos: 1841 augusztus 12-én országos és heti, Törökkanizsa: 1832 augusztus 2-án országos és heti, Ujbecse: 1788 augusztus 4-én, 1799 december 29-én és 1802 január 2-án heti, Ujpecs: 1812 december 30-án heti, 1823 május 23-án országos, Ujszeged: 1796 április 14-én országos és heti, Zichyfalva: 1819 márczius 5-én országos és heti, Zsombolya: 1786 február 9-én heti, 1794 augusztus 25-én országos és heti, 1802 december 10-én országos, 1820 október 20-án heti és 1845 július 17-én országos vásár tartására nyert szabadalmat. (Illésy János dr.: Vásárszabadalmak jegyzéke.)

Mai állapotok. A vármegye mai kereskedelmi fejlettsége az iparéval karöltve halad és az

Behozatali tilalmak.

Vámügy.

Vásárokat.

Mai állapotok.

összes lakosság tekintélyes százalékának ez a megélhetési forrása. Az állat-, gabona- és terménykereskedés virágzó, azonban számra nézve legtöbb a szatóc és vegyeskereskedő. 1890-ben az összes népességből 10.983 esett a kereskedelem és hitelügy terhére, 1900-ban pedig 12.370. Ekkor 5153 volt a kereső és 7217 az eltartott. Az 1910. év végén — a kamara kimutatása szerint — Torontálban az önálló kereskedők száma, segédzemélyzet és eltartottak nélkül, 5211. Ezek alcsoportok szerint a következőképen oszlanak meg:

Állatokkal, mezőgazdasági és állati termékekkel kereskedő 568, (baromfival 124, gabonával 173); fával, erdei termékekkel, bányászati és ásványi anyagokkal 223, (fakeskedő 154); vas- és fémárukkal, gépekkel, háztartási cikkekkel, mű- és hangszerekkel 106; agyag- és üvegipari készítményekkel 45; fa, díszmű és norinbergi árukkal, író- és rajzszerkekkel 82; fonó, szövő és ruházati ipari árukkal 278, (rövid áruval 141); élelmészeti és élvezeti cikkekkel 1915, (szatóc 1650); gyógy- és vegyi árukkal 39; könyv- és műkereskedő 26, zsbárús 13, vegyeskereskedő 683, fogyasztási adóbérlő 9, helypénz vagy vásárjog bérlő 15, cselédszerző 4, szállító és bizományos 13, egyéb kereskedő 607, kereskedő egyéb megnevezés nélkül 28; az árukereskedelem segédái 557, (ezek közül ügynök 263, takarékpénztár és bank 283, magán pénzüzer 6, zálogház 3, biztosító intézet 1 és közraktári vállalat 1.)

Mint már fentebb említettük, a vármegyében a mezőgazdasági termékekkel való kereskedés igen élénk és ezek között is a gabona az első helyen áll. Az 1910. évben Torontálban búzával be volt vetve 601.286 k. hold, de csak 591.487 k. hold került learatásra. Termett összesen 4.752.359 q s átlag holdanként 8.03 q. Az átlagos súly hl.-ként 76 kg. A nagybecskereki piacon legmagasabb volt a búza ára január-februárban (14 K mm.-ként) és legalacsonyabb július-augusztusban (8.70 K). — Rozs összesen termett 71.641 q, az átlagos termés 7.31 q. Két-szeres (búza és rozs) termett 15.354 q, az átlag 7.95 q. A legmagasabb ár februárban 9.30 K és a legalacsonyabb júliusban 5.50 K. — Az árpa összes termése 225.847 q, az átlag 6.55 q. Az ár legmagasabb februárban (6.80 K) és legalacsonyabb júliusban (5.10 K). — Zab termett összesen 432.299 q, átlag 6.50 q. A legnagyobb ár szeptember-novemberben 7.50 K, a legkisebb júniusban 5.50 K. — Tengeri termett összesen 6.290.625 q, átlag 14.61 q. A legmagasabb ár volt februárban 5.75 K és a legalacsonyabb októberben 4.— K, mert a kedvező termés az árakat igen lenyomta.

A hüvelyesekkel való kereskedésnél a legfontosabb a bab, melyből kb. 50.000 q volt a termés. A lencse jelentéktelen, a borsó sem sokkal több; mindössze kb. 3000 q termett, a mely még a helyi szükségletre sem volt elég. Ellenben a kender- és len-kereskedés a termelésnek megfelelően jól fejlődött. Kenderrel be volt vetve 3242 k. hold, lennel 674 k. hold. A termés eredménye a kendernél 10.144 q mag és 21.485 q fonál, a lennél 1788 q mag és 4844 q fonál. Az átlagos termés holdanként 3.13 q mag és 6.63 q fonál. A legnagyobb kendertermelést a gróf Csekonics-féle uradalomban találjuk, a hol 1007 k. hold volt kenderrel bevetve és a nyerstermés 45.54 q volt holdanként. A kendert a Szegedi Kenderfonógyár r.-t. csőszteleki telepén készítik ki s a gyár q-ként 5 K 70 fillért fizet. A cukorrépa-termelés, mióta a nagybecskereki cukorgyárat felállították, szintén föllendült. 1910-ben be volt vetve 2351 k. hold, melyen összesen 366.350 q termett s az átlagos termés 155.83 q volt. Komlóval be volt vetve 14 k. hold s az átlagos termés 3 q, melynek ára 165 K, 200 K és 280 K között váltakozott. Rizst a gróf Karátsanyi uradalomban termelnek 318 k. holdon, melynek átlagos termése 7—8 és 12—14 q között váltakozik. Bár semmivel sem rosszabb, mint az olasz rizs, annál mégis tetemesen olcsóbb. Métermázsánként az I. oszt. 44, a II. 26 és a III. oszt. 24 koronába kerül. Dohányt 2673 k. holdon termesztenek és a termett dohány 13.031 q, melyet 507.444 K 33 filléért váltottak be.

A gyümölcs- és díszfákkal, továbbá virágokkal való kereskedés tekintélyes, mert a kereslet évről-évre növekszik. A konyhakertészeti termények forgalma az időjárástól függ. A zöldség és káposztapiacz főként Nagybecskereken forgalmas, a hol valóságos hegyeket raknak őszszel e terményekből. A burgonya-termés 1910-ben 709.739 q volt s a holdankénti átlagos termés 52.63 q. A gyümölcs nem elegendő a helyi fogyasztás fedezésére és így nagymennyiségű almát, körtét és szilvát szállítanak be Krassó-Szörényből és Szlavóniából.

A borkereskedelem, bár az újabb évek termése nem éri el az 1908. évit, igen élénk. 1910-ben 22.017 k. hold területen termett 79.994 hl. must s ebből készült 65.704 hl. bor, melyek szesztartalma 8—11° között váltakozik. Szüret után 40—42 K volt egy hl. bor ára, mely év végére elérte az 52 koronás átlagot. Torontálból nagymennyiségű bort vittek Bácskába, viszont ide is sokat hoztak be.

Terménykereskedés.

Borkereskedelem

A törköly ára 4—5 K volt hl.-ként, de még így is elfogyott. A törkölypálinka ára 2.10—2.30 K között ingadozott.

Az állatkereskedelemben virágzó, bár a tenyésztést nagyon sok körülmény megnehezíti. Alig van már faji jelleg nélküli állat, de azért a kivitel mégis csekély, mert az állományt a hazai kereslet foglalja le. Azonban a múlt évben nagymennyiségű tenyészállatot vásároltak Olaszország részére. A lóállomány legnagyobb fogyasztója a hadsereg, a mely 640 koronánál is magasabb árakat fizet. A hizott magyar sertés kilója 118—128 és 146—150 fillér között váltakozott. Torontál három városának állatvásárforgalma 1910-ben a következő volt:

Nagybecskerekén négy vásárra felhajtottak 14.000 szarvasmarhát, 16.395 lovat, 5100 juhot és 2380 sertést. Ebből eladásra került 4122 szarvasmarha, 4314 ló, 1686 juh és 1512 sertés. Nagyikindán öt vásárra felhajtottak 6304 szarvasmarhát, 7187 lovat, 5081 juhot és 3877 sertést. Ebből eladásra került 2654 szarvasmarha, 2697 ló, 3618 juh és 3455 sertés. Pancsován három vásárra felhajtottak 1822 szarvasmarhát, 4543 lovat, 1631 juhot, 1851 sertést. Ebből eladásra került 1331 szarvasmarha, 974 ló, 604 juh és 1010 sertés.

Állati termékek

Az állati termékek közül a zsír- és szalonnakereskedés mutat fel hatalmas forgalmat és jövedelmezőséget. Az 1910. évben az árak hetenként változtak és inkább emelkedtek, mint estek. Az év elejétől kezdve folyton emelkedtek április közepéig, a mikor a zsír ára 50 kg.-ként 97 K volt; innen kezdve esett július közepéig (76 K), majd ismét emelkedett az év végéig. Ugyanezt a hullámozást mutatja a szalonna is, melynek legmagasabb ára májusban 85 K és a legkisebb novemberben 71 K volt. A tojáskereskedés számos megnehezítő körülmény ellenére is jelentékeny. A készletből nagy mennyiség kerül kivitelre is, főleg Ausztriába, Svájcba, Német- és Angolországba. Legolcsóbb volt a tojás ládánként (1440 db) június-júliusban 70—75 K és a legdrágább decemberben 130 K. A nyersbőrkereskedelemben általában kielégítő és az árak emelkedőben vannak. A marhabőr kg.-ként 1.04—1.24 K. A juhőr darabja 4 K, a báránybőr 1.40—2.— K. A borjubőr párja 15.50—16.— K, kg.-ként 2.10—2.30 K. A lóbőr párja 24—32 K.

Kereskedelmi iskoláztatás.

A kereskedelmi szakoktatást három kereskedő-inas és két felső kereskedelmi iskola képviseli. A kereskedő-inas iskolák 1909—1910. évi adatai a következők: Nagybecskerekén volt 133 tanuló; ezek közül négy elemi végzett 95, előkészítő osztályt 21, szakirányú osztályt 40. Nagyikindán volt 81 tanuló; négy elemi végzett 81, előkészítő 22, szakirányú osztályt 59. Pancsován volt 115 tanuló; négy elemi végzett 107, előkészítő osztályt 21 és szakirányút 34. Kereskedő-inas iskolába járt összesen 335 tanuló, a kik közül 72 nem beszél magyarul. Felső kereskedelmi iskola van Nagybecskerekén és Pancsován, melyek adatai a következők: Nagybecskerekén az alsó osztályban volt 46, a középsőben 42, a felsőben 23, összesen 111 tanuló; kimaradt 14, érettségi vizsgát tett 19, jelesen 2. Pancsován volt az alsóban 42, a középsőben 34, a felsőben 25, összesen 101 tanuló; kimaradt 11, érettségit tett 15.

***

Hitelviszonyok

A pénz- és hitelügyi viszonyok Torontálban igen fejlettek és az ipari föllendülés következtében a forgalmuk rohamosan növekszik. A vármegyében 120 részvénytársasági alapon álló pénzintézet, 68 szövetkezet a kereskedelmi- és 121 a szövetkezeti törvény alapján; összesen 309 pénzintézet. A részvénytársaságok összes forgalma a következő: befizetett részvénytőke 20,890.060 K, tartalékalap 7,683.031 K, takarékbetét 82,136.623 K, váltó 115,238.021 K, kölcsön és előleg 4,827.890 K, jelzálogkölcsön 26,461.845 K, nyereség 2,504.143 K. A kereskedelmi törvény alapján keletkezett szövetkezetek forgalma a következő: alaptőke 1,577.614 K, tartalékalap 214,454 K, takarékbetét 4,675.494 K, váltó 4,937.677 K, kölcsön és előleg 1,465.018 K, jelzálogkölcsön 477.879 K, nyereség 185.101 K. A szövetkezeti törvény alapján alakult és Országos Központi Hitelszövetkezet tagjaként működik 121 szövetkezet, melyek adatai a következők: tagok száma 40.368 üzletrészeké 96.001, üzletrészek értéke 4,917.360 K, befizetett üzletrész 3,397.050 K, takarékbetét 8,169.600 K, tartalékalap 585.500 K.

Az Osztrák-Magyar Banknak fiókjátétele van Nagybecskerekén és Pancsován. A nagybecskereki fióknál leszámítottak összesen 24,083.390 K értékű váltót. E váltók átlagos értéke 773 K és lejárat ideje 64 nap. A giróforgalom ez: befizetés 96,152.171 K, kifizetés 96,163.385 K, helyközi átutalás 15,142.427 K. A nyereség 87.906 K. A pancsovai fióknál leszámítottak 15,355.631 K értékű váltót, melyek átlagos értéke 519 K és lejárat ideje 66 nap volt. A giróforgalomnál

befizetés 64,489.583 K, kifizetés 64,631.329 K, helyközi átutalás 18,332.786 K. A nyereség 64.398 K.

***

A vármegye közlekedésügye, bár nem minden téren kielégítő, fokozatosan fejlődik. 1890-ben a közlekedés a vármegye 2671 lakosának volt a megélhetési forrása. 1900-ban már 7318-ra emelkedett a számuk, vagyis az összes népességnek 1.2 százaléka esett a közlekedésügyre. Ekkor 2212 volt a kereső és 5106 az eltartott; 100 keresőre 231 eltartott esett. Az 1910. évnek a végén volt Torontálban 7 út-, hid- és rév-vám, 126 bérkocsis, 181 fuvaros, 11 közkocsivállalat, 6 hajózási vállalat, 15 temetkezési vállalat.

Közlekedésügy

Torontál vármegye közutai általában elég jók. Már a török hódoltság megszűnése után, mikor a vármegye a Bánsághoz tartozott, nyomát találjuk annak, hogy a közutakról gondoskodás történt. Ugyanis 1730 augusztus 12-én a kormányzó elrendeli, hogy a tartós esőzés okozta áradásoktól megrongált országutakat hozzák rendbe. 1735 augusztus 6-án pedig a kormányzó értesíti a kerületeket, hogy az út- és hidépítés és javítás felügyeletével Rösler Venczel, volt főtisztartót, jelenleg élelmezési biztost, bízza meg, a kinek a rendelkezései végrehajtandók. Az utak fenntartása érdekében később is történtek intézkedések, de az útépítés nagyobb lendületet csak akkor vett, midőn az 1904: XIV. t.-cz. értelmében, mintegy 128 km. törvényhatósági közút kiépítését határozták el 2,261.253 K 88 f költséggel az állami beruházási hitel terhére. Ezek az útszakaszok, melyek 1911 végéig már mind kiépültek, a következők: 1. a törzsudvarnok—basahídi törvh. közút 7—14, 2. billéd—csenei 9—16, 3. tamáslaka—pancsovai 47-950—51.958, 4. nagybecskerek—nagyikinda—perjámosi 74-000—77-695, 5. bánlak—alibunári 19-350—22-632, 6. nagyikinda—nagyszentmiklósi 10-889—17-017, 7. nagyikinda—adai 14-018—19-805, 8. valkány—zentai 5-5—9-5, 9. basahíd—törökbecsei 0—7, 10. nagybecskerek—nagyikinda—perjámosi 29—36, 11. módos—dettai 56—60, 12. ecsehida—orlód—módosi 43—48, 13. basahíd—törökbecsei 7—18, 14. nagybecskerek—nagyikinda—perjámosi 37-4—44-079, 15. billéd—csenei 0-00—1-650 és 6-506—8-998, 16. módos—ujpécsi 62—72-485, 17. törzsudvarnok—basahídi 1-314—8-010, 18. valkány—zentai 9-450—19-316, 19. nagybecskerek—nagyikinda—perjámosi 10—15 és 20. nagybecskerek—nagyikinda—perjámosi törvényhatósági közút 18-989—29-008 km. szakasza. A vármegyében a közutak fenntartása — a legutóbbi évi költségvetés szerint — évente 423.926.19 koronába kerül. Ebből a személyi járandóság 19.486.43 és a fenntartási költség 404.439.76 K.

Közutak

A vármegyében levő közutak jelleg szerint a következők:

Állami közutak: Szeged—temesvár—szászsebesi 86-582, versecz—pancsovai 38-620 és kiszombor—aradi 2-735 km.; összesen 3 állami közút, melyek hossza 127-937 km. és van rajtuk 46 mőtárgy.

Törvényhatósági közutak: Nagybecskerek — titeli — 28-986 km., nagybecskerek—zsábljai 15-166, nagyikinda—nagyszentmiklósi 29-058, törökkanizsa—kiszombori 36-000, valkány—zentai 26-976, zombolya—kisósi 17-311, nagybecskerek—nagyikinda—nagyfalui 98-868, tamáslaka—pancsovai 39-009, pancsova—kevevárai 22-559, tamáslaka—alibunári 37-989, bánlak—alibunári 43-700, módos—dettai 29-563, écska—orlód—módosi 54-052, törzsudvarnok—basahídi 16-316, basahíd—törökbecsei 22-495, nagyikinda—adai 27-375, törökbecse—karlovai 21-163, billéd—csenei 21-160, módos—ujpécsi 32-027, nagybecskerek—törzsudvarnoki 22-291, orlód—tamáslakai 3-503, csanád—apátfalvai 0-931, km., összesen 22 út, melyek hossza 646-494 kméter. Ebből kiépített 523-358, kiépítetlen 123-136 km. A kiépítettből kőalapú 180-191, kőalap nélküli 343-167 km. Van rajtuk 230 átereszt és 42 híd. A vámos út hossza 8-979 km., ebből Nagykecsberek város kezelésében van 4-078, Nagyikindán 4-063 és Zombolya község kezelésében 0-838 km.

A községi közlekedési közutak hossza járasok szerint: Törökkanizsai 101-000, nagyszentmiklósi 123-000, perjámosi 79-500, zombolyai 105-490, nagyikindai 69-200, törökbecsei 74-950, csenei 67-370, párdányi 90-060, nagybecskereki 141-200, módosi 98-175, bánlaki 80-100, pancsovai 113-730, antalfalvai 144-500, alibunári 25-500, Nagyikinda város 20-900 km.; összesen 15 út, melyek hossza 1334-675 km. Ebből kiépített 250-242, kiépítetlen 1084-493 km. és van rajtuk 246 mőtárgy.

A vármegye közutainak az építésére, nemkülönben a magasépítési ügyekre a nagybecskereki m. kir. államépítészeti hivatal ügyel fel. A hivatal műszaki személyzetének élén Vámos Ignác kir. műszaki tanácsos áll, a ki mellett még Ottovay József kir. mérnök, továbbá Elek Emil, Löwy Ignác, Kiss János és Hettesheimer Péter kir. segédmérnökök működnek. A hivatal felügyelete alatt van 2 állami és 10 vármegyei útmeister. Az állami és törvényhatósági közutakon van 8 állami és 30 vármegyei utkaparóház, továbbá 2 gőz- és 3 lóhenger.

Hajózás.

Mikor a *Duna Gőzhajózási Társaság* 1830-ban megalakult, I. Ferencz nevű gőzhajója 1831 április 22-én indult el Budapestről és Torontált érintve, egészen Moldváig haladt. Még ma is legnagyobbbész a D. G. T. hajói bonyolítják le Torontál vizi forgalmát. A Zimony—Belgrád—Orsova—Galatz között közlekedő hajójárat a Tisza torkolatánál Rezsőházát és a Temes torkolatnál Pancsovát érinti s különösen ez utóbbi állomásnak nagy a forgalma. Pancsován a D. G. Társaságnak két állomása van, egyik a nyílt Dunán, másik a Temes torkolatában. Innen indul a helyi hajó is, mely Pancsova—Belgrád—Zimony között közlekedik. a nyári hónapokban kétszer, máskor a hajózás szüneteléséig a lehetőséghez képest egyszer naponta. A Társaságnak a Tiszán Szeged—Titel között közlekedő vonalán Törökkanizsa, Törökbecse és Rezsőháza a torontáli állomások.

A magyar királyi *Folyam és Tengerhajózási Társaságnak* a Zimony—Belgrád—Orsova—Galatz közötti vonala érinti a vármegyét, a hol csak egy állomása van, még pedig Pancsován.

A vármegyének hajózható vize még a Bega, melynek csatornázását még a hódoltság megszűnése után, a XVIII. század első évtizedeiben megkezdték. A csatorna ásását közmunkával végezték és a munkásokat a kerületeknek kellett kiállítaniok. 1728 február 10-én utasította a kormányzó a becskerek-i tisztartót is, hogy a Bega folyó szabályozásához szükséges munkaerőt állítsa ki. 1729 április 4-én a munkálatok vezetésével *Kaiser* mérnökkari hadnagyot bízta meg. A szabályozási munkákat többször megújították sőt még ma is folytatják s legutóbb a begafői (Klekk) zsilipet építették meg. A Begán csak teherforgalom van és a hajózást leginkább a D. G. T. és a M. F. T. R. bonyolítja le. Az 1910. évben a szállítást 305 napon át 563 uszály teljesítette. A torontáli állomások és kikötők forgalma a következő: *Ittében* feladott gabona vagy liszt 78.176 q, egyéb áru 10.971 q, leadott egyéb áru 81.714 q, tutajforgalom 2.191 darab fenyő; *Torákon* feladott gabona, liszt 54.464, egyéb áru 2.890, leadott egyéb áru 21.845 q; *Begaszentgyörgyön* feladott gabona, liszt 82.146, egyéb áru 15.310 q; *Nagybecskereken* feladott gabona, liszt 1.234.957, egyéb áru 95.077, leadott gabona, liszt 420.249, egyéb áru 838.990 q, tutajforgalom 6.282 darab fenyő; *Écska-Perlaszon* feladott gabona, liszt 219.215, egyéb áru 103, leadott egyéb áru 18.080 q, tutajforgalom 49 darab fenyő; összesen feladott gabona, liszt 1.668.958, egyéb áru 115.441, leadott gabona 420.249, egyéb áru 975.939 q, tutajforgalom 8.522 darab fenyő.

Vasúti hálózat

Torontál vármegye vasúti hálózata elég sűrű, azonban a budapest—szeged—temesvár—orsovai és valkány—varjasi vasútvonal kivételével, melyek körülbelül 90 és 50, együtt 140 km. hosszúságban érintik a vármegyét, valamennyi mind helyi érdekű vasút a máv. kezelésében s ezek közül egy keskenyvágányú. Az egyes vasútvonalak a következők:

Budapest—orsova m. áll. vasút, hossza a vármegyében 90 km., 13 állomással és megállóval.

Valkány—varjasi m. áll. vasút, hossza a vármegyében 50 km., 7 állomás és megálló.

A *Nagykikinda—Aradi h. é. vasúttársaságnak* három vonala van a vármegyében. *Nagykikinda—Arad*, hossza 50 km., 8 állomás és megálló. *Nagykikinda—Nyerő*, hossza 16 km., 3 állomás. *Lovrin—Zombolya*, hossza 28 km., 5 állomás.

Szeged—Nagykikinda—Nagybecskereki helyi érdekű vasúttársaságnak két vonala szeli a vármegyét. Az egyik *Szeged—Karlova—Nagybecskerek*, mely vonal Szőregnél ágazik ki a máv. vonalából; hossza 118 km., 21 állomással és megállóval. A másik *Nagykikinda—Karlova*, hossza 19 km., 3 állomás.

A *Torontáli helyi érdekű vasúttársaság* öt vonallal rendelkezik s ezek következők: *Zombolya—Nagybecskerek*, hossza 96 km., 22 állomással, melyek közül 4 Nagybecskerek területén van. *Zombolya—Nagybecskerek—Bégapart*, mely más irányban halad, mint az előbbi. Hossza 68 km. Keskenyvágányú és keresztül halad Nagybecskerek városán, hol 2 állomása és 4 megállója van. *Torontálszécsány—Alibunár*, hossza 48 km., 11 állomás. *Torontálszécsány—Versecz*, hossza 42 km., 10 állomás. *Számos—Antalfalva*, hossza 21 km., 3 állomás.

A *Torontáli és Pancsova—Petrovostellói helyi érdekű vasúttársaságé* a *Nagybecskerek—Pancsovai* vonal, melynek hossza 80 km., s van 14 állomása és megállója.

A *Pancsova—Petrovostellói helyi érdekű vasúttársaság* vonala *Pancsova—Petre* 32 km. hosszúságban, 3 állomással.

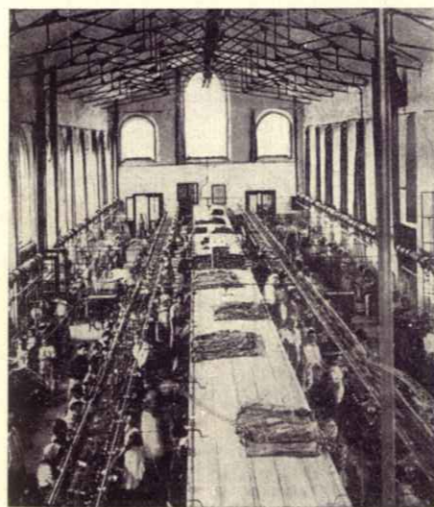
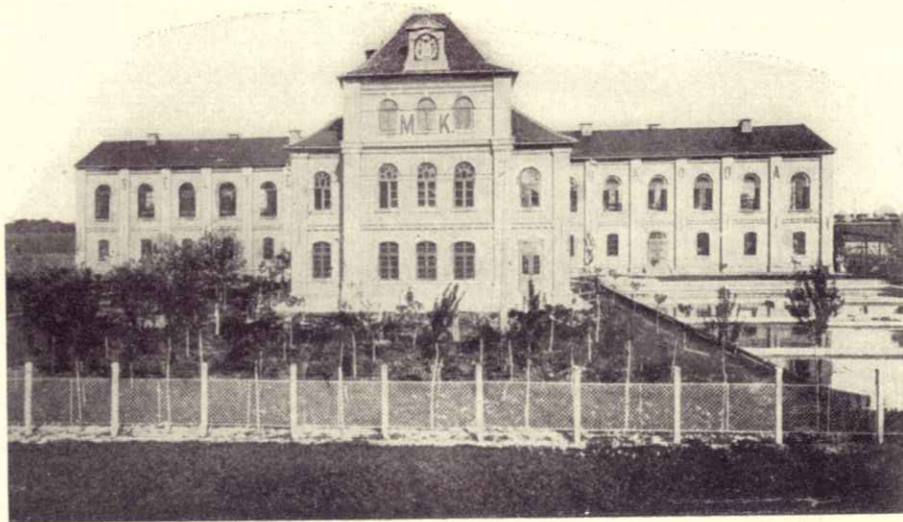
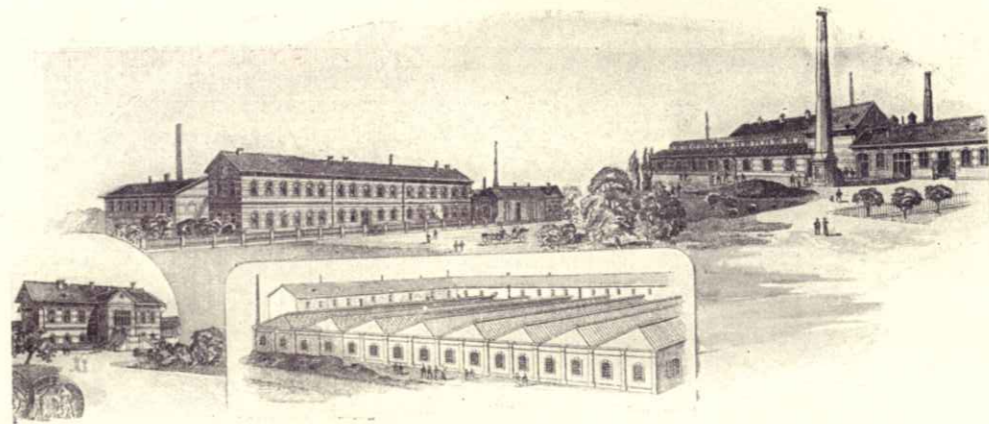
Torontál és Temes érdekét szolgálja a *Temesvár—Módosi h. é. vasút*, mely a Temesvár—Józsefváros pályaudvartól indul ki s hossza a vármegyében 32 km., 6 állomással.

A *Temesvár—Nagyszentmiklósi helyi érdekű vasút* szintén a Temesvár—Józsefváros pályaudvartól indul ki. Hossza 40 km., 6 állomással.

A *Zsebely—Csákovár—Bókai helyi érdekű vasúttársaság* vonala *Széphely—Csák—Bóka*, hossza 29 km., 5 állomással.

A *Versecz—Kubini helyi érdekű vasút Versecz—Kevevárai* vonala csak 16 km. hosszúságban érinti a vármegyét s két állomása van.

Ezenkívül érinti még Torontált az *Arad—Csanádi Egyesült Vasutak (Acsev) Arad—Szegedi* vonala, 24 km. hosszúságban, 4 állomással.

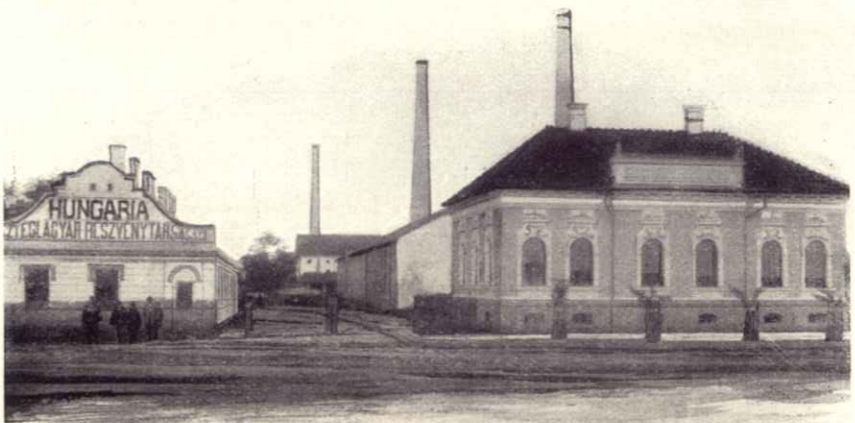
1. Az »Első Magyar Torontáli Szőnyeg- és Bútorszővetgyár« Nagybecskereken. — 2. A m. kir. selyemfonó Pancsován. — 3. A m. kir. selyemfonó Törökkanizsán.

1

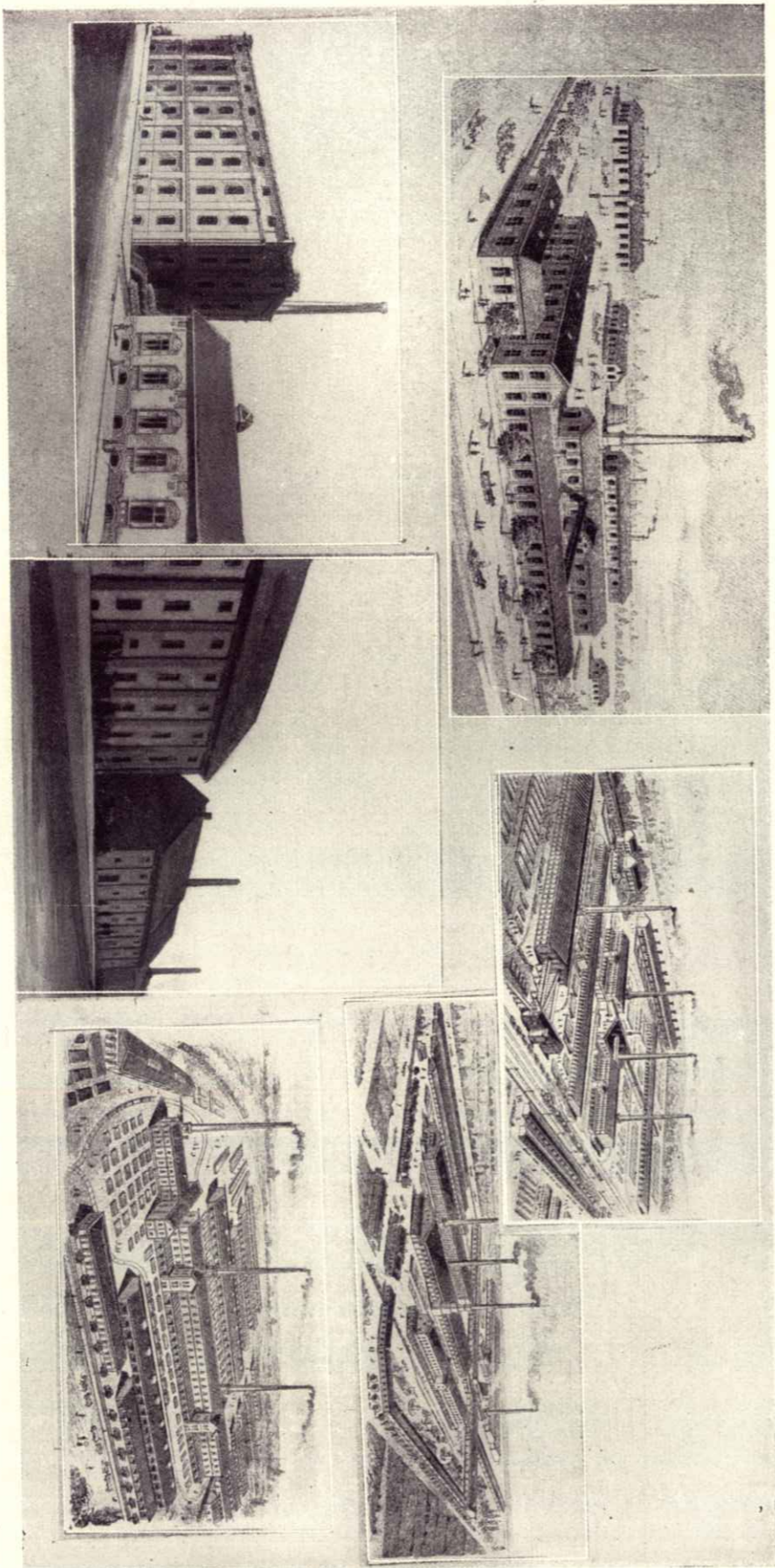

2

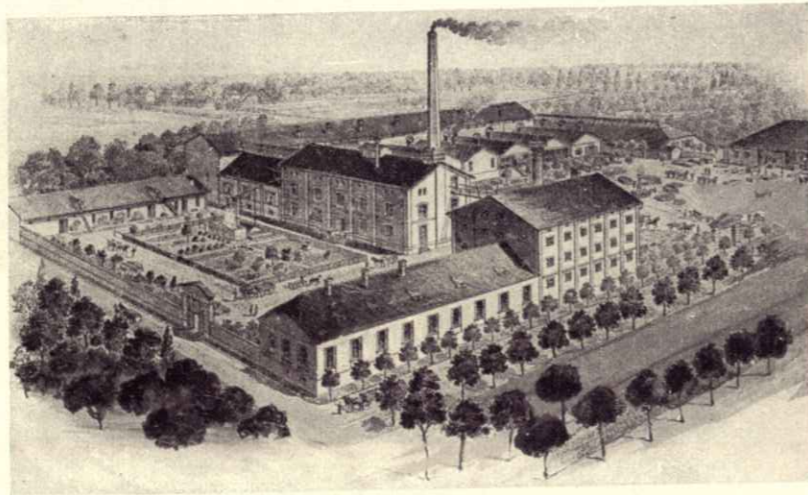

3

Zsombolya : 1. A gróf Csekonics-féle uradalom kenderkikészítő gyára. — 2. A hengergőzmalom. — 3. A »Hungaria« gőztéglagyár.

Zsombolya. — 1. A Deckert-féle kalapgyár. — 2. 3. 6. Bohn M. és Társai gőztéglagyár r.-t. zsombolyai és nagykikindai telepei. — 4. A »Reform« hengergőzmalom. — 5. A »Pannónia« gőzmalom.

A nagyszentmiklósi söröző és malátagyár.

Weifert J. M. sörháza Pancsován.

Végül a Hódmezővásárhely—Makó—Nagyszentmiklósi helyiérdekű vasúttársaság Nagyszentmiklós—Apátfalvai vonala, melynek hossza 14 km. s 3 állomása van.

Torontál vármegyében a posta első nyomát már a török kiűzése utáni években megtaláljuk. Így 1719 november 2-án a kamara utasítja a kerületeket, hogy az ott lakó postaügynököket fizesse és egyben megkérdi, mennyibe kerülne havonként vagy évenként egy egyszerű postaállomás fenntartása. Az időben a posta egyben személyszállítással is foglalkozott. Ugyanis 1735 szeptember 28-án a kormányzó elrendelte, hogy a Budapest és Belgrád között közlekedő gyorskocsi közlekedés mintájára Erdélybe közlekedő vonalat is rendezzenek be. Ezek átlag kéthetenként közlekedtek, télen pedig az időjáráshoz képest. Szintén a személyszállító postára vonatkozik a kormányzó 1745 szeptember 23-án kelt rendelete, mely szerint a péterváradai postaközlekedés céljaira Ujjpécen, Fenlakon, Becskerekben és Titelben állandóan két elkészített fogat tartassék. Ma a vármegyének minden nagyobb községében van posta, táviró és távbeszélő hivatal, posta pedig majdnem mindenütt.

A vármegye postái és azok 1910. évi forgalma a következő:

Kincstári hivatalok (posta, táviró és távbeszélő szolgálattal): Nagybecskerek 1, Nagykikinda, Nagyszentmiklós, Pancsován, Ruzsándafüred (csak a nyári hónapokban posta és távbeszélő szolgálattal), Törökbecse, Zombolya.

Nem kincstári hivatalok. (Posta, táviró és távbeszélő szolgálattal): Alibunár, Antalfalva, Bánlak, Beod a, Begaszentgyörgy, Billéd, Bocsár, Bogáros, Csene, Écska, Felsőttebe, Ferenczhalom, Galagonyás, Gyertyámos, Istvánvölgy, Kiszombor, Lovrin, Magyarcsernye, Máriaölde, Melencze, Módos, Mokrin, Nagygáj, Nagykömlös, Óbesenyő, Ópáva, Oroszlámos, Ócsanád, Párdány, Perjámos, Perlasz, Petre, Rezsőháza, Révaujfalu, Rudna, Sándorháza, Szőreg, Tamás-laka, Torontálszécsány, Torontálsziget, Torontálvásárhely, Törökkanizsa, Ujjpéc, Valkány,

Posta és távbeszélő szolgálattal: Alsóelemér, Aurélháza, Árkod, Basahid, Beresztócz, Begaő, Bóka, Botos, Csatád, Csávós, Csenta, Cserépalja, Csóka, Csósztelek, Deszk, Dolova, Egres, Ernőháza, Felsőaradi, Fény, Gyála, Gyér, Hertelendyfalva, Iloncz, Istvánölde, Ivánd, Jánosölde, Kanak, Katalinfa, Kevedobra, Keviszölös, Kisjécsa, Kiskömlös, Kiszezsény, Kisósz, Klári, Kumán, Kübekháza, Lázárföld, Magyarpadé, Nagybecskerek 2, Nagyerzsébetlak, Nagyjécsa, Nagykőcse, Nagylajosfalva, Nagyósz, Nagyszentpéter, Nagytárnok, Nagytószeg, Nákófalva, Németcsernye, Óbék, Ókeresztúr, Ólécz, Omlód, Ótelek, Óregfalva, Papd, Pészak, Sárafalva, Szaján, Szanád, Számos, Szárca, Szenthubert, Szerbszentmárton, Tamásfalva, Torontáloroszi, Torontáltorda, Torontáludvar, Ujzora, Ujszentiván, Újvár, Úrményháza, Végszentmihály.

Csak postai szolgálattal: Alsóittebe, Aracs, Feketető, Györgyháza, p. u., Ittvárnok-Rogendorf, Károlyháza, Keglevichháza, Laudon-tanya, Nagymargita p. u., Nyerő, Tolvádia, Zsigmondfalva p. u.

E postákon feladatott összesen 8,341.112 levél, levelezőlap, nyomtatvány és áruminta, érkezett 10,885.836; feladatott 57.616 pénzes levél, érkezett 57.096; feladatott 396.020 csomag, érkezett 672.676; feladatott 581.899 utalvány 30,008.721 K, érkezett 361.439 utalvány 28,979.432 K értékben; feladott távirat 177.903, érkezett 206.461, átmenő távirat 99.200 darab.

Távbeszélő hálózat van I. városi: Nagybecskerekben 2 nyilvános, 259 előfizető, 36 mellék és 6 szolgálati; Nagykikindán 1 nyilvános, 124 előfizető, 11 mellék és 5 szolgálati; Pancsován 4 nyilvános, 237 előfizető, 11 mellék és 6 szolgálati állomással. *II. törvényhatósági:* 129 községben, 130 nyilvános, 888 előfizető, 58 mellék és 9 szolgálati állomással.

Távbeszélgetés történt a belföldre 78.985, külföldre 351, külföldről 362, a helvi forgalomban 4,814.478; összesen 4,894.176.

* * *

Források: *Bárany Ágost:* Torontál hajdana. — *Szádeczky Lajos:* A czéhek történetéről Magyarországon. — *Csánki Dezső:* A Hunyadiak kora Magyarországon. — *Illésy János:* Vásár- szabadalmak jegyzéke. — *Baróti Lajos:* Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez. — A temesvári kereskedelmi és iparkamara évi jelentése 1910. — A magyar kereskedelmi és iparkamarák keletkezésének, fejlődésének és működésének története. (Szerkesztette a budapesti kereskedelmi és iparkamara). — Hazai ipari beszerzési források. (Szerkesztette a Kereskedelmi Múzeum.) — Magyar statisztikai közlemények 1900. — A magyar posta, táviró és távbeszélő statisztikája 1910. — Helyszínen gyűjtött adatok.

TORONTÁL VÁRMEGYE KÖZOKTATÁSI ÜGYE.

A népoktatás szervezése.

Torontál vármegyében csak a XVIII. század második felének derekán, Mária Terézia uralkodása alatt kezdték a rendszeres népoktatást szervezni, mert ez a vidék a mohácsi vész után pusztulásnak indult és utána több mint két századon át parlagon heverték az iskolák is.

Pedig virágzó kultúra honolt itt akkor, a mikor a magyarság sűrű népessége lakta a vármegye mai területét is, mikor a keletről Krassó, nyugatról Torontál, éjszokról Temes vármegye s délről a Dunától határolt egykori Keve vármegye még fennállott, mikor különösen a Hunyadi Mátyás alatt megindult nagyszabású művelődés ide is elhatott, de jött azután Mohács és e csapás korábban érte a déli határszéleket. A lakosság a török elől elmenekült.

A törökök kiűzése után a hajdan virágzó magyar Délvidék a pusztulásnak siralmas képét mutatta. Délmagyarországot nem csatolták vissza az anyaországhoz s így az elveszett volt ránk nézve egész 1779-ig, a mikor végre Torontál, Temes és Krassó vármegyék visszakerültek hozzánk, míg a végvidékekkel együtt a volt határörvidék területe egész 1872-ig megmaradt a katonai kormány közvetlen uralma alatt. A temesi bánság első katonai kormányzója Mercy Kolos Florimund gróf a kipusztult tartomány újjáteremtéséhez ritka szervező képességgel látott hozzá s a lakosok szokásainak, erkölceinek szelidítésére, a hatóságok tekintélyének biztosítására, a műveltség fokozatos meghonosítására az iskolát tartotta a leghathatósabb tényezőnek. Egyik főtörekvése a plebániák szaporítása is volt és ezek mellett lassanként parochiális iskolák nyíltak meg. Majd maga a bécsi kormány is tett némi intézkedéseket a katonai területek népoktatási viszonyainak javítása érdekében, mert már 1703-ban rendeletet intézett a tiszai és marosi határörkerületekhez, hogy minden község egy német nyelvben jártas iskolatanítót köteles tartani és számára egy teljes jobbágytelket kihalásítani. Ez a rendelet azonban többnyire csak frott betű maradt, végrehajtásáról nem gondoskodtak, főleg azért, mert az egyes területek betelepítésére, a betelepítetteknek más-más területre való áthelyezése miatt, fejlődés e téren nem is volt elképzelhető.

Mária Terézia reformjai.

Végre az 1764 óta céltudatosabban kifejlődött határör-rendszer a népoktatás ügyének is nagyobb lendületet adott s egy császári rendelet megújította az iskolák szervezésére vonatkozólag még 1703-ban kiadott, de végre nem hajtott rendeletet, szabatosabb formában, mely szerint minden határörvidéki községben tanítót kellett alkalmazni és minden tanító a század közjövédelméből állandó fizetést húzott. Két évvel később Bécsből a bánsági (temesvári) közigazgatási kormányzósághoz is hasonló rendeletet intéztek, hogy különösen a letelepült új lakosok erkölceinek javítására, minden község lelkészt és tanítót, illetőleg templomot és iskolát kapjon.

Mária Teréziának még egy másik nevezetes intézkedését is ki kell emelnünk. Ő ugyanis nem érte be a nép nyelvét használt parochiális (nemzeti) iskolákkal (Nationalschulen), hanem a városokban és nagyobb helységeken a kincstár költségén külön német tannyelvű iskolák felállításáról is akart gondoskodni, a melyek a szerb és oláh ifjúságot az alsóbbrendű államszolgálatra kiképezzék. Ily értelmű rendeletet 1764-ben a határörök számára bocsátott ki, mely szerint minden községben vagy legalább században egy német származású tanító legyen alkalmazva az altisztek kiképzése céljából és hogy e tanító a század közjövédelméből havi 15 forint fizetést kapjon. A temesvári kormányzóság pedig a következő tartalmú rendeletet kapta: »Továbbá a polgári (nem határörvidéki) ifjúság tekintetében ezennel legkegyelmesebben elrendeljük, hogy a fenti nemzeti iskolákon (Nationalschulen) kívül minden főbb helységben, milyenek Temesvár, Nagy-

becskerek, Karánsebes, Fehértemplom, Csákova, Szent-Miklós, Versecz, Lugos stb. egyelőre a mi legmagasabb kincstárunk terhére fenntartandó német iskolák állíttassanak fel, hogy azokban kiváltképen a szerb és oláh ifjúság a német beszédben, olvasásban és írásban alapos oktatást nyervén, ezen nemzetiségbeliek közül idővel alkalmas községi előljárók (Knesen), iskolamesterek, írődeákok és hasonló alantas tisztviselők képeztessenek.« (Bécsi titk. levéltár).

Ezekből láthatjuk, hogy Bécsben az 1766-ig kibocsátott rendeletek már kezdetől fogva nem csupán a nép nevelésének, hanem egyszersmind a nemzetiségeknek tervszerű és fokozott elnémetesítésére is törekedtek.

Mária Teréziának ez intézkedései azonban jó sokáig csupán frott malaszt maradtak, mert a nemzetiségi papság még mindig műveletlen volt, hiányoztak az alkalmas tanítók, az iskolaépületek, a tankönyvek és szerek, sőt a kapzsi hivatalnokok éktelen visszaélései miatt elkeseredett lakosság idegenkedett az iskoláktól szaporított közterhek viselésétől, míg végre e viszonyokról a bécsi kormány is tudomást szerezvén, Mária Terézia fiát, Józsefet, küldte ki a Temesi Bánság állapotainak megvizsgálására.

József 1768. év tavaszán kezdte meg körútját, s annak befejezése után nagyszabású emlékiratot szerkesztett, mely a Temesi Bánságra vonatkozó egész reformpolitikáját magában foglalta.

II. József látogatása.

Ez emlékiratból, mint e kor legbecsesebb történelmi kútfőjéből idézzük az akkori műveltségi állapotokat leghívebben jellemző alábbi részleteket:

»A szerb és oláh világi papság, mely műveletlen parasztokból ujjonczoztatik és általában olvasni sem tud, épen nem képes az evangelium magyarázatára. A hitelemzés és egyházi beszéd ismeretlen dolog nálok. Különben a népiskolákat, az ifjúság nevelését sem a szerbek, sem az oláhok nem ismerik. Még maguk a bírák és kenézek sem ismerik az írás, olvasás mesterségét. A szerb és oláh püspökök inasait, kocsisait a falusi suhanczok közül választják, kik néhány évig ingyen szolgálnak nekik azon ígérlet fejében, hogy aztán szülőhelyükön papokká szenteltesse.« De a róm. kath. papság ellen is epés kifakadásokat tesz, kivált a szerzetesrendek, a közimák, búcsújárás és a papok rendetlen életmódja miatt.

II. József emlékirata a bánsági közigazgatás minden ágában gyökeres változásokat hozott. Az új elnöknek, Clary grófnak, különös feladatává tették, hogy léptesse életbe mindazokat az intézményeket, melyek a tartomány kulturális haladásának előmozdítására szolgálhatnak.

A róm. kath. iskolaügy javára főleg azt emelhetjük ki, hogy Mária Terézia a vallásannak alaposabb oktatására még nagyobb gondot fordított és 1769-ben a róm. kath. vallásos nevelés terjesztése céljából, a nép között való szétosztásra 6000 kátét küldetett a csanádi püspöknek.

Nevezetesebb volt azonban a királynőnek a gör. kel. (nem egyesült) vallásúakra vonatkozó két rendelete. Az egyik szerint jövőben csakis oly egyének szentelhetők papokká, a kik az Ujvidéken felállított kollegiumban tanulmányukat befejezték, a másik pedig kötelességévé tette a metropolitának, hogy valamennyi nem egyesült számára egy egységes s minden tartományban használandó rövid és világos nyelvezetű kátét szerkesztessen és gondoskodjék módokról, hogy az illető politikai hatóságok közreműködésével miképen lehetne a nemegyesültek-nél az iskolaügyet szervezni. Egy másik rendelet pedig úgy intézkedett, hogy oly községekben, a hol nemegyesült vallásúak laktak, a gyermekei a jövőben a katolikus iskolákba minden ellenkezés nélkül felvétessenek.

A gör. keletiek ügyének rendezése.

Bármennyire igyekezett azonban a kormány a bajokon segíteni, ez intézkedéseknek sem lett meg az óhajtott eredményük, mert a talaj még mindig nem volt kellőleg előkészítve. A Bánságban s a katonai határszéleken nem kímélték a pénzt a telepítésekre és az iskolákra. Ezek számára az ausztriai szláv tartományokból igyekeztek szép fizetéssel tanítókat beédesgetni, de csak nagyon kevesen vállalkoztak arra, hogy itt, a török szomszédságában telepedjenek le.

Majd új embert állítottak a bánsági kormányzóság élére: *Brigido* József bárót, ki *Mercy* óta a tartományfőnökök között a legbuzgóbb volt. Kormányrendszerének szigorú szabályai megkövetelték tisztviselőitől, hogy folytonos figyelmüket főképp az ifjúság célszerű oktatására fordítsák. Minden tisztartó a középponti kormánynak alárendelt külső hivatalnok, köteles járása iskoláit személyesen és minél gyakrabban meglátogatni s ott utána nézni, vajjon elküldik-e

a szülők tanköteles gyermekeiket az iskolába és nyer-e az ifjúság kellő oktatást a keresztény vallásban, az olvasásban, írásban és számvetésben.

A bécsi kormány hosszas tapasztalatok után felismervén annak igazságát, hogy a jó iskola legfőbb tényezője a jó kormányzatnak, a tanügy mellett komolyabb és határozottabb állást kezdett foglalni s kijelentette, hogy az iskola-ügyet »politicum«-nak tekinti és az állam rendelkezése alá veszi, mert még mindig sok a panasz a határőrvidéki iskolák tekintetében. A jelentések szerint az oláh határőrterületen összesen csak egy nemzeti iskola (Nationalschule) van, német pedig egy siucs; a szerbek területén csak három német iskola van, de csak papiroson, mert a legtöbb községben szerb tanítók vannak alkalmazva, kik nem is tudnak németül. Kevesebb panasz volt a németbánsági Határőrvidéken, mert itt majd minden községben, a hol német katonaság volt letelepedve, volt iskola, de még mindig nagy volt a hiány képzetebb tanítóknak. Ez indította az udvari haditanácsot amaz utasításának kiadására, hogy mivel a bécsi normáliskolából a Határőrvidék számára szükséges és egyszersmind a nép nyelvében is jártas tanítókat nem lehet leküldeni, küldjenek tehát az Alvidékről Bécsbe mindkét nyelvben jártas tanítókat, vagy tanítói pályára lépni szándékozó egyéneket, kik az ottani normáliskolában tartott tanfolyamot elvégezve, megfelelő képzettséget nyerjenek. Ily módon készítették elő a talajt a Délvidéken az általános iskolai rendszer befogadására, melyet Mária Terézia az ausztriai örökös tartományok összes népiskolái számára 1774-ben ezen címen adott ki: »Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen in sämmtlichen Kais. Kön. Erblanden«, és a mely rendszer nagyon sokáig a népoktatási törvényt pótolta. Ezt az iskolai rendszert tették azután kötelezővé Torontál vármegye, valamint a katonai Határőrvidék területének összes iskoláira nézve is.

Az Allgemeine Schulordnung.

Az »Allgemeine Schulordnung« intézkedései közül ki kell emelnünk, hogy minden kisebb városban, mezővárosban és minden községben, a hol plebániatemplom, avagy távolabb fekvő fióktemplom van, közönséges, úgynevezett elemi iskolának (Trivial-Schule) kell lenni, hol a gyermekek a vallásstanra, annak történetére, erkölcsstanra, írás-olvasásra, a számtani négy alpműveletre, az egyszerű hármasszabályra, végre a becsületességre oktatódnak. Minden kerületben, negyedben, járásban legalább egy három tantermű fő-elemi iskola (Hauptschule) legyen, az igazgatóval együtt három vagy négy tanítóval s egy hitoktatóval. A triviális iskolák tantárgyainak bővebb ismertetése mellett itt még oly ismereteket is tanítottak, melyek részint a tudományos pályára való előkészítésül szolgáltak, részint az oly tanulóknak voltak hasznosak, kik a katonai, gazdasági, műipari és iparos pályákra szándékoztak lépni. Kezdték tanítani a latin nyelv elemeit is.

A hol alkalom nyílt, külön leányiskolát kellett állítani, melyben az általános tantárgyakon kívül naponként legalább egy órán női kézimunkát kell tanítani. Minden tartományban mintaiskolát (Normalschule) kellett nyitni. Ez iskolának nemcsak az volt a céljuk, hogy kimerítő oktatást adjanak mindazon tantárgyakból, melyek a városi ifjúságra hasznosak, hanem az is, hogy tanítókat is képezzenek. Üdvös rendelkezéseket tartalmaz az Allgemeine Schulordnung az iskolakötelesek összeírására, a mulasztások kimutatására vonatkozólag, elrendeli a naplók vezetését, hogy a tanító munkássága ellenőrizhető legyen. Az oktatás minden mozzanatára szigorúan az ausztriai rendszert alkalmazza, úgy, hogy még ugyanolyan tankönyveket is kellett használni. Gondoskodik az iskolák felügyeletéről is: a közvetlen felügyeletet a normál és főelemi iskolákban az igazgató, a többi iskolákban a lelkes végzi.

Bizonyos számú iskolák fölé főfelügyelőt kell kinevezni. Minden tartományban külön iskolai bizottság alakítandó, mely közvetlen összeköttetésben áll a bécsi főigazgatósággal.

Torontál vármegye német elemi iskolái tehát, a melyek a Temesi Bánságnak 1779-ben Magyarországhoz történt visszakapcsolása után a magyar helytartótanács rendelkezése alá kerültek, könnyen beilleszkedtek a Magyarország számára az »Allgemeine Schulordnung« alapján még 1777-ben kiadott első »Ratio educationis« keretébe s így az 1806-ban megjelent második »Ratio educationis« módosítása mellett később is a magyarországi népoktatásügy sorsában osztoztak.

A gör. keletiek iskolái.

Sokkal nehezebben boldogult azonban Brigido báró a görög nem egyesültekkel, kik az iskolák és plebániák felállításával rendkívül meg voltak terhelve. Részben

emiatt, de meg azért is, mert az iskolaügy szervezésekor nyilvánvaló lett a bécsi kormány elnémetesítő szándéka, élve az előbbi uralkodóktól nekik bőségesen adott kiváltságokkal, arra az álláspontra helyezkedtek, hogy az iskolázás egyházi és egyszersmind nemzeti belső ügyük. A bécsi kormány így csak lépésről lépésre haladhatott a szerb és oláh iskolaügy rendezésében. 1770-ben kiadta az első »Regulamentum privilegiorum«-ot, mely a korábbi kiváltságok fenntartását megígérte ugyan, de kimondotta, hogy iskolaügyük állami fennhatóság alá tartozik s még egyházi ügyekben is fenntartja magának a főfelügyeleti jogot.

1774-ben összehívták Karloviczára a zsinatot; melyen a kormány nyomására elhatározták az iskolák fejlesztését. 373 új iskola épült, 21 régit átalakítottak s 19-et kibővítettek. A tanítók számára kettős házhelyet és két hold rétet szakítottak ki s fizetésüket készpénzben vagy természetben a községeknek szerződéssel kellett biztosítaniok. A pópák és községi előjárók kötelesek voltak iskoláikat minden hónapban, az esperesek minden évnegyedben, a megyés püspökök pedig egyházmegyéjük összes iskoláit minden évben egyszer meglátogatni. A második »Regulamentum«, mely a szerbek és oláhok eddigi kiváltságain még nagyobb részeket ütött, és a mely miatt a papság és a nép majdnem lázongásban tört ki, az iskolázást még előbbre vitte, úgy hogy 1777-ben már a görögkeleti nem-egyesültek iskola-ügye is biztos alapokra került.

Midőn az 1779. évi április hó 23-án kelt királyi diplomával életbe léptetett Torontál vármegyét 1779 július 13-án ünnepélyesen felavatták, e területen a népoktatás már biztos alapokon állott, úgy hogy a vármegyének óriási feladata főleg a magyar nyelv érvényesítésére volt. A vármegye három mai alsó járásának a területe, a bánáti Határőrvidék azonban továbbra is, egész 1872-ig megmaradt a bécsi cs. és k. udvari haditanács-kormány alatt, a hol tovább is kitarással és erőszakkal törekedtek arra, hogy a népet katonai fegyelemre szorítsák s a mindenünnen összetelepített soknyelvű határőröket aztán a német iskolákkal idővel lehetőleg teljesen elnémetesítsék. Az iskolák szervezete, azok felügyelete, az akkori viszonyokhoz mérten oly kifogástalan volt, hogy midőn a Határőrvidék polgárosítása után, 1872-ben, a magyar tanügyi kormány az itteni iskolákat átvette, azokban a magyar népoktatási törvények — bár egyelőre tiszta német, — de jól előkészített talajra találtak.

Torontál vármegye törvényhatósági bizottsága és a vármegye hazafias közönsége a vármegye megalakítása után erős kézzel látott hozzá a népoktatási ügy továbbfejlesztéséhez s főleg a magyar nyelv terjesztéséhez. Ez azonban egyelőre csak a vármegyének bizonyos területére szorítkozhatott, mert nemcsak a Határőrvidék volt joghatósága alól kivonva, de Nagykikinda és kerülete is, mely »Kikindai districtus« néven, tanügyileg külön területe volt, a hol a görögkeleti nemegyesült szerb egyház önállóan intézte népoktatási ügyeit.

Annál nagyobb buzgalommal látott hozzá a vármegye a többi iskolák szervezéséhez, fejlesztéséhez, hogy lehetőleg minden községben, megfelelő épületben, jól díjazott tanítók lássák el az elemi oktatást és mindent elkövetett, hogy a községek és a földesurak az iskolákról kellőleg gondoskodjanak. Kisebb helységekben, mint pl. Rábé, Majdán és Óbéd megengedte, hogy tanító hiányában a község jegyzője lassa el ideiglenesen a tanítói teendőket; 1821-ben már végrehajtja azt a határozatát, hogy minden oly községben, mely 100 házból áll, megfelelő iskola állíttassék fel; ugyanekkor utasítja a főbírákat, hogy a tanköteleseket büntetés terhe alatt kényszerítsék az iskolába.

1820—1830-ig már több helyen állítanak magyar iskolákat, míg végre 1831-ben meghozza a vármegye magyar nyelvi szabályrendeletét. Elrendeli, hogy a magyar nyelv minden iskolában természetes jogaiba visszahelyeztessék. Oly tanító, ki a magyar nyelvet nem bírja, semmiféle iskolában sem teljesíthet szolgálatot s egyelőre oly segédet köteles alkalmazni, a ki a magyar nyelvet oktató képességgel bírja s a mennyiben a magyar nyelvet három év alatt sem tudná elsajátítani, állásától elmozdítható. Jutalmakat tűz ki ama tanítók részére, kik a német, rác és oláh ifjak magyar nyelvi oktatása körül különös érdemeket szereztek.

Ez üdvös intézkedések végrehajtását azonban az 1848—49-iki szabadságharc után következett abszolútizmus megakasztotta, míg végre az 1868: XXXVIII. t.-cz. életbelépése után, a vármegye népoktatása ismét rátérhetett arra az útra, melyen fokozatosan haladva, eljutott a mai fejlődésre.

A vármegye királyi tanfelügyelői: *Menyei, Steinbach Antal, Szabó Mihály*, Mai állapot.

A magyar nyelv hódítása.

A magyar nyelvi szabályrendelet.

Pacséri Károly dr., Láng Mihály, Vértessy Gyula fáradhatatlan tevékenységet fejtenek ki az irányban, hogy a népiskolák a törvényes követelményekhez alkalmazkodjanak s míg az 1868: XXVIII. s az 1891: XV. t.-cz. végrehajtása és az iskolák és kisdédóvók szervezése körül Steinbach Antal szerzett elévülhetlen érdemeket, addig az 1907: XXVII. t.-cz. végrehajtása s a magyar nyelv intenzívebb oktatásának keresztülvitele a vármegye jelenlegi tanfelügyelőjének, Grézo Jánosnak vállaira nehezedett.

Kisdédóvók.

Jelenleg a vármegye területén (az 1907—8. évi adatok szerint) van 117 kisdédóvó és 12 állandó menedékház, melyekben közel 13 ezer gyermek részesült gondozásban; s ha figyelembe vesszük, hogy ezek közül magyar csak 2089 volt, míg a többi túlnyomó részben német, szerb és kisebb részben román és tót ajkú, a kisdédóvókban és menedékházakban működő 121 óvónő, illetőleg 12 menedékházvezetőnő a magyar nyelv terjesztése körül dícséretes érdemeket szerez, annál is inkább, mert e 129 intézet közül csak hatban szerb a foglalkozási nyelv, a többiben kizárólag magyar.

Tankötelesek és iskolák.

Torontál vármegye területén az 1909—10. tanévben összesen 76.973 mindennapi tankötelest írtak össze, kik közül 71.043 járt elemi iskolába s így beiskolázatlan maradt körülbelül 7% (5930); de mivel ezek egy része a polgári és középiskolákba jár, ez a százalék is lejjebb száll. A beiskolázási viszonyok tehát összehasonlítva más vármegyék hasonló adataival, nagyon kedvezőknek mondhatók. A még szükséges iskolaszervezések és fejlesztések legtöbbnyire már folyamatban vannak. A vármegye valamennyi községében van iskola. Az elemi iskolák száma 364 s ezekben 1062 tanító van alkalmazva. Az iskolák közül tannyelvű nézve magyar 220, németajkú 12, szerbajkú 77, románajkú 41, egyéb 14. Míg a beírt tanulók közül anyanyelvű nézve 13.200 magyar, 19.360 német-, 19.180 szerb-, 8.147 románajkú. E számadatok összevetéséből öröndetesen kidomborodik az, hogy a magyar tannyelvű iskolák terjesztésével a magyar nyelv s ez által a hazafias érzés is mind nagyobb tért hódít s öröndetesen lehet megállapítani az 1907 XXVII. t.-cz. üdvös hatását a nem magyar tannyelvű iskolákban is.

Ismétlő és inasiskolák.

Az elemi iskolákkal kapcsolatos gazdasági ismétlő iskolák pedig főleg a földműveléssel foglalkozó lakosok gyermekeit részesítik üdvös szaktanításban, melyet otthon a tanultak gyakorlati felhasználásával a kikerült tanulók örömmel alkalmaznak s fokról-fokra emelik Torontál vármegye amúgy is magas fokon álló agrikultúráját. Az iparos és kereskedő tanoncok szakoktatását a majd minden nagyobb községben szervezett iparos és kereskedő tanonciskolák látják el. A vármegyében van 13 iparos s három kereskedő tanonciskola.

Nem lehet említés nélkül hagyni a magyar Közművelődési Tanács s a Vármegyei Közművelődési Egyesület által rendezett, anyagilag támogatott és a vármegye számos községében tartott tanfolyamokat, melyeken az analfabeták tanulnak írni-olvasni és a hol a felnőttek számára is tartanak ismeretterjesztő, hasznos előadásokat és felolvasásokat.

Polgári iskolák.

A középosztály képzésére szolgáló polgári iskola, mely a nemzeti kultúra szempontjából is dícséretreméltó szolgálatot teljesít, a vármegye hét községében, illetőleg városában van szervezve, és pedig jelleget szerint: Nagybecskerekben egy kath. leány-, állami fiú- és magánjellegű leányiskola; Pancsován egy állami fiú-, Nagykikindán egy állami leány- és egy községi fiúiskola; Zsombolyán egy államilag segélyezett községi fiú- és egy római kath. leányiskola; Nagyszentmiklóson egy állami fiú- és egy római kath. leányiskola. Perjámoson egy római kath. leány- s egy állami fiúiskola; Törökbecsén egy állami fiú- és leány polgári iskola van működésben.

Leánynevelő intézetek.

A »Miasszonyunkról« nevezett iskolánövérkek vezetése alatt álló nagybecskereki római kath. leányintézet néhai Szathmáry Sándor kir. tanácsos, torontál-vármegyei mérnök özvegyének, Mihanovich Karolinának végrendeletileg tett alapítványából keletkezett és Nagybecskerek város hozzájárulásával s Bonáz Sándor, csanádegyházmegyei püspök támogatásával, 1880. évi szeptember 1-én, kezdte meg működését. Az iskola hatosztályú római kath. elemi iskolából, négyosztályú római kath. magán leányiskolából és négyosztályú római kath. felső leányiskolából áll, mely utóbbi 1895-ben polgári leányiskolává lett. Ez az iskola, mely bentlakással van egybekötve, az 1903—4. tanévben nyílt meg s a polgári leányiskolával kapcsolatos női kézimunka tanfolyammal bővült. 1910. év folyamán

az intézetet modern szárnyépülettel bővítették ki s az így teljesen kifejlesztett iskola minden tekintetben elsőrangú.

A nagybecskereki Messinger Karolin-féle nyilvánossági joggal felruházott leánynevelő intézetet Messinger Karolin, polgári iskolai tanítónő alapította 1903-ban oly célzattal, hogy a nemzetiségi vidéken modern, hazafias és gyakorlati irányú nevelést nyújtson a leányoknak. Az intézet 1903. évi szeptember hó 1-én nyílt meg és elemi és polgári leányiskolájába 98 tanulót írtak be. A következő évben már továbbképző tanfolyammal egészítették ki, melybe 20 tanuló jelentkezett s az egész intézetbe 165 tanulót vettek fel. Elkor felépült a nagy, emeletes főépület, mely az iskolahelyiségeket, munkatermeket, szertárakat stb. foglalja magába s a külön pavillonok, melyekben a tornaterem, majd a másikban a modern követelményeknek mindenben megfelelő hálótermek és fürdőszobák vannak, úgy hogy a kitűnő és házagypótló intézet e mintaszerű elhelyezése közel 300.000 K befektetést igényelt. Az intézet négyosztályú elemi leányiskolából, négyosztályú polgári leányiskolából, továbbképző tanfolyamból és internátusból áll. E tagozatokba összesen 280 tanuló jár, kik közül 90 lakik az intézetben, melynek külföldről is, főleg Szerbiából és Bulgáriából vannak növendékei.

A nagykikindai állami polgári leányiskola alapja az ugyanitt szervezett s 1884. évben megnyílt felső leányiskola volt, melyet tíz évi eredményes működése után állami polgári iskolává fejlesztettek s jelenleg kifogástalan, modern épületben van elhelyezve. Működése, a mennyiben ezt az intézetet nem csekély számú szerb anyanyelvű növendék látogatja, a magyar nyelv terjesztése szempontjából rendkívül fontos.

Zsombolyán a Szentkeresztről címzett irgalmas nővérek vezetése alatt álló »Jesuleum« intézet szervezése Csicsáky Imre, ottani kamarás-plebános lelkes fáradozásai után befejezést nyervén, 1902. évben kezdte meg nyilvános működését. Az intézet árvaházából, kisdédóvóból, elemi és polgári leányiskolából s internátusból áll, külön zongora-, kézimunka- és francia nyelvi tanfolyammal. Az intézet tíz évi fennállása óta kiváló hírnevet vívott ki magának s különös szeretettel látogatják a délvidéki szerb és horvát anyanyelvű leánykák, kikből a hazafias szellemű szerzetesnővérek magyar honleányokat nevelnek.

A régi épület helyébe, a jelenlegi főnöknő, Kertész M. Leonárda, a mai kor minden követelményeinek megfelelő s a szükséges tanszerekkel ellátott hatalmas épületcsoportot emeltetett 200.000 K költséggel, minden külső segítség nélkül.

A Miasszonyunkról nevezett iskolánövérkek vezetése alatt álló perjámosi római kath. polgári leányiskola 1895-ben kezdte meg működését és céljának mindenben megfelelő odafejlődött, hogy a szerzetesrendnek új elhelyezésről kellett gondoskodnia. Minthogy az épület, mely a követelményeknek mindenben megfelel, készen áll, ez iskola elhelyezése és felszerelése, valamint a benne folyó tanítási rend is eredményes és mintaszerű.

1872-ben nyílt meg a zsombolyai államilag segélyezett községi polgári fiúiskola. Az iskola felállítása körül kiváló érdemeket szerzett báró Liphay Béla, a zsombolyai választókerület akkori országgyűlési képviselője, ki az iskolát saját költségén felszerelte, sőt a dologi szükségletek részben való fedezését is, több éven át magára vállalta.

Az iskola, a mennyiben a helybeli és a környéken lakó vagyonos németajkú földművelők gyermekekkel rendszeresen végeztetik mind a négy évfolyamát, a nép általános műveltségének emelése szempontjából nagy érdemeket szerez.

Magyar nemzeti szempontból fontos jelentőségű volt a törökbecsei állami polgári fiú- és leányiskola szervezése. Ezt az iskolát 1908. évi szeptember havában nyitották meg s már 1910. évi december hóban átköltözött a minden igénynek megfelelő, főleg a kultuskormány és Törökbecse község anyagi áldozataival épült kétemeletes palotájába. Eddigi rövid működésével is beigazolta létjogosultságát. Kiváló fontosságú, hogy a helybeli és a környéken lakó szerb anyanyelvű növendékek tömegesen keresik fel és nemcsak a magyar nyelvet sajátítják el tökéletesen, hanem hazafias nevelésben is részesülnek.

A Miasszonyunkról nevezett iskolánövérkek vezetése alatt álló nagyszentmiklósi román. kath. polgári leányiskola egy négyosztályú elemi iskolával kapcsolatosan 1903. évben szerveztetett. Az ugyancsak nemzetiségiek által látogatott intézetet vezető nővérek nagy buzgalmat fejtenek ki növendékeik magyar szellemben való nevelése körül s e téren kiváló érdemeket

Polgári fiúiskolák.

szereztek. Az iskolai épület modern elhelyezése és felszerelése most van folyamatban.

Részben néhai Nákó Sándor gróf, részben Nagyszentmiklós és Németnagyszentmiklós községek áldozatkészségéből szervezték 1894-ben a *nagyszentmiklósi* magyar királyi állami »Berta« polgári fiúiskolát mely e csekély számú magyar, de főleg német, román, szerb és bolgárok lakta vidéken a magyar nemzeti nevelés védőbástyája volt. Az iskolát rövid időre az V. és VI. osztálylyal is fejlesztették, de miután a polgári iskola e két magasabb tagozata az intézmény mai szervezete mellett életképes nem volt, azt a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1902-ben megszüntette s azóta az iskola ismét négyosztályú.

Ha figyelembe vesszük, hogy az iskolának szervezésétől kezdődőleg eddig beírt növendékeinek csak egy harmadrésze magyar, míg a többi idegen anyanyelvű, láthatjuk, hogy a tanári kar mily odaadással felel meg hivatásának, mikor a negyedik osztályból magyarul kifogástalanul beszélő és hazafias gondolkodású fiúkat bocsájt az életbe.

Felsőkereskedelmi iskolák.

1895. évi szeptember hó 19-én nyílt meg a szintén kulturális és nemzeti missziót teljesítő *pancsovai* magyar királyi *felső kereskedelmi, iskola*, melyet Pancsova thf. város, fontos délvidéki kereskedelmi gócpontnak kulturális viszonyai joggal igényelhettek. Ez iskolával egy épületben van elhelyezve az állami polgári iskola is.

Az általános szükségletet kielégítendő, Nagybecskerek város dícséretreméltó áldozatkészségével az 1891—92-ik tanévben megnyílt az itteni állami polgári iskola s fokozatosan fejlődve, ez intézettel kapcsolatosan, az 1895—6. tanév elejével megkezdte működését a m. kir. állami *felső kereskedelmi iskola* is s ezzel Nagybecskerek és vidéke közönségének is teljesült az a régi óhaja, hogy a polgárság érdekeinek ápolására rendelt intézetek, melyek főképp a gyakorlati: kereskedelmi, ipari, gazdasági és hivatalnoki életpályákra lépő ifjuság megfelelő nevelésére vannak hivatva s melyek a tanuló ifjuságot nemcsak oktatják, de hazafias irányban nevelik is, áldásos működésüket kifejthessék. Ez intézetek, melyek a Bega partján emelt díszes épületben vannak elhelyezve, a hozzájuk fűzött reményeket teljesen kielégítik; ezt igazolja az, hogy a rendkívül látogatott és igen népes iskolákból kikerült ifjuság, melynek pedig a legnagyobb része nem magyar, nemcsak a magyar nyelvet sajátította el, hanem jó magyar honpolgárrá is lett.

Főgimnáziumok.

E két kereskedelmi iskolán kívül van Torontál vármegyének három középiskolája: a *nagybecskereki, nagyikindai és a pancsovai főgimnázium*.

Torontál vármegye s Nagybecskerek kiváltságolt város, kivette a maga részét abból a tevékenységből, melyet a nemzet a XIX. század első felében beköszöntött újjábredésének korában kifejtett. Nagybecskerek város polgárai körében az 1830-as évek második felében mozgalom indult meg, mely a város kebelében középiskola felállítását tűzte ki célul. Mivel azonban a városnak, mint erkölcsi testületnek a felállításához megkívántató elég anyagi ereje nem volt, az ügy csak lassan tudott előrehaladni. E közben a város protestáns felekezetei a magok körében elhatározták, hogy Nagybecskereken »Egyesült evangélikus nemzeti grammatikai iskola« czímen, négy osztályú gimnáziumot állítanak fel. E mozgalomban nemcsak protestáns férfiak vettek részt. Ezek és a protestánsok egyesült buzgólkodása és bőkezősége következtében a gimnázium, négy osztálylyal, 1838-ban meg is nyílt s a nagybecskereki ág. ev. lelkészi lakban nyert elhelyezést, de minthogy a fenntartáshoz szükséges anyagiakat összehozniok nem sikerült, 1849-ben megszünt.

Ettől függetlenül, hathatósan propagálta Nagybecskerek város azt az eszmét, hogy a városban egy hatosztályú állandó királyi gimnázium állíttassék fel. S minthogy ez csak pénzkérdés volt, miután egyes polgárok végrendeletileg és ajánlékozás útján tetemes összegű alapot létesítettek, majd pedig Nagybecskerek 1842-ben 40.000 forintos gimnáziumi alapítványt tett, a hiányzó összegeket a közönség áldozatkészsége összehozta. A gimnázium vezetését a város a kegyes tanítórendre bízta. Az intézet szép kétemeletes házának építése már 1846 év nyarán befejezést nyervén, a hat osztályú gimnáziumot az 1846—47-ik iskolai évvel megnyitotta. A szabadságharcz után 1851-ben azonban a gimnázium tannyelve német lett s az újrendszer négy osztályú algimnáziummá alakította át. Később a szerb nyelvnek is külön tanítója volt, míg végre az 1860. év október 20-iki Diploma, mely a magyar nyelvet régi jogaiba visszahelyezte, felszabadította a tanári kart a német nyelv kényszere alól. Az 1876—7 tanévben Nagybecskerek

közönsége belátván, hogy az algimnázium a város és a vidék igényeinek nem felel meg, Torontál vármegye támogatásával és nagy áldozatkészséggel a főgimnáziumot teremtette meg. Az intézetben jelenleg 352 tanuló jár, kiknek oktatását, az igazgatón kívül négy kegyesrendi és két világi tanár látja el.

A *nagyikindai állami főgimnázium* alapja az az alreáliskola volt, melyet ott az 1858—9. tanévben nyitottak meg s fenntartására szolgáltak azok az alapok, melyek egyrészt azon összegből állottak elő, melyet az 1876:XXXVII. t.-cz. alapján megszüntetett s Torontál vármegyébe bekebelezett nagyikindai kerület 1854-ben a kormánynak felajánlott, másrészt pedig az ú. n. krimi hadjárat-alapból, melyből a reáliskola, mely ekkor természetesen német tannyelvű volt s mely fölött a felügyeleti jogot a »K. k. serbisch—bánáter Stadthalterei« gyakorolta, fenntartható volt. E három osztályúvá fejlődött alreáliskola 1869-ig tartotta meg nyilvános jellegét, mikor azt a m. kir. vallás- és közoktatási miniszter megszüntette s csak a tanulókra való különös tekintettel engedte meg, hogy azt a tanári kar magán-alreáliskolaként az év végéig tovább fenntarthassa. Ezt az engedélyt azután évről-évre meghosszabbították, míg e magánintézet végre az 1876—77. tanévvel megszünt.

A reáliskola nyilvánossági jogának megvonása után a kiváltságos nagyikindai kerület többször kérelmezte a kormánytól egy algimnázium felállításának engedélyezését, de eredménytelenül. 1874-ben azután egy mezőgazdasági intézet felállítását kezdték szorgalmazni. A kormány a többnyire földművelést űző városnak az intézet felállítását engedélyezte, de az sohasem kezdte meg működését. Végre a kerület lakossága 1877-ben, a vármegye közigazgatási bizottsága útján ismételten kérvényt nyújtott be az algimnázium felállíthatásáért, melyre — midőn azt a vármegye hathatósan támogatta, — Trefort Ágoston miniszter a gimnázium I. osztályának megnyitását megengedte. Az 1879—80. tanévben az intézetet már négy osztályúvá egészítették ki; a következő tanévekben pedig újra fejlesztették s az 1882—83. tanévben hat osztályúvá fejlődve, kezdte meg működését.

Az intézet történetében jelentősebb mozzanat az, hogy az 1896. évben a gimnáziumot állami kezelésbe vették, majd az 1901. tanévben VIII. osztályú főgimnáziummá fejlesztették. Áldásos működését most már modern és kifogástalan helyiségében az igazgatón kívül 15 tanerővel fejti ki.

Az 1841—42. tanév előtt *Pancsován* magasabb rendű iskola nem volt, mint a három osztályú »K. k. Hauptschule«, melyet tágabb értelemben »Oberschule«-nak is neveztek. Ez iskolát az 1842—3. tanévtől kezdve, egy két évfolyamos IV-ik osztálylyal egészítették ki, a hol heti két órában a gazdaságtant is tanították. Ily szervezet mellett működött az 1850-es évek kezdetéig. A Németországban keletkezett élnék mozgalom hatása alatt, mielőtt a reáliskolák tantervét Ausztriában életbe léptették volna, a bécsi kormány a pancsovai Oberschule IV-ik osztályának két évfolyamát két osztályú »K. k. Unterrealschule«-vá alakította át és az 1851—2. tanévvel meg is nyitotta. Az 1857—58. tanévvel az alreáliskolát a harmadik osztálylyal egészítették ki, s ez által a katonai Határőrvidéken az első teljes alreáliskola Pancsován keletkezett.

1859-ben az iparos és kereskedő pályákra készülő növendékek számára egy gyakorlati évfolyammal (Praktischer Jahrgang) kibővítették, mely az iparos és kereskedő inasok vasárnapi iskolájával volt összeköttetésben. A »Praktischer Jahrgang« csak alreáliskolát, vagy algimnáziumot végzett tanulókat vett fel, a kik azután az iparos-, illetőleg a kereskedő-tanfolyamos tanulókat egyaránt kötelező tárgyakat közösen, a többiek pedig külön tanulták.

Az alreáliskola egyébiránt kezdettől fogva alkalmat nyújtott arra, hogy tanítókat és tanítónőket neveljen s így tanítóképzőt is helyettesített, melybe a Hauptschule-t végzett, esetleg a vidéki községi iskolákban már működő altanítók is jártak. A képző növendékei az alreáliskola 1. és 2. osztály tantárgyait rendes tanulóként, a többiekkel közösen tanulták, a szoroson vett képző tantárgyainak óráira pedig delután jártak. A tanítójelöltek jó része a katonai kincstártól ösztöndíjat, illetőleg segélydíjat élvezett ama kötelezettséggel, hogy aztán a Határőrvidéken 10 éven át tanítóskodni fog.

Pancsova városa azonban, mint Militär-Gränz-Kommunität Magyarországra nézve idegen területhez tartozott s iskolái a K. k. Kriegsministerium közvetlen kormányja alatt álltak. A reáliskola is teljesen osztrák rendszerű és szellemű középiskolává fejlődött s a katonai Határőrvidék polgárosítása idejéig ilyen is maradt. Az intézet tannyelve német volt s a szerbet kiegészítő nyelvként használták.

Az iskolát, nem tekintve, hogy czélzata tisztán elnémetesítő volt, a monarchia legjelesebb intézetei közzé sorolták. A tanulók száma évről-évre nőtt. 1863-ban a hadügyminisztérium rendeletére hatosztályú főreáliskolává alakították át, majd 1871-ben megkapta a hetedik osztályt.

A m. kir. vallás- és közoktatási minisztériumnak 1871. évi 21.244. számú rendeletével új korszak kezdődik az intézet életében. A legilletékesebb helyről érvényt szereznek a magyar állam jogos igényeinek és elrendelik a magyar nyelvnek kötelező tantárgyként, mind a hét osztályban heti három órában leendő tanítását és egyúttal átalakítják a főreáliskola négy alsó osztályát alreálgimnáziummá. A német tanerőket lassanként kicserélték s helyükbe magyarokat alkalmaztak úgy, hogy az intézet már az 1890-es évek elejétől fogva a magyar nyelv és a magyar állameszme erős vára lett. Az intézetet fokozatosan gimnáziummá fejlesztették, míg végre 1888—9 óta nyolcz osztályú m. kir. állami főgimnáziumként folytatja működését s szolgálja a magyar művelődést. Az intézet növendékeinek száma több 200-nál. Oktatásukat, az igazgatón kívül 15 tanár, hét hitoktató s az iskolaorvos látja el.

Földmíves iskola.

Torontál vármegye területén van egy szakirányú intézet is, a nagyszentmiklósi m. kir. földmíves iskola: »*Kristóf-intézet*«. Ez intézet alapját, a nagyszentmiklósi »Kis mezőgazdasági iskola« czímen. Nákó Kristóf, szegény jobbágyainak törekvőbb fiai számára 1799-ben alapította. Működéséről részletes adataink nincsenek. A szabadságharc alatt szünetelt és 1855-ben teljesen feloszlott.

1863-ban az alapító unokája, gróf Nákó Kálmán, nagyatyja emléke iránti kegyeletből az iskolát újból szervezte »Mezőgazdasági iskola, Kristóf-intézet« czímen. Az alapító az iskola céljaira 24 hold földet adott és az összes helyiségeket. Évenként 12 nagyszentmiklósi fiút vettek fel, kik ingyenes oktatást nyertek s a tanszerek beszerzésére fejenként 16 forint 80 krajczárt kaptak.

Ha a végzett növendékek a maguk gazdaságába léptek, segítségül 42 forint jutalmat kaptak felszerelésre, a kiválóbb tehetségűek pedig, tanulmányaik folytatására 24 éves korukig 126 forint évi segélyt. Később, hogy az iskola minél szélesebb körben fejthesse ki üdvös működését, az alapító beleegyezett, hogy a kormány kibővíthesse és helyi jellegét megszüntethesse. Ennek következtében a m. kir. földmívelésügyi minisztérium az iskolát 1887-ben állami kezelésbe vette és céljaira 100 kat. hold földet bérelt. 1889-ben az iskola felsőbb rendeletre, az első alapító emlékére »*Kristóf-intézet*« m. kir. földmíves iskola czímet nyert. Ezóta kiváló eredménnyel felel meg céljának, hogy a kisebb birtokok tulajdonosait az ilyen birtokok egyszerű kezelésére tanítsa s nagyobb birtokok részére szükséges felügyelőket és munkavezetőket képezzen. Az iskola növendékeinek száma rendszeren 45—55 között váltakozik s ezeknek oktatását az intézet igazgatóján kívül három tanár és két óraadó látja el.

*

Források: Tordai György: »A nyilvános népoktatás kezdete és szervezése Végvidékünkön«. — Vaniček: »Specialgeschichte der Militär-Gränze«. — Szentkláray dr. »Száz év Dél-magyarország történetéből«. — A nagybeeskereki községi főgimnázium 1894/95 tanévi »Értesítője«. — A Pancsovai m. kir. állami főgimnázium 1894/5 és 1906/7 tanévi »Értesítője«. — A V. Fejess Kálmán torontálvármegyei kir. segédtanfelügyelő által a vármegyei levéltárban felkutatott adatok. — A torontálvármegyei m. kir. tanfelügyelőségi levéltár adatai.

IRODALOM, TUDOMÁNY ÉS MŰVÉSZET.

A ma viharok között, melyeknek lángszárnjai Torontál vármegye rónáin a hadak villámaint folytonosan éleszték, e vármegye nem emelheti a Múzsáknak oltárt. Így sóhajt fel néhai, jóemlékezetű Bárány Ágoston »Torontál vármegye hajdانا« című munkájának utolsó fejezetében, mikor e vármegye irodalmi életének fejlődéséről készül számot adni.

A szellemi kultúra fejlődése.

Valóban, ha végigtekintünk e vármegye történetén, azt látjuk, hogy alig van hazánkban még egy területe, mely oly szakadatlanul és annyit szenvedett volna az ellenséges hadak támadásaitól, mint ez. Nyugodt fejlődésről e vármegyében, egészen a múlt század elejéig, nem is lehetett szó. Alig heverte ki a tatár-pusztítást, már jött egy új vihar, mely újra romba döntött mindent.

1552-ben a török foglalja el e területet és 1718-ig ez a föld a török betörő hadak és hadjáratok valóságos országútja lesz és nem csoda, hogy volt idő, mikor e vármegyének még a nevét is elfeledték. »Két századon keresztül — írja Bárány — senki ajka sem említé a Torontál nevet s így emléke is kihalt az emberek közül. Vannak századok, melyek alatt úgy látszik: mintha e vidék ki lett volna törölve az élők könyvéből.«

Ilyen körülmények között természetesen az irodalom, tudomány és a művészetek nem fejlődhetek. Vagy ha a közbeeső békés időkben talán fejlődésnek indult is a szellemi művelődés, annak emlékeiből semmi sem maradt ránk.

Csak a törökök kiűzése, a passaroviczi béke hoz némi nyugalmat e területre, mikor Torontál a Temesi-bánsághoz csatoltatván, e vármegyében is megindul a békés fejlődés, bár nem a magyar szellem javára. E területet ekkor a bécsi udvar igazgatja, mely idegen nemzetiségekkel, spanyolokkal, szerbekkel, németekkel stb. népesítette be a vidéket. Csak midőn 1779-ben a Temesi-bánságot az anyaországhoz visszacsatolták, kezdődik meg igazán a vármegyében a magyar kultúra fejlődése, melyet a szabadságharc után beállott kedvezőtlen politikai viszonyok sem tudtak többé megakasztani. És mintha e vármegye már az első békés évszázadban kárpótolni akarta volna a nemzetet a múlt idők nagy veszteségeiért, egyszerre élénk szellemi élet, mozgalmas fejlődés keletkezik mindenfelé. Kiváló, fényes tehetségek, értékes szellemek támadnak e vármegyében, mintha az évszázadokon át elnyomott szellemi erők most egyszerre törnének elő.

Már a múlt század elején két halhatatlan lángész tűnik fel e vármegye szülőttei között, kiknek neve nemcsak hazánkban, hanem az egész művelt világ előtt dicsőséggel hirdeti a magyar génusz teremtő erejét. E vármegye földjén ringott a bölcsője *Lenau Miklósnak* (1802—1850.), a világirodalom egyik legnagyobb lírikusának, kinek költeményeiben először jelenik meg a világirodalomban a magyar pusztá, a magyar föld gondolat- és érzésvilága és a magyar zene ritmusa. Itt, az idegen ajkú nemzetiségekkel sűrűn benépesített vármegyében született a legnagyobb magyar nyelvtudós, *Révai Miklós* (1769—1807.), az első rendszeres magyar nyelvtan írója, az összehasonlító nyelvtudományi módszernek első alkalmazója és a történeti nyelvészet megalapítója az európai nyelvtudományban.

Torontál nagy szülőttei.

E két halhatatlan férfiúval lép be Torontál vármegye a magyar kultúra buzgó munkásai közé. És habár a vármegyét a kedvezőtlen nemzetiségi viszonyok nagyban gátolják a magyar szellem teljes kifejtésében, mégis az utolsó században a magyar kultúra szellemi harcossainak egész gárdáját állította csatasorba.

E vármegye szülőtte *Mihalovics József* (1814—1891.), a magyar érzelmű zágrábi bitoros érsek, kinek a magyar közoktatásügy terén nagy érdemei vannak. Az écskai születésű *Szilágyi Virgil* (1824—1892.) korának egyik legkiválóbb publicistája és szónoka volt; pesti háza valóságos gyülekező helye lett, a forradalom utáni években, a fiatal íróknak és művészeknek, kiket Szilágyi mindig bő támogatásban részesített. Torontáli születésű *Heim Péter* (1834), a magyar posta-

távíró- és telefon újjászervezője, a magyar postatakarékpénztári intézmények megteremtője. — A nagyjécsai *Abafi* (Aigner) Lajos (1840—1909.) a magyar irodalomtörténet és bibliográfia terén szerzett nagy érdemeket. A magyar népköltészetnek, Petőfinek és nevesebb költőinknek a külföld előtt egyik leglelkesebb ismertetője, régebb íróink műveinek önzetlen, áldozatkész kiadója volt. A torontálmegyei Törökbecsén ringott bölcsője *Szentkláray Jenőnek* (1849.), a kitünőtörténettudós, egyetemi tanárnak, a Tudományos Akadémia tagjának. E vármegye szülöttje *Dániel Ernő* (1843.) volt kereskedelemügyi miniszter, kinek különösen a magyar ipar, az iparoktatás és a közlekedésügy fejlesztése körül vannak nagy érdemei. — *Kenedi Géza* (1853.) a kitünőt publicista, a magyar sajtó egyik büszkesége és *Téry Ödön* (1856.) a magyar turisztika egyik legkiválóbb úttörője, szintén e vármegye fiai.

A felsoroltakon kívül az írók, költők, tudósok és művészek hosszú sorát adta Torontál vármegye a magyar kultúra szolgálatába, bizonyítékát szolgáltatva a magyar faj erős életképességének, melyet sem hét évszázad viharos viszontagságai, sem a vármegye kedvezőtlen földrajzi és nemzetiségi viszonyai nem tudtak elsorvasztani és a mely a békés időkben csakhamar erőre kapva, a vármegye kultúráját fölvirágoztatta.

Hogy a vármegye irodalmi és művészeti állapotainak lehető hű képét adjuk, szükségesnek tartottuk azokról az írókról és tudósokról is számot adni, a kik bár az irodalmat és tudományt idegen: német vagy szerb nyelven művelik, de Torontál vármegye szülöttjei.

A következőkben felvonultatjuk betűrendben a vármegyében született és itt élt írókat, költőket, tudósokat művészeket, államférfiakat stb. életrajzuk és munkásságuk rövid vázlatával:

Abafi (Aigner) Lajos könyvkereskedő, kiadó, irodalomtörténetíró és esztetikus, szül. 1840 február 11-én Nagyjécsán. Kereskedelmi iskolai és gimnáziumi tanulmányainak elvégzése után a könyvkereskedői pályára lépett és 1868-ban Rautmannal szövetkezve, majd egy év múlva önállóan, könyvkereskedést nyitott. Ez időben már irodalmi működése révén is szép nevet vívott ki magának: irodalomtörténeti, könyvészeti, kritikai, régészeti cikkei sűrűn jelentek meg a korabeli folyóiratokban. *A ballada és románcz története és elmélete* című értekezése a Kisfaludy-társaság pályázatán dícséretet nyert. Ugyancsak e társaság ülésein olvasta fel *Két magyar népballadáról* és *A halhatatlanság eszméje a népköltészetben* című jeles értekezéseit. A német folyóiratokban számos magyar költemény sikeres fordítását közölte és nagy hozzáértéssel ismertette meg a külföldet a magyar költőkkel. Irodalmi érdemeiért a Petőfi-társaság 1876-ban már megalkulásakor tagjául választotta és székét *Mikes Kelemen ismeretlen levelei* értekezésével foglalta el. Számos irodalomtörténeti és könyvészeti lapnak szerkesztője és kiadójaként is igen hasznos és tudományos nyomokat hagyó munkásságot fejtett ki. E szakbeli működését a *Magyar Könyvészet* című vállalattal kezdte meg. (1869—70.) Ezt követték 1875-ben a *Magyar Könyvesház*, melyből 140 füzet jelent meg, majd a *Nemzeti Könyvtár* című vállalata (1878.) 42 kötetben. 1876-ban átvette a *Figyelő* című irodalomtörténeti és esztetikai folyóirat szerkesztését, mely sokáig hézagot pótolta. 1884-ben megalapította a *Hazánk* című történelmi folyóiratot, melyből 11 kötet jelent meg. 1878-ban elnöke lett az általa alakított Országos Magyar Könyvkereskedők Egyesületének, melynek *Corvina* című közlönyébe, annak szerkesztőjeként, számos könyvkereskedelmi történeti cikket írt. Később üzetét feladván, a rovarattal kezdett foglalkozni. Megalapította a *Rovartani Lapok* című havi közlönyt. Mély és beható kutatásainak eredménye e téren a *Lepkészet története Magyarországon* című munkája, mely e nemben alapvető mű. Meghalt 1909 június 19.

Az említettekön kívül önálló művei: *Über ungarische Volks poesie*. — Az elegiáról, Pest, 1869. *Koszoruzott pályamű*. — A magyar népdalról. Pest, 1872. — *Ungarische Volksdichtungen*. Budapest, 1873. — *Mikes Kelemen*. Budapest, 1878. — *Kazinczy Ferencz mint szabadkőműves*. — *Petőfi's poetische Werke*, Budapest, 1880—83., két kötet. — *Magyarország lepkéi*. U. o. 1907.

Abaffy Lipót, ág. h. ev. lelkész, szül. Felsőaradiban. Előbb jogi tanulmányokat végzett Pozsonyban. Résztvett a szabadságharcban, melynek leveretése után Nyitrán alszolgabíró lett, majd teológiát hallgatott és vizsgát tevén, Felsőaradiban segédlelkész, atyja halála után pedig lelkész lett. Meghalt 1883 február 27-én. Eleinte *Rovinov* álnév alatt novellákat és költeményeket írt a »Sokok« nevű tót szépirodalmi lapba; később az egyházi irodalom terén működött és számos értekezése és egy önálló munkája jelent meg tót nyelven. Szerkesztette a *Slovó zsvota* című egyház-szónoklati lapot is.

Alexich Bogolyub szül. Révaújfalún, 1874-ben. Egyetemi tanulmányainak befejezése után Torontál vármegye szolgálatába lépett és előbb allevéltáros volt, majd főlevéltárnok lett. Írt kisebb-nagobb történelmi és régészeti dolgozatokat, melyek a hírlapokban láttak napvilágot. E monografia számára ő írta a vármegye történetét 1779-től 1867-ig és ezenkívül számos becses adatot szolgáltatott a vármegye monografiájához. Főlevéltárossá 1911. december havában történt kinevezése megveszerte meglepedést keltett.

Alexits István, aradi születésű, de Torontálban élő festőművész. Münchenben végezte művészi tanulmányait, honnan hazakerülve, egy ideig Aradon dolgozott. Itt festette az aradi görög-keleti szerb templom mennyezetét »Az Úr megjelenése az angyalok és négy evangélista környezetében« címmel, a melyet egyik legjobb alkotásának mondanak. Ugyanekkor megfestette a király arcképét az aradi ipartestület számára, majd Aradon készített több zsánerképével részt vett a budapesti műtárlatokon. Aradról Csákovára került, a hol az ottani görög-keleti szerb és román templomok számára festett több képet. 1903-ban testvérbátyja, *Alexits Iván*, módosi görög-keleti szerb plebánoshoz költözött. Itt alkotott művei közül kiváló művészi színvonalon állanak az újvidéki mennyezet, a pancsovai szerb egyház-történeti képek és a módosi templomnak »Krisztus születése« és »Krisztus feltámadása« című oltárképei. Ezekon kívül megfestette a lugosi honvédtiszt kaszinó részére ő felsége és Erzsébet királyné, valamint József főherceg, Ferencz Ferdinánd trónörökös, több honvédelmi miniszter, dandárparancsnok és az összes lugosi volt ezredparancsnokok arcképeit. Ezekon és sok más arcképén kívül különösen említést érdemel még báró *Baich* Milos életnagyságú arcképe, mely az újvidéki szerb gimnázium tulajdona és báró *Rajacsich* József részére megfestett *Rajacsich* Márta bárónő szintén életnagyságú arcképe. Festett továbbá *Letics* György dr. temesvári görög-keleti szerb püspök részére egy életnagyságú Szent György-képet, *Paunovits* Radivoj, vukovári nagybirtokos kápolnáját díszítő oltárképeket. Mostanában készült el a művésznek két legkiválóbb alkotása: a *Manojlovits* Lázár, újvidéki lakos számára készült: »Mária halála«, melyet a kritika, mint »a klasszikusokra emlékeztető igazi remekművet« dícsér és egy életnagyságú »Krisztus a keresztfán« (S.)

Alföldy Ede, kir. törvényszéki elnök Nagybecskereken. Élénk munkásságot fejt ki a jogi irodalom terén s számtalan cikke jelent meg a jogi szaklapokban és a napilapokban. Önállóan megjelent munkái: »A községi jegyző tennivalói az igazságszolgáltatás körül« 1898. — »Igazságügyi igazgatás« 1900. — »Az esküdtek tennivalói a büntetőjogból« 1903. — »A magánjogi vétség« 1905. — »Birói gyakorlatunk magánjogi szabályai« 1909. (S.)

Ambrus József, kisoroszi plebános. Negyven esztendeje működik a kath. irodalom minden ágában. A hitazonoklati folyóiratokba számos népies prédikációt írt, de írt sok novellát és humoros tárczacikket is. Katholikus publicistaként élénk tevékenységet fejt ki.

Önállóan megjelent munkái: »A paphonvédek albuma«, »Régészeti Kiskáté«, »A dohány-törvény népies magyarázata«, »Észrevételek« és »Örökváltság«. 1902-ben ülte írói munkásságának harminczadik évfordulóját. (S.)

Antalfy-Zsiros Dezső, orgonaművész és zeneszerző, szül. Nagybecskereken 1885-ben. Budapesten *Koessler* Jánosnál, külföldön *Bossi* Enrico, majd *Straube* és *Reger* vezetése alatt végezte tanulmányait.

Nagyobb művei: 1. »Magyar Nyitány«. Az »Erkel díjjal« koszorúzott pályamű, nagy zenekarra, előadták a m. kir. Operaházban. 2. »Magyar Suite« a katonaeletről. Nagy zenekarra, előadták kétszer a Filharmonikusok Budapesten. — 3. »Simon Judite«. Ballada énekhangra és nagy zenekarra, előadta a Nemzeti Zenede zenekara a Fővárosi Vigadóban. — 4. »Lyrical Suites«. Kis zenekarra. Előadták a Simfonikusok kétszer a Zeneakadémiában. — Külföldön megjelent művei. Zongorára és egyéb hangszerekre. Edition Steingraber Leipzig: 1. 5. Ungarische Lied, ének és zongorára. 2. Carneval-Scenen, zongora 2 kézre. 3. 2 orgona fuga, orgonára. 4. Intermezzo, orgonára. 5. Legenda, orgonára. 6. »Am Meer« cyklus, zongora 2 kézre. 7. Liebeslied, hegedű és zongorára. 8. Románcz, hegedű és zongorára. 9. Lyrische Stücke I. füzet, zongora két kézre. 10. Bagatellen, zongora két kézre. Berlin, Harmonie Verlag: Valse, zongora két kézre. A Gauss-féle gyűjteményben: 11. Intermezzo orgonára. — Hazai kiadóknl: Rózsavölgyi: Valse Triste, zongora két kézre. A Harmoniánál: Lectures piano 2 mains. Rozsnyai Károly kiadásában: Apróságok, zongora két kézre. Magyar suite, zongora 4 kézre. Polonaise Concertante, zongora két kézre. Trois Chant pour orgue. Korálfantázia és fuga orgonára. Három korál előjáték, orgonára. Elméleti és gyakorlati zongoraiskola két kötetben. Antalfy-Zsiross Dezső jelenleg a budapesti m. kir. Zeneakadémián az orgonatanzak tanára, *Koessler* János utóda. A tanítóképzőintézeti és az országos énektanári képesítő bizottság tagja. (S.)

Alexich Bogolyub.

Alexits István.

Alföldy Ede.

Ambrus József.

Antalfy-Zsiros Dezső.

Abafi (Aigner) Lajos.

Abaffy Lipót.

Antalfy-Zsiros
Mihály.

Antalfy-Zsiros Mihály, Torontál vármegye nyug. főszámvevője. A közgazgatási irodalomban fejt ki munkásságát s számos cikket írt szaklapokba és a napisajtóba. S különösen a vármegyei számvevőségek és pénztárak visszaállítása s a járási számvevői intézmény megszüntetése, illetőleg reorganizálása érdekében. A megyei számvevőségek államosításakor nyugalomba vonult. Jelenleg a Dmke főszámvevője Szegeden.

Önállóan megjelent művei: »A községi takarékpénztárakról 1884. — »A hitelszövetkezetekről 1900. — »A községi háztartástan kézikönyve«. (S.)

Bányai Jakab.

Bányai Jakab, állami elemi iskolai igazgató Nagybecskerekben. A tanügyi irodalom tevékeny munkása. Írt nagyszámú pedagógiai cikket a tanügyi lapokba s azonkívül a napisajtóba. 1890-ben megjelent »Diesterweg Utmutatójának általános része« cz. műve. Rédl Ferencz kartársával együtt lefordította Diesterweg válogatott műveinek egy kötetét. Mindkét művet magyarázó jegyzetekkel ellátta. 1894-ben Schön Józseffel együtt írt földrajzot a népiskolák IV-ik osztálya számára, 1896-ban megjelent »A nagybecskereki izr. iskolák multja és jelene« cz. monografiája, ezt megelőzőleg külön füzeteket adott ki a »Feldheim-jubileum«-ról, továbbá »Steinbach Antal élete és működése« cz. alatt. 1906-ban a Kozma-féle olvasókönyvnek III. részét »Németfalu« cz. alatt átdolgozta, a torontáli viszonyokhoz alkalmazta, Nagybecskerek és Torontál vármegye földrajzát mesék alakjában megírta. Sebestha Károly, temesmegyei kir. tanfelügyelő »Természetráj« cz. tankönyvének II. kiadását 1911-ben átdolgozta, nevének megjelölése nélkül; a németajkú iskolákban közkezen forgó Mártonfy-féle olvasókönyvek négy kötetét 1907-ben Scossa Dezső tanfelügyelővel együtt átdolgozta. A hosszú évek sikeres munkásságát a magyar tudományos akadémia is elismerte, mely Bányait 1908-ban a Wodianer-féle ezer koronás jutalommal kitüntette. Hét év óta szerkesztője a »Délvidéki Tanügy« nevelés-oktatásügyi folyóiratnak. (S.)

Bárány
Ágoston.

Bárány Ágoston (debreczeni) ügyvéd, Torontál vármegye levéltárosa, a Tudományos Akadémiai levelező tagja, szül. 1798-ban. Jogi tanulmányokat végezvén, 1821-ben ügyvéd lett Pesten, hol Kazinczy Ferencz buzdítására a költészettel kezdett foglalkozni. 1825-ben Torontál-Szentgyörgyre költözött, hol unokabátyja uradalmi ügyész volt. 1829-ben a vármegye t. aljegyzője, 1831-ben megyei levéltáros lett. Ez időben főképp a délmagyarországi vármegyék történetét kutatta és számos történeti értekezése jelent meg a Felső M. Minervában, Társalkodóban és a Tud. Gyűjteményben. Az Akadémia 1836-ban levelező tagjául választotta meg. A szabadságharc alatt a torontáli nagy vérengzések elől Makóra menekült, hol 1849 április 11-én meghalt.

Számos költeményt, beszélt, élet- és útirajzot stb. írt. Legnevezetesebb munkái: Wolfenbütteli hercegnő. Zschokke Henrik után, Szeged, 1894. — Torontál vármegye hajdana. Buda, 1845. — Temes vármegye emléke. Nagybecskerek, 1848.

Baróti Lajos.

Baróti Lajos, polgáriiskolai tanár, szül. 1856-ban, Hadikfalván. Egyetemi tanulmányait Pesten végezte, hol a modern filológiából 1881-ben tanári oklevelet szerezvén, 1882-ben a várbeli polgári leányiskolához választották meg tanárnak. Különösen hasznos munkásságot fejtett ki a Petőfi életére és költészetére vonatkozó adatok gyűjtésével. Kutatásainak eredményeképpen adta ki 1887-ben »Petőfi újabb reliquiái« cz. munkáját. Megírta Perjámos monografiáját (1889. Nagybecskerek).

Bartók Béla.

Bartók Béla, gazdasági iskolai igazgató, szül. 1855-ben, Ujváron. A nagyszentmiklósi gazd. iskola tanára volt, majd igazgatója lett. Meghalt 1888-ban.

A gazdasági lapokban megjelent számos szakcikkén kívül önálló művei: Miként szervezzük az alsóbb gazdasági szakoktatást, N.-Szt.-Miklós 1884. — Gazdasági egyesületek, vagy gazdasági kormánybiztosok szerveztessenek? U. o. 1886. — Szerkesztője volt az általa alapított Gazdasági Tanügy című lapnak.

Báthory Endre.

Báthory Endre dr., orvos, Nagybecskerekben. Az orvosi irodalom terén fejt ki értékes munkásságot. Tudományos működése gyakorlatilag a szem némely betegségeinek különös tanulmányozásában áll, de mivel a vizsgálatok befejezetlenek maradtak, írásban azok eredményei nem jelentek meg. Egy ideig a »Hazánk« munkatársa volt s mint ilyen írta »Nagymagyarországról«, a »Sexualis kérdésről«, »A magyar faj Magyarországon«, »American competition« stb. cz. cikkeket. A »Szemészet« cz. szakfolyóiratban néhány évi beszámolót írt, továbbá egy nagyobb tanulmányt »Az átöröklődésről«, mely a Torontál vármegyei Magyar Közművelődési Egyesület 1911. évi évkönyvében jelent meg. Báthory dr. országos hírű szemspecialista s jelenleg a nagybecskereki József-kórház főorvosa. (S.)

Bernard József dr., pályaorvos Zichyfalván. Az orvosi szakirodalom terén működik. Írt számos tudományos értekezést, a melyek az »Archiv für Kinderheilkunde«, »Wiener Medic. Presse«, »Wiener medic. Wochenschrift«, »Orvosi Hetilap« és »Gyógyászat« cz. lapokban jelentek meg. (S.)

Bernard József.

Biankovič Ábrahám, szerb tanár, született Francseván. A jogot Pesten, Késmárkon és Bécsben elvégezvén, 1830-ban Szerbiába ment, hol rövid idő múlva meghalt. Néhány történeti munkát írt szerb nyelven.

Biankovič
Ábrahám.

Bierbrunner Gusztáv, ág. ev. lelkész, szül. Nagyszentmiklóson, 1835-ben. Egy évet a berlini egyetemen töltvén, 1863-ban a pesti német ev. egyház káplánjának választotta. 1867-ben Ókerre ment lelkésznek. A protestáns irányú lapokban és a Pesti Hirlapban megjelent cikkeiben bátor szószólója a szabad-
elvű vallásos eszméknek. Bács-Bodrog vármegyéről szóló kötetünkben ő írta az ág. ev. egyház történetét. 1909-ben halt meg.

Bierbrunner
Gusztáv

Művei: Istóczy und die Juden. Budapest, 1876. — Der gordische Knoten Europas. Budapest, 1876. — Christlicher Hausaltar. Budapest, 1878. — Uj Magyar Athenás. Budapest, 1882-87. — Des Landmanns Wissenschaft. Kula, 1886. — Szántó János beszédei az eke mellől, vagyis jó tanács minden ember számára. Népkönyv Spurgeon E. H. után. Kula, 1886. — Luther Márton édesanyja. Budapest, 1887.

D. Bodó Mátyás, községi jegyző Alsóittében. A szépirodalom terén munkálkodik több mint tíz éve. Ez idő alatt számos tárczája jelent meg a »Független Magyarország«, »Torontál«, »Szepesi Lapok«, »Délmagyarországi Közöny«, »Temesvári Hirlap«, »Délvidéki Ujság« stb. című lapokban. 1906-ban »A szív körül« cím alatt novella-kötete jelent meg, 1908-ban pedig a »Független Magyarország« című fővárosi napilap hozta »Ambrus Kati« című hosszabb elbeszélését. E mellett sok, a közigazgatás körébe vágó cikket írt. (S.)

D. Bodó Mátyás.

Boleszny Antal, orszoai plebánus, szül. 1828 május 31-én, Nagybecskerekben. Résztvett a szabadságharcban, mely után Temesvárott teológiát hallgatott. 1852-ben szentelték fel pappá. 1856-ban a római kath. elemi iskola igazgatója, majd a reáliskola hittanára lett. Hat év múlva Orsován plebánosnak választották meg, hol élete végéig működött. Leginkább történeti kutatásokkal foglalkozott és cikkeit leginkább a »Temesi Lapok«-ban, az »Ujvidék«-ben és a »Történeti Adattár«-ban közölte. A Délmagyarországi Tört. és Régészeti Társulatnak választmányi tagja volt.

Boleszny Antal.

Önálló művei: Kézikönyv az Al-Dunán, Szerb és Bolgárországban utazók számára. Orsova, 1870. — Die Donau-Katarakte, Veteranische Höhle und Festung Peth. U. o. 1874. — Széchenyi munkálatai az Aldunán, tekintettel a Dunagőzhajózás és a Széchenyi-út történetére. Temesvár, 1878. — A magyar szent korona Orsova melletti elásatása 1849-ben és megtalálása 1853-ban. U. o. 1889.

Borsodi Lajos dr., nagybecskereki ügyvéd. A szépirodalom terén fejt ki élnék és értékes munkásságot. Lírai verseket, novellákat, kisebb színdarabokat és irodalmi essay-eket írt. Művei nagy része a fővárosi lapokban és folyóiratokban jelent meg, azonkívül a »Torontál«-ban és más nagybecskereki lapokban. »Az ember tragédiája« és »Az irodalom újabb irányai« címmel írt két nagyobb értekezését előadta a nagybecskereki Szabad Liceumban. Nagy számban jelentek meg kisebb humoros beszélei.

Borsodi Lajos.

Önálló munkája egy verseskötet »Mesék, merengések« címmel, mely 1905-ben jelent meg Budapest Singer és Wolfner kiadásában. Nagyobb munkái ezenkívül: »A czigányélet« és »Diákálmom« című verses blüettek. (S.)

Brájer Lajos dr., szerkesztő, szül. 1865-ben Nagybecskerekben. A jogot a budapesti tudományegyetemen végezte, 1888-ban pedig a kolozsvári egyetemen nyert bölcsészet doktori oklevelet. Hírlapírói pályáját német újságíróként kezdte Nagybecskerekben, 1892-ben pedig, Lauka Gusztáv nyugalombavonulása után, átvette a »Torontál« című napilap vezetését, melyet 1908-ig szerkesztett, midőn a magyar kormány megbízásából Fiumében »Fiumei Estilap« címen lapot indított, melynek jelenleg is felelős szerkesztője. A Vidéki Hírlapírók Országos Szövetségének alelnöke, az Arany János-társaság rendes tagja, Torontál vármegye tb. főjegyzője. 1910-ben ünnepelté khírlapírói munkásságának huszonöt-
éves fordulóját, a mikor a Torontálvármegyei Magyar Közművelődési Egyesület aranytollal tüntette ki. Munkái magyar és német nyelven számos magyar, osztrák és németországi lapban és folyóiratban jelentek meg. Különösen értékesek műfordításai, a melyekkel magyar költőket ültetett át németre.

Brájer Lajos.

Önálló kötetei: »Das bürgerliche Drama« 1888. — »A vidéken«, Lauka Gusztáv előszavával, 1894. — »Vörösmartys Leben und Werke« 1895. — »Az általános választói jogról« 1906. — »Deutsche Dichtungen« 1908. (S.)

Cherrier
Miklós.

Cherrier Miklós, siklósi apát, tankerületi főigazgató és kir. tanácsos, született 1790-ben, Nagyöszön. A hittudományokat a pesti egyetemen elvégezve, Zombolyán segédlelkész lett, honnan 1814-ben Temesvárra ment s itt *Kőszeghy* László püspök mellett levéltárnok és szentszéki jegyző lett. 1819-ben *Rudnay* Sándor hercegprimás a nagyszombati érseki lyceumban a mennyiségtan tanárává nevezte ki, majd később az egyházjogot és történetet adta elő. 1840—1841-ben *Kopácsy*, a vegyes házasság intézményének tanulmányozása czéljából, nagy európai tanulmányútra küldte. 1846-ban a pozsonyi tankerület főigazgatója és kir. tanácsos lett. Meghalt 1862 december 18-án Pozsonyban.

Munkái: *Nachahmung der Geduld Jesu im Leiden*. Tirnau, 1827. — *Gott erhört und hilft zur Zeit*. U. o. 1882. — *Der Tod Jesu und unsere Erlösung*. Gran, 1828. — *Enchiridion juris ecclesiastici cum singulari ad alienas confessiones attentione*. Pestini et Budae, 1836—37. Két kötet. *Institutiones historiae ecclesiasticae novi foederis*. Pestini, 1840—41. Négy kötet. — Irói rágalmazás, az az czáfolása az *Athenaeum* folyó évi július 27., 12. számában foglalt irói orzásnak. Nagyszombat, 1841. — *Egyházi jog*. U. o. 1843. — *Köz egyháztörténet*. Pozsony, 1844. — *A jó és czélszerű nevelés kellékei*. U. o. 1846. — *Christ-Katholischer Erbauungsbuch*. U. o. 1852. — *Epitome historiae ecclesiasticae*. Viennae 1854. Két kötet. — *A magyar egyház története*. Pest, 1856.

Csekonics
József.

Csekonics József, szül. 1757 febr. 22-én, Kőszegen. Atyja, Pál, birtokos és a kerületi tábla bírja, anyja, nemes Kanicsár Mária volt. Alig 17 éves korában állott be a katonai szolgálatba, a Dajasassa nevet viselő vértesezredbe, hol 1777-ben hadnagy lett. 1778-ban főhadnagyként átlépett a Modena (később Seszvit) vértesekhez és itt 1783-ban — 26 éves korában — másodosztályú századossá lépett elő. 1787-ben őrnagy, 1789-ben alezredes lett, majd 1790-ben az ezredesi rangot nyerte el; 1806-ban tábornok és a nemesi insurreccionális sereg egyik dandárnoka. 1799-ben a Szent István-rend kiskeresztjét kapta meg. Katonai szolgálatának leelejétől kezdve a lótenyésztés ügyének szentelte magát. Már 1783-ban, gróf Hoditz tábornok és pótlovazási felügyelő mellett, részletes tervezetet dolgozott ki, hogy miként lehetne a magyarországi lótenyésztést állami gondozással emelni és felvirágoztatni. Ezt II. József császár elé terjesztette, ki őt Bécsbe rendelte föl, hol egy bizottság hosszú tárgyalások után Mezőhegyest jelölte ki a felállítandó állami ménes helyéül és az építkezés felügyeletével és a törzsménés elhelyezésével *Csekonics* kapitányt bízta meg. *Csekonics* kapitányt e szervezési munkája közben, a helyszínen lepte meg, 1786-ban, a Chersonba utazó II. József császár és a látottak fölött legnagyobb elismerését nyilvánítva, őt elsőosztályú századossá léptette elő, megbízta a magyar- és erdélyországi pótlovazási teendőkkel és »magyar ménes és pótlovazási parancsnok« czímmel ruházta fel. Ugyanez időtájt teremtette meg Mezőhegyesen a nagyobb mérvű marhatenyésztést is és nyert megbízást arra, hogy Bécs és környéke hússzükségletének fedezésére Mezőhegyesről és a másutt is bérelt pusztákról ökröket szállítson fel. *Schwartner* statisztikája szerint az így felszállított ökrök száma az 1775—1791. években hetenként 1000—1200 drb volt és ezenfelül még a hadsereg számára is nagymérvű marhaszállításokat eszközölt. 1789-ben az állam részére megvásárolta gróf Szápáry Józseftől a 6600 holdas komárommegyei Bábolna-pusztát és azt a mezőhegyesi ménes-intézet fiókjává alakította át. *Csekonics* a mezőhegyesi ménesintézetet és az országos ménes- és remondaügyeket 1806-ig, tehát 21 éven át vezette, a midőn az insurgensek brigadérosává nevezték ki. Hírneve és alkotásai a külföldre is elhatoltak; így a francia *Marmont* marechal, raguzai herceg, kit I. Napoleon császár Illyria főkormányzójává tett, Mezőhegyest meglátogatva, így nyilatkozott: »A gazdasági kezelés eredményei csodálatraméltók, kivált egy francziára nézve, a kinek hazája ehhez hasonlót föl nem mutathat... Ha a lótenyésztésnek egy ilyen jól átgondolt tervezete Franciaországban elfogadtatnék, akkor talán ott is elérhető lenne az ittenit megközelítő eredmény. Azokat az elveket, a melyek Mezőhegyes létesítésekor kitűzettek, a követett kezelési irányzatot és ama számtalan előnyöket, a melyek ezekből folynak, eléggé dicsőíteni nem lehet...« — *Csekonics*, barátjai rábeszélésére és a felsőbb helyről is nyilvánított óhajra, megírta — negyven éves tapasztalata alapján — a lótenyésztés elveit és gyakorlati szabályait, mely műve »*Praktische Grundsätze die Pferdezucht betreffend*« cím alatt, Pesten, 1817-ben, nyomtatásban is megjelent. 1780-ban haszonbérbe vette a nagykiterjedésű torontálmegyei zombolyai uradalmat a kincstártól, majd 1800-ban, a kiürt becsáron, örökösen megvásárolta és azt a teljes elhagyatottságból, szakszerű gazdasági berendezéseivel, községek telepítésével, kiemelte

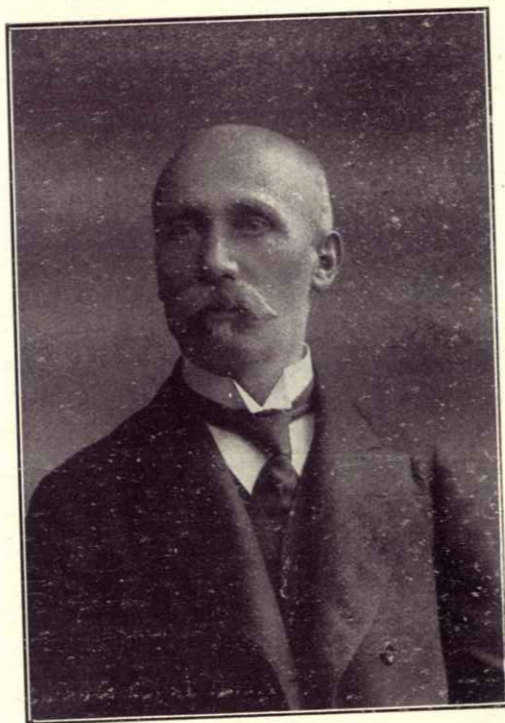
Csekonics József.

Abafi Lajos szülőháza Nagyjécsán.

Bárá Dániel Ernő.

Kenedi Géza.

és a mai virágzó állapotának első alapját megvetette. Fáradalmas és nyugtalan élete utolsó éveit betegeskedve töltte és 1824 ápr. 26-án hunyt el Pesten. Hamvai Zsombolyán, a csitói családi sírboltban pihennek. Két neje volt, az első Templ Katalin, pesti patr. polgár leánya, a második Pribéri Jankovich Julia (meghalt 1835 decz. 10-én, Pribéri Jankovich János, udvari tanácsos, septemvir és báró Püchler Teréz leánya), kitől a ma élő utódai származnak.

Cselkó István, gazdasági akadémiai tanár, szül. 1847-ben, Zsombolyán. Gazdasági tanulmányait befejezván, 1869-ben a magyaróvári gazdasági iskolához segédtanárnak nevezték ki. Miután a kormány költségén a müncheni állatorvosi iskolát egy évig látogatta, hazatérve, a magyaróvári gazdasági akadémia rendes tanára lett. A magyar és német szaklapokban megjelent számos mezőgazdasági cikkén kívül, munkája: »Az okszerű takarmányozás alapvonalai.« 1874.

Dániel Ernő (Szamosújvár-Németi báró), volt kereskedelemügyi miniszter, született Eleméren, 1843 május 3-án. Jogi tanulmányait befejezván, Torontál vármegye tb. aljegyzője, 1867-ben szolgabírája, 1868-ban törvényszéki ülnöke lett. 1870-ben Deák-párti programmal képviselővé választották. 1875-ben a szabadelvű párthoz csatlakozott. A Bánffy-kabinet megalakulásával kereskedelemügyi miniszter lett és mint ilyen, különösen az iparoktatás, az ipar rendszeres fejlesztésére és a munkásügyek rendezésére fordított nagy gondot. Közlekedésügyünk fejlesztésében is nagy érdemei vannak. A keleti tengeri hajózási részvénytársaság az ő közreműködésével alakult meg és fiumei kikötőnk is az ő messzeható politikájának köszöni az újabb időben való nagy emelkedését. A Vaskapu szabályozását is ő fejezte be. Az ezredéves kiállítás nagy sikerének dicsősége az ő nevéhez is fűződik. Miután már előbb őfelsége a v. b. t. tanácsosi méltósággal tüntette ki, 1896 november 1-én, különösen a kiállítás körül szerzett érdemeiért, bárói rangra emelte, örökös főrendiházi taggá nevezte ki, majd 1898-ban az elsőoszt. vas-korona-rendet ajándékozta neki. Miniszteri állásától 1899 febr. 26-án vált meg.

Dániel Konstantin, festőművész, szül. 1799-ben; 1827-ben Nagybeeskerekre költözött. Művészete elsősorban a vallásos tárgyú alkotásokat ölelte fel s ezen a téren valóban elsőrangú művei maradtak. Legelső nagyobb munkája a pancsovai gör. kel. templom ikonostáznak megfestése volt; ezen 1729—33 között dolgozott, ezután a torontálozori gör. kel. templom képeinek megfestésére vállalkozott. Az ő műve a temesvár-belvárosi gör. kel. templom ikonostáznak megkapóan szép képsorozata is. Leghatalmasabb alkotása a jarkováci templom ikonostáza. Ezekén kívül még több templom képei származnak tőle s Nagybeeskerekén és más helyeken számos portréját őrzik.

Erdélyi Károly, piarista tanár, szül. 1859-ben Perjámoson. 1883-ban tanári vizsgát tett. Ezután Tatán, Nagykanizsán, Kecskeméten és Temesvárott tanárkodott. Meghalt a kolozsvári főgimnázium igazgatójaként 1909-ben.

Számos irodalomtörténeti, nyelvészeti és pedagógiai cikke jelent meg a szakfolyóiratokban. Önálló művei: Vázlatok a magyar nyelvészet köréből. Nagykanizsa, 1885. — A német gyöngye ige történeti fejlődése. Nagykanizsa, 1885. — Über Vor- und Familiennamen. Perjámos, 1885. — Börtöneim. Silvio Pellico után olaszból fordította. Budapest, 1886. (Olcso Könyvtár 201.) — Az állateposról. Kecskemét, 1887. — A francia epos eredetei. U. o. 1888. — Igazházi, egy kegyes jó atya, mulatságos játék 5 felv., írta Simai Kristóf. Bevezetéssel 2. kiadás. U. o. 1888. (Olcso Könyvtár 238.) — Potemkin a Duna mellett. Danilevszky után oroszról fordította. Szeged, 1888. — Poetika. Budapest, 1890. (Pintér Kálmánnal) — Boldog Prótti Pompilius Mária élete. Carlos Lasalde után, spanyolból. Vác, 1891. — Calozanzi szent József, a piarista-rend alapítójának élet- és jellemrajza. Temesvár, 1893.

Farkas Gejza földbirtokos, közgazdasági író. Közgazdasági, társadalomtudományi és politikai cikkeket ír, melyek a különféle szaklapokban s azonkívül a napisajtóban jelennek meg. Választott tagja Torontál vármegye törvényhatósági bizottságának. 1907 óta Torontál vármegye tiszteletbeli főjegyzője.

Önálló munkái: »A fényűzés« (Budapest, 1897. Dobrowsky és Franke). — »A nemzet gazdálkodása« (Budapest, 1903. Hornyánszky). (S).

Fekete Gyula nagyki. indai református lelkész, szül. 1857-ben. 1887. évben jött Nagykikindára missziói lelkésznek, a hol erre tág tere nyílt. Egyházmegyéje a tanácsbírói, pénztárnoki tisztségekkel jutalmazta fáradozásait. Megírta külön füzetben egyházának történetét. Politikai és egyházi lapokba sokat dolgozott. 11-ik éve társszerkesztője a »Téli Ujság« című vallásos néplapnak, mely 50 ezer példányban forog a nép kezén. Minden számban az ő tollából kerül ki a vezércikk. Egyházi beszédei közül is többet kiadott. E monografiában ő írta meg a Nagykikinda városra vonatkozó részt.

- Fendler József. *Fendler József*, keresk. akadémiai tanár, szül. 1848-ban Csávoston. A budapesti keresk. akadémia tanárává lett 1872-ben, meghalt 1879-ben.
Művei: Az istenfogalom és annak mai jelentősége. Büchner Lajos után. Lipcse, 1875. — Anglia művelődésének története, Buckle Tamás után ford. (többekkel). Pest, hat kötet.
- Fialowski Béla dr. *Fialowski Béla dr.*, kir. törvényszéki orvos Nagybecskereken. Az orvosi szakirodalom terén munkálkodik s a mellett élénk irodalmi tevékenységet fejt ki társadalmi és közegészségügyi kérdésekben is.
Önállóan megjelent munkái: »Törvényszéki orvosi esetek«, (1899. Budapest, Pesti Lloyd-társulat könyvnyomdája). »Törvényszéki orvosi casuistica« (1901. Budapest, Pesti Lloyd-társulat nyomdája). »Törvényszéki orvosi esetek« II., (1904. Budapest, Pesti Lloyd-társulat nyomdája). A német orvosi szaklapokban azonkívül több nagyobb szaktanulmánya jelent meg. (S.)
- Fischer Gyula dr. *Fischer Gyula dr.*, nagybecskereki születésű orvos. Az orvosi irodalom terén munkálkodik.
Önállóan megjelent munkái: »A tüdő higiéniája« (Budapest, 1907.) — Forel Ágostonnak »A nemzeti kérdéssel szülő munkája II-ikkötetének fordítása németből (Bpest, 1909.) (S.)
- Fischer Mór. *Fischer Mór* nagybecskereki áll. elemi iskolai ig.-tanító. Tanügyi cikketeket írt.
Önálló munkája: »Torontál vármegye földrajza«, (Nagyszentmiklós, 1883). (S.)
- Fülep Jenő György. *Fülep Jenő György*, szül. 1875-ben. Előbb helyi, majd fővárosi lapokba kezdett dolgozni, később munkatársa és segédszerkesztője volt a »Hazánk« és az »Ország« című politikai napilapnak 6—7 évig. Az Ország című lap megszűnése után a m. kir. kereskedelmi múzeum külkereskedelmi múzeumi levelezője lett Bombayban, a hol mai napig is működik. (S.)
- Fülep Lajos Pál. *Fülep Lajos Pál*, szül. 1885-ben. Munkatársa volt a következő lapoknak és folyóiratoknak: Hazánk, Ország, Magyar Szemle, Új Magyar Szemle, Művészet, A Hét és Szerda. Több ízben külföldre ment tanulmányútra, így Münchenbe, Párisba, Hede, France, Normandia, Pichardie, Bourgogne, Champagne stb. vidékeire, Londonba, Firenzébe, hol máig is lakik. Olaszországban számos nagyobb útát tett művészettanulmányozásra.
Önállóan megjelent művei: A tragédia eredete, Nietzsche után fordította és bevezette. — 1911. év tavaszától kezdve szerkeszti és kiadja »A szellem« című filozófiai folyóiratot. Filozófiai tárgyú fölolvásokat tartott olaszul, a firenzei Biblioteca Filozófiában.
- Grézlo János. *Grézlo János*, Torontál vármegye kir. tanfelügyelője. A pedagógiai irodalom terén munkálkodik. Írt számos pedagógiai cikket. Önálló műve: »Samu József életéről.« Ő írta e kötethez a közoktatásügyi részt. (S.)
- Grozescu Julián. *Grozescu Julián*, megyei esküdt, hírlapíró és szerkesztő. Szül. 1838-ban. A magyar irodalomban románból fordított balladáival tűnt fel. 1863-ban egy *Sperantia* című rumén szépirodalmi lapot indított meg, mely azonban csak hamar megszűnt, az *Umoristulu* című humorisztikus lapnak munkatársa lett. 1865-ben a *Familia* című rumén szépirodalmi lap segédszerkesztője lett, mely lapba elbeszéléseket, költeményeket, bírálatokat stb. írt. Ez időben adta ki összes költeményeit. 1869-ben Bukarestbe ment, hol szintén lapot szerkesztett. Két év múlva Pestre visszatér, itt az *Albina* című politikai lapnak lett a szerkesztője, de ekkor már régebbi tudóbaja annyira megrongálta egészségét, hogy kénytelen volt visszavonulni szüleihez Bánátkomlóra, hol 1872-ben meghalt. Számos fordítása jelent meg a rumén népköltészetből a korabeli magyar szép-irodalmi lapokban, valamint a Kisfaludy-társaságtól 1877-ben kiadott *Román népdalok* című gyűjteményben.
- Hajnal József. *Hajnal József*, állatorvos, szül. 1868-ban, Nagybecskereken. Budapesten 1889—90-ben az állatorvosi akadémián a belgyógyászat tanára lett. 1891-ben Nagyikindára költözött. Az állatorvosi szaklapokban megjelent nagyszámú cikkein kívül munkái: A vármegyei orvosok államosítása. Bpest, 1891. — Állatbiztosítás. Bpest, 1891.
- Heim Péter. *Heim Péter*, miniszteri tanácsos, a magyar posta-, távirda- és telefonügyek szervezője, szül. 1834 augusztus 4-én Nagyszentmiklóson. Középkorait Nagyváradon, a jogot Budapesten végezte. Már 1854 óta a postánál volt alkalmazva, 1867-ben miniszteri fogalmazóvá nevezték ki. Sokoldalú tudásával és szakismeretével csakhamar magára vonta a szakkörök figyelmét. A kormány hosszabb külföldi tanulmányútra küldte és a berni (1874.) és párisi (1880.) postakongresszuson a magyar kormány képviselőjévé bízta meg. Baross Gábor felismervén nagy szervező-tehetségét, az általa egyesített posta-, távíró- és telefon-ügyek vezetőjévé tette meg. Mint ilyen, rendkívüli érdemeket szerzett. Az ő nevéhez fűződik a magyar posta-, távirda- és telefon-ügyek újjáalakítása és modern alapokra fektetése. Ő rendezte e szakban viszonyunkat Ausztriával, a hazai postaszolgálatot

újra szervezte, az ügykezelést egyszerűsítette, a budapest—bécsi telefonösszeköttetést, valamint a magyar telefonhálózatot ő létesítette, a postatakarékpénztári intézmény meghonosításának is egyik legelső és szakavatott szószólója volt. Érdemei elismerésül Baross Gábor 1888-ban miniszteri tanácsossá nevezte ki, 1894-ben pedig ő felsége a Lipót-rend lovagkeresztjével tüntette ki. 1895-ben nyugalomba lépett, mikor a Szt.-István-rend kiskeresztjét kapta.

Önálló művei: A postatakarékpénztári kérdés hazánkban. Budapest, 1880. — Budapest postaintézményei és forgalmuk a jelenkorban. U. o. 1881. — A postatakarékpénztár. 1897.

Hermann Lipót festőművész. Nagyszentmiklósi születésű. Budapesti kiképzésének első évében már dolgozott az élelappoknak, majd Budapesten tanulmányait végezve, rövid ideig Münchenben járt egy festőiskolába. Az ezután következő évek legnagyobb részét Nagyszentmiklóson töltötte, hol sok tájképet és zsánert festett és néhányat ki is állított a Múcsarnokban és a Nemzeti Szalonban, közülök egyet az Országos festészeti főiskola vásárolt meg. Ezek a festegetések azonban csak előtanulmányul szolgáltak annak az iránynak, melyet két évi berlini tartózkodása után hazajöve, itthon kezdett s a melylyel szép sikert ért el a Könyves Kálmán, Művészház és Múcsarnokban kiállított színes dekoratív, részben szatirikus irányú festményeivel. Ezekből a képekből sok van ismert magyar műbarátok birtokában. (S.)

Holub Károly, posta- és távírótiszt, szül. 1856-ban Nagyikindán. A tanítói pályára készült, de postatiszt lett Budapesten. Munkája: *Temetőben*. Költemények. Budapest, 1895.

Honffy (Kozenkay) Géza, hírlapíró, szül. 1841-ben Gyéren. 1861-ben a Delejti című lapnak főmunkatársa volt Temesvárt. Meghalt 1863 június 25. Több humoreszket, beszélyt stb. írt. Munkája: *Szerlem álmai*. Beszélyek. 1861.

Jäger István festőművész. Szül. Csenén 1877-ben. Tanulmányait Budapesten az országos mintarajziskolában végezte. Nagyobb munkái a jázovai és az aradi templom oltárképei, továbbá »A németek letelepítése Magyarországon« című nagy triptichonja, a mely Róser Ádám gyertyámosi földbirtokos tulajdona. A művész jelenleg Budapesten él. (S.)

Jankó Ágoston, Torontál vármegye alispánja. Kiváló munkása a közigazgatási és közgazdasági irodalomnak. Írt számos közigazgatási, birtokpolitikai cikket és több nagybecsű tanulmányt a kivándorlásról. Önállóan megjelent munkája: »Torontál vármegye birtokviszonyai«, (Tanulmány Torontál vármegye birtokviszonyainak fejlődéséről), a melyet a Magyar Társadalomtudományi Társaság megbízásából írt (1911 Nagybecskerek). Hat év óta alelnöke a Torontál vármegyei Magyar Közművelődési Egyesületnek. E kötet számára ő írta a »Vízszabályozás és árvízvédelem« című fejezetet. (S.)

Janszky Adolf, szül. 1840-ben Zsomolyán. 1873-ban a Franklin-társulat irodafőnöke lett, hol 1896-ig működött.

Munkái: Kereskedelmi és ipari Czimkönyv. Temesvár, 1858. — Statistische Mittheilungen über die Österreichisch-Ungarische Wertpapier. Wien, 1869. — Budapesti Czim- és Lakjegyzék. VI., VII., VIII., IX. évf., Budapest, 1890—97. — Budapest tájékoztató kézikönyve. Székesfővárosi kataloz és emlékkönyv az ezredéves Idállítás alkalmára. Budapest, 1896.

Jeck György, szül. 1851. Perjámoson. Tanulmányai elvégzése után előbb Németcsanádon, majd Nagyszentmiklóson lett tanító. A délmagyarországi tanítóegylet alelnöke volt hat évig. Számos pedagógiai és közérdekű cikket és több elemi iskolai tankönyvet írt.

Junker László, piarista tanár, szül. 1862. Nákófalván. 1890 óta a kecskeméti főgimnázium tanára.

Munkái: Nagy Károly birodalma és intézkedései. Kecskemét, 1891. (Egyetemi díjjal jutalmazott pályamű.) A kegyes tanítórend kecskeméti gimnáziumának története. U. o. 1896.

Jurkovic Aladár, hírlapíró. A szegei gimnáziumból Budapestre kerülve, a hírlapírói pályára lépett és több lap tárcaírója lett, de tudóbaja miatt a fővárost elhagyva, 1890-ben Nagybecskerekre ment, hol közigazgatási gyakornok és a »Torontál« című lap főmunkatársa lett. Három évet töltött itt folyton betegeskedve, míg végre súlyos baja miatt kénytelen volt hazai és külföldi fürdőknél gyógyulást keresni. Arcóban halt meg 26 éves korában.

Számos rajzot, elbeszélést, tárczát írt a fővárosi lapokba, a Nagy-Szent-Miklós és Torontálba. Önálló művei: A sziren. Regény a fővárosi életből. Budapest, 1888. — Halálos sebek. Regény. Nagybecskerek, 1892. — A második feleség című vígjátékát 1892 október 20-án előadták Nagybecskereken.

Kalcsok Leó, nagybecskereki kegyesrendi főgimnáziumi tanár. Esztétikus, történetíró és műfordító. Nagyszámmal írt esztétikai cikketeket, útirajzokat és történelmi ismertetéseket.

Munkái: »A Garam völgye« (Tata). »Róma és Chartago a II-ik pünháború korában« (Nagykanizsa). »A nagykanizsai gimnázium története« (Nagykanizsa). »XIII. Leo« (Nagykanizsa). »Illuzió« (Megjelent Nagybecskerekben a kultúregyesület 1911-ik évi évkönyvében.) Fordításai: »A túlzusfolt szálló« (spanyolból). »Az én vezércsillagom« (Scribe). »A kibékülés« (Gawalevicztől, lengyelből) vígjátékok és »A csésze« (monolog Gawalevicztől lengyelből). (S.)

Kárpáti Sándor.

Kárpáti Sándor, segédtanfelügyelő, szül. 1863-ban Zombolyán. 1880-ban lépett a tanítói pályára és több helyen tanítóskodván, 1891-ben a budai polgári iskolai tanítóképzőben szerzett oklevelet. 1894-ben Krassó-Szörény megyei tanfelügyelőségi tollnok, két év múlva segédtanfelügyelő lett. Sok pedagógiai cikket írt, megalapította és szerkesztette a »Népoktatás« című folyóiratot. (1895—97).

Kassai Vidor.

Kassai Vidor, kiváló komikus színész, szül. Gyálán, 1840. Makón elvégezvén középiskoláit, kereskedő, majd szoba- és templomfestő volt. Hajlama azonban a színészi pályára vonzotta és 1861-ben színész lett. Több vidéki színtársulatnál való működés után a kolozsvári Nemzeti Színház tagja lett, 1869—80-ig, a mikor a budapesti Népszínház szerződtette tagjának. Itt csakhamar a közönség kedveltje lett és az is maradt egészen 1899-ben történt nyugalmomba vonulásáig. Irodalommal is foglalkozott. Munkái: A bankban. Budapest, 1889. — Hullámok. 1890.

Kaufmann Ernő dr.

Kaufmann Ernő dr., bányorvos, szül. 1849. Padén. 1877 óta a Dunagőzhajózási társaság bányorvosa Baranyaszabolcson. Orvosi elfoglaltsága mellett kiváló szeretettel foglalkozott rovargyűtéssel, kertészettel, de különösen rózsatenyésztéssel. A hazai és német szaklapokban közzétett kertészeti és rovarügyi cikkei a külföldön is ismertté tették nevét és ennek alapján 1889-ben a hiezingi rózsakiállítás, 1897-ben a hamburgi kertészeti kiállítás jury-tagjául választotta meg. Számos lapot szerkesztett: 1883-ban a Rovarászati Lapokat, a Rózsa Ujságot (1887—93), az Ungarische Rosen-Zeitung-ot (1889). A Vadász Lapnak és A Kertnek állandó munkatársa volt.

Kaufmann István.

Kaufmann István, szül. Zombolyán, 1858-ban. Három évig Nagybecskerekben volt segédtanító, azután 27 éven át a községi iskola igazgatója Begaszentgyörgyön. 1907-ben nyugdíjba ment és azóta a torontál-vármegyei gazdasági egyesület előadójaként közhasznú munkásságot fejt ki. Írt kisebb-nagyobb dolgozatokat, magyar és német nyelven a tanügyi szaklapokba, továbbá elbeszéléseket és sváb tájszólású költeményeket különféle hírlapokba. 1908 óta szerkeszti és kiadja az általa alapított »Südungarische Rundschau« politikai és közgazdasági hetilapot. Ő írta e monografia néprajzában a németekre vonatkozó részt.

Kemény Ferencz.

Kemény Ferencz, reáliskolai igazgatótanár, pedagógiai író, szül. 1860. Nagybecskerekben. Két tanári oklevelet szerzett és pedig a természettan- és mennyiség-tanból (1883.) és a német és francia nyelvből és irodalomból (1888.). Előbb a kőszegi katonai alreáliskolában volt tisztitanár, majd a brassói állami főreáliskolához nevezték ki rendes tanárnak 1890-ben. Innen az egri áll. alreáliskolához helyezték ki igazgatói minőségben, honnan két évi működés után, kérésére, a budapesti VI. kerületi főreáliskolához helyezték át tanárként. Már 1880 óta igen tevékeny pedagógiai működést fejtett ki és tanügyi irodalmunknak máig is egyik legtöbbszörösen és legszorgalmasabb munkása. Több tanulmányutat tett Német- és Franciaországba, az egyesült államokban, stb. A külföldi tanügyi viszonyoknak egyik legalapvetőbb ismerője, a modern pedagógia mozgalmainak és reformjainak szakavatott ismertetője és ha kell, lelkes harczosa. Ugyancsak ő ismerteti meg a külföldet német és francia nyelven írt cikkeiben hazánk tanügyének állapotával, fejlődésével és alakulásaival. Tiszteleti tagja a párisi Union des Sociétés des Sports Athletiques-nek, tagja a berni »Bureau«-nak és a monakói »Institut de la Paix«-nek; éveken át tagja volt a nemzetközi olimpiai bizottságnak; az 1896. évben megtartott VII. békekongresszusnak főtitkára volt. Ezenkívül az 1900. párisi nemzetközi kiállítás I. csoport-bizottságának tagja volt és a tanügyi kormány megbízásából résztvett a havrei nemzetközi olimpiai kongresszuson, előadóként és a szervező-bizottság tagjaként. Nagy tevékenységet fejtett ki a magyar országos békeegyesület megalapításában. Sokoldalú tevékenységének és széleskörű alapos pedagógiai ismereteinek megfelelő rendkívüli írói termékenysége. Alig van pedagógiai folyóiratunk, melynek egyikében hetenként ne találkoznánk az ő cikkeivel, mert alig van tanügyünknek olyan ága, melyhez nagy hűzártsággal, felvilágosítólag, gyakran irányítólag ne tudna szólni. Sok hasznos pedagógiai ir. téziseknek is megvetette az alapját. (Szünidei fürdőkonviktus.)

Számos hazai és külföldi szakfolyóiratban megjelent pedagógiai cikkein kívül, önálló művei: Ös zehasonlító aforizmak a katonai és polgári nevelés köréből. Budapest, 1888. — Beiträge zur Kenntnis des modernen Volksschulwesens von Frankreich, mit Berücksichti-

gung der übrigen auf der Pariser Weltausstellung vertretenen Länder. Gotha, 1890. — Heble J. P., Das Schatzkästlein. Bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel kiadta. Budapest, 1895. — Francia stílusgyakorlatok (Klimó Mihálylyal). U. o. 1901. — Madame de Sévigné, Lettres (Francia könyvtár). U. o. — Inhaltsausgaben der dramatischen und der epischen Meisterwerke, 2. füzet (Német könyvtár). U. o. — Analoges des chefs d'oeuvre dramatiques (Francia könyvtár). U. o. — Aurbacher: Ein Volksbüchlein, jegyzetes kiadás. U. o. 1900. A német helyesírás. Szabályok és szójegyzék. U. o. 1896. (4. kiad. 1908.) — Die Mittelschulen Ungarns. Gymnasien und Realschulen. Geschichte, Verwaltung, Organisation, Statistik. Pressburg, 1896. — Francia nyelvtan felső osztályok számára. Budapest, 1896. — Die Bedeutung der Olympischen Spiele für die körperliche Erziehung der Jugend. Wien, 1896. — Német nyelvtan és olvasókönyv a középiskolák alsó osztályai számára. 3 kötet. Budapest, 1898. (3. kiad. 1912.) Világakadémia, U. o., 1902. — Gegenwart und Zukunft der Körperlichen Erziehung. Ein universal-pädagogischer Reformversuch. Berlin, 1904. — Institut International pädagogique, Bulletin International et officiel de l'Enseignement, Deux projets, Berne, 1905. — L'Enseignement international et ses conséquences juridiques internationales. Amsterdam, 1907. (Megjelent német nyelven is Lipcsében.) — Sexualpädagogische Enquete in Budapest. Leipzig, 1908. — Minister und Ministerien, Prolegomena einer Lehre von der höheren Unterrichtsverwaltung. und Leitung. Berlin, 1908. — A testi nevelés állapota a magyarországi középiskolákban (Kovács Rezsővel.) Budapest, 1899. — A békeprobléma megoldásának egyik módja. Budapest, 1900. — A békemozgalom pedagógiai jelentősége és a béke napja. U. o. 1907. — A Béke mozgalom. U. o. 1908. — A Világ béke (Magyar Könyvtár 620. sz.). U. o. 1911. — A nemi probléma (szexuális pedagógia). U. o. 1907. — Alkoholizmus és Felvilágosítás (F. Ort művének átdolgozása). U. o. 1910. — L'Instruction primaire et populaire en Italie. Ostende-Bruges, 1911. — Francia nyelvkönyvek a m. kir. honvéd-nevelő és képzőintézetek részére (dr. Sármay Józseffel). Bpest, 1912.

Kengyelőz Pál dr.

Kengyelőz Pál dr., görög-keleti archimandrita, szül. 1763-ban Nagyikindán. Középiskolai tanulmányait Pozsonyban, a teológiát Jenában végezte. Meghalt 1834 márczius 16. Két önálló munkája jelent meg szerb nyelven.

Kenedi Géza dr.

Kenedi Géza dr., író, publicista, ismert nevű ügyvéd, országgyűlési képviselő, a Tisza mellett fekvő Magyarpadén, 1853 november 25-én született. Apja gazdatiszt volt, az ottani egykori Diván-féle uradalomban, majd a birtok felosztása után ottani kisebb birtokos és postamester. A fiú az akkori egyszerű viszonyok között, a falubeli magyarság között nevelkedett és ugyancsak a falusi iskolában végezte az elemi osztályokat is. Élete legnagyobb benyomásai, a maga vallomása szerint, szintén innen valók és később kifejlett írói stílusában az ottani magyarság nyelve máig is megismerhető. A falusi viszonyokból kinőtt fiút apja a szegedi piarista-gimnáziumba küldte s az ötödik osztályt kivéve (ezt Pécsen töltötte), valamennyi osztályt ott végezte el, részben mint magántanuló. A másodikban nevelője Tóth Gerő, a későbbi hírneves kúriai bíró volt, a ki fiatal jurátusként időzött a családnál és Kenedit két bátyjával együtt tanította. Az érettségét Szegeden, 1871-ben tette le. A főgimnázium akkori főigazgatója, Bolgár Mihály, kitűnő piarista-tanár, később gróf Andrássy Gyula két fiának nevelője volt, a kinek történet-előadásairól Kenedi később is nagy hálával emlékezett meg. K. innen kikerülve, szülői őt a postamesteri pályára szánták. Egy ideig Budán, a pénzügyminiszteriumban volt számgyakornok, de apjának bekövetkezett halála új fordulatot adott életének. A hatgyermekes család Pécsre költözött át s itt ő az ottani jogakadémiára iratkozott be, 1872—73-ban pedig az 52. gyalogezrednél önkéntesként szolgált. Ezekre az évekre esnek első irodalmi kísérletei. Versírással kezdte s első költeményei a Hölgyfutárban, 16 éves korában, jelentek meg »Nehéz idők« cím alatt. Ugyanitt jelent meg tőle Lenau »Schilflieder«-jeinek magyar fordítása is. A negyedik jogi tantályamot Budapesten végezte s 1875-ben Pécsen folytatott joggyakorlatot. 1876-ban ugyanott »Pannonia« címen, rövidletű szépirodalmi és társadalmi lapot indított meg, de 1877-ben Budapestre visszatérve, Pest vármegye árvaszéki ügyészségénél kapott szolgálatot. Ebben az évben szerezte meg az államtudományi doktorátust és egyben Lukács Béla (későbbi kereskedelmi miniszter) lapjához, a »Közvélemény«-hez, mint vezércikk- és tárczaíró lépett be. Az 1878. év megszakította alig kezdett írói pályáját. A torontáli 6. gyalogezreddel Boszniába kellett vonulnia, a hol a háború viszonytársaiban közel nyolcz hónapot töltött fegyver alatt. Innen is küldött irodalmi dolgozatokat. Visszatérve, lapjánál helyét újból elfoglalta, de 1880-ban a Pesti Hírlap szerkesztését Borostyáni Nándorral és Mikszáth Kálmánnal átvette. Most már intenzívebb politikai és írói tevékenységet fejtett ki. Ebben az időben jelentek meg első társadalomböleleleti dolgozatai is, a melyek később egész új genre-t képviseltek. 1881-ben megszerezte a jogtudori fokot és a rákövetkező évben az ügyvédi oklevelet is. A Pesti Hírlapnak huszonegy éven át volt felelős szerkesztője, de 1901-ben a lap kiadójával támadt politikai összeköttözése miatt a lapot elhagyta s nem sok idő múlva az újonnan megindult »Az

Ujság szerkesztőségébe lépett, a melynek ma is tevékeny főmunkatársa. A dárdai kerület 1910-ben munkapárti képviselővé választotta s mint képviselő is, az igazságügyi bizottság elnöke, az igazságügyi bizottság, a pénzügyi bizottság és a mentelmi bizottság tagja. Irodalmi és publicisztikai tevékenysége tág téren mozgott. Mint politikus, mindig az 1867-es alap híve volt és számtalan vezércikket írt. Mint tárczaíró: neve alatt és *Quintus*, ritkábban *Geicha* álnév alatt, jobbára szociológiai tanulmányokat és kisebb elbeszélő műveket tett közzé. Szerkesztői üzeneteivel egész iskolát csinált s a mellett a jogtudományi irodalomban is részt vett. Behatóan foglalkozott Fiume ügyeivel is. A nagyobb lapok és folyóiratok közül, a hol dolgozatai megjelentek, fölemlítjük még a következőket: A Nemzet, Magyar Nemzet, Közvélemény, Pesti Hirlap, Az Ujság, Vasárnapi Ujság, Új Idők, Magyar Szalon, A Hét, Magyar Figyelő, Jogtudományi Közöny, Jogállam, Ügyvédek Lapja, Magyar Társadalomtudományi Szemle, Magyar Nyelv stb. A Magyar Jogászegylet egyik alelnöke s Deák Ferenczről írt tanulmánya is e tudományos egyesület kiadványai között jelent meg. Tagja a Monografia szerkesztő-bizottságának is.

Önálló irodalmi művei: A Quarnero és Fiume. — Szénrajzok. — Gyarulások. — Problémák. — Löporfűst. (A bosnyák hadjáratról.) — Az élet könyve (két kiadás). — Száz eset az életből. — Szociológiai nyomozások. (Két kötet.) — A magyar sajtó jog. (Kézikönyv.) — A magyar szerzői jog. (Kézikönyv.) — Három elbeszélés. — Kriminális történetek. (Az utolsó kettő a Magyar Könyvtárban.) — Azonkívül több kisebb füzet és tanulmány.

Kiss Endre dr.

Kiss Endre dr. tanár, szül. 1858-ban Pancsován, hol az áll. főgimnáziumban a latin és görög nyelvet tanítja. Munkája: Theokritos és a római irodalom aranykori lyrikusai. Pozsony, 1886.

Kiss István.

Kiss István, pénzügyi tanácsos Nagybecskerekben. A közigazgatási és számviteli szakirodalom terén munkálkodik. Önállóan megjelent munkája: »A községi háztartás és számvitel«. (1909, Nagybecskerek.)

Klein Eberhard.

Klein Eberhard, m. kir. honvédségi főorvos, szül. 1847-ben Bogáron. 1874-ben avatták doktorrá és Budapesten a 16. sz. helyőrségi kórház főorvosa lett. Különböző helyőrségeken való szolgálat után, 1880-ban ezredorvossá, 1897-ben törzsorvossá nevezték ki, miután 1887-ben műtői oklevelet szerzett, 1880-ban főorvososi címet és jelleget kapott. Egy tapasztalt fel, mely tela adhaesiva név alatt a katonai gyógyszerkönyvbe is fel van véve. Számos orvostani értekezést írt, melyek a szakközlönyökben jelentek meg.

Klein Gyula

Klein Gyula dr., rabbi, szül. Zichyfalván. 1872-ben a szigetvári hitközség választotta meg rabbijának, 1887-ben az ó-budai hitközség főabbija lett, hol 1895 július 22-én meghalt.

Számos prédikációján kívül művei: A babyloni talmud első könyve. Ford. és magyarázta. Budapest, 1878. és 1882. — Lekutim auf dem Felde der Homilik. Fünfkirchen.

Klein Mór dr.

Klein Mór dr., nagybecskereki főrabbi. A zsidó teológiai irodalom ismert nevű munkása. Írt számos vallásbölcseleti tudományos cikket, tárczát, verset.

Főbb munkái: »A tévelygők útmutatója« (Maimonides vallásköltészeti nagy munkájának magyarító jegyzetekkel ellátott magyar fordítása), megjelent három kötetben: az első Pápa 1878, a második és harmadik Nagybecskerekben 1887 és 1891. »Magyar és német hitazonoklatok« (Miskolcz és Ungvár, 1867 és 1871.) — »A lélek tragédiája« (Bedaresi tanköteménye nyomán. 1901 Nagybecskerek. (S))

Knyaskó Lajos.

Knyaskó Lajos, felső kereskedelmi és polgári iskolai igazgató. A pedagógiai irodalomban fejt ki széleskörű munkásságot. Számos társadalmi, irodalomtörténeti tanulmányt írt. Tevékeny munkásságot fejt ki az iskolán kívüli oktatás terén s egyik megalapítója és ma igazgatója a Torontálmezei Közművelődési Egyesület nagybecskereki szabad liczumának és munkásgimnáziumának. (S.)

Kraushaar

Károly.

Kraushaar Károly, a Földmérési és parcellázóbank temesvári cég vezérigazgatója, a »Der Landbote« című hetilap tulajdonosa és főszerkesztője, szül. Zombolyán, 1858-ban. Husz éven át működött néptanítóként, e mellett az irodalommal is foglalkozott. Művei közül népszerű nyelven írt gazdaságtana, »Das goldene Buch des Landmannes« népszerű a Délvidéken. Több igen népszerű tudományos műve forog közkezen; a nép művelésére »Volksbildungsblätter« című hetilapjával és négy német naptárával gyakorol kedvező hatást. 1898 óta szerkeszti a »Der Landbote« című politikai hetilapot. A Délvidéki Földmívelők Gazdasági Egyesületének 1893-ban titkárává lett, mely állását az 1906. év közepéig viselte. Ő teremtette meg Szegeden a »Délvidéki Földmívelők Gazdasági Egyesületének Fiv. elöltnézetét«, meghonosította a Délvidéken a téli továbbképző tanfolyamokat, a szegedi intézettel kapcsolatosan nagyobb fajsúlyú tele-

pített, melyből az egyesület tagjai ingyenesen kapják a legnemesebb gyümölcs-esegeteket, számos kirándulást szervezett és vezetett állami mintagazdaságok és kiállítások megtekintésére és más vidékek gazdasági viszonyainak tanulmányozására. Ilyen irányú munkásságának nagy része volt abban, hogy a Délvidéken a magyar fajú marhatenyésztésről a jövedelmezőbb piros-tarka nyugati fajú marhák tenyésztésére tértek át. Nagy része van a Délvidék számos tejszövetkezetének megalakulásában. Az 1896. évi millenniumi kiállításon ő rendezte az egyesület csoportos kiállítását és az 1901-ben az egyesület által Temesváron rendezett kiállítást. Két ízben a földmívelésügyi miniszter megbízottjaként külföldi tanulmányútat is tett és pedig a komló-aukeziók meghonosítása érdekében, később a znaimi ugorkatermelés és értékesítés tanulmányozására. A segesvári komló aukezió megalakulásánál szintén mint miniszteri megbízottként vett részt. 1895-ben a Délmagyarországi Gazdasági Bank megalakulásában is nagy része volt; itt 11 éven át mint vezérigazgatóhelyettes működött. 1906-ban megvált mind az egyesület kebeléből, mind a Délmagyarországi Gazdasági Banktól és megalapította a Földmérési és Parcellázóbank R.-Társaságot, melynek ma is vezérigazgatója.

Kuhn Lajos dr., tanár, róm. kath. plebános, szül. 1844-ben Kistószegen. Kuhn Lajos dr.

1869-ben tanári oklevelet szerezvén, a temesvári gimnáziumban a matematika és fizika tanára lett. Titkára volt a Délmagyarországi Természettudományi Társulatnak és mint ilyen, 1877—79-ben szerkesztette a társulat folyóiratát: a Természettudományi Füzeteket. 1880-ban elhagyva tanári állását, plebános lett Nagyszentmiklóson, 1882-ben kerületi alesperes, 1886-ban szentszéki ülnök. — Különös szeretettel foglalkozott a délmagyarországi madárvilág ismertetésével és több ornitológiai dolgozata jelent meg a szakfolyóiratokban.

Munkái: Polygnom-tétel, vagy soktagi-tantét, Temesvár, 1875. — A nap munkája. Három népszerű felolvasás. U. o. 1877. — Torontálvármegye madárvilága. U. o. 1898.

Küffler Béla dr., a képviselőház könyvtárosa, szül. Száracson. Előbb a Küffler Béla dr.

budapesti egyetem jogi szakára iratkozott be és 1880-ban államtudományi vizgát tett, majd a filozófiai előadások hallgatása után bölcséleti doktori oklevelet szerzett. 1881-ben a képviselőház segédkönyvtárosa, 1885-ben könyvtárosa lett.

Munkái: A köz- vagy nádori törvényszék mint Mátyás király jövedelmi forrása. Budapest, 1884. — Franciaország vidéki élete. U. o. 1888. — Francia rokon és ellenszenv. U. o. 1888. A képviselőház könyvtárának katalógusát összeállította és kiadta.

Kürschner Manó hegedűművész, zeneiskolai igazgató, szül. 1884-ben, Nagybecskerekben. Zenei kiképzését a budapesti országos zeneakadémián nyerte Hubay Jenő tanárnál, hol is művészi és tanári oklevelet szerzett. Tanulmányai közben állami segélyen kívül egy ízben Torontál vármegye részéről is ösztöndíjat nyert. Az akadémia elvégzése után előbb a Népszínház-Vígopera hangversenymestere, majd a m. kir. Opera első hegedűse volt. Jelenleg igazgatója és első hegedűtanára a pécsi városi zeneiskolának, a mely intézetet néhány év alatt magas színvonalra emelte. Hangversenyezett az ország majd minden nagyobb városában. A vezetése alatt álló pécsi kamaratársulat egyike az ország legjobb vidéki ily társaságainak.

Kürschner Manó.

Lauka Gusztáv, a híres humorisztikus író és költő szatmármegyei ugyan, de 1882 óta Torontál vármegye levéltárosaként itt élt haláláig. Életrajzát Szatmár vármegye kötetében adtuk.

Lauka Gusztáv.

Lázár Vilmos, 1848—49-iki honvédeztredes, az »Aradi tizenhárom« egyike, szül. 1815-ben Nagybecskerekben. Főhadnagy volt az 1. huszárezredben, majd 1844-ben megnősülvén, kilépett a szolgálatból és zempléni birtokára vonult gazdálkodni. A forradalom őt is a harcztérre szólította. Századosként lépett a magyar hadseregbe, végigküzdötte az egész szabadságharcot és már dandárparancsnokként vett részt Felső-Magyarország védelmi hadműveleteiben, majd a temesvári ütközetben. Világos után ő is az aradi börtönbe került. Itt írta meg *Emlékiratait* (Sátoralja-Ujhely, 1883). Kivégezték Aradon, 1849 aug. 6-án.

Lázár Vilmos.

Lenau Miklós (Niemsch von Strehlenau) a német irodalom egyik legkiválóbb lírikusa, született 1802 augusztus 15-én Csatádon, hol atyja uradalmi írnok volt. Apja könnyelmű életmódja igen sok bánatot okozott nevének, a költő anyjának, a kinek folytonos szomorúsága mindenesetre nagy befolyással volt a költőnek később kifejlődött búskomorságára. Adósságai miatt apja nemsokára kénytelen volt állásáról lemondani és a család 1805-ben Budára költözött, a hol a költő atyja megszokott életmódját tovább folytatván, 1807-ben meghalt és családját a legzsiláltabb anyagi viszonyok között hagyta. Özvegye a legnagyobb

Lenau Miklós.

szűkölködés között töltötte életét. Négy éven át varrással kereste meg a maga és három gyermeke számára a mindennapi kenyeret, míg végre 1811-ben Vogel Károly dr. katonaoorvos vette nőül. A fiatal Lenau 1812-ben kezdte meg középiskoláit a pesti piarista gimnáziumban, a hol a három alsó osztályt elvégezte. Ez időben különösen a zene iránt mutatott nagy hajlamot. Mostoha apja azonban nem találván Budán kellő orvosi gyakorlatot, 1815-ben Tokajba költözött. A költő itt töltötte életének 15. és 16. évét. E két esztendő kitörülhetetlen nyomokat hagyott Lenau életén és költészetén. Itt vésődtek lelkébe a magyar föld, a magyar puszta, a magyar élet képei és a magyar népdalok ritmusa, melyek később költészetének olyan különös hatást és olyan elragadó varázst kölcsönöztek. Ez időben Lenau nevelője eltávozván, a költő anyja Budára költözött, hogy ott folytassa fia taníttatását, ezalatt azonban a család viszonyai oly rosszra fordultak, hogy az anya nem tudta fiát tovább iskoláztatni. Miután a nagyszülők szívesen elvállalták a fiatal Lenau további neveltetését, az ifjú 1818 szeptember 8-án nagyszüleihez költözött Stockerauba. Lenau most Bécsben folytatta tanulmányait, a hol a középiskolákat elvégezvén, egy ideig jogot hallgatott, majd Magyaróvárra ment, hogy ott a gazdaságot tanulja; de már fél év múlva újra Bécsben találjuk, hol fiatal írók társaságában tölti el idejét és az irodalommal foglalkozik. Ez időben Lenau megismerkedett (1821.) egy bécsi tanácsos leányával, kit szenvedélyesen megszeretett. Boldogsága azonban nem sokáig tartott, mert a leány megszalta. Ez az első szerelmi csalódás nemcsak a költő lelkén, hanem költészetén is mély nyomokat hagyott. Később ismét folytatta jogi tanulmányait, melyeket azonban újra abban hagyva, az orvosi pályára lépett; de ezt sem fejezte be. 1826-ban sógorával nagyobb utazást tett az Alperek közé, honnan új benyomásokkal gazdagon tért vissza Bécsbe, hogy tanulmányait folytassa. Két szigorlatot csakugyan gyors egymásutánban le is tett és most a harmadikra készült. Ebben az időben halt meg nagyanyja. 10.000 ezüst forintot örökölvén tőle, Lenau ismét félbehagyta tanulmányait és elhatározta, hogy kiadja költeményeit. Az osztrák cenzúra szigorúsága miatt Stuttgartba utazott, hogy itt rendezze műveit sajtó alá. Stuttgartban megismerkedett a sváb költők körével, kik közül különösen Schwab Gusztávval, Kerner Jusztinus-szal és Mayer Károlylyal kötött szoros barátságot. Miután a Cotta-czeggel sikerült neki költeményei kiadására nézve meggyeznie, ismét folytatta orvosi tanulmányait. Ekkor ismerkedett meg egy stuttgarti család bájos, kedves leányával, ki nagy és mély hatást tett a költőre. Ő ihlette Lenaut a gyönyörű »Schilllieder« (nádi dalok) című 5 költemény írására. 1832-ben jelentek meg költeményei, melyek általános és nagy hatást tettek. Már bécsi tartózkodása alatt elhatározta Lenau, hogy Amerikába vándorol. Azt hitte, hogy az európai viszonyokkal elégedetlen és békét és megnyugvást itt hiába kereső lelke, a szabadság honában, az őserdők világában meg fog gyógyulni és nagy-szerű benyomásokkal gyarapodva és anyagilag meggazdagodva fog visszatérni. 1832 június végén elindul és október 8-án Amerika földjére lép. Itt 5.000 hold földet vásárolt, melyet egy württembergi embernek bérbe adott. Azután bejárta az Egyesült-Államok nyugati részét, meglátogatta a Niagara vízesést és a Hudson völgyét. De az amerikai viszonyok nem elégitették ki várakozását és néhány hónap múlva csalódottan tért vissza Európába, a hol költeményei akkor már nagy hírnevet szereztek neki. Ezután teljesen az irodalomnak szentelte életét és 1833—1843-ig felváltva Stuttgartban és Bécsben élt. Ebbe az időbe esik Lenaunak ismeretsége egy barátjának feleségével, Löwenfeld Zsófiával, a kit szenvedélyesen megszeretett. E viszony a költő haláláig tartott és elhatározó befolyással volt a költő későbbi tragikus sorsára. 1836-ban jelenik meg első nagyobb alkotása, a *Faust*, mely rövid idő alatt négy kiadást ért. Benne önmagát rajzolja, saját lelki küzdelmeit, a hit, tudás és kételkedés között. Egy évvel később kiadja *Savonarola* című művét, melynek hőisében, a tizenötödik század hatalmas domonkosrendi szerzetesében, az igazi, tiszta kereszténységet testesítette meg. 1842-ben megjelenik harmadik hatalmas műve: *Die Albingenser*, mely 32 énekben, a XII. századi francia pápaellenes szektának III. Innocent pápa elleni küzdelmeit tárgyalja. E mű a szabad gondolat harcza a dogma ellen. Benne legjobban sikerült a költőnek hű korrajzot adnia. Mialatt Lenau hírnevét művei napról-napra emelték, azalatt a költő egészsége egyre jobban gyengült. Ideges lett és gyakran búskomorság fogta el. 1849-ben Baden-Badenbe utazott. E helyhez fűződik Lenau életének legfontosabb mozzanata. Itt ugyanis megismerkedett Behrends Máriával

Csatád. — 1. Lenau Miklós szülőháza. — 2. Lenau Miklós. — 3. A költő szobra.—
4. A költő medaillon-arcképe.

Gróf Nákö Kálmán.

Mihalovics József.

Gróf Nákö Kálmáné szül. Gyertyánffy Berta.

a frankfurti polgármester leányával, kinék ártatlan, bájos lénye a költőt az első találkozásnál már teljesen elragadta. Lenau szívének legmélyebb, legigazabb érzelmével megszerette a szép leányt és miután érezte, hogy annak tiszta szerelme őt egész életére boldoggá tudná tenni, megkérte és eljegyezte. Most mindent elkövetett, hogy jövőjét biztosítsa. Cottanak eladta eddig megjelent műveinek kiadási jogát 20.000 forintért és a jövőben irandó kötetekért 25.000 forintot kötött ki. Azután Löwenfeld Zsófiához való viszonyát, a mely már tíz év óta tartott, akarta rendezni. E célból Stuttgartba utazott, meglátogatta Zsófiát, de nem tudta magát erélyes lépésre elhatározni. Magával elégedetlenül, búskomoran utazott el Stuttgartból. Lelkének izgatottságát még növelte gyenge egészségi állapota. Ilyen viszonyok között érte őt október 2-án az a végzetes szerencsétlenség, hogy féloldali szélhűdést kapott. Ez a szörnyű csapás, mely a költőt akkor érte, midőn már csak napok választották el attól, hogy jegyesét oltárhoz vezesse, a beteg Lenau ideges lelkiállapotát annyira feldúlta, hogy a költő néhány nap mulva megőrült. Először Wientalban, majd 1847-ben Döblingbe szállították, a hol 1850 augusztus 22-én meghalt. Tetemei a weidlingi temetőben pihennek. Lenau kiválóan lírai költeményeivel tett nagy hatást, melyekben az érzés mélysége és a hangulat bús melankóliája a legtökéletesebb művészettel egyesül a kifejezés bájával és a merész költői képek gazdagságával. E tulajdonságokon kívül különösen magyar motívumainak, költeményei magyaros ritmusának, képei eredeti, új voltának, elragadó tűzének, lángoló szabadság és természetszeretetének köszönheti azt az ellenállhatatlan varázst, melylyel a korabeli német közönséget elragadta. Lenau költészete a magyar Alföld alakjaival, a pusztá méla hangulatával új jelenség volt a német irodalomban, magyar egyénisége új világot tárt fel, mely egy csapásra meghódította a német közönséget. Már kevésbé sikerültek elbeszélő- és drámai költeményei, melyeknek hatását nagyon gyengíti a szerkezet lazasága. Két főműve: a *Savonarola* és a *Die Albingenser* az érzés mély tüze, az előadás gazdag színpompája és a lelkesedés merész szárnyalása mellett is, csak gyönyörű életképek sorozatai, anélkül, hogy kerek egésze tömörülne. Műveit összegyűjtve Grün Anasztáz adta ki 1856-ban négy kötetben s azóta számos kiadásban és fordításban jelentek meg.

Lotits Ljubomir tanító, szül. 1865. Nagyikindán. 1883-ban Karlován, 1888 óta Nagyikindán a szerb felekezeti népiskola tanítója. 1894-ben az újvidéki Matica irodalmi osztálya előadó és bíráló tagjául választotta. Szerb nyelven számos pedagógiai és szépirodalmi cikket írt. Szeretettel foglalkozik a bolgár költészettel és a bolgár irodalom ismertetésével. Sokat fordított a bolgár mű- és népköltészetből, valamint a magyar irodalomból is.

Lefordította Berczik Árpádnak Jótékony cselra című vigjátékát, Nagy Istvánnak Téli estekre című művét (Odmor i dokolica Ujvidék, 1889. és Szigligeti Nőuralom című vigjátékát (Zeuska vlada. U. o. 1889.) — Az apa mint nevelő című szerb pedagógiai értekezése pályadíjat nyert. 1890-ben nők számára szerb lapot szerkesztett. Két szerb munkája is jelent meg.

Ludwigh Miklós, róm. kath. plebános és főgimnáziumi tanár, szül. 1844. Lowrinban. 1870-ben segédlelkész lett Gyertyámoson. Hasonló minőségben Temesvárra kerülvén, az ottani főgimnázium hittanárának nevezték ki és a német és magyar nyelv tanításával bízták meg. 1885-ben Károlyfalván lett plebános, hol 1890 május 30-án meghalt.

Munkái: Erläuterungen epischer, lyrischer, dramatischer Dichtungen. Hilfsbuch zur Erklärung der klassischen Dichter. Temesvár, 1880. — Monographie der röm.-kath. Kirchengemeinde Gyertyámos. U. o. 1885.

Makra Imre író és hírlapíró, szül. 1851. A papi pályára lépett és minden szabad idejét az irodalomnak szentelve, a fővárosi lapoknak állandó munkatársa volt. Később elhagyta az egyházi pályát és Budapestre költözött, a hol mint a Pesti Hírlap belmunkatársa s hosszú időn át külpolitikai, majd pedig szerkesztői rovatvezetője működik.

Önálló munkái és kiadványai: A kath. vallás tankönyve, 3 kötet. Temesvár, 1887. — A kath. egyház történelme. U. o. 1888. — Németből fordított munkái: Voltaire, 2 kötet. Szeged, 1888. — A forradalom a XVI. század óta, 2 kötet 1889. — A kereszténység védelme erkölcsi és művelődési szempontból 5 kötet, — 1891. Képek a régi és új Rómából, 1 kötet 1892. (S.)

Malcomes Béla, (Reicheneggi báró), szül. 1875. Nagyikindán. A Nemzet és a Fővárosi Lapok belső munkatársaként e lapokba, valamint a többi fővárosi politikai és szépirodalmi folyóiratokba számos rajzot, tárczát, költeményt, elbeszélést és regényt írt és különösen sokat fordított a modern francia költőkből.

Munkái: Napról-napra. Költemények. Budapest, 1897. — Közhivatalnokaink vagyoni felelősségéről. U. o. 1901. — Vázlatok. U. o. 1901. — Tengerbe hullott levelek. Regény. 1901.

Malcomes Jeromosné báróné, született *Brettner* Gizella, szül. 1853. Nagy-

Lotits
LjubomirLudwigh
Miklós

Makra Imre

Malcomes Béla

Malcomes
Jeromosné

kikindán. Szép hangja miatt a színi pályára szeretett volna lépni, de ezt nem tehetette meg. 1874-ben férjhez ment Malcomes Jeromos báróhoz, művészi hajlamait és tehetségét az irodalmi téren érvényesítette. Az Országos Gyermekvédő Egyesület alelnöke. Ő szerkesztette 1894-ben a *Gyermekvédők Almanachját*. Számos felolvasást tartott és sok tárczát stb. írt a szépirodalmi lapokba.

Művei: Mákvirágok. Relief-képek. Budapest, 1892. — Álmatlan éjszakák. Novellák. U. o. 1895. — Aktuális kérdések. U. o. 1897.

Manojlovics Szvetozár.

Manojlovics Szvetozár, m. kir. testőr, szül. 1848. Dolován. 1863-ban a katonai pályára lépett és részt vett az 1866-iki hadjáratban. Azután több katonai intézetben tisztánarként működött, míg 1887-ben századosi ranggal a magyar testőrségbe lépett.

Több költeményt írt szerb és német nyelven és számos költeményt fordított a szerb és horvát irodalomból. — Munkái: Serbische Frauenlieder. Wien, 1881. — Serbisch-kroatische Dichtung. U. o. 1885. — Schwertlilien. (Költemények az ifjúság számára). U. o. 1893.

Marczibányi Lőrincz.

Marczibányi Lőrincz, Torontál vármegye alispánja, meghalt 1785 január 8-án Csókán.

Munkája: Juris publici ecclesiastici pars generalis, una cum adnexis ex jurisprudentia nationali et ecclesiastica. Positionibus in regia universitate Tyrnaviensi anno MDCCLXXIV. die... mensis augusti publice propugnatis Laurentius et Emericus Marczibányi de Puchov. Viennae, 1774.

Markovits Miklós.

Markovits Miklós, könyvvezető és szerkesztő, szül. Ferdinándfalván. Előbb Zimonyban és Verseczen volt lapszerkesztő, onnan Temesvárra ment, hol a Narodni Glasnik munkatársa lett. 1880 január elején a Smotra című lapot szerkesztette, mely azonban néhány hónapi fennállás után megszűnt. Több munkát írt és fordított szerb nyelven.

Martinovics Iván.

Martinovics Iván, tanító, szül. 1863. Nagyikindán. Basahidán, majd 1885-ben Pancsován lett tanító. Különösen a szerb ifjúsági irodalomban vívott ki magának jó hírnevet. A Sčeromenah című gyermeklapnak szerkesztője. Több költeményt, cikket és szerb munkát írt és fordított.

Martin Péter.

Martin Péter kegyesrendi tanár, szül. 1847. Kiskomlóson. Szegeden és Vácott tanárkodott.

Különösen filozófiával foglalkozik és több ilyen irányú dolgozata jelent meg az iskolai Értesítőben és a szakfolyóiratokban. Önálló munkája: Psychologia és Logika. Középkorok használatára. Budapest, 1897.

Marton Andor.

Marton Andor, a Torontál vármegyei Gazdasági Egyesület titkára. A gazdasági irodalom terén munkálkodik.

Önállóan megjelent munkái: »Mily módon alakítandó át egy ezer holdas gazdaság, melynek rétje nincs, tejgazdaságga«. (A magyaróvári gazdasági akadémia által jutalmazott pályamű 1888.) »A Torontál vármegyei gazdasági egyesület monografiája«, (1895 Nagybecskerek). »Torontál vármegye gazdasági viszonyai és gazdálkodási rendszere«, (1907 Budapest. Az Omge kiadása). »Reflexiók Németország növénytermesztéséről.« (Az Omge kiadása. Megjelent a »Magyar gazdák német földön« című könyvben.) Ő írta e monografia számára a Mezőgazdaság cz. fejezetet.

Mathiasz Artur.

Mathiasz Artur, állami gimnáziumi tanár és szerkesztő, szül. Nagyteremián, 1877. 1899-ben a szentgotthárdi gimnáziumban lett a magyar és német nyelv tanára. Több irodalomtörténeti cikket írt. Szerkeszti a Szent-Gotthárd című társadalmi lapot 1900 december 1-je óta.

Mazur Ernő.

Mazur Ernő orvos, szül. Csókán. Munkái: Orvosi értekezés a fürdői életrendről. Pest, 1842. — A bács megyei elhíresedett víziszonyellenes titokszel.

Menczer Lipót.

Menczer Lipót torontálmegeyi nyug. főpénztáros. Írt nagyszámú tárczát, visszaemlékezést, életrajzot, útirajzot s társadalmi, gazdasági kérdésekben élénk publicisztikai tevékenységet fejtett ki. 1874-ben, a mikor Pozsonyban lakott, egyik megalapítója volt az ottani »Toldy-körnek«, a melynek egyideig pénztárosi teendőit is végezte. (S.)

Mihajlovics Eustasius.

Mihajlovics Eustasius ügyvéd, szül. Nagybecskereken. 1830-ban városbíró lett Nagybecskereken. Két szerb nyelvű munkát írt.

Mihalovics József.

Mihalovics József, zágrábi biboros-érsek, szül. Torontáltordán. A gimnáziumot Temesvárt és Szegeden, a teológiát Temesvárott végezte. 1836-ban misés pappá szenteltetvén, Temesvárott belvárosi segédlelkész lett és mint ilyen, az illyr ajkú fegyenczek lelkiüdvére tartott reggeli oltárbeszédeivel, nagy humanizmusának adta tanújelét. Lonovics csanádi püspöktől maga mellé hívatván, 15 évig szolgálta a püspököt, egymásután emelkedvén, míg 1841-ben titkár, szentszéki ülnök, majd iroda-igazgató lett. Ez időben elkísérte püspökét külföldi utazásaira, részt vett annak titkáraként három országgyűlésen, a mi szónoki tehetségének és magasabb egyházi és politikai látókörének kifejlődésére nagy hatással volt. 1848-ban

Ferdinánd király kanonoknak nevezte ki. A szabadságharc alatt, a magyar kormánytól kinevezett püspöki másodhelyettesként teljesítette kötelességét. A fegyverletétel után elfogták és vagyonának és hivatalának elvesztése mellett négy évi várfogságra ítélték. 1852-ben kegyelmet nyervén, a kormány rendeletére Tordán lett segédlelkész, honnan 1855-ben Németbesenyőre plebános-helyettesnek, 4 év múlva esperesnek és tanfelügyelőnek nevezte ki Csanády Sándor püspök. 1861-ben Temesvár városa lelkészének, majd képviselőjének választotta meg. Ez időtől kezdve nagy tevékenységet fejtett ki és élénk részt vett a város egyházi, köz- és kulturális ügyeiben. Különösen a magyar közoktatás terén vannak nagy érdemei, melyek elismerésül 1870-ben ő felsége dalmi püspökké, majd ugyanez év június havában zágrábi érsekké nevezte ki. 1868-ban a Lipót-rend, 1877-ben a Szt. István-rend nagykeresztjével tüntette ki és valóságos belső titkos tanácsossá tette meg. 50 éves papi jubileuma alkalmával igen kegyes kéziratral fejezte ki néki a király elismerését. Meghalt 1891 február 18. — Számos egyházi és országgyűlési beszédet tartott, melyek a korabeli lapokban jelentek meg.

Nagy Gyula (Kisléghi). Született 1861-ben. Miután Budapesten jogtudományi abszolutoriumot szerzett, elvégezte a magyaróvári gazdasági akadémiát. Most San-Marco Nákó hercegné nagyteremiai uradalmának főintézője s az archeológia terén nagyértékű munkásságot fejt ki. A vármegye területén nagyarányú ásatásokat végzett és kutatásainak eredményét az Archeológiai Értesítőben tette közzé, hol számos cikke jelent meg. E kötet számára ő írta a vármegye őskoráról szóló fejezetet.

Nagy Gyula.

Nákó Kálmán gróf (Nagyszentmiklósi), valóságos belső titkos tanácsos, 1861 óta főrendiházi tag, született 1822 február 22-én. 1842-ben nőül vette Gyertyánffy Bertát, ki zongoraművész és festőnéként nemcsak jelentékeny sikereket ért el, de a legjobbak közé tartozott. Festményeiből külön kiállítás is rendeztek, melyet a szakértők a legnagyobb elismerésben részesítettek. Neje 1882-ben elhalván, emlékére Nagyszentmiklóson 40 ágyra való kórházat, Pusztaporgányon pedig 100 tanuló számára mintaiskolát alapított. 1887—1901-ig a nagyszentmiklósi kerület országgyűlési képviselője volt és többször szerepelt korelnökként a delegációban is. Nagy érdemei voltak az Aranka-csatornázási vállalat megalapításában és Torontál vármegyében kiváló közéleti tevékenységet fejtett ki. Több sportcikke jelent meg a Vadász- és Versenylapban, országgyűlési beszédei pedig a Naplóban.

Nákó Kálmán.

Neiszer György áll. tanító, méhészt, szül. 1843-ban Óbében. Tanulmányainak elvégzése után tanító lett Lugoson. Nagy szeretettel foglalkozott a méhészetrel és annak gyakorlati terjesztésével.

Neiszer György.

Számos cikkén kívül önálló művei: Rövid és érthető utasítás a méhészetben. Lugos, 1885. Német és rumén nyelven is. — Die Zucht der Biene. Lugos, 1888. Magyarul 1891. — Méhészeti tanácsadó. Elméleti és tapasztalati útmutató a méhek észszerű és jövedelmező tenyésztésére. Lugos, 1893.

Nemes István kir. főmérnök, szül. Zombolyán, 1860-ban. Előbb kultúr mérnök lett a földművelési minisztériumban, de 1896 óta a temesvári kultúr mérnöki hivatal főnöke. Számos fontos vízmunkálatnál működött tervező- és építőként.

Nemes István.

Munkái: Talajjavítás lecsapolással. Kolozsvár, 1895. — Az öntözés. U. o. 1896.

Novák Lajos honvéd-vezérőrnagy, szül. 1843-ban. Hadnagyként vett részt az olaszországi hadjáratban, 1866-ban. 1869-ben a honvédséghez helyeztetett át és egy évig a honvédelmi minisztériumban működvén, 1872-ben kapitányi ranggal a Ludovika Akadémia tanára lett, hol négy évig tanított. Ezután egymásután emelkedett a rangsorban, míg 1895-ben vezérőrnagy lett, 1897-ben ment nyugdíjba.

Novák Lajos.

Munkái: Katonai helyszínrajz és a katonai felvételek kö ül megállapított jegyek kulcsa 5 táblában, a legújabb adatokat felhasználva. Pest, 1872. — Tereprajzi oktatás színes modorban hét táblával. U. o. 1872. — Tereptan tekintettel a terep katonai megbírlása, leírása, vizsgálása, nemkülönben a terepnek látványi felvételére. U. o. 1873. — A m. kir. honvédség számára rendszeresített tégelyes kemenczék leírása.

Olay Lajos, ügyvéd, országgyűlési képviselő, szül. 1844-ben Magyarszentmártonban. Már bajai ügyvéd korában a bácskai függetlenségi pártnak vezére volt és 1884-ben Bajai Figyelő címmel politikai hetilapot adott ki. 1881-ben a siklósi kerület választotta meg képviselőjéül; később a bácsalmási, majd a szigetvári kerületet képviselte. A mentelmi bizottságban működött. Mindenkor egyik legagilisabb tagja volt az ellenzéknek és az ellenzéki lapokban erős publicisztikai tevékenységet fejtett ki.

Olay Lajos.

Oldal János, polgári iskolai igazgató, szül. 1852-ben Nagybecskereken. Előbb a

Oldal János.

jogi pályára készült és bírói vizsgálatot is tett, de később a pedagógiára adta magát és előbb a fővárosnál polgári iskolai tanár lett, hol jelenleg igazgatói minőségben működik. Több pedagógiai cikket és a *Bagdadi utazás* című tündérajátékot kívül számos polgári iskolai tankönyvet írt.

Papp Géza dr.

Papp Géza dr., ügyvéd, országgyűlési képviselő, szül. 1864-ben. 1891-ben tett ügyvédi vizsgálatot. Jogi ismereteinek gyarapítása céljából a berlini, heidelbergi, párisi és bécsi egyetemeket is látogatta. 1888-ban Torontál vármegye tiszteletbeli aljegyzője, egy év múlva főjegyző lett, 1892-ben pedig a begaszentgyörgyi kerület szabadelvű programmal választotta képviselőjévé. Az országgyűlésen csakhamar előkelő szerepet játszott és az akkori egyházpolitikai törvényjavaslatok tárgyalásánál az izraelita vallás receptiójáról szóló törvényjavaslat előadója volt. 1896-ban az országos közoktatásügyi tanács tagja lett.

Pavlovics Tódor.

Pavlovics Tódor szerb író és szerkesztő, szül. Karlován, 1804-ben. A jogot Pozsonyban hallgatta és itt kezdett a szerb irodalommal behatóan foglalkozni. A hazai szerbek nagy szellemi elmaradottságát tapasztalván, életcéljául tűzte ki a szerb nép műveltségének emelését. 1832-ben a Matica serbska titkára lett. 1834-ben kiadta a *Serbski Narodni List* című hírlapot, majd 1837-ben újra átvette a már előbb is általa szerkesztett *Ljetopis* vezetését, 1841-ben pedig megalapította a *Srbski Narodne Novine* című szerb hírlapot. E lapokban rendkívüli írói tevékenységet fejtett ki. 1848-ban lapjait *Sreobste jugoslavenske e srbske Narodne Novine* cím alatt egyesítette és nemcsak rendkívüli buzgalommal szolgálta a szerb nép felvilágosításának ügyét, hanem mindenkor merészen védelmezte a szerbeket a magyarok ellen is. E miatt sok zaklatásnak lóvén kitéve, eltávozott Pestről, majd búskomorságba esett és 1854 augusztus 24-én Karlován meghalt. 1847-ben kiadta a *Dragoljub (Virágfűzér)* cz. almanachot és több munkát fordított szerb nyelvre.

Pejacsevich Artur.

Pejacsevich Artur (Verőczei gróf), szül. 1845-ben Zombolyán. Katonai pályára lépve, főhadnagyként az 1866-iki hadjáratban vitézül harcolt, de megsebesült. A császár a signum laudis-féle hadiéremmel tüntette ki. 1869-ben a 9-ik huszárezredhez helyezték át. 1884-ben kapitányi ranggal megvált a hadseregtől és megvásárolván a nógrádmezei ludányi birtokot, ott gazdálkodott, 1896-ban a szécsényi kerület szabadelvű pártja képviselőjének választotta; mint ilyen, a földmívelésügyi bizottság tagja volt. Meghalt 1899 szeptember 30. Országgyűlési beszédjei megjelentek az Országgyűlési Naplóban. |

Pejacsevich Nep. János.

Pejacsevich Nep. János (verőczei gróf), cs. kir. huszárszázados, szül. 1848-ban Zombolyán, meghalt 1885 április 17-én Budán.

Több politikai cikkén kívül munkája: *A pápaság és a jogállam a polgárosultság szempontjából.* (Magyar és német nyelven. Budapest, 1893).

Petrovics Duca Sándor.

Petrovics Duca Sándor, szerb hírlapíró, szül. Párdányban 1861-ben. Mikor Bécsben jogot hallgatott, már számos cikket jelent meg a bécsi lapokban. Innen orosz hírlapírók rábeszélésére Varsóba ment, a hol a Varsavszki Dnevnik munkatársa lett, de 1884-ben visszatérve Magyarországra, az újvidéki *Zasztava* és *Branik* munkatársa lett. Az e lapokban közölt pánszláv ellenes cikkei felkeltvén az akkori szerb miniszterelnök figyelmét, ez a belgrádi sajtóiroda vezetőjéül nevezte ki. Risztics bukása után elhagyta állását és a liberális párt lapjának, a *Szrpszka Nezavisnosztnak* főszerkesztője és a *Kölnische Zeitung* levelezője lett. Milán király azonban később újra a sajtóiroda vezetőjévé tette és ez állását a királyi leköszönéséig megtartotta. Ekkor a radikális kormány 1890-ben kiutasította Szerbiából. Ez időben beutazta Boszniát, Hercegovinát és tapasztalatairól számos cikket írt a magyar és német lapokba. Munkatársa volt ezenkívül a *Journal des Debats*, a *Berliner Post*, a müncheni *Allgemeine Zeitung*, a pétervári *Novoje Wremja*, a *Pester Lloyd*, a *Budapesti Hírlap* és a *Revue de l'Orient*-nek, mely lapot fél évig szerkesztette is. 1896 óta a *Kölnische Zeitung* budapesti képviselője. 1900-ban újból kinevezték szerb sajtófőnöknek és ez állásban megmaradt Sándor király meggyilkolásáig. Azóta önálló művek kiadásával foglalkozik és a *Pester Lloyd* munkatársa.

Munkái: *Die serbische Jahrhundertfeier und die Blutnacht von 11. Juni 1903.* Berlin, 1903. — *Die madjarischen Sonderbestrebungen im Reiche der Habsburger.* U. o. 1904. *Wahrheit und Trug im Socialismus* (U. o. 1905). — *Der russische Umsturz und die Socialdemokratie* (U. o. 1904). Ez utóbbi művével Tolsztoj Leó elismerését vívta ki.

Plechl Szilárd dr.

Plechl Szilárd dr. megyei főorvos, szül. 1839-ben Nagybecskereken. Bécsben 1863-ban egy évig egyetemi asszisztens volt. 1864-ben Nagybecskereken telepedett le, hol a vármegye főorvosaként, nemcsak orvosi tudományával, hanem a megye

társadalmi, kulturális és közéletének is egyik tevékeny munkásaként szerzett nagy érdemeket.

Munkái: *Részletes óvintézkedések a ragályos betegségek terjedése ellen.* Budapest, 1899. — *Óvintézkedések a tüdővész ellen.* Nagybecskerek, 1899. — *La prophylaxie de la tuberculose au point de vue administratif.* Napoli, 1901.

Predits Uros.

Predits Uros, festőművész, szül. 1857-ben Orlováton. Bécsben, majd Münchenben készült művészi pályájára. Münchenben képeivel kiváló sikert aratott s az egyik kiállításon első díjat is nyert. Nagyobb művei: az óbecsei, perlaszi s a pancsova felsővárosi gör. kel. szerb templomok freskói. Több egyházi képe a karlóczai patriarchiai templomban van s azonkívül festett számos arcképet is. Egy ideig Orlovádon volt műterme, újabban azonban Belgrádban telepedett meg. (S.)

Radios György.

Radios György, közgazdasági író, a Szerb Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagja, szül. 1839-ben Nagybecskereken. Közgazdasági ismereteinek bővítése céljából az európai nagy országokat felkereste és visszatérve, több gazdasági iskolát alapított Szerbiában és Montenegróban, a mely államok mezőgazdaságának fejlődésében nagy érdemeket szerzett. Számos külföldi gazdasági egyesület választotta tagjának. Hu. zonegy gazdasági munkát írt. Szerkesztette a *Seljak* és a *Težak* című gazdasági lapokat.

Reiner János.

Reiner János, ügyvéd, egyetemi rendkívüli tanár, jogtudományi író, a M. Tud. Akadémia levelező tagja, szül. 1865 jún. 22-én Nagybecskereken. Jogi tanulmányait a budapesti egyetemen végezte; 1889-ben ügyvédi oklevelet szerzett. Miután előbb már a jogi és államtudományi doktorátust letette. 1892-ben az egyházjog magántanára lett a budapesti egyetemen. 1894-ben az ügyvédvizsgáló bizottság tagjává nevezték ki. Tagja a Szent-István társulat igazgatóválasztmányának s a társulat irod. és tudományos osztályának is.

A német és magyar szakfolyóiratokban megjelent egyházjogi cikkekén kívül, önálló művei: *A jogtörténelem és kutatási módszerei.* Budapest, 1894. — *A felszentelési cím az érvényben lévő jog szerint.* U. o. 1895. — *Egyházi szervezet.* U. o. 1896. — *Kirche und Kirchengenossenschaften in Ungarn.* Wien, 1896. II. kiadás 1908. — *Az ezredéves magyar állam és népe.* Budapest, 1896. — *A magyar magánjog mai érvényében.* Irta Zlynszky Imre. Újra átdolgozta VI. kiadás. 1896. VII., 1898. VIII., 1902. — *Jogi dolgozatok.* U. o. 1898. — *A szerződésen kívüli kártérítési kötelek.* U. o. 1898. — *A Concordatumról.* U. o. 1898. — *Az egyházjog fogalma.* U. o. 1899. — *Az egyházi személyek utáni örökösödési jog Magyarországon.* U. o. 1903. — *Az egyházi házasságkötési jog történelmi alapjai.* U. o. 1903. — *Magyar házassági jog.* U. o. 1904. — *Az egyházi házassági jog tanának kifejlődése 1908.* — Munkatársa volt a *Pallas Lexikonának* is s a *Magyar Jogi Lexikonnak*, az *Österreichischer Staatswörterbuch-nak* s a *Grundriss d. Österreichischen Rechts-nak.*

Révai Miklós.

Révai Miklós, kegyesrendi pap, egyetemi tanár, a magyar összehasonlító nyelvészet megalapítója, született Szentmiklóson. Tanulmányait Canádon kezdte, Szegeden folytatta, hol a gimnáziumot elvégezvén, 1769 okt. 14-én a kegyesrendiek szerzetébe lépett. 1771-ben a szerzetesi fogadalmat letévén, a tatai gimnáziumban lett tanár; de itt a túlságos munka meggyengítette egészségét s ezért a következő évben Veszprémbe, majd Nagyárolyba helyezték át. Itt három évig tartózkodott, mely idő alatt a tanítás mellett elvégezte a bölcseleti tanulmányait. 1776-ban teológiai tanulmányait Nyitrán befejezvén, a következő évben gróf Károlyi Antal a saját költségén Bécsbe küldte, hogy hajlamát követve, a rajzolásban és műépítésben alapos kiképzést nyerjen. Bécsből hazatérvén, 1778-ban Nagyváradon pappá szentelték és a nemzeti iskolánál a rajztanítással bízták meg. Révai már korán kezdett az irodalommal foglalkozni. Miután már előbb egy *ABC-könyvecskét*, majd a magyar helyesírásról szóló munkát írt, 1778-ban kiadta *„A magyar alagyaloknak első könyvök”* cím alatt 12 elégiáját, mely nagy tetszést aratott és a figyelmet feléje fordította. Ennek következménye volt, hogy 1780-ban a kir. akadémia bölcseleti tanszékére nevezték ki tanárnak. Ez állását azonban nem sokáig tartotta meg, mert fél év múlva lemondott, hogy tudományozniát követve, Bécsbe mehessen ismeretei bővítése céljából. Ez időtől kezdődnek Révai hányattatásai. Hogy Bécsben megélhessen, gróf Pálffy János családjánál nevelősködött; de itt sem volt sorsával megelégedve, állása sértette önértetét és egy év után otthagya a családot. Ekkor ismerkedett meg Paintner Mihály későbbi préposttal, a ki őt a gróf Viczai családhoz ajánlotta nevelőnek Loosra. Itt kezdett foglalkozni a *„Halotti Beszéd”*-del. Nyugtalan természete azonban csakhamar innen is elűzte. Unta a falusi magányt és otthagya Loost, ismét Bécsbe, majd Grácba ment, hol Batthyány Fülöp házában volt nevelő. Itt folytatta a régi magyar nyelvemlékek tanulmányozását és megírta értekezését a régi magyar írásmódról, mely már sejteti a későbbi nagy nyelv-

tudóst. Grácban sem maradt sokáig. 1783-ban Pozsonyba ment, hol a »Magyar Hirmondó« szerkesztését vette át. Ötödél hónap múlva ez állásától is kénytelen volt megválni és ismét Bécsbe ment. Révait már régen foglalkoztatta egy »Magyar Nyelvművelő Tudós Társaság« alapítása és most mindent elkövetett, hogy e tervét megvalósítsa; de buzgólkodásának, — bár ez ügyben magához a császárhoz is fordult támogatásért, — ekkor még nem lett eredménye. Erre Győrbe tette át lakását, hol Rajnis segítségével Biró Farkas családjánál kapott nevelői állást. Ekkor a magyar irodalom nevezetesebb költőinek műveit szándékozott kiadni »Magyar Költeményes Gyűjtemény« cím alatt. Miután a műre 500 előfizető jelentkezett, Révai Pozsonyba tette át lakását, hogy a mű kiadását maga vezethesse és egymásután ki is adta Faludinak, báró Orczy Lőrincznek, Barsaynak költeményeit. E vállalat azonban nem sok haszonnal járván, Révai megszüntette, és egy »Amalthea« című lapot akart kiadni, de e terve sem sikerülvén, ismét Győrbe ment, hova rajztanárnak nevezték ki. Az 1790-iki országgyűlés megnyitásával újra nagy buzgalommal munkálkodott régi tervének, a Magyar Tudós Társaság alapításának megvalósításán. E végből lelkes előszóval ellátva, kiadta Bessenyei Györgynek »Egy magyar tudós társaság iránt való Jámor Szándék« című munkáját. Ez ügyben levelezést kezdett korának nevezetes íróival és főuraival is, kiknek közbenjárására sikerült Sándor főherceget is a tervnek megnyernie. Révai, pártfogója Feugler győri püspök segélyével, Budára utazott, hol az Akadémia dolgában a helytartótanácsal tárgyalt, mely az ügyet az országgyűléshez tette át. Hogy tervének megvalósulását minél inkább elősegítse, nem kímélt sem munkát, sem fáradságot. Most újra átdolgozta és kiadta *Planum erigendae eruditae soc. hung. alterum elaboratius cz.* alatt azt a tervezetet, melyet 1784-ben II. József császárnak nyújtott át, továbbá elkészítette az ajánlott tagok névsorát is. Mindez iratokat átadták a kiküldött rendszeres bizottságnak; de Révai buzgó fáradozásai ezúttal sem vezettek eredményre. Bár a győri rajziskola kitünő vezetéséért a helytartótanács és a bécsi rajzakkadémia részéről is nagy elismerésben részesült, még sem érezte itt jól magát. Időközben secularizáltatván magát, a győri egyházmegye kötelekébe lépett. Mivel e miatt sok ellensége támadt, mindent elkövetett, hogy Győrből eltávozhassék. Egy ideig Esztergomban, majd Komáromban tanárkodott, azután nyungdíjaztatta magát és egy ideig Sopronban, kosztosokat tartva, tengette életét. Innen Bécsbe ment, hol egy évig tartózkodott, a könyvtárakat tanulmányozva és nyelvtudományi munkáin dolgozva. Ebben az időben Vályi, a pesti egyetemen a magyar nyelv és irodalom tanára meghalt és a helytartótanács Révait hívta meg a megüresedett tanszékre. Állását 1802 augusztus 16-án foglalta el. Végre Révai szabadon élhetett kedves tudományának, a magyar nyelvészetnek. Életének ez utolsó ötödél esztendejében adta ki azokat a munkáit, melyekkel megvetette alapját a magyar történeti és összehasonlító nyelvészetnek. Ekkor jelent meg a »Halotti beszéd«-et fejtegető, korszakot alkotó munkája, az *Antiquitates Literaturae Hungaricae* (Pest, 1803.) és az *Elaboratior Grammatica Hungarica* két kötete (1803—1806). Nyelvészeti elvei azonban összeütközésbe hozták korának egy másik nagy nyelvtudósával: Verseghyvel, a ki »Tiszta Magyarország« című munkájában meg támadta Révai rendszerét. Révai az »Elaboratior« II. kötetében *Adjectae Vindicatae iustissimae de secunda verborum forma indeterminata* című értekezésében felelt Verseghy támadásaira. De ez a mérges tollharc a különben is ideges, sokat hányatott és beteges tudós egészségére igen rossz hatással volt. Munkássága közepett 1807 április 1-én halt meg. Révai mint költő latin verseivel, melyeket *Joannis Nicolai Révai Latina* címmel adott ki, a legjobb latin íróink közé tartozik. Magyar költeményeivel a magyar klasszikus iskola legkiválóbbjai között foglal helyet, de halhatatlan érdemeket nyelvtudományi munkáival szerzett magának. Ő a megalapítója a magyar összehasonlító és történeti nyelvészetnek. Eleinte ő is a héber-magyar nyelvrokonság alapján indult, de később megismerkedvén Sajnovics és Gyarmathy műveivel, a magyar-ugor rokonságot fogadta el és alkalmazta későbbi műveiben. Bár munkáiban tévedésekkel is találkozunk, a mint — tekintettel arra, hogy az összehasonlító nyelvészet ebben az időben még a külföldön is nagyon gyenge lábon állott, — nem lehet csodálkozni, de örök érdeme, hogy ő az első, a ki nálunk kimondja, hogy a nyelvhasználat a nyelvészeti vizsgálódásnak egyik legfontosabb eszköze. Legnagyobb dicsősége azonban az, hogy a történeti módszernek ő a felfedezője, nemcsak a magyar, hanem általában az

egész nyelvtudományban. E felfedezésével és a történeti módszer alkalmazásával a híres német nyelvtudóst: Grimm Jakabot is megelőzte. Irodalmi érdemeit az Akadémia is elismerte, midőn őt megalakulásakor tagjául választotta, és az ő rendszerét fogadta el. Emlékét megyéje 1893-ban szép emlékoszloppal örökítette meg, melyet szülővárosának piacán, a Torontál vármegyei néptanítók adakozásából állítottak fel; az oszlopon lévő domborművü arczkép Holló Barnabás műve és a nagy nyelvtudós lelkes életírójának, Csaplár Benedeknek 400 forint költségen készült. Egy másik terrakotta szobra a M. T. Akadémia épületének sarkán áll. Említett művein kívül legfontosabb munkái: A magyar nyelvnek helyes írása és kimondása felől való kettős tanúság. Buda, 1778. — A városi építésnek eleje. — A menykönek mivoltáról és eltávoztatásáról való bölcsekedés. Lefordította az Iliász első könyvét. *Riesz Jakab dr.* árvaszéki ülnök, szül. 1855. Csatádon. 1888-ban ügyvédi oklevelet szerezvén, Zombolyán telepedett le. 1890-ben árvaszéki ülnöknek választván meg, azóta Nagybecskerekben lakik. 1895 óta árvaszéki elnökhelyettes és a közigazgatási tanfolyam előadója.

Több jogi cikkén kívül munkái: Az örökösödési eljárás. Nagybecskerek, 1896. — Tétéles magyar magánjog. U. o. 1902.

Rill József, m. kir. tanfelügyelő, pedagógiai író, szül. 1839 január 11-én Módon. Tanulmányainak elvégzése után báró Eötvös József, közoktatásiügyi miniszter megbízásából egy évet Németországban töltött, hol a képzőintézeteket tanulmányozta. Innen visszatérve, a budai tanárképző intézetben lett tanár. 1889-ben vasvármegyei tanfelügyelőnek nevezték ki, honnan a következő évben Szolnok-Doboka, majd Tolna, 1900-ban Moson, végre Hontmegyébe helyezték át hasonló minőségben. Rill igen nagy és minden tekintetben hasznos pedagógiai munkásságot fejtett ki, melynek hatása nemcsak az elméleti, hanem a gyakorlati pedagógia terén is nyomokat hagyott. Különösen a magyar tanítóság erkölcsi tekintélyének emelése és anyagi helyzetének javítása érdekében tett, dolgozott, írt sokat. Főképpen az általa 1880—88-ig szerkesztett Magyar Paedagógiai Szemlével gyakorolt nagy hatást a tanítóságra. Ebben számos fontos eszmét vetett fel és 30 pedagógus, tanítvány, író stb. életrajzát írta meg. Azonkívül, hogy maga is 1868-tól folyton pedagógiai és politikai lapot szerkesztett, még számos szak- és politikai folyóiratnak volt a munkatársa, mely lapokba 2000-nél több cikket írt.

Legfontosabb művei: Tanodai szervezés. Az 1865—68-iki törvények 38. cikkelyének foganatosítása és alkalmazása. Pest, 1870. — Jankó, a festész. Elbeszélés a nép és az ifjúság számára. Pest, 1870. — Az orsz. közoktatási tanács ügyében Pauler Tivadar dr. magyar kir. vallás- és közoktatásiügyi miniszterhez intézett emlékirat a budai tanító-egylet részéről. U. o. 1871. — Politikai hitvallás. Progr. imm, Budapest, 1875. — A hülyék neveléséről és ápolásáról. U. o. 1882. — Neveléstörténeti irodalmunk. Vázlatos ismertetés, lehetőleg teljes könyvészet. Kiss Áron dr. letrajza. U. o. 1882. — A magyar iskolajog alapelvei. Pauler Tivadar dr. 50 éves bölcsészeti tudományi jubileuma alkalmából stb. U. o. 1883. — A tanügyi életből. U. o. 1885. — Egyházpolitika a tanügy terén. Szekszárd, 1895. — Szerkesztője volt az Ungarischer Schulbote (1868—1887.), Fröbel (1871.), a Magyar Néptanító (1873—74.), a Magyar Paedagógiai Szemle című pedagógiai és a Freier Bürger (1874—77) és a Független Polgár című politikai lapoknak.

Rónay Jenő (Kiszombori) volt főispán, kir. tanácsos, a III. oszt. Lipót-rend lovagja, ügyvéd, szül. 1854 április 11-én Kiszomborban. 1874-ben aljegyző, egy év múlva vármegyei alügyész és tisztt. főügyész lett; 1880-ban helyettes főszolgabírónak, majd főjegyzőnek választották meg, a mely időben a Torontál című lapot is szerkesztette. 1886-ban Torontál vármegye alispánjává választották meg és 1891-ben főispánnak nevezték ki. Ekkor a Felső-torontáli árvízmentesítési társulat elnöke is lett. 1894-ben megalapította a Torontál-erzsébetfalvi és felső-muzslyai lecsapoló társulatot.

Munkái: A vármegyei szervezeti szabályrendeletek. Nagybecskerek, 1879. — A telepítésről. Nagybecskerek 1900. — Középen az igazság. U. o. 1905.

Roth Albert dr., megyei főorvos, szül. 1814-ben Nagybecskereken. Előbb Pozsonyban élt, hol hirlapírással is foglalkozott, majd Nagybecskerekre költözött, hol a szabadságharc alatt föllázadt szerbek fölgújtották a házat és kirabolták. Katonai főorvosként a kormány Aradra helyezte át, a hol később is megmaradt. 1861-ben megyei főorvosnak nevezték ki és mint ilyen működött itt haláláig (1879).

Munkái: Dissertatio inauguralis politico medica de influxu sexus sequioris in vitam et statum. Pestini 1841. — A lippai gyógyfürrás ismertetése. Arad. 1871. — Ezeken kívül több orvostudományi értekezése jelent meg a szakfolyóiratokban.

Róser János nyilvános polgári iskolai és felső kereskedelmi iskolai igazgató és intézettulajdonos, szül. 1844-ben Gyertyámoson. Tizenhét éves korában már a felnőtt iparosok tanítójaként szerepelt. A kereskedelmi szaktanári pályára magánúton készült, s közben gyakorlati szakismeretekre is szert tett. A tanári

Riesz Jakab

Rill József

Rónay Jenő

Roth Albert

Róser János

képesítést megszerezvén, a Róser-tanintézetben, a könyvvitel és számtan tanára volt 1883-ig, mikor az intézet igazgatója lett és intézetét az ország egyik legjobb hírvű kereskedelmi iskolájává emelte. Saját intézetén kívül számos más iskolában és egyesületben tanított. Alapított szakképző minta-irodát, a külföldiek számára egy kereskedelmi szaktanfolyamot, és sok barátot szerzett hazánknak, különösen a szomszédos Balkán-államokban. E téren való érdemeiért a szerb kormány a Szent-Száva-rendjellel tüntette ki. Alapító tagja, igazgatója és elnöke számos társadalmi, pedagógiai, közjótékonyági stb. egyesületnek. Mint író is nagy érdemeket szerzett magának: művei a kereskedelmi szakirodalomban úttörő munkák.

Legnevezetesebbek művei: Kereskedelmi könyvvitel. Bpest, 1871. Magyar és német nyelven több kiadást ért. — Váltóisme és váltógyakorlat. U. o. 1885. — A százalék és kamatszámítás szabályai, valamint a folyósámlák tana. U. o. 1885. — A kettős könyvvitel vezérfonala. U. o. 1899. — Kiadta Baumbach Rudolf, híres német költő műveit magyar fordításban.

Róser Miklós.

Róser Miklós felső kereskedelmi iskolai igazgató-tulajdonos, a Ferencz József-rend lovagja, szül. 1823-ban Gyertyámoson. Műegyetemi tanulmányokat végzett Bécsben. 1853-ban Budapesten kereskedelmi iskolát alapított, melyet 30 évig vezetett. Mindig élénk részt vett a hazai kulturális és tanügyi mozgalmakban és különösen nagy érdemei vannak Gyertyámos község közművelődésének fejlesztésében, hol az első magyar nyelvű kisdudóvónak és a Szegeden fennálló Gyertyámos községi magyar nyelvterjesztő konviktnak is egyik alapítója volt. Tagja volt a székesfőváros bizottságának is és egy ideig országgyűlési képviselő is volt. Meghalt 1903 október 24-én.

Munkái: Róser Miklós nevelőjének és kereskedelmi iskolájának Programja. Pest, 1856. — Általános áruisme kereskedelmi és realtanodák, stb. számára. U. o. 1863. — An die Wähler des Billeter Wahlbezirkes. U. o. 1869.

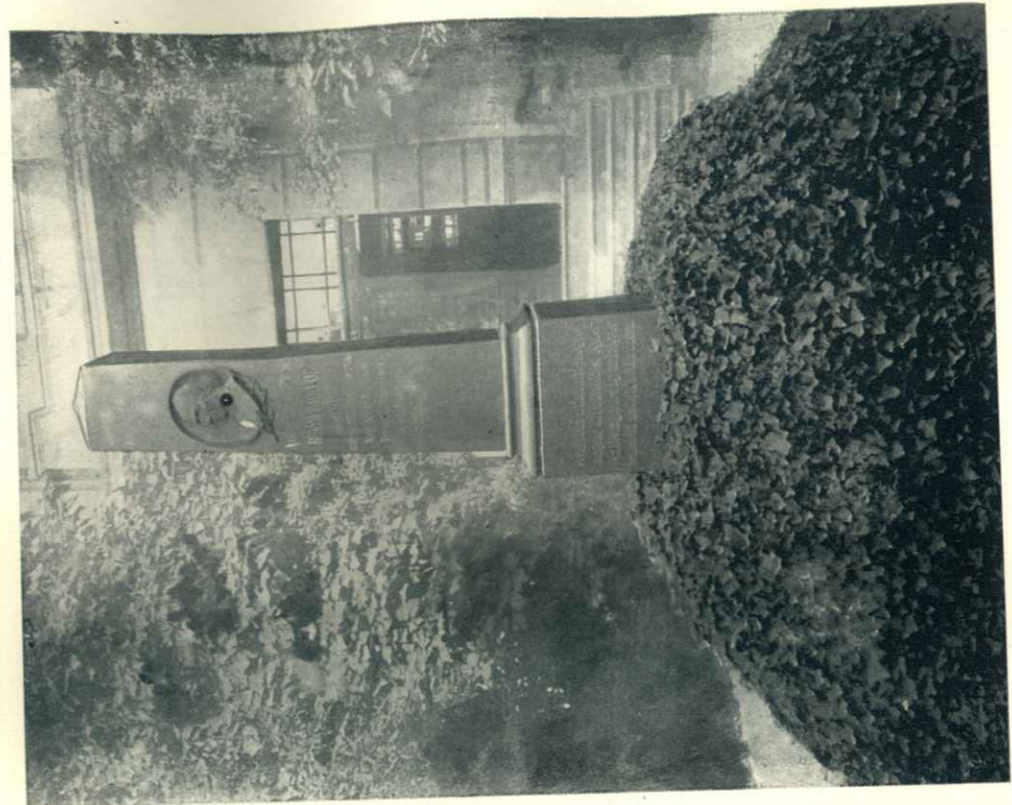
Schannen Ernő.

Schannen Ernő, műépítész, szül. 1853-ban Perjámoson. A műegyetemet Zürichben elvégezvén, Ybl Miklós híres budapesti műépítész irodájában nyert alkalmazást, hol négy évig volt, mely idő alatt a Szent István bazilika és a budai királyi várkert-bazár tervezésében részt vett. A boszniai hadjáratban hadnagyként szolgált. Visszatérve, Hauszmann Alajos műegyetemi tanár irodájában dolgozott nyolcz évig. Ezután önállóan működött és Budapest ujjaalakításának nagy munkájában jelentékeny érdemei vannak. Számos építészeti műszköznek feltalálója és szerkesztőjeként is szép nevet vívott ki magának.

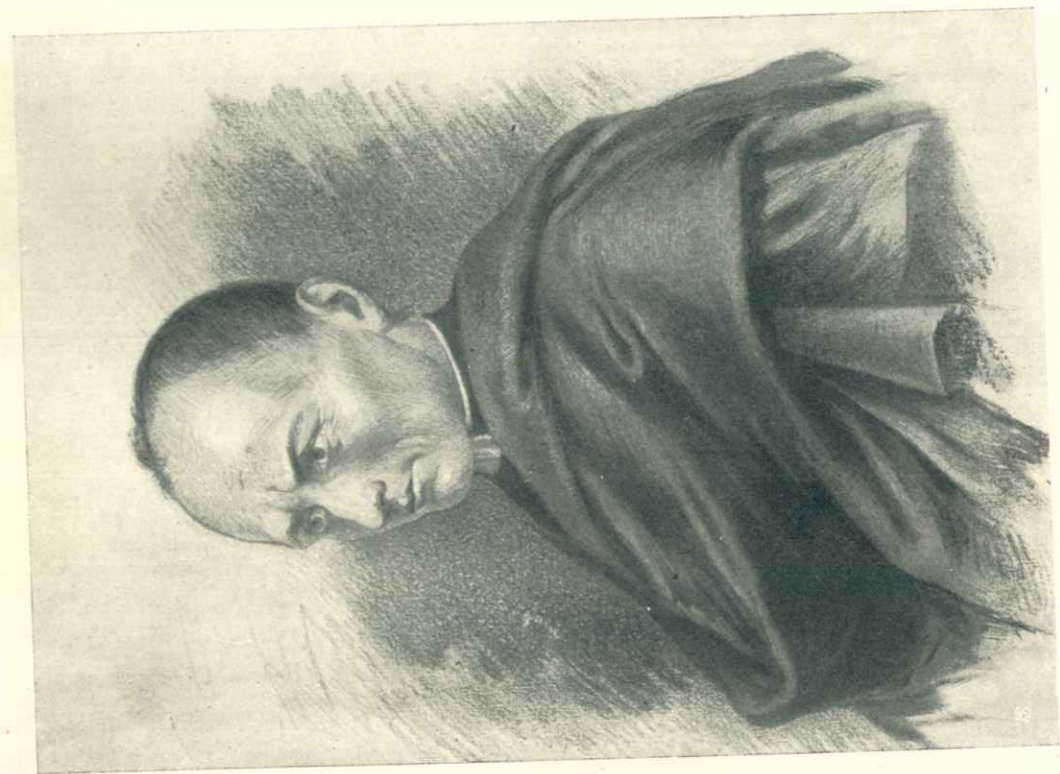
Számos magyar és német nyelven megjelent költeményén kívül munkái: Kaise. Len. Eine Fabel. Budapest, 1903. — Mult, jelen és jövő. U. o. 1907.

Schulpe György.

Schulpe György (Törökkanizsai) kiváló szociológus és társadalomtudományi író. Szül. 1867-ban Törökkanizsán. Beutazta majd egész Európát és külföldön a társadalomtudományokat és szociális intézményeket tanulmányozta. Szépirodalmi működése mellett már 20 év óta szociálpolitikával foglalkozik. A munkáslakásügynek ő volt hazánkban a tulajdonképeni megindítója és a modern munkáslakás intézménynek meghonosítója. 1893-ban Pozsonyban munkástelepet alapított. E telepen van múzeum, fürdőház, betegszoba, könyvtárpület, Uránia-épület, két kettős kisdudóvóintézet külön-külön épületben elhelyezve. Schulpe több mint 600 hirlapi cikkben és nagyszabású úttörő szakmunkáiban lankadatlanul s határozottan propagálta az összes modern szociálreformokat. 1895-ben terjesztette fel a kormányhoz a munkáslakásokra vonatkozó, 1898-ban a tudóvész terjedésének meggátolására, a munkások testi épségének s egészségének megóvására, valamint a munkaközvetítés szervezésére vonatkozó javaslatát, melyeket a minisztériumok nagy figyelemre méltattak. A Schulpétől indítványozott összes intézkedések s intézmények miniszteri rendeletek s országos törvények útján hamarosan megvalósultak. A tuberkulózis terjedésének meggátolására vonatkozó majdnem összes állami s városi intézkedések is Schulpének ebbeli kezdeményező javaslatára vezethők vissza. Schulpe az 1895-ben tartott bordeauxi és az 1897-ben megtartott brüsszeli nemzetközi munkáslakás kongresszuson a m. kir. belügyi kormányt képviselte s a bordeauxi kongresszus Schulpét alelnökévé választotta meg. Pozsony város közönsége is elismerve Schulpének a munkáslakások terén kifejtett úttörő s kezdeményező működését, majdnem egy egész városnegyedet hivatalosan «Schulpe György telepnek» nevezett el. Az ő propagandájára keletkezett a pozsonyi munkásközvetítő hivatal is, mely Schulpe elnöksége alatt, saját otthont alkotott, népszállóval, mely intézet legalább 170.000 koronát képvisel. Az ő elnöksége alatt a pozsonyi kereskedelmi alkalmazottak egylete esti szaktanfolyamot alapított, mely az egylet egyéb költségeivel szintén majd 200.000 korona tőkeösszegnek

Róser Miklós emléke Nagyszentmiklóson.

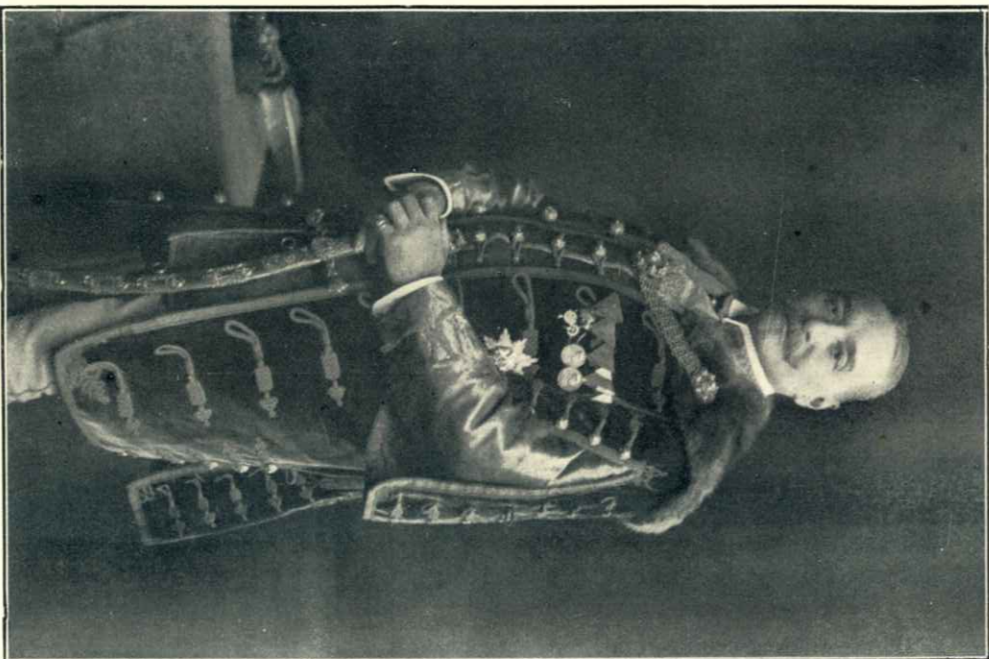

Schulpe György.

Szentkláray Jenő dr.

Bárány Tállán Béla.

Téry Ödön dr.

felel meg. Schulpe védnöksége alatt a pozsonyi munkás aggkor és rokkantbiztosítási egyesület is nagy lendületet nyert. A néhai Simonyi Ivántól alapított közkönyvtár ügyét is lelkesen felkarolta. A pozsonyi munkásközvetítő hivatal, mely Schulpe sürgetésére keletkezett s melynek saját otthona Schulpe elnöksége mellett alakult, évenként 3000—4000 embernek melegező szobákkal szolgál, szállója évenként 3000—4000 munkátlan embernek ad napokra hajlékot s e hivatal évenként átlag 3000 embert juttat kenyérhez s munkához. Ő kezdeményezte a Pozsony városi jóléti bizottság megalapítását, mely évenként ezeket áldoz a szegények segítésére és a csecsemő-védelemre. 1911 február 13-án ő felsége Schulpe Györgynek, társadalmi s kulturális téren szerzett érdemei elismerésül a magyar királyi udvari tanácsosi címet adományozta. Ezenkívül számos bel- és külföldi kitüntetést és érdemrendet kapott, több külföldi tudományos intézet disz doktorává és számos bel- és külföldi tudományos egyesület dísztagjává választotta meg.

Nevezetesebb irodalmi művei a következők: Szépirodalmi művek: Perlen aus dem Meere des Lebens. Leipzig, 1888. — Gedichte. (Leipzig, 1888). — Bolke v. Bardenfleth. (Leipzig, 1888. II. Auflage). — Lyrische Dichtungen von Brankó Radicsevics. Leipzig, 1891. — Felhők s sillagok. Budapest, 1889. — Liederkranz aus Alex. Petőfi's lyrische Dichtungen. II. Auflage. München, 1891. — Aug im Auge. Lustspiel. Pozsony, 1891. — Aphorismen und Apersus. 1890. I. und II. Bp. — Harfe und Harnisch. Dresden II. Auage 1890. — Traun phantasien. Leipzig, 1890. — Fremdenländische Blumen. Leipzig, 1888. — Germanische Göttersagen. Leipzig, 1887. — Das Land der Bajuwaren. Leipzig, 1887. — Hungarian melodies (Übersetzungen aus dem Ungarischen. London, 1893). — Nordische Klänge. Leipzig, 1888. — Licht- und Schatten. Leipzig, 1890. — Die Tragikomödie der Liebe. Leipzig, 1892. — Sehnen und Suchen. Leipzig, 1894. — Tanulmányok az irodalom és kulturtörténet terén. Pozsony, 1890. — Pozsony és a harmadik egyetem. Pozsony, 1893. — Szociálpolitikai művek: A munkáskérdés és a szociális reformok. (Protestáns esték. Pozsony, 1899. II. füzet). — Die Socialreformbewegung in Ungarn. Pozsony, 1891. — Munkáslakások. Budapest, 1903. — A munkáslakásokról. Pozsony, 1901. — A munkásvéd-törvényhozásról. Pozsony, 1901. — Törvényjavaslatok a szociálreformok terén. I. és II. kötet. Pozsony, 1900—1901. — A munkáslakásokról. Pozsony, 1902. — Les habitations ouvrières. Pozsony, 1895. — Les habitations á bon marché en Hongrie. Bruxelles, 1897. — Munkásügyi reformok I. és II. kötet. Pozsony. — Városi szociálpolitika. Pozsony, 1909. — Tanulmányok a társadalmi erkölcs terén. Pozsony, 1909. — Sociáletische Studien. Pozsony, 1909.

Schütz Antal kegyesrendi tanár, szül. 1880-ban, Kistószegen. A budapesti egyetemen szerzett doktorságot a hittudományokban.

Munkái: Főbb elméletek az értelmi ismeretek eredetéről. Budapest, 1903. — Kezdet és vég a világfolyamatban. U. o. 1907. — Krisztus jelenléte az Oltáriszentségben. 1909. — Katholikus vallás tan 4 részben. 1911—12. — Az anyag mióvtárol. 1911.

Schwenszky Ármín, állatorvos, szül. Bánátkomlóson 1846-ban, Budapesten lett állatorvos; 1878-ban tanársegéd lett az állatorvosi intézet belkórodáján, hol 1880-ig működött, a mikor a kőbányai m. kir. sertésvesztegő hivatal főnökének nevezték ki. 1882-ben ismét az állatorvosi főiskolához került, hol a patkolástant taníttja. 1896-ban a koronás arany érdemkeresztel tüntették ki.

Számos cikket írt különösen a lovak és szarvasmarhák patabetegségeiről és patkolásáról a magyar és német szaklapokban. Munkái: Mérési kísérletek a ló láb különböző állásain, különös tekintettel a patára. Budapest, 1889. — Mérési kísérletek a pata mechanizmusáról. U. o. 1890. — Patkolástani kézikönyv. 5. kiadás, u. o. 1908.

Schwicker Alfréd, főreáliskolai tanár, szül. 1864-ben Nagybecskereken. 1890-ben a vegytanból és természetrajzból tanári oklevelet szerzett. Jelenleg a pozsonyi állami főreáliskola tanára; a pozsonyi magyar kir. vegykísérleti állomás vezetője és a pozsonyi orvos-természettudományi egyesület titkára.

A hazai és külföldi szaklapokban megjelent tudományos értekezéseim kívül művei: Adatok a szulfitek és tioszulfátok konstitúciójához. Budapest, 1889. — A kálium-hypo-jodit átalakulásának sebessége. U. o. 1894. — Chémia, Pozsony, 1901. (Tud. Zsebkönyvtár 77., 93.).

Schwicker Bruno dr., főreáliskolai tanár, szül. 1860-ban, Nagybecskereken. 1883-ban tanári oklevelet szerzett a történelemből és a földrajzból. 1890 óta rendes tanár a budapesti V. ker. áll. főreáliskolánál.

Művei: Az utolsó Cilley grófok és viszonyuk Magyarországhoz. Budapest, 1884. — Magyarország története képekben. U. o. 1888. — A térképrajzolás és olvasás. U. o. 1892. — Bártfa, Vajda-Hunyad, Jaák, Lócse műtörténeti leírása. (Történeti faliképek.) A szent korona története. U. o. 1896. — Ezekon kívül írt több történelmi és földrajzi tankönyvet polgári és középiskolák számára és számos cikket a hazai és külföldi szaklapokban.

Somfai János, író és hirlapíró, a Nagybecskereken megjelenő »Torontál« politikai napilap felelős szerkesztője. Szépirodalmi és publicisztikai téren munkálkodik. Írt számos novellát, művészeti, társadalomtudományi és politikai cikket, több regényt és színdarabot. Irodalmi érdemeinek elismerésül a temesvári »Arany János társaság« rendes tagjává választotta. 1905 óta titkára a Torontál vármegyei Közművelődési Egyesületnek is s mint ilyen más kulturális irányban is munkálkodik. Ő írta e fejezet (S.) jegyű életrajzát és a sajtót.

Önállóan megjelent munkái: Vázlatok. Elbeszélések. Budapest, 1895. — Hamlet asszonyosság. Regény egy kötetben. Budapest, 1897. — Tövisszörű. Regény egy kötetben. Budapest, 1898. — Golgotha. Regény egy kötetben. Budapest, 1902. — Kutyavár és más apróbb históriák. Elbeszélések. Nagybecskerek, 1903. — Forradalom. Szociális regény. Nagybecskerek, 1906. — A Torontál vármegyei Magyar Közművelődési Egyesület Évkönyve. Nagybecskerek, 1908. — Negyedszázad. A torontáli kultúregyesület emlékkönyve fennállásának negyedszázados évfordulója alkalmából. Nagybecskerek, 1909. — A Torontál vármegyei Magyar Közművelődési Egyesület évkönyve. Nagybecskerek, 1911. — Írt továbbá »A szekrény titka« című 3 felvonásos bohózatot és »Szép Ilonka« című 3 felvonásos daljátékot. Az első 1904-ben, az utóbbi 1906-ban került színre a nagybecskereki városi színházban.

Szányi János.

Szányi János ügyvéd, szül. 1803-ban, Écskán. 1828-ban szerzett ügyvédi oklevelet a pesti egyetemen. A szabadságharc után nagy tevékenységet fejtett ki a Tiszaszabályozás körül és ez ügyben több cikket írt. Meghalt 1874-ben.

Munkája: Státusadóságok és státuspapírosok érdekesebb viszonzatokban és újabb adatok szerint, különös tekintettel az ausztriai finantiára. Pest, 1834.

Stassik Ferencz dr.

Stassik Ferencz dr. ügyvéd, Torontál vármegye főügyésze, szül. 1850-ben. 1877-ben ügyvédként telepedett le Nagybecskereken.

Számos politikai és jogtudományi cikkein kívül munkái: A becsületsértés tana. Nagybecskerek, 1878. — Torontálmege a Hertelendy-ára alatt és után. Budapest, 1892. — A volt határvidéki házközösségek. Nagybecskerek, 1900. — Magyar kisajátítási jog. U. o. 1905. — A hagyatéki eljárás kézikönyve. Nagybecskerek, 1911. — Lefordította J. J. Rousseau: A társadalmi szerződés című munkáját. Nagybecskerek, 1875. — Pollock: Laud Laws című munkáját Budapest, 1911. Szerkesztője volt 1893-ban a Torontáli Ellenzék-nek.

Steinbach Antal.

Steinbach Antal, kir. tanácsos és volt torontálmegei tanfelügyelő, 1861-ben a nagyikindai róm. kath. elemi iskola tanítója lett, hol 11 évi működése alatt nagy tevékenységet fejtett ki a magyar nyelv terjesztése érdekében; ő alapította a magyar dalárdát is. 1872-ben segédtanfelügyelő lett; 1876-ban pedig Torontál vármegye tanfelügyelőjévé nevezték ki. Mint ilyen alapítványt teremtett tanfők gyermekei számára. Elnöke volt a magyarországi tanítóegyletnek, melynek temesvári első nagygyűlése alkalmával: A magyar nyelv tanítása a nem magyar ajkú iskolákban cím alatt tartott előadást. Az ő nevéhez fűződik a torontálmegei Magyar Közművelődési Egylet alapítása is, melynek több évig igazgatója is volt. Érdemei elismerésül ő felsége kir. tanácsossá nevezte ki. Meghalt 1899 október 12-én Nagybecskereken. Számos pedagógiai cikket és elemi iskolai tankönyvet írt.

Streitmann Antal.

Streitmann Antal nagybecskereki főgimnáziumi rajztanár. Tárcaikat és szakcikkeit írt a népművészet, a művészi nevelés, a gyermek-lélek tanulmányozása, a nép- és középiskolai rajzoktatás, a művészet és iparművészet köréből, melyek a fővárosi és vidéki lapokban, szakfolyóiratokban és iskolai értesítőkben jelentek meg. A »Nemzeti Szalon« vidéki tárlatain résztvett akvarell- és olajfestményeivel, melyek leginkább a Bega-völgy róma- és felsővidék patakvilágát ábrázolják. Ő írta a monografia néprajzi fejezetét is, a bolgárokról és a svábokról szóló rész kivételével. (S.)

Szabó Ferencz.

Szabó Ferencz, esperes-plébános, szerkesztő és történettudós, szül. Nagybecskereken, 1843 november 12-én. Középiskolai tanulmányainak elvégzése után Temesvárott teológiát hallgatott. 1866-ban felszenteltetvén, több helyen volt segédlelkész, míg 1897-ben Nagybecskereken választották meg lelkésznek. Rendkívül buzgó munkásságot fejtett ki a történettudomány terén. A történelmi ismeretek terjesztése és népszerűsítése érdekében több mint 74 kötetet írt, fordított és adott ki és körülbelül 80 ezer kötetet ajándékozott az ország iskoláinak. Érdemeinek elismerésül 1898-ban ő felsége a Ferencz József-rend lovagkeresztjével tüntette ki és ugyanazon évben egyházi főnhatósága a Boldogságos Szűz Máriáról nevezett bizerei apátságot ajándékozta neki.

Művei közül a legfontosabbak: Holzwarth: Világtörténet. 9 kötet. Temesvár, 1887—92. — Európa története 1789—1815. Nagybecskerek, 1888. 2 kötet. — A legújabb kor története. 3 kötet. U. o. 1888—90. — Ausztria története. U. o. 1891—92. 3 kötet. — Az orosz birodalom története. Temesvár, 1891—92. 3 kötet. — Angolország története. U. o. 1892—93. 4 kötet.

Szalay József.

Szalay József nagybecskereki ev. ref. lelkész. Az egyházi és vallási irodalom terén munkálkodik.

Önállóan megjelent nagyobb munkái: Evangéliumi keresztyén tanítások. Hét kötetben. — Színművelő. 1880. — A lekipásztor sikeres működésének főbb alaptételei. — Templomszentelési imák és beszédek. 1892. Lefordította angolból: White: Steps to Christ című munkáját, azonkívül fordított angolból több vallásos iratot és éneket s maga is írt vallásos énekeket. 1892 óta kiadja és szerkeszti a Keresztyén Evangelista című vallási folyóiratot. (S.)

Szávics Milán dr.

Szavics Milán dr., főgimnáziumi tanár, kiváló szerb író és esztétikus, szül. 1854-ben Törökkanizsán. Egyetemi tanulmányait Lipcsében és Bécsben végezte,

hol tanári oklevelet szerezvén, 1876-ban az ujvidéki szerb gimnázium tanára lett, de ez állását már öt év múlva elhagyta, hogy tisztán az irodalomnak szentelhesse életét. Írt számos regényt, drámai műveket, költeményt, történeti és irodalomtörténeti tanulmányt. Tagja a szerb Matica irodalmi osztályának.

Munkái: Der serbisch-ungarische Aufstand von 1735. Leipzig, 1876. — Faust. Goethe után szerbre fordította. U. o. 1885. stb. — Szindarabjai közül sok a szerb színpadoknak állandó műsor darabja. Ezekon kívül több értékes munkát írt szerb nyelven.

Szekulics Sándor, nagybecskereki származású festőművész. Művészi pályáján már eddig is szép sikert aratott. Jelenleg Münchenben dolgozik s itt a többiek közt Torontál vármegye megbízásából II. Rákóczi Ferencz képét festi a vármegye számára. (S.)

Szekulics Sándor.

Szenes Adolf, nagybecskereki polgári iskolai tanár, széleskörű tevékenységet folytat a pedagógiai irodalom terén s főként mint ismert tankönyvíró munkálkodik. Számos pedagógiai s természettudományi cikkén kívül, önállóan megjelent munkái a következők:

Szenes Adolf.

A hülyék és azok nevelése. Pécs, 1895. Taizs József kiadása. — Gyakorlati gyorsszámoló. Budapest, 1904. Franklin-társulat. — Természettan. Budapest, 1908. Athenaeum. — A számtani tanítás módszeréhez. Budapest, 1909. Stefaneum. — Számtan és mértan. Budapest, 1910. Franklin-társulat. 4-ik kiadás. — Számtan. Két kötet. Budapest, 1911. Franklin-társulat. Hetedik kiadás. Elnöke a délvidéki polgári iskolai tanárok körének s alelnöke az Országos polgári iskolai tanáregyesületnek. (S.)

Szentgyörgyi István szobrászművész. Bégaszentgyörgyi születésű. Többek rábeszélésére atyja beadta a szegedi fa- és fémpipari iskolába, melynek elvégezte után kiment Svájcba, hol kőfaragással kereste kenyerét. Később hazajött, hogy itt folytassa tanulmányait. Itthon Papp Géza dr., orsz. képviselő közbenjárására a budapesti országos iparművészeti iskolába került, majd Brüsszelbe ment, a hol Van der Stappen a híres belga szobrász mellé került. 1907-ben a brüsszeli akadémia két első díját nyerte meg műveivel. E közben hazajött szülei látogatására s ekkor Botka Béla főispán, Jankó Ágoston alispán, valamint dr. Vinczehidny Ernő m. főjegyző támogatása mellett a vármegye törvényhatósága a megyei kulturalapból megszavazott Szentgyörgyinek 1200 koronát. Ezzel azután visszament Brüsszelbe s a következő évben 1908-ban a budapesti nemzetközi téli tárlaton tünt föl, úgy hogy a »Panasz« című szobrával megnyerte a 2000 koronás Röck-díjat. Ezután egymásra alkotta szép szobrait, a melyeket a műkritika nagy elismeréssel fogadott s a melyekkel egymásután nyerte el az utóbbi évek műkiállításain a legbecsebb díjakat. (S.)

Szentgyörgyi István.

Szentiványi Ferencz dr., torontálvármegyei alleltákos. A statisztikai és közgazdasági irodalom terén munkálkodik s számos statisztikai és közgazdasági tanulmányt írt.

Szentiványi Ferencz dr.

Nagyobb tanulmányai: A törvénytelen születésekről, mint szociális jelenségről. — Pénzüntézetünk takaréketét üzlete. — Ingatlan forgalom és terhelése a XX. század első tizedében. — »Torontál vármegye szociális és közgazdasági állapota a XX. század első felében. — A felekezeten kívül állókról. — Az elválásokról. — Önállóan megjelent művei: Nagybecskerek város fejlődése és jelentősége. Budapest, 1910. — Torontál vármegye vándorlái mozgalmáról. Budapest, 1911. — A statisztika elmélete. Nagybecskerek, 1911. — (S.)

Szentkláray Jenő dr., csanádi apát-kanonok, történettudós, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, született 1843 január 21-én, Aracson, Torontál vármegyében. Temesvárott volt növendékpap és a budapesti tudományegyetemen végezte tanulmányait, hol bölcsészettudori oklevelet nyert. 1866-ban szentelték pappá. A délmagyarországi bányatelepeken eltöltött két évi káplánkodás után Nagyikindán lett elemi iskolai igazgató és reáliskolai tanár. 1869-ben a temesvári főgimnázium tanárává nevezték ki, hol nagy buzgóságot fejtett ki Temesvár magyarosítása érdekében. Ugyancsak ő alapította Ormós Zsigmond főispánnal a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulatot, melynek első titkára volt. Ez időben szerkesztette a Történelmi Adattár című havi folyóiratot (1871—74). 1873-ban, Törökbecsén lett lelkész, 1882-ben az Akadémia tagjává választotta, 1883-ban egyetemi magántanár lett Budapesten, hol Magyarország legújabb történetét adta elő. 1885-ben a belgrádi szerb tudományos társaság, 1910-ben az újvidéki »Maticza« irodalmi társaság is tiszteletbeli tagjává választotta. Tagja a M. Tud. Akadémia történelmi bizottságának, az Archeológiai Társulatnak, a Magyar Történelmi Társulatnak, a Szent-István-Társulat tud. és irod. osztályának, a Magyar Heraldikai és Genealogiai és számos más tudományos társulatnak megalapítója és elnöke a délvidéki szépirodalmi Arany János-Társaságnak.

Szentkláray Jenő dr.

Munkái: Levelek egy kétkedőhöz. Irtá: Balmes J., magyarította. Szeged, 1863. —

Cicero beszéde Manlius törvényjavaslata mellett. Tört., rég. és nyelvészeti magyarázó jegyzetekkel. Temesvár, 1870. — Észrevételek Temesvár physiognomiájának magyarosításához tört. és rég. alapon. U. o. 1872. — Emlékkönyv. U. o. 1873. — A tér és idő philosophiája. Budapest, 1875. — Torontáli őstelepek a Tisza mentén. Temesvár, 1877. — Nagy-Becskerek tereinek s utcáinak magyarosítása. Vonások a vidék és város történetéből. Nagy-Becskerek, 1879. — Száz év Dél-Magyarország újabb történetéből. 1779-től napjainkig. Tekintettel III. Károly és Mária Terézia korabeli előzményekre. A dél-magyar törvényhatóságok által 300 darab arannyal jutalmazott mű. Temesvár, 1882. — Gróf Niczky Kristóf életrajza. Pozsony, 1885. (Helikon 57.) — A dunai hajóhadak története. Kiadja a M. Tud. Akadémia történelmi bizottsága. Budapest, 1886. — A becskerek vára. U. o. 1886. — Úti képek a művelt nyugatról. Budapest, 1890. — Oláhok költözése Dél-Magyarországon a múlt században. Budapest, 1891. — A társadalom nemzeti feladatai Dél-Magyarországon. Temesvár, 1897. — A csanád egyházmegyei plébániák története. I. kötet. A csanád egyházmegye története. I. rész. U. o. 1898. — Krassó vármegye őshajdona. Budapest, 1900. — Brocky Károly festőművész élete. Temesvár, 1907. — A szerb monostoregyházak történeti emlékei Dél-Magyarországon. Budapest, 1908. — Mercy Claudius Florimund gróf kormányzata a Temesi Bánságban. Budapest, 1909. — Szerkesztette egy évig a Torontál című hetilapot (1879—1880.) és a Szépirodalmi és Szépműtani Közleményeket. — Számos történelmi értekezése jelent meg a M. Történelmi Társaság, a Századok, a Budapesti Hírlapban s más hazai és külföldi lapban, az Archaeologiai Értesítőben, a Kath. Szemlében, a Délm. Múzeumtársulat Értesítőjében és a Szépirodalmi Közleményekben. Egész életét Dél-Magyarország történeti multjának földéretésére szentelte.

Sz. Szigethy Vilmos.

Sz. Szigethy Vilmos író. Több évig segédszerkesztője volt a »Torontál«-nak s itt jelentek meg első versei és tárczái is. A magyar szépirodalomnak tevékeny és jónévű munkása, ír verseket, tárczákat s újabbban az ifjúsági és a gyermekirodalom művelője. 1903 óta Szeged város levéltárosa.

Önállóan megjelent munkái: »Nebántsvirág« verseskötet 1897. Nagybecskerek. — »A troubadur a királykisasszonynak« verseskötet 1900. Nagybecskerek. — »Mesék nagy gyerekeknek« versek, 1901. Szeged. — »A közigazgatási majom« satirikus korrajz Szeged életéből; »Juvenális« álnéven; Szeged, 1906. — »A vármegyéből« novellakötet. A »Dugonics társaság« pályázatán ezer koronát nyert 1908. Szeged. A Szegedi Naplóban megjelent 3 regénye: »A begalaki parkklub«. — »A vármegye mulata«. — »A két szív története« címmel, a Magyar Lányokban pedig »A Turzó czég története« című regénye. 1910. Versei, novellái megjelentek ezenkívül a Pesti Hírlapban, Új Időkben, Magyarországon, En Ujságomban, Magyar Lányokban, az Életben, Ország-Világban, Egyetértésben, Budapestben, Népszavában stb. A Szegedi Dugonics Társaság tagja. (S.)

Szilágyi Virgil.

Szilágyi Virgil ügyvéd, szül. Écskán, 1824-ben. 1846-ban Csongrád vármegye aljegyzője lett, majd 1848-ban első jegyzővé nevezték ki. A szabadságharc alatt tagja volt a megyei vészbizottságnak. 1850-ben Pestre ment, hol hírlapíróként működött. 1851-ben a Pesti Napló belmunkatársa lett. 1852-ben az *Értesítő* című szépirodalmi hetilapot szerkesztette, majd ennek folytatását a Budapesti Visszhang című szépirodalmi divatlapot; 1854-ben az ügyvédi pályára lépett és különösen Táncsics Mihály politikai perében való bátor fellépésével keltett nagy feltűnést. Az 1861-iki országgyűlésre a fővárosi Józsefvárosi kerület választotta meg képviselőjéül. 1862-ben, ama gyanú alapján, hogy az emigráció tagjaival összeköttetésben áll, elfogták és 14 évi várfogságra ítélték; ugyanaz évben kegyelmet nyert ugyan, de tovább is gyanú alatt állott és mivel később is folyton politikai üldöztetésnek volt kitéve, családjával külföldre költözött. Hosszabb időt töltött Milanóban és Párisban, hol benső érintkezésben állott az emigráció tagjaival. 1869-ben visszatérvén hazájába, Hódmezővásárhely választotta képviselőjévé. Az 1870-iki kath. kongresszuson igen nagy tevékenységet fejtett ki; ő készítette a kormánynak benyújtott emlékiratot is. A következő két ciklusra Székelyudvarhely küldte fel az országgyűlésre. Ezután visszavonult birtokára. Meghalt 1892 december 30-án Budapesten.

Különösen a publicisztika és jogi irodalom terén fejtett ki nagy munkásságot és cikkeinek száma majdnem a kétezret eléri. Önálló művei: Ujkor története. 1516—1789. Pest, 1850. — A közérzet. U. o. 1850. (Röpirat.) — Szelid fájdalmak. Regény. U. o. 1853. Két kötet. — A végzet utai. Beszélyek. U. o. 1855. — Betűsoros tárgymutató a törvényekhez és rendeletekhez. U. o. 1856. — Magyar történeti képek. U. o. 1856. — A válponton. U. o. 1861. (Röpirat.) — A magyar magánjog visszaállításának kérdése. U. o. 1861. — A nemzeti kérdés hazánkban. U. o. 1861. — A vármegyék és városok rendezéséről. U. o. — A törvénykezési reform alapelvei. U. o. 1865. — A törvénykezés javításáról. U. o. 1865. — A köztörvényhatósági önkormányzat biztosításáról. U. o. 1867. — A katolikus autonómia kérdéséhez. U. o. 1869. — Észrevételek Ghiczy Kálmán úrnak a kultuszminiszter úrhoz intézett interpellációjára. U. o. 1871. — Válasz Bartal György úrnak. U. o. 1871. — A házasság felbontatansága. Budapest, 1871. — Uzsora és kamatmaximum. U. o. 1882. Kiváló történelmi műve: Észak-Amerika és a Pirenei félsziget története.

Sztehlo András.

Sztehlo András, evang. főesperes, szül. 1846-ban Lajosfalván. 1841-ben Széberényi János, a nagytudományú szuperinter dens mellett volt segédlelkész, 1844-ben a dobsinai egyház hívta meg első lelkésznek, hol 12 évi tartózkodása alatt községének egyházi és kulturális intézményeit a legnagyobb buzgalommal fejlesztette:

kisdedóvót, népiskolát, olvasó-egyletet stb. alapított. 1856-ban Losonczon választották meg lelkésznek, hol szintén nagy tevékenységet fejtett ki egyházának emelésén. 1864-ben a nógrádi egyházmegye főesperese lett. A következő évben a budai egyház hívta meg lelkésznek, a hol 1873-ig látta el hivatalát, mikor betegeskedése miatt lemondott. Meghalt 1899 október 23-án Budapesten. A német Gusztáv Adolf-egylet ügynökeként, húsz éven át ezrekre rúgó összeget szerzett a szegény magyar evangélikus egyházak gyámolítására.

Számos értékes hittudományi és pedagógiai dolgozata jelent meg a német és magyar szakfolyóiratokban. Önálló művei beszédein kívül: Vallástan. Pest, 1861. (Magyarul 7, németül 5 kiadásban). Krisztus és az ő egyháza. Budapest, 1874.

Tallán Béla.

Tallán Béla báró v. b. t. t., ny. miniszter, törökbecsei nagybirtokos, sz. 1851-ben. Középiskolái elvégzése után 1873-ban tett áll. tudományi államvizsgát. A közgazgatási pályára lépett s 1879-ig működött a törökkanizsai járásban, 1877-ben koronás arany érdemkeresztet kapott, 1880-ban alispánná választották és így folytatta tevékenységét; 1886-ban Somogy, 1892-ben Békés és Csongrád vármegye főispánjává nevezték ki s ettől a méltóságtól (Csongrádtól) 1894-ben mentették fel, a mikor a Szent István-rend kiskeresztjével tüntette ki a király. Közben Békés területén kormánybiztos volt az agrárszociálizmus bajainak orvoslására. Huszonötéves szolgálata alkalmából vármegyeje és Gyula városa nagy ovációkat rendezett tiszteletére. A Házba 1896-ban választották meg először, szabadelvű programmal; a Háznak alelnöke volt Bánffy bukásától, miniszteri kinevezéséig. 1901 óta v. b. t. t., 1902-ben kapta a Takova-rendet, mikor a szerb kongresszus kir. biztosja volt. 1903 november 3-án a Tisza kormányában földművelésügyi miniszteri tárczát vállalt, 1905 óta Törökkanizsa országgyűlési követe. Az 1905-i választások után a szabadelvű párt elnöki állásra jelölte. Később az alkotmány, majd a munkapárt tagja lett. Hosszú tevékenységét a vízügyek terén kifejtett kiváló munkásság jellemzi. Igen nagy része van a Balaton, Dráva, Tisza-szabályozás munkálataiban, minisztersége alatt tárgyalta ta le a Rába-szabályozásáról szóló törvényjavaslatot. 1911-ben bárói rangot nyert.

Telbisz Benedek dr., tanár, gyógyszerész, szül. 1854-ben Lovrinban. Előbb gyógyszerészi oklevelet szerzett, majd 1885-ben a vegytan és természetrajzból tanári vizsgálatot tett és a kir. kath. főgimnáziumhoz nevezték ki tanárnak Aradra. 1898-ban atyja meghalván, átvette annak gyógyszerárát Lovrinban.

Telbisz Benedek.

Munkái: A savanyú kovasavas natrium (víz üvegoldat) homlása szénsav által. Budapest, 1876. — A rajeczi—tepiczi kénforrásvíz elemzése és néhány geológiai lelhely Trencsén környékén. Trencsén, 1883. Adatok a kiscuza-völgyi homokkőhöz. 1883.

Telbisz János dr., vegyész, szül. 1862-ben, Nagyöszön. Műegyetemi tanulmányait az aacheni, berlini és stuttgarti műegyetemen végezte s a berni egyetemen doktorrá avattatott. Tanulmányait befejezve, a németországi querfurti és glauzigi cukorgyárakban vegyészként, majd fővegyészként és később aligazgatóként működött s már 1887-ben nagyszabású cukorrépatermelési kísérletet végzett Torontál vármegyében, a melyek alapján a cukorrépatermelést és a répacukorgyártás meghonosítását sürgette e vármegyében; s ha fáradozásai nem is vezettek azonnal sikerhez, mégis őt kell a délmagyarországi cukoripar úttörőjének tekintenünk. 1891-ben megalapította a mai napig is fennálló Magyar Cukoripar című szaklapot. Számatalan szakezikkeivel, röpirataival és felolvasásaival fáradozott a cukoripar, a borászat és a mezőgazdaság fejlesztésén. A hitese kir. kereskedelmi törvényszéki vegyészeti intézmény meghonosítása szintén az ő nevéhez fűződik. Egyéb lapalapításai az Ungarische Weinzeitung és a Budapesti Landwirtschaftliche Presse, a melyek azonban már megszűntek.

Telbisz János.

Téry Ödön, egyetemes orvostudor, mütősebész, képesített egészségtan-tanár, belügyminiszteri osztálytanácsos, közegészségügyi főfelügyelő, kiváló turista, amatőr fotografus és turisztikai író, szül. 1856-ban, Óbédán. 1878—79. tanévben Fodor József tanár, közegészségi tanintézetében gyakornokként, 1879—80. tanévben Kovács József tanár mellett mütönövendékként működött, majd 1880 november 28-tól 1884 április közepéig Selmezbányán bányászorvos volt. E minőségében a pénzügyminiszterium megbízásából, 1883-ban, a bányák és kohók, nemkülönben a dohánygyárak egészségügyi viszonyainak tanulmányozása céljából Németországban tanulmányutat tett. 1884 május havában a belügyminiszterium egészségügyi osztályába fogalmazósegéddé neveztetett ki, majd 1887-ben fogalmazóvá, 1890-ben közegészségügyi felügyelővé, 1906-ban pedig közegészségügyi főfelügyelővé lépett elő. 1900-ban mint osztálytanácsost, osztály-

Téry Ödön.

vezetőséggel bízták meg. Számos kiküldetésben részesült, különösen fertőző-betegségek felléptekor, így a többek között 1892 végén a Torontálban fellépett kolera leküzdésére. Miniszteri megbízásból beutazta a hazai fürdőhelyeket, de járt több ízben külföldön is. 1903-ban az Ostendében, 1907-ben a Frankfurt a M.-ban tartott mentőügyi kongresszusokon kormányképviselőként vett részt. Az Orsz. Közegészségi Egyesület egyik alapítója s annak első életéveiben egyik titkára s az Egészségügyi Egyesületi Közlöny egyik szerkesztője volt. Rendkívüli érdemeket szerzett azonban a magyar turista-ügy feljlesztése körül. 1882-ben alapította Selmeczbányán a Magyarországi Kárpát-Egyesület Szitnya-Osztályát, majd 1885-ben egyik rendezője volt az országos kiállítás turista-osztályának. 1888 végén megalapította a M. K. E. budapesti osztályát s tevékeny részt vett az ez által 1890-ben rendezett első magyar amatőr-fotografus-kiállítás rendezésében. 1891-ben a M. K. E. budapesti osztályát feloszlattán, megalapította a Magyar Turista Egyesületet is, melynek ügyvivő-alelnöke, majd elnöke volt, mígnem 1910-ben az elnökségtől visszavonulván, az egyesület díszelnökévé választotta. A Magyar Turista Egyesület felvirágzása is az ő érdeme. Az ő buzgólkodásának eredménye az egyesület dobogókői telepe (a Báró Eötvös Loránd menház) a Pilis hegységben és a Magas Tátra Öt-tó katlanában (2019 m. tengerszín feletti magasságban) álló menedékház. Ő vetette fel a Gerlachfalvi csúcs (2663 méter, Magyarország legmagasabb hegycsúcsa) tetejére a Budapesti-ház, meteorológiai megfigyelővel berendezett menedékház létesítésének eszméjét, melyet azonban — sajnos — már nem valósíthatott meg. A turisztika ügyét nemcsak tettel, hanem tollal is buzgón szolgálta, számos élénk, ügyes tollal megírt, érdekes cikket közölt a lapokban. Érdemeit a Magyar Turista Egyesület azzal jutalmazta, hogy a Magas Tátra Öt-tó katlanába épített menedékházát róla nevezte el. Az 1896-iki ezredéves kiállítás turista- és amatőr-fotografus-osztályának biztosa és jury-tagja volt. A Siebenbürgische Karpathen Verein, a Felkai Tátra Egylet és a Magyar Tanítók Turista Egyesületének tiszteletbeli tagja volt.

Az Orvosi Hetilapban, a Vasárnapi Ujságban, a Vadász- és Versenylapban, a Selmeczbányai Híradóban, a Szepesti Hírnökben, a Fővárosi Lapokban, a Szontágh Miklóstól szerkesztett Tátravidékben s más lapokban megjelent számos cikkén és közleményén kívül, az általa alapított Turisták Lapját 1889-től 1910-ig szerkesztette.

Török Ferencz.

Török Ferencz, polgári iskolai tanár Nagybeeskereken. Írt a napilapokba és szakfolyóiratokba több pedagógiai és történeti értekezést és szépirodalmi cikket. Önállóan megjelent művei: Székely gyermekvilág ezer év múltán. 1896. — A modern magyar állam kiépítése. 1898. — Nagy idők. 1898. — A kurucz világ. 1908. (S.)

Tötössy Béla.

Tötössy Béla, műgyememi tanár, a kolozsvári M. kir. Ferencz József tud. egyetem tiszteleti bölcsészdoktora, szül. 1854-ben, Billéden. A boszniai hadjáratban hadnagyként vett részt és onnan legfelsőbb elismeréssel és hadi érdemmel kitüntetve tért vissza. 1889-ben a József-műgyememen az ábrázoló geometriának rendkívüli tanára, 1893-ban rendes tanára lett. 1899-ben az Akadémia levelező tagjává választotta meg.

Honi és külföldi matematikai szaklapokban megjelent tudományos értekezésén kívül résztvett a Bolyai Tentamen-jának kiadásában is és a Pallas Nagy Lexikonának is munkatársa volt.

Trifunác Pál.

Trifunác Pál, bölcséleti doktor, belügyminiszteri tanácsos, szül. Melenczén, 1825-ben; 1845-ben letevé az ügyvédi vizsgálatot, a nagyikindai kerület tiszt. aljegyzőnek, majd főjegyzőnek választotta. 1861-ben Torontál vármegye másodalispánja lett, majd a basahidi kerület képviselőjéül választotta meg. 1867-ben a belügyminisztérium osztálytanácsosának, 1881-ben miniszteri tanácsosnak nevezték ki. Meghalt 1889 márczius 13-án.

Munkája: Genesis und wesentliche Momente aus der Geschichte des in der Woiwodschaft Serbien gelegenen priv. Gross-Kikindaer Distriks stb. Wien, 1858.

Wekerle László dr.

Wekerle László jogtudor, kir. tanfelügyelő, filozófiai író, szül. Módoson, 1840-ben. 1889-ben Máramaros vármegye tanfelügyelője lett; 1897-ben kir. tanácsosnak nevezték ki.

Művei: Az észjog vezérelvei. Budapest, 1877. — Zeitgerechte Reform der Philosophie. Lipsce, 1876. — Urentstehung und Leben der Organismen. U. o. 1881. — Die Philosophie des Schach. U. o. 1879. Isten az ő teljes valóságában megismertette. 1894. — A szükségképpeniség bölcsészete. 1897. — Isten és a vallásosság új korszaka. 1904. — Népiskolánk gyorsabb fejlesztése. 1892. — Árpád honalapító fejedelem sírja helyének megállapítása körül kifejtett sok évi munkásságáról a következő munkákkal számolt be: *Alba Mária* mint Árpád sírja, Budapest, 1895. — *Árpád sírja kimutatva*. U. o., 1896. — *Árpád sírja meghatározásának sommája*. U. o., 1893. — *Nagyzerék* Árpád fejedelem sírja felett. U. o., 1907. — Az *»Isten«* című munkáinak fentebb elősorolt első ciklusa azon kérdést tárgyalja, hogy *»Van-e Isten«*, míg enrek folytatása, a

dik ciklus *»Isten egyéni kivoltát és milyenségét«* fejtegeti és mint a jövőnek általános világnézete — esetleg ezen című első kötettel indulva meg — kerül sajtó alá.

Vinczevidy Ernő dr., Torontál vármegye főjegyzője. A közjogi és közigazgatási irodalom terén munkálkodik s számos értékes közjogi és közigazgatási cikke jelent meg a szaklapokban, valamint a napisajtóban. Évek óta buzgó tevékenységet fejt ki minden kulturális téren s 1906 óta a Torontálvármegyei Magyar Közművelődési Egyesületnek ügyvezető-igazgatója. 1911-ben megválasztották a nemzetközi közigazgatási bizottság tagjává.

Vinczevidy Ernő dr.

Önállóan megjelent munkái: Magyar közjog (közigazgatási tanfolyamok számára). Autonomie des Comitats Hongrois. (Jelentés a bruxelles-i nemzetközi közigazgatási konferenciára 1911.). Megjelentek azonkívül különböző alkalmakkor mondott ünnepi beszédei. (S.)

Zádor István.

Zádor István, nagyikindai születésű festőművész. 1906 óta munkálkodik szép sikerrel. 1909-ben a müncheni, 1911-ben pedig a római nemzetközi kiállításon tünt fel. Az állam eddig két művét vette meg, mindkettőt a Szépművészeti Múzeum számára. (S.)

A SAJTÓ, KÖZMŰVELŐDÉSI EGYESÜLETEK ÉS KÖNYVTÁRAK. (S.)

Ha a vármegye szellemi kultúrájának jelenéről írunk, meg kell állapítani, hogy egyéb tényezőkön kívül a sajtónak is elsőrendű szerepe van abban, hogy Torontál vármegye kultúrája mai magasságára jutott. A sajtó.

Ez a szerepe annál inkább megemlítésre méltó, mert kedvezőtlenebb talaja a sajtónak alig volt az országban, mint ebben a törökdülésnek és más harcoknak annyira kitett vármegyében.

Még egy félszázaddal ezelőtt Torontál vármegyében sajtóról egyáltalán nem lehetett beszélni, sőt még azután is, egy-két évtizeddel, a sajtó, mint közszükségleti és kulturális tényező, alig tudott érvényesülni. Csak harmincz-negyven éve annak, hogy a sajtó meghonosodott, megerősödött, és kulturális tényezővé, sőt közszükségletté lett a vármegyében.

Különösen pedig nehéz helyzete volt a magyar sajtónak, a melynek félszázaddal ezelőtt ebben az akkor úgyszólván teljesen idegen nemzetiségektől lakott vármegyében, semmi talaja nem volt.

A szabadságharc leveretése után két évvel tett bátortalan kísérletet Nagybeeskereken **Pleitz Ferencz Pál**, nagybeeskereki nyomdász, egy nyolczoldalas, negyedréti alakú, német hetilapocskával. Ez a lap, a mely a mai vármegyei lapoknak az ősapja, 1851 január 4-én jelent meg először *Wochenblatt* címmel, a melyet a negyedik számnál *Gross-Beeskereker Wochenblatt*-ra cserélt fel s ezzel a címmel jelenik meg ma is, természetesen tetemesen kibővítve, új, modern alakban. Wochenblatt.

A vármegyének s egész Délmagyarországnak ezt a legrégebbi újságját persze korántsem lehetett akkor a mai értelemben vett újságnak tekinteni, mert jóideig csak a császári hivatalok hirdetményeit közölte, néhány gazdasági, ismeretterjesztő cikket tartalmazott s valamelyes újságformát csak 1867-ben nyert. Addig felelős szerkesztő sem volt a lapon megnevezve, csak a nyomdász és a kiadó: **Pleitz Ferencz Pál**, a ki 1867 után szerkesztőként szerepelt a lapon. Utána a lap felelős szerkesztője **Brájer Lajos dr.**, majd **Mayer Rezső** lett, a ki ma is felelős szerkesztőként jegyzi a lapot.

1851-től 1869-ig, tehát majdnem húsz éven át az egyetlen *Wochenblatt* képviselte a vármegyében a sajtót s kivüle még németnyelvű újság sem volt több. Csak 1869-ben indult meg Pancsován a *Banater Post* című hetilap, a mely ma *Donau-Temes-Bote* címmel jelenik meg.

Az első magyar lap 1872 április 4-én indult meg Nagybeeskereken, ugyan-csak **Pleitz Ferencz Pál** könyvnyomdász kiadásában. A lapnak a *Torontál* címe adták s »vegyestartalmú« hetilapként jelent meg minden vasárnap. A lap első felelős szerkesztője **Balás Frigyes** orsz. képviselő volt, a ki hét éven át, 1879 július 18-án történt haláláig szerkesztette. Utána körülbelül félévig **Szentkláray Jenő**, majd egy évig **Létmányi Nándor** volt a felelős szerkesztő, a ki 1881-ben **Rónay Jenő** m. főjegyző váltott föl, míg öt félév múlva **Hegedüs Miklós** aljegyző követte, de ő is csak néhány hónapig szerepelt felelős szerkesztőként. 1882 május 11-ig, a mikor **Lauka Gusztáv**, a kitűnő író, később a vármegye főlevéltárosa lett a lap felelős szerkesztője. **Lauka Gusztáv** tíz évig szerkesztette a lapot, de közben, távollétében, néhány hónapig (1888 július 19-től augusztus 16-ig) **Jankó Ágoston**, a vármegye jelenlegi alispánja is. **Lauka Gusztáv** 1892-ben

Torontál.

január 24-én megvált a laptól, mert a *Torontál* 1892 január 30-án alakult át politikai napilappá s egy napilap szerkesztésével járó munka az ő öregedő vállaira már súlyos teherrel járt. A lap felelős szerkesztője ekkor *Brájer* Lajos dr. lett, a ki 1908 július 6-án Nagy-Becskerekéről Fiuméba távozott s ott megalapította a *Fiumei Estilap*-ot, a melynek ma is tulajdonosa és felelős szerkesztője, míg a *Torontál*-nál főszerkesztőként szerepel. Azóta *Somjai* János a felelős szerkesztő.

Tiszavidéki
Lapok.

1872 után a sajtót ismét évekig a *Torontál*, a *Wochenblatt* és a *Banater Post* képviselte a vármegyében s csak 1876-ban tettek kísérletet a magyar vidékhez legközelebb fekvő Törökkanizsán egy magyar hetilap megindítására. *Tiszavidéki Lapok* volt a címe a társadalmi, szépirodalmi és gazdasági tartalmú lapnak, de talaja nem volt s csakhamar megszűnt.

A nyolczvanas évek elején már élénkebb és gyakoribb kísérletek történtek lapok alapítására; de a kísérletek egyike sem sikerült s a megindult lapok néhány hét vagy néhány hónap múlva feladták a küzdelmet. Különösen a Nagy-Kikindán élő magyarság buzgólkodott, hogy a magyar sajtó alapjait lerakja. A mozgalom élén *Erődi* Dániel, a nagykikindai gimnázium költő-tanára állott, a ki meg is indította Nagyikindán az első magyar lapot, a *Kikindai Közlöny*-t. De ez a lap, valamint az ebben az időtájban megindított más lapok sem sokáig bírták magukat fenntartani. A *Kikindai Híradó*, a *Kikindai Közlöny*, a *Nagykikindai Közlöny* egymásután szűntek meg.

1880-ban Nagybecskereken is megindult egy német hetilap: a *Grossbecskereker Zeitung*, a melyet *Mallász* Antal adótárnok szerkesztett és *Lutsch* József nyomdász adott ki, de mind ez a lap, mind az 1881-ben Nagybecskereken megindult *Torontaler Bote* című hetilap is, néhány heti fennállás után megszűnt.

A nyolczvanas években a vármegyében megjelent sajtótermékek közül ma csak a *Torontálvármegyei gazdasági Egyesület Értesítője* című havi folyóirat áll fenn, a melyet a vármegyei gazdasági egyesület indított 1885-ben, Nagybecskereken. Az értesítő szerkesztője akkor *Bartók* Géza, majd *Kikindai* Béla volt, jelenleg pedig *Marton* Andor gazdasági egyleti titkár.

Valójában csak a kilenczvenes években és a mult évtizedben lendült fel a hirlapirodalom *Torontál* vármegyében. Ekkor indultak meg nagyobbbrészt a ma fennálló lapok is, de sok lap ekkor is csak rövid életű volt s néhány hónapi vagy néhány évi fennállás után megszűnt.

Az ez időben megjelent, de azóta megszűnt lapok a következők voltak:

Megszűnt lapok.

Felső Torontál (Nagykikinda), *Magyar Néplap* (Nagyszentmiklós), *Südungarische Volksblatt* (Nagyszentmiklós), *Nagyszentmiklós* (Nagyszentmiklós), *Südungarische Grenzboten* (Nagybecskerek), *Glasznik* (Nagykikinda), *Pancsova és Vidéke* (Pancsova), *Szadasnyost* (Nagykikinda), *Torontáli Ellenzék* (Nagybecskerek), *Délvidék* (Nagykikinda), *Banatyánin* (Nagykikinda), *Südungarische Presse* (Pancsova), *Zsombolyai Közlöny* (Zsombolya), *Pancsovai Ujság* (Pancsova), *Pancsovaer Zeitung* (Pancsova), *Szrbadia* (Nagykikinda), *Kikindai Ujság* (Nagykikinda), *Végvidék* (Pancsova), *Módos és Vidéke* (Módos), *Délvidéki Híradó* (Pancsova), *Napredak* (Nagykikinda), *Narodnost* (Pancsova), *Pancsovaer Wochenschrift* (Pancsova), *Alibunarer Wochenblatt* (Alibunár), *Nagybecskereki Hírlap* (Nagybecskerek), *Zsombolyai Közlöny* (Zsombolya), *Nagyszentmiklós-Billédi Közlöny* (Nagyszentmiklós), *Hatzfelder Zeitung* (Zsombolya), *Zsombolya* (Zsombolya), *Zsombolyai Közlöny* (Zsombolya), *Közérdek* (Nagykikinda), *Torontáli Népparát* (Nagybecskerek), *Grossbecskereker Zeitung* (Nagybecskerek), *Pancsovai Ujság* (Pancsova), *Torontáli Presse* (Nagybecskerek), *Délvidéki Ujság* (Nagybecskerek).

A *Torontál* vármegyében jelenleg fennálló lapok, heti- és havi folyóiratok alapításuk ideje szerint a következők:

Grossbecskereker Wochenblatt (1851. Vegyestartalmú német nyelvű hetilap. Megjelenik Nagybecskereken, minden szombaton. Hatvanadik évfolyam.) Felelős szerkesztője: *Mayer* Rezső, kiadó: *Pleitz* Ferencz Pál, Nagybecskerek.

Donau-Temes-Bote (1869. Politikai hetilap. Megjelenik Pancsován hetenként kétszer: csütörtökön és vasárnap. Negyvenkettedik évfolyam). Felelős szerkesztő: *Wittigslager* Károly. Kiadó: *Wittigslager* E., Pancsova.

Torontál (1872. Politikai napilap. Megjelenik Nagybecskereken, mindennap este 6 órakor). Főszerkesztő: *Brájer* Lajos dr., felelős szerkesztő: *Somjai* János, kiadó: *Pleitz* Fer. Pál, Nagybecskerek.

Gross-Kikindaer Zeitung (1874. Politikai hetilap. Megjelenik Nagyikindán,

Torontálmegye
mai lapjai.

hetenként egyszer: minden vasárnap. Harmincznyolczadik évfolyam). Felelős szerkesztő és kiadó: *Kolb* Vilmos, Nagyikindán.

Torontáli Hírlap (1882. Politikai hetilap. Megjelenik Nagyikindán, hetenként kétszer: csütörtökön és vasárnap. Huszonkilencedik évfolyam). Felelős szerkesztő: *Deák* Gyula dr., kiadótulajdonos: a szerkesztőség.

Südungarische Bürgerzeitung (1882. Társadalmi hetilap. Megjelenik Perjámoson, hetenként kétszer: szombaton és csütörtökön. Huszonkilencedik évfolyam). Felelős szerkesztő és kiadó: *Pirkmaier* Alajos.

Torontálvármegyei Gazdasági Egyesület Értesítője (1886. Megjelenik Nagybecskereken, évenként 6 füzetben. Huszonötödik évfolyam). Felelős szerkesztő: *Marton* Andor, társszerkesztő: *Jakabházy* Béla. Kiadja a *Torontálvármegyei Gazdasági Egyesület*.

Zsombolyaer Zeitung (1887. Politikai hetilap. Megjelenik Zsombolyán, hetenként egyszer: vasárnap. Huszonnegyedik évfolyam). Felelős szerkesztő: *Ifj. Koch* János, társszerkesztő: *Kerényi* Miklós dr.

Felső Torontál (1891. Társadalmi hetilap. Megjelenik Nagyszentmiklósán, hetenként egyszer: vasárnap). Felelős szerkesztő: *Wiener* Náthán, főmunkatárs: *Jeszenszky* Géza dr., kiadó: *Wiener* Náthán.

Határőr (1891. Társadalmi hetilap. Megjelenik Pancsován, hetenként egyszer: vasárnap. Huszadik évfolyam). Főszerkesztő: *Rónai-Aross* Lajos, felelős szerkesztő: *Wittigslager* Lajos, kiadó: *Wittigslager* C.

Keresztyén Evangelista (1892. Evangélikus református egyházi folyóirat. Megjelenik Nagybecskereken, havonként kétszer: minden hó 10-én és 25-én). Tizenkilencedik évfolyam). Szerkesztő és kiadó: *Szalay* József.

Nagykikinda und Umgebung (1893. Politikai hetilap. Megjelenik Nagyikindán, hetenként egyszer: vasárnap. Tizennyolczadik évfolyam). Felelős szerkesztő és kiadótulajdonos: *Hochstrasser* János dr., főmunkatárs: *Dietl* Gusztáv.

Délvidéki Tanügy (1895. Nevelés-oktatásügyi folyóirat. A Délmagyarországi Tanítóegylet közlönye. Megjelenik Nagybecskereken havonként egyszer. Tizenhatodik évfolyam). Felelős szerkesztő: *Bányai* Jakab, kiadja: a Délmagyarországi Tanítóegylet.

Módos (1899. Társadalmi hetilap. Megjelenik Módoson hetenként egyszer: vasárnap. Tizenkettedik évfolyam). Felelős szerkesztő: *Rosenberg* Ármin. Kiadó: a »Patria« nyomda.

Törökkanizsa és Vidéke (1901. Politikai hetilap. Megjelenik Törökkanizsán, hetenként egyszer: csütörtökön. Tizedik évfolyam). Felelős szerkesztő és kiadó: *Schwarz* Jenő dr.

Torontálier Nachrichten (1905. Társadalmi hetilap. Megjelenik Perjámoson, hetenként kétszer: csütörtökön és szombaton. Hatodik évfolyam). Felelős szerkesztő és kiadó: *Frischmann* József.

Unser Blatt (1906. Politikai hetilap. Megjelenik Nagybecskereken, hetenként egyszer: szombaton. Ötödik évfolyam). Felelős szerkesztő és kiadó: *Hell* Károly.

Törökbecse (1906. Társadalmi hetilap. Megjelenik Törökbecsén, hetenként egyszer: vasárnap. Ötödik évfolyam). Felelős szerkesztő: *Rósa* Géza.

Südungarische Rundschau (1907. Politikai hetilap. Megjelenik Nagybecskereken, hetenként egyszer: szombaton. Negyedik évfolyam). Felelős szerkesztő és kiadótulajdonos: *Kaufmann* István.

Felső Torontáli Közlöny (1910. Politikai hetilap. Megjelenik Nagyikindán, hetenként kétszer: vasárnap és csütörtökön. Második évfolyam). Felelős szerkesztő: *Türk* Marczel dr., kiadó: *Sonderling* Károly.

Pancsova és vidéke (1910. Társadalmi hetilap. Megjelenik Pancsován, hetenként egyszer: vasárnap. Második évfolyam). Felelős szerkesztő és laptulajdonos: *Hódy* Antal dr.

Torontáli Híradó (1911. Politikai hetilap. Megjelenik Nagybecskereken, hetenként kétszer: szerdán és szombaton: Első évfolyam). Felelős szerkesztő és kiadótulajdonos: *Kanizsa* Ármin.

Pancsovaer Bürgerblatt (1911. Társadalmi hetilap. Megjelenik Pancsován, hetenként egyszer: vasárnap. Első évfolyam). Főszerkesztő: *Hódy* Antal dr., felelős szerkesztő: *Ring* Ede, kiadó: *Horovitz* Adolf és fia.

Törökbecse és Vidéke (1911. Társadalmi hetilap. Megjelenik Törökbecsén,

hetenként egyszer: vasárnap. Első évfolyam). Felelős szerkesztő: László B. Jenő. Főmunkatárs: Ernst Sándor.

Torontál vármegye könyvnyomdászata multjának megvilágítására elég csak annyit megemlítenünk, hogy az első könyvnyomtatóműhely csak 1850-ben keletkezett s két évtized múlva nyílt meg a második Pancsován, majd ismét hosszabb idő múlva következtek a nagykikindai és a többi vármegyebeli nyomdák.

Nyomdák.

A vármegye legrégebb és legnagyobb nyomdája a nagybecskereki Pleitz Fer. Pál-féle, a mely 1850 óta vagyis 61 éve áll fenn. A vármegyében jelenleg fennálló nyomdák a következők (Az adatok a Budapesten megjelenő Nyomdász Évkönyv 1911. évi kötetéből valók):

Nagybecskereken: Pleitz Ferencz Pál, »Libertas«-nyomda, Seprős Valter, Toliczky Száva.

Nagykikinda: Milenkovics V., Radár János, Pannonia, Sonderling Károly, Szegyakov Péter.

Pancsova: Wittigshlager Károly, Koszanits Miklós, Jovanovics testvérek, Horovitz A. és fia, Kohn Samu, Délvidéki Lapok.

Zsombolya: Perlstein F.

Nagyszentmiklós: Schwarz—Wiener.

Módos: »Patria«-nyomda.

Perjámos: »Hungária«-nyomda, Pirkmayer Alajos.

Törökbecse: Jovanovics Giga, Peczarszki Branko.

Törökkanizsa: Szegyakov Sándor.

Torontálvásárhely: »Haladás«-nyomda.

Közművelődési
Egyesület.

A vármegye szellemi kulturális életének jelenlegi állapotáról szólva, jelentős tényezőként ide kell iktatnunk a *Torontálvármegyei Magyar Közművelődési Egyesületet*, a mely 1885-ben alakult Nagybecskereken s immár huszonhat esztendeje áll fenn. Az egyesület szerény anyagi viszonyaihoz mérten, igen gazdag munkásságot fejtett ki az elmúlt negyedszázad alatt s még fokozottabb tevékenységet fejt ki ma, a vármegye kulturális életében. Az egyesület működése kiterjed a közismeretek általános terjesztésére, a népművelésre, a magyar nemzeti szellem és kultúra fejlesztésére. Nevezetesen az egyesület a vármegyebeli idegen ajkú iskolás gyermekeket a nyári iskolai szünetekben, július és augusztus hónapokban magyar városokba: Szegedre, Makóra, Hódmezővásárhelyre telepíti, a hol a gyermekek a tiszta magyar környezetben e két hónap alatt nemcsak jól megtanulnak magyarul, de magyar szellemmel telítve térnek haza. Az egyesület évenként 30—50 gyermeket telepít így ki, anyagilag segítve a szülőket, a mennyiben a gyermekek ellátási költségeit egyharmadrészben, a vármegye támogatásával, az egyesület fedezi. Rendez az egyesület évenként analfabéta-tanfolyamokat s szabad liceumokat tart fenn Nagybecskereken, Nagykikindán, Zsombolyán és Törökbecsén. Ezek közül a Nagybecskereki szabad liceum már tizenegy év óta működik *Knyaskó* Lajos, nagybecskereki felsőkereskedelmi iskolai igazgató vezetésével. Nagybecskereken nyilvános olvasóhelyiséget és közkönyvtárt tart fenn az egyesület, a hol a közönség teljesen ingyen hasznos folyóiratokat és könyveket olvashat s ez utóbbiakat ugyancsak díjtalanul ki is kölcsönözheti a könyvtárból. Az egyesület a vármegye tíz-tizenöt községében évenként a tél folyamán magyar nyelvi ismétlő tanfolyamokat rendez, a nagybecskereki fogházban pedig rendszeres oktatásban részesíti a rabokat. Ugyancsak minden évben Nagybecskereken a gyermekek számára mesemondó délutánokat tart; a vármegye egyes középpontjain a magyar irodalom és művészet népszerűsítésére »kultur-estélyek«-nek nevezett irodalmi és művészeti estélyeket rendez, több száz korona értékben jutalomkönyveket oszt ki a magyar nyelv tanulmányában kiváló eredményt felmutató tanulóknak jutalmazására, több száz koronát fordít tanítók jutalmazására, hazafias ünnepeket rendez a vármegyében, közreműködik a vármegye községeinek szépítési ügyeiben, népkönyvtárak alapításában és általában minden kulturális ügyben.

A közművelődési egyesület védnöke gróf *Karátsonyi* Jenő volt. Elnöke *Dellimanics* Lajos dr. főispán, alelnökei: *Jankó* Ágoston alispán és *Balácsi* József nagybecskereki főgimnáziumi igazgató, ügyvezető-igazgatója *Vinczevidy* Ernő dr., megyei főjegyző, titkára *Somjai* János, lapszerkesztő. A kulturális élet terén hosszú évek óta ugyancsak kiválóan buzgó tevékenységet fejt ki még a

pancsovai *Gromon Dezső magyar nyelvterjesztő egyesület*, a mely a város és közvetlen környékének kulturális életét szolgálja, lelkes buzgalommal és szép sikerrel.

A torontálmegyei kultúregyesület keretében kell szólnunk a vármegyében levő nyilvános köz- és népkönyvtárakról, a melyek csak a legutóbbi esztendőben keletkeztek a torontálmegyei kultúregyesület agitációjára és közbenjárására az egyes községekben, részben a múzeumok és könyvtárak országos tanácsának és részben a földművelésügyi miniszter adományából.

A megyebeli népkönyvtárak élén a Torontálvármegyei Magyar Közművelődési Egyesület nagybecskereki nyilvános közkönyvtára áll, a melyet 1905-ben alapított az egyesület. Könyvállománya jelenleg 1617 mű 2030 kötetben s a legutolsó esztendőben az olvasásra kivett könyvek forgalma 10477 kötet volt. A könyvtárt az egyesület könyvtárosa, *Jeszenszky* Nándor, nagybecskereki ág. ev. lelkész, vezeti.

A vármegyében ezenkívül a következő községekben vannak nagyobb nyilvános népkönyvtárak: *)

Kiszombor. A Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsának népkönyvtára. (1908.**)

Módos. Az Orsz. Tanács népkönyvtára. (1905.)

Nagybecskerek. 1. Az Orsz. Tanács városi népkönyvtára (1910). 2. A Dél-magyarországi Közművelődési Egyesület honvédkönyvtára. 3. A Máv. szövetség O. T. népkönyvtára (1908). 4. Az Uránia munkásgimnáziumi könyvtára (1909). 5. A nagybecskereki Kaszinó Társulat könyvtára.

Nagyszentmiklós. A Dmke népkönyvtára.

Németsernye. Az O. T. népkönyvtára. (1905.)

Pancsova. 1. Az O. T. népkönyvtára, (1903). 2. Az O. T. népkönyvtára, (1907). 3. A Tanonczotthon O. T. népkönyvtára, (1908).

Perlasz. Az O. T. népkönyvtára, (1907).

Porgány. Az O. T. népkönyvtára, (1908).

Szentpéter. Az O. T. népkönyvtára, (1907).

Szerbnagyszentmiklós. Az Uránia munkásgimnáziumi könyvtára.

Tamásfalva. Az O. T. népkönyvtára, (1906).

Törökkanizsa. A Dmke népkönyvtára.

A vármegye nagyobb magánkönyvtárai ezek: gróf *Csekonics* Endre 6000 kötetes könyvtára Zsombolyán, *Dániel* Lászlóé 2000 kötetel Kanakon, *Farkas* Gézáé 3000 kötetel Alsóeleméren, *Gyertyánffy* Andoré 2500 és *Gyertyánffy* Lászlóé szintén 2500 kötetel Gyéren, *Karátsonyi* Andoré Beodrán: 2500 kötet, gróf *Nákó* Sándoré Nagyszentmiklóson: 5000 kötet, *Rónay* Jenőé Kiszomborban: 3000 kötet, *Schulpe* Vilmosé 3000 kötet, *Törökkanizsán*, ugyanott van a *Tallián* Béla nagyobb könyvtára is.

*) A Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsának VIII-ik évi jelentése, 1910., Budapest.

***) Az alapítási év.